

egy hidat, melyen szekérral lehessen járni, vitessen ki a Szamosból a kert udvarára bárcsak egy kőkuthoz szükséges vizet. A közgyűlés kedvesen s köszönettel vette az egyesületnek a város díszére s a közönségnek javára czélzó elintézését s azt a lehetőségig elősegíteni kívánván, a hidra és vizkerekekre följánlott 1000 forintot váltóban oly módon, hogy a hid ne legyen a közepén czövekekre, de ivre építve, mert az gátolná a viz és jég lefolyását s hátrányos lenne a város közel levő malmának.¹⁾ Az ápr. 26. közgyűlés az egyesület kérésére, intézeti czélokra a vásár miatt megfogyatkozott pénztára fölsegítésére jó biztosíték mellett 6% kamatra egy évre 1000 frtot adott . . . Csak egy vállalatában vonakodott a tanács és esküdt-közönség a nőegyesületet segitni, a mi pedig rá nézve rendkívül fontos, a dolgozó szegényekre hasznos volt, mert új jövedelemforrást nyitott s a belső pénzforgalmat nevelte. Az egyesület t. i. a károlyfejérvári cs. kir. katonai ruházati bizottságtól [*Monturs-Commissio*] nagyszámu katonapokrócz szállítását vállalván el s az intézet részére szűrvégeket is készítettván: szótt posztóit ványolni Gyaluba volt kénytelen küldeni, a mi költséges volt és sok alkalmatlanságot okozott. Az elnök br. Jósika Jánosné az intézet kertje végében a zsemlyések malmával szemben saját ványoló felállítását határozta el, s mérnöki terv szerint és felügyelet alatt nagyobb részben fel is építtette. A tanács közbelépve a további építést betiltotta, okul azt hozván fel: „hogy a malomjog a városé, a ványoló a közeli malmoknak káros, a közönség ivóvizét rondítja.“ Az egyesület kérte a tilalom megszüntetését: „mert a ványoló a városnak sok hasznot hoz, a lisztelő malom távol van, a viz mig a városba ér megszűrődik, tímárnak is volt azon a vizen csertörő malma; felhozta, hogy más pallérozott városokban az ily intézeteket mind a polgárság, mind az előjáróság létrejöni segiti inkább, mintsem akadályozza . . . Erre az esküdt-közönség az építést megengedte, de e szigoru feltételek alatt: „1. hogy a zsemlyés malomnak sérelmet soha ne okozzon, 2. egyébnek mint ványolónak ne használják, 3. ha az intézet megszűnik vagy helyét eladja, a város engedélye is megszűnik, s a ványoló a város birtokába megy át.“ Az egyesület a királyi kormányshékhöz folyamodott védelemért; ez a tanácsnak meg-

¹⁾ A eredeti j. könyvből.

hagyta, hogy az egyesületet az építésben ne akadályozza; ha kizáró jogát vélte a ványolóépítéshez — jegyzé meg a királyi kormányshoz — miért nem ellenezte az építést mindjárt kezdetben? kérjen inkább valami használati díjt, de az intézetet közjóra czélzó törekvésében ne tartóztassa fel. Erre a tanács 1833. június 14. a kir. kormányshoz részint mentegetőzve, részint malomjoga kizáró természetét fejtegetve irt fel. Ha az egyesület kérte volna, a mit tett — mondja jelentésében — a minden jó és szent czélzatokat minden időben felsegíteni kívánó városi közönség bizonyosan teljesítette volna kérését, a minthogy nagyérdemü elnöke iránti tekintetből a kívánt építési jogot most is megadandónak vélte, ily módosított feltételek alatt: „1-ső feltétel a fenn említett első pont alatti, 2. hogy lisztelő malomnak ne használtassék, 3. a város tulajdoni joga elismeréseül az egyesület valamit fizessen, 4. csak addig élhessen e joggal, mig az egyesület fenáll vagy helye eladatik, vagy a városnak ványolója épülne.“ A kir. kormányshoz átküldötte az intézet igazgatójához lehető észrevételei megtétele végett, a ki a 4-ik főtételt az intézetre nézve károsnak találta a nélkül, hogy a közönségnek haszna lenne belőle. A kir. kormányshoz tehát e pontra nézve az esküdt-közönség újabb megkérdezését rendelte, mely 1834. febr. 18-ki gyűlésében kihagyásába beleegyezett... Itt a tárgyalás megszakadt,¹⁾ hihető, a dolog az intézet javára egyenlített ki...²⁾

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1832. 12804., 1833. 3334. 6698., 7866. 1834. 2439. sz.

²⁾ Az alapító asszonyi egyesület szervezete és egy évi jövedelem kezelése ez volt. Elöljáró br. Jósika Jánosné, gr. Csáky Rozália, segéde Ágoston Istvánné Szaknovics Mária, titkár Énlaki Sala Mihály, számvevő Kollerffy Koller Vilmos számtiszt, pénztárnok kir. kormányshoz irnok Szentiváni Mihály, a fogadó felvigyázó Nagy-Batzoni Incze Dániel kir. kormányshoz irnok, gazda Bálint Márton, főző és sütő gazdasszony Bálint Mártonné, Betze Mária; az ágyak kegyes pártfogói: 1. br. Jósika Jánosné, 2. szintén, 3. gr. Kornis Jánosné, 4. gr. Csáki Józsefné, 5. gr. Bánffy Dénesné. 6. gróf Kálnoki Jánosné, 7. m. Bartsai Lászlóné, 8. br. Bánffy Györgyné, 9. m. Bartsai Jánosné, a 10., 11., 12. hiányzik. Az intézet szegényei: Funyi Sámuelné, Miller Ágnes, Nagy Istvánné, Pap Józsefné, Körösi Ferenczné, Mellovsztiné, Sándor Ferenczné, Kászóniné, Hints Gergelyné, Kis Andrásné, Szakál Benedekné. A 12-ik hely üres... „Vagyoni állása s üzletforgalma kitünik 1831. sept. 29-től 1832. sept. 29-éig készült számadásából. E sze-

Szándéka volt az egyesületnek intézete érdekében a dolgozó szegények és szegény szülők gyermekei számára zálogházat felállítani s tervét a felséghez be is adta, onnan 1831. jan. 22. azon

rint I. *Készpénz az előbbi évi áthozatallal anyagban, kész munkaműben és pénzben volt 11,141 frt 50¹/₂ kr.* Ezek közt kész pokrócz 314 drb, szürke posztó 24 sing, melyek a debreczeni vásáron adattak el 1280 frton, más 92 drb pokrócz, ára 734 frt 30 kr. Volt 60 mázsa 82 font mosott gyapju, 17 mázsa 82 font kész gyapjufonal, 5138 frt 44 krban, bolti portékák áraban Katona Sándor és Karatsai Bogdán boltosoknál 1641 frt 3 kr., a szegények által készített és a boltban meglevő munkaművekben 1440 frt 41 kr., kész kender- és lenfonal áraban 70 frt 30 kr. Az intézet koresmárosainál bor áraban 232 frt, a mit ígérő czédulával biztosítottak. Készpénz 604 frt 22¹/₂ kr. II. *Az évi bevétel I. a 40 frtos jóttevőktől [ennyi volt a rendes segélyezőik részvénye]* br. Jósika Jánosnéól kétszer 40 = 80 frt, gr. Teleki Ferenczné, gr. Kornis Jánosné, gr. Béli Venczelné, gr. Bánffí Dénesné, m. Straussenburg Dánielné, t. Székely Dánielné, gr. Rhédei Lászlóné, gr. Csáky Józsefné 40—40 = 400 frt. Ezenkívül adtak még a) br. Jósikáné ványolóra 500, gr. Teleki Józsefné 50, Miske Józsefné 100, Czirjék Dénes főispán 600, Sonnenstein Józsefné 20, Kovács Miklós püspök 100, Szábel Menyhért 100, Guardazoni kolozsvári czukrász 10, gr. Thurn Rajmondné 15, a magyar színjátszó társaság 139 frt 39 kr. Izsák Tódes ékszerárus 500 frt adományá évi kamatában 25 frt, Szilágyi Mózes tordai kereskedő 10, a szegények boltjában ez évben elárult portékákból u. m. pokrócz, guba, vászon s több másféle kézműből 1131 frt 51 kr. A károlyfejérvári katonaraktári bizottságba beadott 1536 drb katonapokróczból a szállítás levonása után 13,215 frt. Debreczenben, Pesten, M.-Vásárhelyen s egyebütt eladott 350 pokróczból és 27 rőf szürke posztóból a költségek levonása után 1174 r. frt 12 kr., 69 font füstölt gyapjuból 20 frt 42 kr., 34 véka korpá árából, a mi a dolgozó-háznál gyűlt, 12 frt 16 kr., a feredő számára Bécsből 1831. hozatott por árából 220 frt, házbérben a kis iskolából és tanítóktól 120 frt, ugyan házbérben az új lakóktól 230 frt 56 kr., koresmákból 198 frt 22 kr., hátralék bor árából 172 frt, bálókból és casinókból 1602 frt 49 kr., berki és kerti díjából 203 frt 35 kr., meleg feredőkből 468 frt 30 kr., uszó-iskolából 672 frt 25 kr., az előiskolai tanító, dajka és segédje esztendei étkezési díjából az iskola alapjából 3000 frt, a kis gyermekek játszó helyeért a kertben 30 frt. 1832. évi nyári köszöntés megváltásából 1225 frt, a mult 1831. évről az iskolai pénztárban maradott volt 24 frt, br. Jósikáné által készített paplanok árából 512 frt, Kovács Miklós r. kath. püspöktől szegény gyermekeknek köntösre jött be 30 frt, egy árusnéól a kis iskola számára 50 frt, egy grófné ugyanannak adott 25 fr., br. Domokos József u. a. 100 f., gr. Thurn Rajmondné u. a. 25 fr., m. Rezsán ur u. a. 33 f. 20 kr., szoknya, sapka, játék s más árukból gyűlt a kis iskola számára 82 f. 50 kr. együtt 24,151 f. 79¹/₂ kr.

meghagyással küldetett le a kir. kormányzékhez, hogy kérjen be új tervet, melyben ki legyen tüntetve: mennyi bizonyos tőke-pénze van készpénzben, a miből a szükséges helyet és épületet

b) *Termeszterményben és anyagban való ajándékokból*: br. Jósikánétól 38 véka buza, 6 v. borsó, 2 v. paszuj, 166 font turó, 23 v. krumpli, 7 v. asszugiümöles, Ágoston Istvántétől, Ráczi Mihály kolozsvári polgártól, Horváth Ferencztől kisebb mennyiségű természetmenny, Pataki Mihálytól 600 téglá, br. Bornemisza Lipót az idénre is átengedte háza alsó részében azon szobát, melyben az intézet számos évek óta készítményeit árultatta. III. *Pénz költségei* voltak: 1. *szegények tartására a gondnok kezére* 3932 frt 17 kr. Ebből a szegények élélmére, kik naponként 30-an 40-en sőt többen is tartattak, egész éven át 13,769 egyénnek reggelire, ebédre, vacsorára 726 f. 45 kr., konyhára és élelemre valóért 1560 f. 49 kr., 2. *munkabérekre* 2205 f. 31 kr., szamosújvári rabok munkabére 497 f. 38 kr. együtt 2705 f. 30 kr. 3. *Munkamivékekhez való anyagra*: 329 mázsa 8 font juhgyapjuért pokrócznak s posztónak szállítással 9486 f. 53 kr., a 12,000 frttal szerzett ház hátralék vételárának törlesztésére 2220 f. 42 kr., mult évi gyapjuvásár ára törlesztésére 1834 f. 35 kr. kerttakarítás, házmegvakolás, butorozás, meszelés, sat. 238 f. 34 kr., ványoló malomra 500 f., szegődötték fizetéseibe u. m. gazda, gazdasszony, szolgáló, pokróczszövő mester 400 f., boltos Szilágyi Gábornak a portékák elárulásáért 100 frttól 5 f. 30 kr., szűrposztó szövő Gründits Mihálynak havi fizetésében 75 f., uszó-iskolára, uszó-mester fizetésébe 157 f., meleg fürdőkre, u. m. fürdős fizetése, tűzifa, fürdősobák kifestése, a csövekért sat. 518 f. 39 kr., Filippi fejeřitőnek kölesön 400 f., az iskolabeli gyerekeknek 8 pár eszímára, köntösre, sat. 106 f. 50 kr., gertyára 6 f. 12 kr., a tanító, dajka, segédje és évi étkezése díjában 300 f., tanító fizetése 315 f., a két tanítónénak Monostoron és Szent-Péteren: az elsőnek 185, a másíknak 50 = 235 f., a kis iskolaház évi bére 120, kis gyermekek játszóhelye 30, kis lánykáknak varráshoz, gyapotra, fejtőre, eszímára, ruhára a szegényebb sorsuaknak 126 f. 56 kr. együtt 23,986 f. 36 kr. *Maradványok*: 1832. sept. 29. készpénz 165 f. 13½ kr., melyhez hozzáadván a károlyfejeřvári katonai ruházati bizottság megrendelésére kifizetett 248 drb lópokrócz árát, 2010 f., 28 vég szűrposztó 30 frtjával 840 f. A szegények dolgozó-házában megmosva levő 83 mázsa 50 font gyapjut és 5 mázsa 49 font gyapjufonalat 60 frtjával számítva, 5142 f. 24 kr., boltosoknál levő portékák fizetetlen ára 1641 f. 3 kr., boltban levő eladó portékák ára 954 f. 52 kr., korcsmákon eladott bor hátralék ára 60 f. borkészlet 74 f. 40 kr., 70 véka korpá ára 17 f. 30 kr., Filippi fejeřitőnek kölesön adott 1000 f. = együtt 11,905 f. 24¼ kr. Kivonván a kert vétel-árából fizetetlen levő 10,000 frtot s fizetetlen számlákban levő 318 f. 9 krt, a mi 10,318 f. 9 krt tesz, a készpénzben, anyagban s kész munkamivékekben levő 10,905 frtból 22½ krból, az intézetnek marad tiszta értéke: 1587 frt

megszerezze, abban a zálogok és kezelő tisztviselők részére elegendő szobát rendezzen be, utóbbiakat fizesse sat. továbbá legyen kimutatva kinek s mily jótállása mellett tervezi azon intézetet, a beadandó új terv iránt hallgassa meg a tartományi főszámvevőséget s így terjeszse fel véleménye kíséretében. A megkérdezett egyesület úgy nyilatkozott, hogy a tervezett intézetre Szábel Menyhért kereskedő 40,000 forint készpénzt letett, részvényesek adnak 20,000 frtot, tehát tőkéje 60,000 frt lesz. Évi költségre kell 2500 forint. Ehhez képest az egyesület elismeri, hogy ezen állandó kiadások fedezésére még 55,000 frt kell; ebben ugyan egy vállalkozó társaság közelebbi visszalépése miatt fennakadtak, de készek újabb társakat szerezni. Egyébiránt meg van a Szábel-féle 40,000 frt alap, az intézetnek van fekvő vagyona, a felügyeletet tagjai ingyen folytatnák, ezt elegendő biztosítéknak tartják. Az új alapszabályokat a pesti zálogház mintájára készítik s akkor terjesztik fel, mikor mind a háromféle tőkepénz egybe lesz gyűlve. A kir. kormánysszék visszairta, hogy tekintetbe véve más hasonló intézetek alaptőkéit, elég, ha az egyesület a 60,000 forintnak felét, 30,000 frtot most intézet felállítására fordítja, másik felét későbbi szükségeire használja fel, mert mihelyt e hasznos intézet fel lesz állítva, gyarapodása bizonyosan remélhető; ajánlja tehát a terv mielőbbi felküldését, akkor nyilatkozván a felől is: a 60,000 forintot mi módon és minő elővigyázatok mellett akarja biztosítani? 1831. deczember 14-n azonban Szábel Menyhért is kijelentette, hogy társai, a kikkel együtt akarta az intézetet felállítani, az őket ez évben ért változó események következtében visszalépvén, kénytelen maga is szándékától elállani, a minek folytán az *asszonyi egyesület* deczember 28-n a királyi kormánysszék előtt kijelentette, hogy a mig elegendő biztosítéket nyújtó más egyént találhat, ez intézet felállítása tervéről le kell mondania, azonban ha talál, a mit keresni nem szűnik

15 kr. és a külmönostor-utczai telek, ház és kert [a gróf Haller-féle] rajta levő s most már teljesen helyreállított épületek összes belső butoraikkal, részkádakkal sat."

Kilenczedik esztendői számadása a kolozsvári nemes Asszonyi egyesület által felállított és gyámoltott Szegények dolgozó háza, kertje és előiskola intézetének. 1831. sept. 29-től 1832. sept. 29-ig Kolozsváron 1832. esztendőben. Nyomtatott a kir. Lyceum betűivel. Ivrét 1—7 levél.

meg, azonnal jelenti. Ez a felséghez megírta, s ott 1832. febr. 15. és ápr. 4. udv. rendeletek által tudásul vétetett. Még a főúri nők egyesületének tervezése előtt 1829. decz. 5., 1830. márcz. 3. s utóljára 1831. decz. 27. a kormányzékeni elnök ajánlatba hozta egy zálogháznak az alapítványi pénzekből felállítását, s a kormányzék a felségtől engedélyezését kérte; de az 1832. febr. 15. kelt udv. rendelettel megtagadtatott, mert — ugymond a felség — ily intézet üzlete a meghatározott fizetések teljesíteni köteles közalapok természetével nem egyeztethető. Ez intézet létesítése a mindenfelől eléje gördült és gördített akadályok miatt a kezdeményezésnél maradt,¹⁾ s harminczkét év telt el, míg Kolozsvár társulati vállalkozás útján állithatott.²⁾ De a szegények ügyének munkával és a hazai ipar előmozdításával kapcsolatos rendezésében az út ki volt jelölve, az első példa megadatott, s ez érdem a br. Jósika Jánosné Csáky Rozália grófnée, a kinek és lelkes alapító társainak nevét ezért a hazai történetírás a kegyeletes emlékezet fényével veszi körül.

A koldulás szabályozására legelőbb az 1790—91. országgyűlés terjesztette ki figyelmét, s a közigazgatási-politikai bizottság dolgozott is róla munkálatot; ezt az 1811. országgyűlés tárgyalta s némi módosítással helybenhagyván: mint a végrehajtás körébe tartozót elintézés végett a kir. kormányzéknek adta át. Ez időtájatt Kolozsváratt annyira elszaporodtak a koldusok, hogy a főbíró 1813. a márcz. 27. közgyűlésben jelentést tett róla, s összeírattván őket, kitünt, hogy az igaz nyomorékok és tehetetlenek száma 122, ezért nekik a házalást e naptól fogva megtiltotta s a polgárságot azok alkalmatlankodásától való maga megkimélése végett a perselyekbe buzgó adakozásra kérte fel.³⁾ Biharvármegye kk. és rr.-nek 1812. máj. 20. vármegye gyűléséből nem sokkal ezután érkezett Kolozsvármegye kk. és rr.-hez azon átíratata, melyben tudatta, hogy ők a vármegye koldus-ügyét rendezték, koldusaikról maguk gondoskodnak, ezt tárgyazó munkálatukból egy példányt azon barátságos felkéréssel küldöttek meg, hogy miután

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1831. 2544. 11155. 15837. 1832. 139. 2121. 2988. 3320. 4703. 4837. sz.

²⁾ 1865. jul. 22. kelt legfelsőbb engedélylyel.

³⁾ *Az ered. j. könyv.*

területükről az idegen koldusok ki lesznek zárva, s a kik oda mennek, kiutasítatnak, esetleg megbüntettetnek, Kolozsvármegye kk. és rr. intézkedjenek saját koldusaikról, s ezen határozatukat a vármegyében hirdettessék ki. Kolozsvármegye tisztsége azon kére-ssel küldötte fel az átiratot és rendszabályt a kir. kormányzékhez, hogy annak alapján egy, az erdélyi viszonyokhoz alkalmazott szabályrendeletet dolgoztasson ki s azt a városokon és falvakon megtartás végett kihirdettetni rendelje el. Átnézetvén ez az elébb említett országgyűlési két munkálatot, az utóbbit látta czélszerűbbnek, azt fogadta el s alkalmaztatta a viszonyokhoz, magyar szövegét latinra fordítatva, könnyebb használat végett §-okra, ezeket pontokra osztatta, s a szükséges változtatásokkal 1813. márc. 29. a felség jóváhagyása alá terjesztette, honnan az — néhány módosító észrevétellel helybenhagyva — 1816. máj. 3. kelt udv. rendelet mellett oly meghagyással küldetett le, hogy a kormányzék a változtatásokat tegye meg, kinyomatván, a törvényhatóságoknak küldje el s gondoskodjék, hogy a szegények intézete kormányzása alatt üdvösen gyarapodjék. Ez a legfelsőbb meghagyást teljesítette, szabályrendeletet és útasítást s hozzá mintákat dolgozott,¹⁾ a miket a királyi

¹⁾ A cím ez: „A koldusok ügye rendezéséről szóló Útasítás“ [*Instructio de regulatione Mendicorum*]; bevezetése 5 pont, tartalmazza az általános elveket, melyek emberiesek, józanok, szabadok és szépek; a tartalom öt szakaszra [*sectio*] oszlik. Az első: A valódi szükölködőknek és szegényeknek s a tettett és a koldusságot csak hazudó koldusoknak megismeréséről szól 1—5. §-n. Második: a csaló s koldusságot csak hazudó koldusok kiutasításáról 6—14. §. Harmadik: A valódi koldusoknak saját lakhelyeikre útasításáról 15—21. §. Negyedik: Az igaz és egészen nyomorult koldusok és szegények eltartásáról 12—25. §. Az eddig házról-házra járás és koldulás eltiltásáról s csak hiányos esetekben és óvatossági intézkedések megtartása mellett megengedéséről 26—34. §. Czélszerű, hasznos és az állami rendet és érdeket, a valódi szegény és nyomorultak érdekével bölcsen egyeztető intézkedések, melyeknek végrehajtására a királyi kormányzék a következőket rendelte: „1. a hatóságok, városokon a rendőrigazgatók a következő 1817. évi november 1. minden koldust irassanak össze, osztályozzák, minden évben adóigazításkor igazítsák ki, a püspököket és főtanácsokat együttműködésre hívják fel, ezek a papságot az útasítás pontos megtartására serkentsék; 2. a csaló koldusokat a segélyezésből zárják ki; 3. az igazi koldusokat útasítsák lakhelyökre; 4. az egészen nyomorult koldusokról gondoskodás végett a szegényeknek gyűjtsenek alapot [*pénztárt*] a következő módon: a) minden eklézsziában évenként legalább négyszer

kormányzók oct. 9. kelt körlevelében magyarul és latinul kinyomatva, több példányban minden törvényhatóságnak megküldött, Kolozsvárnak és M.-Vásárhelynek különösen azt is meghagyván, hogy dolgozó-ház építésére alapot szerezzenek, arról tervet és költségvetést dolgozzanak ki s a királyi kormányzókhoz küldjék fel.“¹⁾

E rendelet érdemleges teljesítésére a városi tanács és esküdtközönség magát indíttatva nem érezte, csak annyi intézkedést tett a főbiróhoz az 1817. márcz. 17. közgyűlésben előterjesztett javaslatára, hogy a valódi szegény koldusokat a többiektől pléh-pecséttel határozta megjelölni, végzéstül kimondván, hogy az ilyen számára minden polgár hetenként tehetsége szerint adakozzék kenyeret, s ez városnegyedenként osztassék fel köztük, hogy mindenik a maga részét naponként kapja meg; a házanként koldulást

a szegények fölsegítésére szent beszéd tartassék, a templomok ajtaiban ezek számára egy külön záros láda legyen, az adakozást a papok hetenként a szegények pénztárába adják be; *b)* kitűnő férfiak minden városban buzdítsák a polgárságot önkéntes adományokra vagy állandó alapítványtételre; *c)* a végrendelkezők által bizonyos cél nélkül tett alapítványok a közönség megegyezésével e célra fordítandók; *d)* a rendőri büntetések mind oda adassanak be; *e)* a mely városokban állandó szini előadások vannak, évenként legalább négy tartandó e célra, mutatványos játékosok, komédiások, a kik időnként jelennek meg, az elsőbb előadások közül egynek vagy többnek jövedelmét egészen, a hol kórház van, felét adják be; *f)* városokban csütörtökön, külvárosokban vasárnap egy jobb kinézésű koldus, magyarul az ugynevezett *koldusok atyja*, kettőszáru perselylyel [a kulcsok egyike a szegények pénztárnokánál, a másik a rendőrigazgatónál állván] a városnegyedeket alamizna végett járja be, s gyűjtését adja rendeltetése helyére; 5. városokon és mezővárosokon válaszsának szegények pénztárnokát, az intézet jövedelmének [a tőke kivételével] 4%-át tevő fizetés mellett, jó hírnevű embert, hűségre eskessék meg, minden városnegyedben gyűjtés végett válaszsának egy *koldusok atyját* az épebb vén koldusok közül; 6. *Kolozsvárott* és *M.-Vásárhelyen* a koldusok részére könnyebb munkákra dolgozó-házat építsenek s a tekerdő dologkerülőket dolgoztassák; 7. ez főleg a vármegyéket illeti; 8. a püspöknek és főtanácsoknak különösen lelkőkre van kötve, ezen, az ő szent hivatásukat mindenek felett érdeklő ügynek a papsággal együtt buzgó pártolása és gyarapítása. Végre a pénz- és pénztárkezelés, pénztárnokok számadása sat. iránt minták készítésére a tartományi főszámvevőségi árvaosztály volt útasítva, mely azokat 1817. aug. 16. *A) B) C)* betűkkel jelölve terjesztette elő.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1812. 7164., 1816. 5403., 1817. 7980 sz.

megtiltotta, az idegenek pedig mindaddig a városból kiutasíttatni határozottak, míg üldöztetésöket megsokalván, elszoknak és másfelé vonulnak. ... Egész komolysága szerint fogta fel az ügyet püspöktársai közül az erdélyi r. kath. püspök, a ki a kir. kormányzék útasi-tása értelmében a koldus-ügy szabályozására és a szegények pénz-tára felállítására 1830. febr. 1. Kolozsvár viszonyaihoz alkalmazott tervet dolgozott s azt a tanácsnak megküldötte. Főbíró Ágoston István 1821. a febr. 24. közgyűlésnek bemutatta azon megjegyzés-sel, hogy a mi abban neki köteleességévé van téve, mindent meg-tesz, azon kívül, hogy a gyüendő pénzt fel is szedje és a szegények közt kioszsza, mert erre hivatalos dolgai időt nem engednek. A köz-gyűlés azt határozta: „tisztelettel és hálával veszik ez ügy rende-zése tervét s a város igaz szegényei számára házanként, útczánként és templomokban való gyűjtést a tanács igéri mint eddig, ugy ezután is, a püspök felügyelete alatt segedelemmel lesz, s minden lehetőét megtenni hivatali s keresztényi köteleességének ismeri, a terv végrehajtására egész igyekezetét felajánlja, a következő észre-vételekkel: „1. A pénzek szedője és kiosztója a rendőrbiztos sokféle teendői miatt nem lehet, de eddig is volt s ezután is lesz egy becsületes tiszta jellemű polgár, a ki a szegények és koldusok pénztárnoka lesz; a tanács nevezni fog ki egy másikat, a ki a rendőrbiztos és egy negyedkapitány jelenlétében a segélyt kioszsza, arról a püspöknek számol s számadását a kir. kormányzékhez fel-küldi; 2. a gyűjtés nem bizható senatorra, de a negyedkapitány egy száz-férfival jól elvégzi azt s könyvecskéjükbe mindent pontosan beírnak és beszolgáltatnak; 3. minden havi ülésre két ülnök választása lehetlen, a tanács kinevezi a királybirót s a három gondnokot, a püspök kérjen fel egy-két kormányzék-i tisztviselőt, ezek pótol-hatják; 4. a templomok ládáinak kulcsai közül egyik álljon az illető eklézsia gondnokánál, másik a szegények pénztárnokánál vagy a rendőrbiztosnál. Ezek jelenlétében vegyék ki a pénzt havonként. A papság buzdítsa a híveket adakozásra a sátoros ünnepeken. A koldusok összeírását, osztályozását, az útasítás kihirdetését és kéregetést elintézi a tanács. Mihelyt tudva lesz a valóságos koldu-sok és szegények száma s az egybegyűlt pénz, a tanács gyűlés tar-tása iránt tudósítja a püspököt. Ezzel egybefüggőleg a közgyűlés meghagyta a királybirónak és rendőrigazgatónak: 1. hogy a kol-dusokat és nyomorultakat városnegyedenként fogassák el, írják

össze, vénségök, gyengeségök, nyomorékságuk szerint osztályozzák: ki oda való? ki idegen? ki valódi koldus és dologtehetetlen? tudják meg, s munkálatukat adják be, a koldusok gazdájának háza vagy lakhelye följegyzése mellett; 2. készíttessenek minden negyedben könyvet, írják bele a czélját, hívassák maguk elé a negyedkapitányokat, adják eléjük azon keresztényi szent intézetet, s hagyják meg nekik, hogy mindenik maga mellé vevén egy tisztességes száz férfit, minden embert keressenek fel személyesen és irassák be: hónaponként vagy egyszerre kiki mit fizet? ha maga otthon nincs, gondviselőjének hagyják meg, márcz. 1. a kéregetést megkezdvén; 3. a királybíró és rendőrigazgató készítsenek buzdító irást, bizonnyossá téve a polgárokat a százakra menő koldusoknak ez úton való eltöröltetéséről, 4. a czélt jelentsék be a közelebbi esküdt-községi gyűlésnek s a száz-férfiak kéressenek meg a kéregetésekre sorban elmenetelre, s maguknak a keresztényi adakozás elől ki nem vonására.“¹⁾... Tíz év — úgy látszik — egészen feledésbe merítette a kir. kormányzék 1817-ki útását s az elébbi róm. kath. püspök terve alapján a koldusok felsegítésére nézve tett kebli intézkedéseket; mert 1832. a *főranqu asszonyok egyesülete* ismét azon valóslásu püspök által kezdeményezte Kolozsvár hatósága kebelében a *koldus-ügy új rendezését*. Az esküdt-közönségnek azon évi márcz. 26-ki gyűlése jegyzőkönyvében az van erről főnhagyva: hogy a r. kath. püspök Kovács Miklós levelében előadta, hogy az *asszonyi egyesület* elnöke br. Jósika Jánosné, gr. Csáky Rozália által az iránt találtatott meg: hogy lehetne a város utczáin nagy számmal kolduló szegényekről oly módon gondoskodni, hogy ezen társadalmi teher jóltevőleg végkép elháríttathassék, a házanként való koldulás megszűnjék, s egy ily terv előrajzát a közönségnek megküldötte, mely felolvastatván s fontolóra vétetvén: „minthogy az által egy régen ohajtott jó czél éretik el, a gyűlés azt köszönettel fogadta, oly módon, hogy abból a város népére rovatal, majorsági pénztárára új terüh ne háromoljék; remélhető is, hogy az alakulandó egyesület ügyeit intéző bizottságban a tanács tagjai közül egy, a választott esküdt-közönség részéről 2 tag, jelen lehet.“ Egy más alkalommal tartott közgyűlés e tárgyban pótlólag, a következőket határozta: a) a bizottságban 1 tanácsi, 2 esküdt-képviselő tag legyen

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

jelen, *b*) a koldusok közé csak odavalók vétessenek be a város biztosainak beleegyezésével, *c*) a városgazda semmi kötelességre ne kényszerítettessék, elég dolga van neki; *d*) a kidolgozandó terv közöltessék a tanácssal és esküdt-közönséggel, *e*) ha az igazgatás változás alá jő, s a tanácsnak és esküdt-közönségnek úgy tetszik, az egész intézetet vehesse saját igazgatása és szabad rendelkezése alá.“ E terv valóulásának nincs további nyoma. A koldusok vagyis a valódi szegények ügye intézése 1817—21-ki fennebb ismertetett elvek szerint történt egészen 1848-ig. 1835. a jan. 19-ki esküdt-közönségi gyűlésben a házankénti perselylyel kéregetést oly örvendetes sikerűnek jelentette be a tanács, hogy csak azon évben egy ideig 130 koldus naponként az I. osztályban 10, a II-ikban 8, a III-ikban 6 krt kaphatott, s meg is apadt a koldulók száma — ugymond — csak egy-egy lopózik be; de mihelyt a rendőség észreveszi, azonnal kikísérteti, s ha odavaló koldult, megbünteti... Meglankadván ekkor a buzgóság: a tanács felszólítást intézett a negyedkapitányokhoz, buzdítva őket a gyűjtésre és megtiltva ugy a koldulást, mint a koldulóknak alamizsnaadást, s ennek oly sikere lett, hogy a koldulás csaknem egészen megszűnt. Kitűntek az adakozásban a kereskedők. 1844. a márcz. 19-ki közönségi gyűlésben előadatott, hogy a koldulás megszüntetésére egyesület van keletkezőben, s a tervezők kéri a közgyűlés pártolását. „Ez igen üdvös czélt — mondja a végzés — mint az esküdt-közönség, ugy a tanács is méltányolván és pártolván: létrehozásába beleegyezik s a tervezőket, mint a leendő társulat tagjait a maga biztosainak nevezvén ki, ajánlta a további buzgólkodást, annak idejében a tudósítást elvárja. A bemutatott irományok közt levő jegyzetekből kiirván az aljegyző negyedenként az idegen koldusokat és a czellengőket: a közgyűlés meghatározta, hogy azok neveit adja át a rendőrigazgatónak s az szállíttassa honosságuk helyére, a negyedkapitányok pedig kezök alatt egyet is meg ne szenvedjenek... Ez egyesület is a kedvezményezésnél tovább nem haladt.

A *szellemi élet és műveltség* minden közmunkássági terén oly nagy tevékenység indult meg, hogy az irodalomnak, hol az legláthatóbban nyilvánult, története tüzetes megírása szükséges. Én ez és a következő korszakban, a Kolozsvár város közemlékeiben mintegy elrejtve volt néhány oly részletet említek meg, a mikhez az író-világ csak nehezen és fáradságos kutatás útján juthatott volna el. A tör-

ténetirodalom barátait, kiválóan pedig Kolozsvár mivelt közönségét kellemesen fogja érdekelni Mártonffi József róm. kath. püspöknek 1809. a febr. 6-ki közgyűlésen tárgyalt levele, melylyel a püspöki levéltárban talált: „Kolozsvár leírása.“ [*Descriptio Civitatis Claudiopolis*] című két kéziratot oly megjegyzéssel adta vissza, hogy ha érette gróf Batthyány Ignác püspök előde fizetett volna, fordittasék meg; továbbá jelentette: „hogy ha valaki találtatnék, a ki Kolozsvárról egy pontos, teljes és diplomákkal megerősített munkát készítne, maga segedelmét nem vonná meg tőle.“ A város e kéziratokat köszönettel fogadta, fizetés érettök nem volt, a mi pedig a város említett módon való leírását illeti, mihelyt azt teljesíteni valaki magát ajánlja, a tanács ő excellentiáját róla tudósítani fogja.“ ¹⁾ Ime a tudós magyar püspök, csaknem egy századdal előzte meg korát, úgy ohajtván megíratni *Kolozsvár Történetét*, a mint a mai irodalmi színvonal és mérték kívánja, s a mint tényleges írója is megkísérelte. Ha a nagy tudományu s erős hazafiui érzelmű főpap ma élne! Lenne e *Város-Leírásra* hihetően sok ellenészrevétele, de tán olyan is igen, a mi neki, mint lelkes hazafinak s valódi tudósnak örömet okozna...! Mártonffi püspök magas műveltségű férfi, philosophusi ész, nagy matematikus és ritka főpapi jellem volt; történeti ismerete tömérdek, finom politikai érzékkel egyesülve, bevégzett latin és görög nyelvismerő, a mit könyvvizsgálói ítéletei s jelentései igazolnak; jezsuitai nevelést kapott, de igaz magyar nemzeti és alkotmányos érzését s világi papi szabad gondolkozását minden élethelyzetében ritka tapintattal megőrizte; az ő érdeme a római kath. oktatásügynek a mult század végén s ennek elején nemzeties alapon szervezése s az oktatásnak a jezsuitákról a kegyesrendiekre átszállása, oly módon, hogy a világi papság se legyen közülök kizárva. E férfi egész élete áldásos munkásságban folyt le: nemes egyéniségeért s közzjóra irányult tettei után az egyház büszkén gondolhat rá, a hazai történet a legnehezebb idők egyik legkimagaslóbb alakját birja benne.

A könyvvizsgálat a naptárakra is kiterjesztettet. Az ápr. 17-ki közgyűlésben a kir. kormánysház rendeletéből meghagyatott a könyvnyomtatóknak, hogy oly naptárt, [*Kalendarium, Schematismus*] melybe gazdasági, politikai, történeti, főleg pedig

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

az orvoslás módjáról szóló közlések vannak felvéve, a könyv-vizsgálónak bemutatás előtt ki ne nyomassák. ¹⁾ Érdekes irodalom-történeti adat van följegyezve Kolozsvár e kori jegyzőkönyveiben. Városi tanácsos Darkó Dániel kidolgozta a hazai „Törvények Történetét“ [*Historia Juris*] magyar nyelven Árpád vezértől kezdve I. Ferencz királyig és fejedelemig, az uralkodók mindkét ágon levő nemzedékrendével együtt, egybeszedte a „Törvénykezési Gyakorlatot“ [*Praxis Judiciaria*] s az 1792-ki országgyűlés 54-ik törvénycikkében kinevezett rendszeres bizottság által dolgozott 53 czikkből álló „Törvénykezési Rendet vagy Perrendtartás“-t [*Ordo Judicialis* helyesebben: *Ordo Processualis*] ²⁾ és az 1810/11. országgyűlésnek: „az 1810—1811-ki kolozsvári országgyűlésen hozott törvénycikkekről készült 97-ik „Törvényjavaslat-kivonatát“ [*Projectum Articulorum in Comitibus prorogatis a 9-a mensis julii A 1810. usque 10-m sept. A. 1811. Claudiopoli celebratis conclusorum sat.*] ³⁾ ugyszintén a bizottság által dolgozott „Büntető törvényt“ [*Sanctio Criminalis*], ⁴⁾ utóbbiakat magyarra fordítva I—III. darabban. A tanács 1826. jun. 5-ki jelentéséhez mellékelve a kir. kormányshoz küldötte fel azon kéréssel, hogy megvizsgáltatván: foganatosítsassanak, különösen ajánlta a *jog történetét*, melynek megvizsgálását kérve, kinyomatására engedélyt kért adatni. A vizsgáló, id. Szilágyi Ferencz véleményét a 8-d *rétü* kézirat első levelére írta, melyen az *ajánló levél* kezdődik, s csak ennyi maradt fenn a királyi kormányshoz levéltárban, a mi mutatja, hogy az I. kötetet kinyomatásra ajánlta; de a II. és III-ik kötet megvizsgálása másokra bízott, a kik nem ajánlták, mert azokban a felség által még meg nem erősített sok törvénycikkre van hivatkozás. A királyi kormányshoz elfogadta e nézetet, s nov. 27. azt határozta: „hogy bár Darkó senátor műve dicséretet érdemel, de mivel annak egy része az 1811-ki országgyűlés még meg nem erősített törvénycikkeiből van kivonva, szerző oda útasítandó, hogy kinyomatásával várja el azok megerősítését.“ A királyi kormányshoz a kéziratokat a tanácshoz visszaküldötte, további sorsukról a közlemlek hallgatnak. E kéziratok után én: ha vajjon fen vannak-e még? s hol vannak? évekig

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1808. 9120., 1809., 514. sz.

²⁾ 1810—11. *orsz. gyűl. j. könyv* 995—1125.

³⁾ 1810—11. *orsz. gyűl. j. könyv* 909—992.

⁴⁾ 1810—11. *orsz. gyűl. j. könyv* 1129—1331.

siker nélkül nyomozódtam. . . . Érdekes irodalomtörténeti adatok vannak Kolozsvár város levéltárában Major Péter oláh tudós és író ismeretes történeti művéről, ¹⁾ melyet halála után Katona Sándor, a meghalt fiának és örökösének gyámja Kolozsvárra hozatott. Ezt 1000 példányban kezdték nyomtatni, de a bevégezést az író halála megakadályozta. Babb püspök azt írta erről 1825. nov. 15. a kir. kormányzékhez, hogy a mint a könyv némely takarónak használt íveiből kitűnik, mielőtt a szerző kiadta, nem terjesztette vizsgálat alá, de bizonyost róla nem mondhat azért, hogy *letétemény*-ben lévén, sértetlenül kívánták hagyni. A püspök kérte, hogy a kir. kormányzék tétesse zárlat alá, hogy megvizsgálás előtt ne adassék ki, egy példányt pedig megtekintés végett adasson neki át. Ez a zárlat alá tételt s két példány felküldését a kolozsvári tanácsnak elrendelte, mely azokat az Óvárban a Ferencz-rendi atyáknál a 18. számú szobában találta meg, 2 példányt kivett, a többit bezárva zár és pecsét alatt hagyta. Az egyesült gör. kath. püspök a neki lehető észrevételei megtétele végett átadott példányt átvizsgálván: úgy találta, hogy a budai nyomda igazgatója levele szerint a kéziratból hiányzik a II-ik rész, mert első nyomtatáskor olyanok voltak a kéziratban, a mik nem voltak megvizsgálva s azért arra útasítatván: a tovább nyomtatás nem engedtetett meg. A nyomdai jelentés szerint — írja a püspök — 53 ívnek kellene lenni, de ő a neki küldött példányban csak 49-et talált, melyből az utolsó a szádi báró Klein püspök korát tárgyalta; utána kellett következni: Aaron, Rednik, Major és a jelentő püspök korának. A mű bevégezését tehát felsőbb tilalom akadályozta meg. A kir. kormányzék-től függ — mond a püspök — hogy az 1813. óta sötétben rejlő csonka és oly sok gyalázó állitással [*calumniä*] telt mű világ elé jőjjön vagy megégettessék? A püspök reméli, hogy a mi roszt a szerző róla írt, az őt ismerő közönség hamislelkü ráfogásnak fogja itélni. . . . E közben az árva gyámja a lefoglalt könyveket zárlat alól felszabadíttatni kérvén: a királyi kormányzék meghagyta a kolozsvári tanácsnak, hogy miután a felküldött 2 példány csonka és hiányos: azok helyett válaszszon ki két teljest és hibátlant, s pontos megvizsgáltatás végett küldje fel, a többit pedig az árva gyámjának adja át. Az újonnan felküldött példányok egyike a könyvvizsgáló

¹⁾ *Historia Ecclesiastica Valachorum sat.*

hivatalnak s innen Báldi Tivadar kolozsvári gör. kath. esperesnek és oláh könyvvizsgálónak adatván át: az 1826. május 28-ki jelentésében úgy nyilatkozott, hogy Major könyvében a vallás, állam és a felséges trón ellen való semmi sincs, sőt kivéve a görög kath. papság halhatatlan jóltevőjének, Babb püspöknek méltatlan kisebbitését, dicséretre méltó; hogy ily nagy ember becsülete megtámadásának — kivált a késő maradék előtt — e könyv kibocsátása által mily következménye lesz, megítélését a könyvvizsgáló bizottság bölcseségére bizza. . . . A kolozsvári tanács jelentvén: hogy az összes példányok csonkák, a kir. kormányzék Katona Sándornak a kinyomtatott könyv eredetije felküldését, vagy ha tudja, holléte megmondását rendelte; de az a tanácsnak azt jelentette, hogy midőn Major javait összeirták, semmi kéziratot nem találtak. Ekkor a kir. kormányzék a m. kir. helytartótanácsot kérte fel, hogy a netalán az ottani államnyomdánál levő kéziratot, melyből a csonka példányokat szedték, kerestesse fel, feltaláltság esetében küldje át s a kinyomtatását akadályozó okokat tudassa. E megtalálásra 1828. ápr. 22. azon felvilágosítás érkezett, hogy az eredeti kézirat sehol feltalálható nem volt, a betiltás okait pedig a fogarasi püspök bőven felfejtette. Így maradt a könyvnek nyilvánosságra bocsátása elintézetlenül. ¹⁾

Egyedül áll a magyar irodalom történetében a br. Wesselényi Miklós kézi sajtója története. A Kolozsváratt tartott 1834-ki országgyűlés t. i. Magyarország példáját követve, a július 9-ki gyűlés j. könyve 49. pontja szerint, saját tekintélye alatt és költségén Jegyző-, Napló- és Irománykönyv kinyomtatását határozván: a Napló-kinyomtatást a kir. kormányzék felsőbb rendeletre a 49-ik számnál megtiltotta s kinyomtatását csak a rendes könyvvizsgálat általi helybenhagyás után engedte meg. Ezt az országgyűlés többsége sérelemnek tekintvén: ellene a nov. 13-ki ülésben br. Wesselényi Miklós indítványára felszólalás történt, s hosszas vita után nov. 17. az elnök a nyomtatás akadályainak elhárítására közhatározatnál fogva felkéretett, a ki a decz. 26-ki ülésben jelentette, hogy a kérést a felséghez juttatta, de rá határozat még nem érkezett; a kk. és rr. decz. 24. ismét megsürgették, az elnök

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1825. 11814. 1826. 382. 4499. 4795. 4852. 5206. 7277. 1828. 10780. sz.

újból ígérte közbenjárását. Az 1835. év jan. 14-ki országgyűlésben br. Wesselényi kérte fel az elnököt eljárása eredményének tudatására, de azon választ nyerte, hogy a legfelsőbb elhatározás még nem érkezett le. A jan. 29-ki országgyűlésben br. Wesselényi indítványra szót kérvén, előterjesztette: „hogy egy könyvnyomtató kézi sajtót szerzett, tudatta, hogy a *Napló* nyomtatása foly, maga nyomatja, s arcza veritékének s keze munkájának gyümölcsét a kk.-nak és rr.-nek bemutatta. Itt van — ugymond — ez évben tartott első országos ülés *Naplójának* általa kinyomatott első íve, vegyenek abból a követek, küldöik, az országgyűlési más tagok maguk számára példányokat [*Bemutatta a jun. 14-ki országgyűlés *Napló*-ja általa elkészítettett első ívét*]. A nyomtatás folyván, minden héten bizonyos számú ívek megjelennek, s a kik megrendelik, kapni fogják. Kijelentette, hogy ezen birtokában levő sajtóját a kk.-nak és rr.-nek s az országgyűlésnek adja, ha elfogadják, csak azon ohajtással, a mi az átadásnak föltétele is: hogy az egyedül Erdély országgyűlésének tulajdona, ahoz külső idegen felső hatalom nem nyulhat, arról kizárólag az ország kk. és rr. rendelkezhetnek, végre ohaja az, hogy ezt — tiltás vagy más akadály által meg nem szünendő folytatásával — a világosság terjesztésére, a törvényes és hazafi érzés öregbitésére s minden jó és szép kifejtésére örökre használhassák . . .“ Erre az elnök kijelentette, hogy más tárgy levén napirenden, ezt most tanácskozás tárgyává tenni nem lehet, azt látja folytatandónak.“ Bárá Wesselényi ugy nyilatkozott, hogy a *Napló* ügye már rég függőben levén, örökké előleges napirenden van, s ugy is kell lenni; a mit többen pártolván, a junius 26-ki országos ülésben e határozat hozatott: „A kk. és rr. Udvarhelyszék követe br. Wesselényi Miklós hazafiui indulatból származó azon lelkes törekvéseért, hogy a haza szent ügyeért mutatott több áldozatai közt a közdolgok nyilvánosságra jutásának létrehozását a kk. és rr. forró ohajtása teljesítésével előmozdítani munkás volt, szives köszönetöket és méltánylásukat nyilatkoztatván ki, ajánlását — a mint tette — elfogadták s meghatározták: hogy e sajtó br. Wesselényi Miklós ajándékából már az ország kk. és rr. tulajdona levén, az arról való rendelkezést a törvények által biztosított tulajdonjog egész kiterjedésében, valamint az azon nyomtatandó irományok meghatározását a kk. és rr. egyedül és kizárólag önmaguknak tartják fenn. A sajtóra s a *Napló*

nyomtatására való felügyeletet báró Wesselényire és a bíráló bizottságra bízta; azonban fenntartják azon jogukat, hogy a Napló nyomtatása megakadályozásából származott ezen adomány által meg nem szünt sérelmök orvoslásának, mikor szükségesnek látják, napirendre tűzése és tárgyalása iránt a szükséges lépéseket megtehessek.¹⁾ Másnap, jan. 30. Estei Ferdinánd főherceg teljhatalmu kir. biztos és kormányzó elnök már átirt a királyi kormányzékhez: „hogy miután br. Wesselényi Miklós Kolozsvárat előleges felsőbb engedély nélkül könyomdát szerzett, szállásán sokaknak megmutatta s azzal az országgyűlési Naplót kinyomatta, a mi a törvényeken nem alapul, gyakorlatban nem volt soha, s előleges vizsgálat nélkül meg nem engedhető; ennél fogva a kir. felségtől nyert felhatalmaztatásánál fogva kénytelen a kir. kormányzékot felhívni, hogy azonnal megfelelőleg intézkedjék, hogy br. Wesselényi Miklós ellen — a ki előtt a Napló iránti tiltó rendelet tudva volt — tiltott könyomda felállításáért, s megvizsgálatlanul a felsőbbleg eltiltott Napló kinyomtatásáért a közügyigazgató által késedelem nélkül közkeresetet indíttasson, minek lejártáig a szóban levő könyomdai készletet foglalja le és tegye hivatalos zár alá. S mivel tudva van, hogy a báró ezen tilos ténynél bizonyos Stuller nevű magyarországi egyén segélyével élt, ennek feleletre vonása és illő megbüntetése iránt is intézkedjék. Ez a közügyek igazgatójához br. Wesselényi Miklós közkereset alá vetése s a könyomda lefoglalása, Kolozsvár város tanácsához Stuller feleletre vonása és megbüntetése iránt jan. 31. intézkedett. A tanács azt írta fel, hogy Stuller magát nemes embernek és kir. táblai irtoknak mondván lenni, mint Kolozsvár közhatósága alá nem tartozó egyénnel szemben a vett rendeletnek nem tehetett eleget: a kir. kormányzék ezt is a közügyigazgatósághoz küldötte át megfelelő intézkedés, az őt irodájába fölvevő ítélőmestertől felvilágosításkérés és annak felterjesztése végett. Ez tudatván, hogy br. Wesselényi Miklós közvád alá helyzetése végett a tény kinyomozása iránt intézkedett, Stullert illetőleg azt jelentette, hogy a nevezett ifju egy másik magyarországi társával 1834. május 23. idevaló urak ajánlatára felesküdt ugyan a Horváth Ferencz ítélőmester irodájára, de születésök s lakhelyeik

¹⁾ 1835 — 35-ki erd. országgyűlés j. könyve. 370—374. II.

beírása eddig nem volt szokásban s azok felesküvés után nem voltak az ítélőmesternél, sem irodáján, mihez képest, a kancelláriai szabályok 23-ik cikke szerint, már ez által megszűntek azon iroda tagjai lenni. A kir. kormányzék az elsőre nézve a nyomozás siettetését a közügyigazgatónak meghagyta, Stullerre nézve pedig átírt a m. királyi helytartótanácsához, s mindezekről a főherczeg kir. biztost értesítette.¹⁾ A sajtó lefoglaltatván: a kir. kormányzékhez tétetett be zár alá s fadarabjai ott voltak 1873-ig, a mikor a levéltár Buda-Pestre szállítatván, egyéb fölsőlegessé vált tárgyak között azok is eladattak, egy karja, mint történelmi érdekű tárgy az erdélyi muzeum régiségtárába helyeztetvén el.

Mint az irodalomtörténet figyelmére méltót megemlítem a főbirónak 1826. a decz. 19-ki esküdt-közönségi gyűlésben azon előadását, hogy a kormányzék elnök levélben találta meg őt, hogy az *Éljen Ferencz császár* cím alatt megjelent könyvre előfizetőket szerezzen.; ajánlta azért, hogy a város számára egyetkettőt szerezzenek meg. Elfogadtatván: a majorsági pénztárból megvétele végett a szükséges összeg útalványoztatott.²⁾

Kolozsvár közönségének irodalom iránti pártoló hajlama ismeretéseül följegyzem: mennyi s mily könyvekből állott az 1836. ápril 15-ki közgyűlés számbavételekor a város könyvtára.³⁾

A hirlapirodalom kezdete Kolozsváratt e korszak végére esik. A mit Toldy Ferencz⁴⁾ az állítólag Kolozsváratt 1791-n kiadott *Magyar Hírvivő* című hirlapról írt, s a mit e könyv írója

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1835. 1417. 1587. 2540. 2868. eln. sz.

²⁾ *Az ered. j. könyvből.*

³⁾ A lajstromot Mátéffi József senator készítette, volt 41 külön mű, név szerint: „*A Corpus Juris, Approbata és Compilata, Verbőczi Tripartituma, Országgyűlési j. könyvek e századból s a mult végéről, együtt 17, a Széchenyi-könyvtár katalógusa 5 drb s a pénzeiről készült katalógus, Magyar Atlász* ivrétben 1802—1811., Perger *Diplomatikája*, Vajda Lászlótól: *Erdélyi Magyar törvény*, Márton József *Lexicona*, Fejér *Codex Diplomaticus*-ából 14 kötet, Szász Károlytól: *Sylloge Tractatumum* sat. Sófályi Józseftől: *Institutiones Juris Metallici*, *Erdélyi Híradó* 1831—1835. A közgyűlés tudásul vevén a jelentést: a könyvek átadattak a levéltárnoknak megőrizés végett; az is meghatároztatott, hogy a miket ezután szereznek, az aljegyző igtassa be a lajstromba.“ *Az eredeti j. könyvből.*

⁴⁾ *A Magyar Nemzeti Irodalom Története.* 1878. IV. kiad. 158. l.

Andrád Sámuelnek 1792. tervezett *Magyar Democritos-áról*,¹⁾ ugy gróf Teleki Ferencz és Pál, gróf Bethlen Imre, br. Bánffy Dénes és József, br. Jósika János és Cserei Miklós *Diarium Hungaricum* cím alatt tervezett hirlapjukról,²⁾ Bogdánffy Gábor kolozsvári cs. kir. postamester *Erdélyi Híradó* című tervben volt, engedélyezett, de eddigi köztudat szerint meg nem indult politikai magyar újságáról,³⁾ Méhes Sámuel *Heti Tudósítások* című 1826. kezdeményezett, de létre nem jött magyar hetilapjáról,⁴⁾ gróf Bethlen Imre 1829. tervezett *Magyar Klio* című történeti időszaki irata tervéről,⁵⁾ egyik művében napfényre hozott, mint részint nem megállapított tényekre, részint nem valósult szándékokra, elég ha megemlítve rámutatok, hol találhatni felőlük tüzetes ismertetést. Ily okból emlitem meg Szacsvay Sándort,⁶⁾ Kolozsvárnak e kitünő fiát is, a ki a bécsi *Magyar Muzsa* és *Magyar Kurir* mellett 1787-től 1792 végeig munkálkodott,⁷⁾ hasznosan szolgálva idegen világban, sokszor ellenséges viszonyok közt nemzete ügyét, s Kolozsvár tudós, munkás és a közügyekért lelkesülő polgárai számát egy derékkal növelve. 1829. Kis-Szánthói Pethe Ferencz Kolozsváratt alapította *Hazai* [már a II-ik félévben: *Erdélyi*] *Híradó* című, hetenkint kétszer egy íven megjelenő politikai magyar hirlapját *Toldalék* vagy *Nemzeti Gazda* mellékletével; de a közönség nem pártolta kellően, mert a könyvvizsgálók szigora az olvasókat inkább érdeklő czikkek közlését nem engedte meg; másfelől a kormány ingyen hirdetéseivel annyira megterhelte a zsenge vállalatot, hogy gyarapodnia lehetlen volt. Három évi küzdelemteljes fennállás után a lap ingadozni kezdett s a könyvvizsgálat és a kormányi hirdetések terhe — a mik ellen ő felsőbb helyen sokszor, de mindig hiában panaszolt — folytonos súlyosbodása miatt — csak 120 előfizetője levén — 1831. jun. 30. megszüntetését olvasó közönségének kijelentette. Mielőtt azonban ez letelt, a szerkesztő elébb Deáki Filep Sámuellel, később tanár Méhes

1) *Az erd. hirlapírod. Tört.* 1882. 25—27. ll.

2) *Az erd. hirlapírod. Tört.* 1882. 29. l.

3) *Az erd. hirlapírod. Tört.* 1882. 48 l.

4) *Az erd. hirlapírod. Tört.* 1882. 448. l.

5) *Az erd. hirlapírod. Tört.* 1882. 50—53. ll.

6) *Életrajza: Figyelő* 1881. III. és V. f. 1882. I. füz.

7) *Figyelő* 1882. I. füz. 25—36. ll.

Sámuellel szövetkezett, s a lapot *Erdélyi Híradó* cím alatt folytatták. Nemsokára Pethe a lap-kiadótulajdonossági jogot sajtójával együtt Méhesnek adta át, a kormányzék helybenhagyta, s így csaknem félszázadig tartó küzködés és vajudás után Pethe Ferencz úttörő munkássága, Méhes Sámuel tevékeny szelleme, politikai gondolkozásának nyugodt mérsékeltisége és áldozatkész kitartása által Kolozsvárnak s az erdélyi magyarságnak állandó politikai lapja lett; lapjának szebb alakot adott, munkatársainul a legkitünőbb írókat nyerte meg, a külföldi hírek részletes s a hazai viszonyokra vonatkoztató ismertetése mellett, Magyarország vezérférfiai politikai elveinek s reformeszméinek nagy részét *programm*-jába fölvette, a vármegyék és székek évnegyedes gyűléseiről [*marchalis gyűlések*] rendes tudósításokat kezdett közölni, a közmivelttség tényezői: irodalom, hazai történet, a politikai szabadság és jog kiterjesztésének társadalmi nagy kérdései megvitatása tért találtak lapjában. Méhes lelkében éltek a kor magasb eszméi s azon szép hivatás önérzete, hogy azok megvalósulásának a kis országban közvetítője s előharczosa ő és lapja legyen, a mit el is ért.¹⁾ Ezután a *Vasárnapi Ujság*-ot alapították az uri casino több lelkes tagjai.²⁾ Legelőbb 1833. az aug. 11-ki casino-gyűlésben terjesztetett elé, kivéve a casino javallat-könyve 9—12. lapjairól, hová azt Farkas Sándor mint saját eszméjét és indítványát kész szövegben írta bele. „A casino célja — így szól az okadatozás — a világosság és értelmesedés terjesztése, ennek egyik eszköze a nép nevelése, könyvek és folyóiratok által, a minek foganata gyors és szembetűnő, s mint a vetőmag a gazdának, ugy a szellemi elvetett kincs magát kamatban tizszeresen és százszorosan hozza meg. Ez könnyen kivihető és sikeres mód, a miben a világ mivelt nemzetei már példát adtak, népok értelmességét bámulatosan magas fokra emelve. Nálunk is a közértelmességre és a szellemi világosság jótéteményére a nemesség szegényebb és miveletlenebb részének s a

¹⁾ *Az erd. hírlapirod. Tört.* 1882. 57—59. ll.

²⁾ Mikes János, Bethlen Ádám, Kemény Sámuel, Teleki Elek és Mihály, Kendeffi Károly és Ádám, Bethlen János, Gyulay Lajos, Wéér Farkas, Nemes János — Wééren kívül mind gróf, de címeciket a kor democratiai szelleme hatása alatt elhagyták, később azonban fölvték. 1848. és 1861. még kétszer ismétlődött ez a ruhadvatot utánzó át- és visszakeresztelkedés.

népnek van legnagyobb szüksége: az elsőnek, hogy jogai erkölcsi becsét lássa át, szabadságának legyen okos védője, az utolsónak, hogy legyen józan gondolkozása, a dolgokat fogja fel tisztán és helyesen, s az ember és polgár kettős kötelességét ismerje és teljesítse. Erre kíván a *Vasárnapi Újság* szolgálni . . .” Ezután tárgyait állapította meg, egy szerkesztő választását mondotta ki, s a casino tagjait pártolásra hívta fel . . . Mely szép és méltó első szülöttje lenne a kolozsvári casinonak a nép művelődése — mondja a javallat írója — s mely méltán lenne büszke e lelkes egyesület azzal, hogy kebeléből ment ki legelőbb a magyar hazába a legelső *Nép-Újság!*” A terv szerint 1000 példányban vélték nyomtatni, a mi kerülne 2000 frtba; egy példányért az előfizetést 1 frtban állítván meg, ha mind elkelne is, az áldozóktól 1000 forint kívántatnék. A pártolás 4 évig tartana, s az adakozni kívánók a négy év alatt tetszés szerinti adakozásra lennének felkérendők, úgy, hogy a négy év alatt mindenikben valami fizetést minden tag megígérne, a mit csak akkor kellene befizetni, ha az indítványozók az aláírt összegből látnák, hogy a kiadást meg lehet kezdeni. Az első felhívásra 826 ezüst forint gyűlt be. Kimondatott tehát a lap megindítása, további részvényesek és engedély eszközlése, nyomtatóval egyezés, a mik egy 9 egyénből álló bizottságra bizattak s megindítását 1834. elejére határozták. A casino azon évi január 27-ki gyűlésében Brassai Sámuel választatott meg szavazattöbbséggel szerkesztővé, a ki engedélyért folyamodott, a mit neki a kir. kormányzék 1833. decz. 18. adott meg, Méhes Sámuellel négy évre a kiadás iránt szerződött, a lapnak *Vasárnapi Újság* név adatott s megindítása ápr. 1-ére tűzetett ki, de csak 6-án jelent meg, mint az *Erdélyi Híradó*-nak melléklapja . . . Hogy a casino tagjai ígéreteiket 3 évig fizették, igazolja Farkas Sándor költségkönyve, melyben ő 1834. és 1835-re 15—15 frtot, 1836-ra új alapítványképen 17 frt 30 krt fizetett, 1837-re júniusban csak 2 frt 30 kr befizetését jegyezte be. Ekkor tehát már önállóvá lett volt a lap.¹⁾ Azon rendkívüli hatás, a mit ma a néplapok a nemzeti művelődésre gyakorolnak, azon roppant sikerek, a miket hazánk a társulati erők összesítése által a nemzeti jólét eszközlése nagy művében ma elér és kivív, érdemül Bölöni Farkas Sándornak

¹⁾ *Keresztény Magvető*. V. k. 310—314. ll.

tulajdonítható, a ki erre az eszmét megadta, az uri casinonak, mely áldozatával, Brassainak, a ki azt lelkes igyekezete által megvalósította, s végre Kolozsvár szabad kir. városnak, mely rá fogékony talajul szolgált.

Az irodalom ez időbeli általános fejlődésére nagy befolyással volt Kolozsváratt csaknem egyszerre két könyvmda felállítása, az egyik a kir. lyceum, másik az ev. ref. főtanoda nyomdája mellett. 1831. a felség azon kérdésére: van-e Kolozsváratt könyvmda? a tanács aug. 16. azt jelentette, hogy nincs. De a r. kath. iskolák felügyelő bizottsága még azon évben sept. 5. feliratában azon szükségnek adott élénk kifejezést, hogy a kir. lyceum nyomdája mellé könyvmda is állíttassék, mert abból az oktatási alap jövedelme tetemesen szaporodnék; engedélyt kért tehát az intézet felállítására. A felség azon évi oct. 6. udv. rendeletben meghagyta, hogy jelöljék ki azon egyént, kire a felállítandó intézet igazgatását biznák, nyilatkozván különösen arról, hogy annak erkölcsi jelleme, gondolkozásmódja és politikai elvei olyak-e, hogy a visszaélésekre sok alkalmat adó intézetet megnyugvással lehessen rá bízni. Erre a r. kath. püspök Krüner Lipót nevű egyént ajánlta, a ki magyarul tud, a pesti egyetem budai nyomdájában egyike volt az első segédeknek s a kinek helyes gondolkozását, politikai elveit és erkölcsös jellemét mutatja az, hogy e mesterség megtanulása végett a m. kir. udv. kamarai könyvmda-intézetbe fölvetetett s ott régóta működik; a könyvmda felett a kegyesrendnek egy szerzetes tagja fog felügyelettel lenni, a ki a nyomdának is igazgatója. Az erdélyi udv. kancellária 1832. jan. 18. kelt s a legfőbb kir. udv. rendőri hivatalhoz intézett átiratában az engedélyt, az 1822. évi szabályrendelet értelmében megadatni véleményezte, oly módon, hogy a könyvmda felügyelője, mint kiadó tekintetvén, kiadványait előre adja vizsgálat alá s segédeiről feleljen. Nem levén a legfőbb cs. kir. udvari rendőri hivatalnak ellene kifogása, az engedély az 1816. szabályrendelet értelmében a felség által oly módon adatott meg, hogy nyomtatványairól két példányt az erd. udv. kancelláriához felküldeni el ne mulasztja.¹⁾ Egyidejűleg 1831. decz. 4. az ev. ref. főtanács is folyamodott könyvmda állíthatásáért, felhozta, hogy

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1822. 872. udv. 7784. kir. korm. 1831. 6941. 7190. 70441. 13470. 14560. 1832. 216. udv. kanc. sz.

nyomdája betűit megújítani akarván: ohajtása a mellett könyomdát is állítani. Kolozsvári főtanodájuk előljárói még juniusban folyamodtak volt az erd. udv. kancelláriához, de foganata nem lett. Most megújították kérésöket s az új intézet felügyeletére megbizandó egyén feddhetlen jelleméről, csendes gondolkozásmódjáról és így teljes bizalmat érdemlő voltáról hiteles bizonyítványokat mellékelvén: kérték a főtanácsot, hogy azt ajánlással terjeszsze a felség elé. A főtanács érvül felhozta, hogy a könyomda a szépíráásra és rajzolásra, ugy szintén a szépművészetekre oly nagy befolyással van, hogy a nevelő-intézetek e nélkül el nem lehetnek; hivatkozott több magyarországi városra, a hol már létezik ily intézet s kérte a kir. kormányzékot, hogy kieszközlésében legyen munkás, annyivalinkább, mert a kolozsvári ev. ref. főtanodának rendelkezésére áll egy tulajdon növendékeiből e czélra mind a hazában, mind külső országokban jelesen készült s erkölcsös jelleméről és jó gondolkozásmódjáról ismeretes egyén, Barra Gábor, a kire a főtanoda nyomdáját is bizta s a kire az állítandó könyomda felügyeletét is annálinkább rá lehet bizni, mivel mindkét intézetre egyik rendes tanár lesz felügyelettel, sőt az egész főtanoda előljáróinak vigyázó szemei fognak örködni munkássága felett. A főtanács előtt fontos az is, hogy ez ifjat maga is útazásában saját pénzéből segítette, sőt az új intézethez szükséges eszközöket már meg is szerezte, s így közhaszonra tett áldozatainak sikere tetemes kárával függőben áll. A királyi kormányzék ajánlással terjesztette fel a kérést, az udvari kancellária febr. 1. szintén ajánlta a cs. kir. legfőbb udvari rendőrségi hivatal figyelmébe, mely 1832. decz. 19. jegyzékiratában ellene észrevételt nem tevén: az engedély az 1816. szabályrendelet értelmében oly feltétellel adatott meg, hogy nyomtatványaiból két példányt az udv. kancelláriához mindannyiszor küldjön fel.¹⁾ A r. kath. oktatásügyre jótékony hatása volt a lyceumi nyomdának 1815. jul. 28. adott azon kiváltság: hogy az erdélyi és magyarországi részekbeli összes r. kath. tanintézetekben szükséges, eddig behozott, vagy ezután behozandó tankönyveket kizáró joggal nyomathassa és árulhassa, s más senki: sem világi, sem egyházi, nemes vagy paraszt, tudós vagy tudatlan, továbbá sem nyomdász, könyvárus és könyvkötő, sem tanító-mester és régi

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1831. 15056., 1832. 6980. sz.

könyveket áruló [*veterator*] ne nyomathasson s ne árulhasson, a ki teszi s rajta éretik, áruja elkoboztatván, öt nehéz súlyu arany-márka büntetést fizet, felét a királyi kincstárba, felét a lyceumi nyomda pénztárába. A nyomda köteles a tankönyveket a rendes könyvvizsgálatra beadni s rá nyomtatási engedélyt kérni. E jogában minden hatóságok kötelesek a mondott kir. lyceumi nyomdát megtartani és védni.¹⁾ Hogy ez intézkedés egészen anyagi irányu volt, s a tankönyveknek tartalom és módszertan tekintetében való magasb színvonala, szelleme és összhangja — a sikeres oktatás kezessége s a más iskolákkal való verseny correctivuma — tekinteten kívül maradt, oka a kor és oktatásügy állapotában volt.

Az ev. *reformáltak nyomdája* történetéből a gróf Rhédei Ádám nagylelkű adománya emelkedik minden más események fölé. „Midőn 1831. — így szól az erről készült eredeti oklevél — a főtanoda különböző kezelésekké alatt megromlott nyomdájának gyökeres megújítása s egyszersmind mellette könyomda felállítása vált szükségessé, ez csak úgy volt eszközölhető, hogy a felügyelő gondnok gróf Rhédei Ádám különböző időkben és kamatok mellett együtt 5540 conv. frtot kölcsönzött s 1835. sept. 8. végrendeletében úgy intézkedett, hogy leányai: Mária, gróf Mikó Imréné, s Klára, báró Radák Istvánné, azon esetben, ha a főtanoda tartozását kamatával együtt 6 év alatt nekik önkéntesen lefizeti, legyenek kötelesek a főtanoda nyomdája felállítására és gyarapítására 15,000 c. r. frtot kifizetni, melyet az jó biztosíték mellett elhelyezve, kamatát évenként fordítsák azon intézet hasznára. A főtanodák pénztára azonban a közbejött kiadások és szerencsétlen idők miatt csak egyszer fizethetett kamatot. Meghalván a gróf, nevezett örökösei 1849. decz. 24. kijelentették: „hogy az egész kölcsönösszegeből és kamatából 6000 conv. r. forint a gróf Rhédei Ádám neve alatt, mint annak a főtanoda nyomdájára tett alapítványa, a feljül levő 5134 conv. frt pedig mint az ajándékozók által szintén a végre tett alapítvány tőkésittessék s kamata az irt nyomda szükségére fordittassék.“ A főtanoda előljárósága mély háláját fejezte ki, főleg gróf Mikó Imre iránt, a kire az örökösök ez ügye elintézése volt bizva s a kinek tulajdonítható annak oly nagylelkű elintézése; elismerte az alapítványnak átvé-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCXXXII. sz.

telét, s rendeltetése szerinti használatára magát kötelezte.¹⁾ A másik a nyomda igazgatásában szükség által kényszerítve tett változtatás. Török István 1829. költözvén ki a nyomdából: átvette Pethe Ferencz. Az átadáskor készített irományban az eklézsia és főtanoda közti osztályra vonatkozó négy tény említettett: a régi könyvtár alatt levő 10 mázsa betű az, hogy a mostani nyomdát a templom mellé nem az eklézsia építette, az árvák házáért csak 1800. után 1809-ig illeti az eklézsiát kárpótlás, s hogy a harangláb-hely kárpótlandó.²⁾ Az eklézsia és főtanoda nyomda iránti jogának ismeretése egy későbbi keletű, de e korszak nyomdaviszonyait s ugy az 1800. aug. 8-ki felosztást, mint az elébb 1836-ról említettek felvilágosító munkálat forrásul használatát látta szükségesnek, a mi 1865. ápr. 28. készült, de mindkét testület írásából, éles és részrehajlatlan itélettel. „Az eklézsia — így szól a munkálat — 1800. aug. 8. a közös vagyonokban a főtanodával megosztozván: igényt a nyomda csak azon részéhez tartott fenn, mely őt illeti. E kérdés 1817-ig maradt függőben. Ekkor ápr. 22.³⁾ a nyomda az árvai alaphoz tartozó házban 1785-től 1809-ig szállásolt tanárok fizetetlen házbére és a jelenleg püspöki szállásnak használt tanári lakhoz annak építésekor a harangláb-helyből elfoglalt rész iránt követelést támasztott. Az 1838-ki bizottsági munkálat alapján a dolog kiegyenlítése 1840. és 1841. megkíséreltetett, de fogamat nélkül, s így az ismét hallgatásban maradt 1857-ig. Ekkor viszont bizottság neveztetett ki, 1858. megint más, melynek egy tagja elhalván, helye mással 1860. pótoltatván, ezek beadott munkálatát 1862. decz. 22. vizsgálat alá vették, de látták, hogy abban oly alap nincs kimutatva, melyre tanácskozásait fektethessék, s azt visszaútasítva, Takács Jánosra bizták, hogy a kiegyezésre tervet készítse, s az eklézsiát is felkérte, hogy biztosait hasonlóra útasítsa. Az eklézsia azt válaszolta, hogy ezt nem látja szükségesnek, a könyvnyomda iránti követeléséről atyafiságos indulatból lemond, egyéb pontokat, melyeket a főtanoda nem fogadna el, terjeszsenek a főtanács elé, s annak határozásán megnyugosznak.

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXLI. sz.

²⁾ *A főtanoda levéltárában levő eredetiből*, kelt 1838. május 5. Kincses János és Tompa Simon aláírása alatt.

³⁾ 1817. 142. főtanácsi sz.

A főtanoda ez ajánlatot elfogadta, de mielőtt azt valósítnák, báró Kemény Ferencz és gr. Mikó Imre ítéleteiket kikérendőnek látta s ebbe a felek bele nyugodtak . . . Az eklézsia az előtti követeléseinek kivül 1858-n még követelte a templom déli oldalánál, a könyomda közelében levő épületet, a mi évtizedek óta a főtanoda *régi könyvtára* nevét viselte, csak most nevezte el az eklézsia *csonka torony*-nak, valamint a templom déli oldalánál levő két épületet, t. i. a régi czipó-raktárt és a nyomda rakhelyét. Az öt követelés 1-sőjéről t. i. a nyomdáról már lemondott, az ellen oly megdönthetlen okok és érvek hozattak fel; csak 10 mázsa, valahol heverő elkopott betűről lehet szó. A 2-ik, az árvák háza 1773—74-n épült, tehát 1800 előtt, addig közös tulajdon, s a két testület egy jogi személy volt, tehát követelés csak azután foroghat fenn. De a főtanoda is adott szállást az árváknak, s így egyik a mást kiegyenliti. A 3-ra azt mondja a főtanács, hogy az elfoglalt harangláb-helyhez szolgálmi joga volt, tehát az elfoglalt 10 □öl 4' helyért földet a főtanoda területéből nem adhat, inkább árát megfizetik. A *régi könyvtári* helyiségre nézve az eklézsia azt jegyezte meg, hogy az 1798. volt égéskor a régi főtanoda épülete leégvén, a könyvtár a mostani nyomdai raktár helyiségébe hozatott át, később a természetiek muzeumának használtatott, legutóbb a nyomda bérlőjének raktárul engedtetett át. Ez épület nem volt szentély [*sanctuarium*], torony sem. Szalárdi azt írja, ¹⁾ hogy ez volt ama torony, a mit I. Rákóczi György építtetett. Feltehető-e, hogy külföldről hozatott építőmesterek, a kik a farkasutezai templomot ma is sokaktól bámult módon kijavították, oly összhang [*symmetria*] nélkül dolgoztak volna, hogy a tornyot, a templom egyik díszét, csak ugy oda vessék a templom két hajója közé? Ez épületet emeletes erős boltozat osztja földszinti és emeletes részre. Ez a zárdának templomhoz ragasztott része s az ajtórajz, melynek helye be van rakva, a zárdái szerzetesek s később a tanulók templomba bejövő helye. Bizonyosságul hivatkozás van báró Bánffi Farkasra, a ki a főtanoda kertjének egy darabjára házat akart építeni a nyomtatónak, a nyomdának pedig a könyvtár alatt levő boltba. A mit a báró csak akart, Pataki Sámuel [1768—1785] felépíttette azon helyen, a hol ma is van, a mint ez, az egyházi főtanácsai bizottság 1827-ki mun-

¹⁾ Összevetendő a mű II. kötete ezt tárgyzó részével.

kálata 11-ik lapján meg van állapítva. Kétség felett áll, hogy a bizottság által említett könyvtár és az eklézsia által idézett csonka torony ugyanazon egy épület. A főtanoda könyvtára alatt levő bolt és főtanoda régi könyvtára mind ez épületet fejezik ki, mint a csonka torony és régi könyvtár elnevezés is. Erről sem mond le tehát a főtanoda, mert már a XVII-ik században birta, s az eklézsia ellenkezőt nem bizonyított. ¹⁾ Sajnálom, hogy a teljes kiegyezés bevégzett ténye nélkül kell a két nyomda két századon át figyelemmel kísért történetét bevégeznem. Mások tegyék s töredékeimet egészítsék ki, és a hol tévedtem, igazítsák meg.

Az iskoláról is az áll, a mi az irodalomról fennebb mondva volt. Minden hitfelekezet iskoláinak avagy csak főbb fejlődési mozzanatai ismertetése is e mű keretébe többé be nem fér. Külön kell megírni valamennyit. Kettőre szoritkozom tehát: *egyik*, egy-két főbb eredmény s a fontosabb alapítványok említése; minthogy ezekhez nehezebb jutni, én, a mit találtam, közlöm, azért, mert ez mutatja a nemzetnek a tudományos nevelés iránti mély és állandó érdeklődését; a *másik* a népnevelés, erre súlyt fektetek, mint e korszak eredeti és sajátos szülöttére, mely csodás hatalommal ragadta meg a lelkeket, az értelmesedést és mivelődést az iskolákban úgy meggyorsította s annyira fokozta, hogy az, a nem sokára bekövetkezett politikai és társadalmi reformokra majdnem megérett . . . Itt van helye megismertetnem Estei Ferdinánd cs. főherczeg királyi biztosnak mind a három főtanodát illető, 1834. jul. 11. a királyi kormányzékhez intézett fölhívását, melyben tudtul adta, az iránti értesülését: „hogy Erdélyben a *magyarországi ifjuság* által felhívás küldetett szét a végre, hogy alkossanak politikai egyesületeket s eszközöljék ki Erdélynek Magyarországgal szorosb egyesülését. E felhívásnak meg volt a sikere, s részint kancelláriai irnokok, részint még tanuló deákok Kolozsváratt összegyűltek a végre, hogy társaságukat szervezzék s a magyarországi ifjuság felhívására feleletet küldjenek. ²⁾ Mivel a tanuló deákoknak a korukhoz illő tanulmányaiktól más tárgyakra elvonása, a mi az ő még éretlen korukban csak a jó rend megzavarásával s az ő kárukkal történ-

¹⁾ A *Kolozsv. ev. ref. főtanoda előljáróságának* 1864. ápr. 28. tartott üléséből. Ugron István, gondnok, Ocsvay Ferencz, jegyző.

²⁾ Látható a *Figyelő* 1877. évi folyama 122—124, 1878. f. 110—125 ll.

hetik, el nem tűrhető: a főherczeg a felségtől rá ruházott hatalomnál fogva felhivta a királyi kormányzékot, hogy mind a saját, mind a királyi tábla kancelláriájára, mind pedig a különböző hitfelekezetűek főtanodai felügyelő hatóságaihoz rögtön hathatós rendelést bocsásson ki, hogy a deákok és irnokok a gyűlésezésektől eltiltassanak. Ez saját kancelláriája kancellárához és a kir. táblai elnökhöz, ugy a különböző hitvallások püspökeihez körrendeletet bocsátott ki, a hatóságuk alatt álló ifjaknak e gyűlésekben való részvétét, az irnokokra nézve hivatalukból kizáratáson kívül érdemlett büntetés, a deákokra nézve az iskolai törvények értelmében leendő megbüntetés alatt megtiltotta, s erről a főherczeget értesítette. Ez aug. 10-ki felsőbb parancsnál fogva, a királyi kormányzéknek tudtára adta, hogy tett intézkedéseit a felség nemcsak helybenhagyta, de azt is parancsolta, hogy az ezen gyűlésekben való részvét mind a két kancellárián levő tiszteletbeli és fizetéses irnokoknak, mind a főtanodák ifjainak ismételve tiltassék meg azon fenyegetés alatt, hogy ezen intéésnek nem engedelmessékedő ifjak, ha még tanulók, a főtanodákból azonnal kicsapatnak, ha kancelláriai gyakorlaton vannak, attól elmozdittatnak, az akár fizetéses, akár a nélküli hivatalban levők pedig attól megfosztatnak. Ennek következtében a kir. kormányzékot felhivta, hogy azt mind a két kancellárián, mind a főiskolákban hirdettesse ki, hogy az ifjak az őket érendő büntetést tudván, magukat attól megóvhasák. A kir. kormányzék tetszésétől függ — mondja a rendelet — hogy ezt akkor hirdettesse ki a főtanodákban, mikor ily alakulási törekvéseket venne észre, de a két kancellárián azonnal. A kolozsvári rendőrség is figyelmeztetendő lesz, hogy e gyülekezésekre éberül vigyázzon, s ha a tilalom ellenére is valahol ily kísérletet vesz észre, a királyi kormányzéknek azonnal jelentse; mely ez irányban intézkedéseit már aug. 14. megtette, azon hozzáadással, hogy az illetők által tett lépésekről jelentést vár. Az ev. ref. főtanács decz. 28. jelentette, hogy a kolozsvári ev. ref. tanuló ifjuság — tanáraik tudósítása szerint — sem a nyári első, sem az őszi rendelés kibocsátásakor semmi politikai vagy más természetű összeköttetésbe elegendve nem volt, a mit a királyi kormányzék tudásul vett. ¹⁾ Ugy látszik, más főtanodákban is ez volt a helyzet,

¹⁾ *Orsz. Levélt.* erd. oszt. 1834. 7879. 8905., 850. eln. sz.

mert politikai irányu szövetkezésnek további nyoma a közlevéltárakban nincs. A legfelsőbb helyen nagy visszatetszést keltett mozgalom híré s hatását teljesen elnyomta a lyceumi és convictusi r. katolikus ifjúságnak a katonasággal összeütközése, a mi fennebb el volt mondva.

A római katolikusok alkotásai közül kimagaslik a bel-farkas-utczában levő kétemeletes akadémiái lyceum, mely az 1727. a jezsuiták által építettett, de az idő viszontagságai miatt megrongált régi tanoda helyére a kor izlésének s a felsőbb oktatás céljának teljesen megfelelő módon és berendezéssel, részben a város várfalaiból, nagyobb részben a k.-monostori apátsági zárdának és egyháznak a szentélyen kívül lebontott kövéből, 1817. máj. 16. kezdett újra építettni s 1821. végeztetett be. A ráfordított költség 80,000 ezüst frtra ment.¹⁾ A lyceum pecsége 1820-ból való, felirata magyarul: „*A kolozsvári királyi akadémiái lyceum pecsége. 1820-ból.*“²⁾ Az építés főérdeme Rudnay Sándor püspöké.³⁾ Másik szép műve a r. katolikusok tudományszeretetének a kül tordautczai lyceumi emeletes nyomda-épület, melynek telke egy részét, t. i. a gróf Karacsay-félt 1821. a Balogh Istvánét 1827. febr. 11. 1000 r. frton⁴⁾ vette az erdélyi r. kath. tanulmányi alap. A nyomdát ajándékozta 1809. Hochmeister Márton, mely 1829. a gróf Batthyáni-féle nyomdával gyarapodott, az elévülhetlen érdemű Koros Imre igazgatósága alatt a nyomda jövedelméből megvették Bergai József tanár szomszéd házáat 12,000 frton. . . .⁵⁾ Az alapítványok közül nevezetesek özv. gróf Bethlenné gróf Csáky Kata 1792. octob. 20. kelt s 21,000 frtról szóló alapítványa a *convictusban* tanuló ifjak részére, melyet ugy hagyott, hogy a r. kath. bizottság kezelje, a míg él, az ő hírével,

¹⁾ A homlokzat felirata látható a RAJZOK ÉS FELIRATOK II-ik Füzete 22. lapján.

²⁾ SIGILLUM LYCEI REGII ACAD. CLAVDIOPOLITANI. AB A. 1820. Régibb pecsége rajza s hibásan metszett körirata látható: KOLOZSV. TÖRT. I. köt. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI XXXIV. tábláján.

³⁾ A kolozsvári kegyes *Tanítórendi Társaság Történetei Vázlata.* 1877. 30—32. ll.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCCXXXIII. sz.

⁵⁾ *Az Akad. Lyceum Tört.* ezimű jeles műben, valamint: *A kolozsvári r. kath. nyilv. t. Gymn. Évkönyvei* 1856/7. VI. füzetében bővebb ismeret szerezhető ezekről.

kölcsönözzék ki; kikötötte, hogy szegényebb rokonai közül életéig maga ajánlhasson ifjút; ha alapítványait megváltoztatni akarják, legyen joga azonnal visszavenni s tehetetlenebb atyjafiai közt elosztani. Alapítványa az ifjaknak oly feltétellel adassék oda, hogy naponként fennszóval 5 „Miatyánkot“ és 5 „Üdvözetet“ elmondjanak, s Jézus nevenapján meggyónjanak és áldozzanak.¹⁾ Id. Karácsony Manó 1805. aug. 10. a közjó szereteténél fogva Mária nevű hitvese megegyezésével hagyott a convictusnak 7000 r. frtot oly módon, hogy abból örmény ifjak, azok nem létében bármily nemzetbeliek a második asztalnál étkezzenek, fentartván maguknak az ajánlás jogát, a kir. kormányzék további rendelkezései.²⁾ Lamasch József 1827. octob. 6. kelt alapítványlevelében egy vagy két r. kath. ifjunak több elhelyezett tőkési kamatát adta addig, míg az 1800 frtra kiegészül...³⁾ A convictus birtoka vásár útján is gyarapodott, 1795. aug. 1. Keszthelyi László rector megvásárolta Andrási Antaltól és nejétől Wurtzinger Máriától a város „Trencsini-vár“ nevű raktári helye és a síkator szomszédságai közt levő majorukat, melynek egyik vége a Györgyfalvára, másik a Tordára vivő útra ér, 2000 r. forinton,⁴⁾ valamint ugyanazon évi május 25. Kolozsvári Andrásnak és neje Boér Annának a két viz között br. Wesselényi Farkas és Inczédi Sámuel szomszédságai közt levő kertjét 900 r. frton, melyet készpénzben lefizetvén: a vásárló convictus mindkét birtokba beigtattatott.⁵⁾ Babb János fogarasi gör. kath. püspök 1802. 4000 frtot alapított 4 növendéknek, hogy a felveendők közt legyenek oláh nemzetből valók is, legyenek nemesek és polgári sorsuak is, életében az ajánlást magának tartván fenn. 1806. ismét 1000 forintot alapított hasonló föltétellel; br. Dániel Zsófia gróf Haller Jánosné 1798. 2400 forintot alapított maga és férje szegény rokonai számára, ha ilyen nincs, szegény nemes ifjaknak, kivált olyanoknak, a kik a római kath. vallásra térnek át. A *seminariumnak* Biró József 1806. decemb. 9. 2000 r. frtot alapított,⁶⁾ Pál András egri prépost 1807. aug. 13. 20,000

1) OKLEVÉLT. CCCXVI. sz.

2) OKLEVÉLT. CCCXXVIII. sz.

3) OKLEVÉLT. CCCXXXVIII. sz.

4) OKLEVÉLT. CCCXXIII. sz.

5) OKLEVÉLT. CCCXXI. sz.

6) OKLEVÉLT. CCCXXIX. sz.

frtot jóreményü székely ifjaknak ott tanulása s nevelése végett,¹⁾ Winkler Ignác éneklő kanonok 1820. nov. 2. részint ott neveltetéséért tartozó hálából, részint netalán gyermekeiket neveltetni nem tudó szegény rokonainak a seminariumban neveltetése végett 2000 r. forintot ;²⁾ *Névtelen* egy oly székely határőri katonafiu seminariumi tartására, a ki a kantai gymnasiumban az alsóbb iskolákat kitűnően végezte s a lyceumban kívánja tanulását folytatni, 1821. márcz. 9. 50 aranyat és 600 v. forintot adott oly kikötéssel, hogy a kir. kormányzék ezt a hirlapokban hirdettesse ki, hogy ez által azon tény, hogy ezzel egy peres fél biráját meg akarta vesztegetni, nyilvánosságra jöjjön, s ha lehet, a törvénytelen tett megkísérlője szigoru megbüntetés végett felfedeztessék.³⁾ Molnár József apát 1826. márcz. 28. vagyona egy részét negyedrészből úgy hagyta a seminariumnak, hogy ha rokonai lesznek, elsőégi joguk legyen alapítványára ;⁴⁾ Kozmási Kovács Péter örkanonok 1831. ápr. 5. 1000 frtot hagyott oly módon, hogy atyai és anyai ágon levő rokonainak elsőégi joguk legyen, ha nincsenek, csik-koz-mási és szentléleki székely fiuk kapják ; haláláig ő ajánlja, azután az erdélyi püspök, ennek nem létében a károlyfejevári káptalan.⁵⁾ Winkler Márton m. kir. egyetemi volt tanár 1831. jul. 26. minden vagyona 3-d részét abrudbányai születésü r. kath. ifjaknak seminariumi nevelésére hagyta,⁶⁾ Miklósi József nagyváradi kanonok 1832. decemb. 28. szintén vagyona 3-ad részét felében atyjafaira nézve elsőégi joggal ;⁷⁾ Keresztes János gyergyó-szentmiklósi plebános 1843. sept. 17. egy seminariumi ifju részére 1000 forintot alapított úgy, hogy mig él, ő ajánlja, halála után a gyergyó-szentmiklósi örmény szertartásu plebános⁸⁾ ; Bálint Ignác székely huszár kapitány és neje Bors Juli 1500 frtot alapítottak a Bálint, Bors és Tompos székely nemzetségekből származó csikszéki székely ifjak részére oly feltétellel, hogy életökben ők ajánlhassanak rá

1) OKLEVÉLT. CCCXXX. SZ.

2) OKLEVÉLT. CCCXXXV. SZ.

3) OKLEVÉLT. CCCXXXVI. SZ.

4) OKLEVÉLT. CCCXXXIX. SZ.

5) OKLEVÉLT. CCCXLII. SZ.

6) OKLEVÉLT. CCCXLIII. SZ.

7) OKLEVÉLT. CCCXLV. SZ.

8) OKLEVÉLT. CCCLII. SZ.

ifjat, haláluk után a csik-szentgyörgyi pap, s alsóbb osztálybeliek is nyerhessék meg azt.¹⁾ Ingatlan birtokkal is gyarapodott az intézet e korszakban. 1795. jul. 3. Malinkovics Ignác regens megvette kolozsvári hites polgár rézmíves Honigberger Mihály és neje Tréfás Zsuzsanna kül-monostorutzában Jóó György és Al-Torjai özv. Nagy Györgyné házuk szomszédságai közt levő majorját 3000 r. frton ;²⁾ 1822. aug. 14. Kótér József seminariumi regens Szabó Antal ügyvédől a seminariumi árnyékszék bástyája helyén levő kis puszta telekért cserébe adta az elővölgyben, a belső közép-utcza városnegyedben senator Darkó Sámuel és a város szénafüvei szomszédságai közt két rúd szénafüvét, ugy, hogy a cserélő fél oda ajtót építsen s bejárást engedjen.³⁾ ... Mint az oktatási téren új eseményt, kiemelem a fejedelem 1800. febr. 14. kelt azon legfelsőbb elhatározását, hogy Bolla Márton lyceumi történettanárt az ifjuság tanításában tanusított lelkes igyekezetéért s főleg *Egytetemes Történet alapvonalai* című I—III. kötetes nagy művéért a tudományok és szépművészetek előmozdítása s azok iránt az elméknek föllelkesítése indító okából arany érdempénzzel tün-tette ki.⁴⁾

A római kath. oktatásügy jövőjének teljes anyagi biztosítására azonban e korszakban a legnagyobb s legüdvösebb eszmét erdélyi r. kath. püspök br. Szepessy Ignác adta hitfelekezetének akkor, midőn a kir. kormányzéknek 1790. óta székhelyül szolgáló jezsuita ó és új-collegium épületeit az országnak megvétele följájánlotta. A kir. kormányzék helyesnek, illőnek és szükségesnek találta, hogy neki és az országnak tulajdon háza legyen, ennél fogva megvételeit elhatározta. A kegyesrendiek szerzete — a jezsuiták egyéb vagyonával a collegiumot is saját dotatiojának állitván — ellenzette, de okait a kir. kormányzék meg nem állhatóknak mondván ki: az eladás megengedését a felségtől kérte; az 1826. febr. 23. 304 udv. sz. a. kelt rendeletében megengedte, hogy az akadémiai templommal szomszédos régi jezsuitai colle-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCLI. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCCXXII. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCCXXXVII. sz.

⁴⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1800. 1595. sz. A mű czíme: *Primae Lineae Historiae Universalis in usum studiosae Juventutis Claudiopolitanae.* 1845. Budán magyarul is megjelent.

gium épületeit, melyek e szerzet eltöröltetése után a kir. akadémia tanulmányi alapja tulajdonává tétettek s a melyekben 1790. óta a kir. kormányshéknak állandó székhelye van, a nemeség, szász nemzet, királyi és mezővárosok s azok szabad lakosai által az adózó nép részvéte nélkül önkéntesen ajánlott összegekből becsü áron megvásároltathassanak. Kolozsvár ez összeghez 2313 r. forinttal járult.¹⁾ Ezek alapján a magyar, székely és szász nemzet részéről 3, a r. kath. egyházi bizottság részéről szintén 3 biztos nevezetvén ki: „a vásár 1829. nov. 21. megtörtént. A közoktatási alap t. i. az említett telkeket és épületeket 60,894 conventios ezüst r. frton eladta az országnak örök áron oly módon, hogy a vételárat a szerint fizethesse, a mint a törvényhatóságokból az ajánlatok bejönnek; az egész vételösszegeből fizetetlen levő részek törvényes kamata azonban a szerződés aláírása napja után azonnal folyamatba induljon, a következő szolgálomakkal: a) a templom segrestyésének szabad szállása lesz az új épület alsó részében s övé lesz a grádics alatti fás kamara, b) szállása lesz a harangozónak is az ó-collegium valamely részében, c) az első udvaron a kriptához és segrestyéhez, ugy az új épület grádicsain fel a templom karzataira [*chorus*], d) az ó-épület grádicsain a templom tornyaiba, s a felső emeleten az aranyos karzatra, e) a hátulsó udvaron és az új épületnek egyik részéhez ragasztott csillagvizsgáló toronyba való feljárás a grádicsokon, a mig a csillagvizsgálati készülék [*observatorium*] benne lesz; a grádicsok és torony fentartása költsége az országé, fel a vizsgáló toronyig, ennek falai és fedele fentartási kötelezettsége a tanulmányi alapé; mikor ez onnan elszállittatik, a torony ezen költsége az országot fogja illetni; f) a templom tornyában levő óra fentartása fele költségét az ország hordozza. A vételárnak teljes lefizetéseig kamatát az ország a szerződés aláírásától fogva fizeti; ha az ország az épületet valaha eladóvá tenné, a tanulmányi alapnak elővételi joga lesz becsü áron megvenni. Az ország, köztörvényhatóságai önkéntes ajánlataiból vevén meg az épületeket, kikötötték azon jogukat, hogy azon épületek és telkek semmi egyéb, akár köz, akár magán célra és haszonra ne fordíthatassanak, mint a kir. kormányshék és hozzátartozó hivatalok állandó hivatalos lakásaul s az ország nagyobb és kisebb gyűlései helyéül,

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1837. 8997., 1838. 2318. sz.

szóval: legyen az ország háza! Ha valaha eladóvá tétetnének, senki más erről ne rendelkezhessek, mint az ország egyesült kk. és rr. vagy ha akkor országgyűlés nem lesz, a vásárló törvényhatóságok pénzáldozataik arányában határozzák meg, hogy ára mi célra fordíttassék; a törvényhatóságok megkivánják, hogy az ország, a vétel bevégződése után, a birtokba beigtattassék, a szerződés két hiteles példányban keljen, s egyike a tanulmányi alapnak, a másik az országnak adassék át jogai jövődő védelmére. E szerződést a tanulmányi alap s így a r. kath. egyház részéről a püspök, Kovács Miklós, az ország részéről gróf Kornis János kormányshéki elnök, a három nemzet részéről négy kir. kormányshéki tanácsos u. m. a magyar nemzet részéről gróf Bánffi József és Katona Zsigmond, a székelv nemzet részéről Cserei Elek, a szász nemzet részéről Straussenburgi Dániel irták alá; a beigtatás — a vételár teljes kifizetése után — 1840. sept. 9. történt meg, az erről készült oklevelet a kolozsvári tanács 1841. october 15. terjesztette a kir. kormányshék elé, s úgy abból, mint a vásári szerződésből 1843. sept. 21. két példány a következő hatóságoknak s egyéneknek küldetett meg: a kir. kormányshéki levéltári igazgatónak, a r. kath. püspöknek, a károlyfejérvári káptalan és kolozs-monostori konvent levéltárainak, a szász nemzet részére az egyetemnek [*universitas*], a magyar nemzet részére alsó Fejérvár-megye főispánjának, a székelv nemzet részére Udvarhelyshék főkirálybirájának.“¹⁾ E tekintélyes összeg által, a mellett, hogy a r. kath. tanulmányi alap tetemesen megerősödött, egyszersmind a jezsuiták emléke iránt is mintegy engesztelődés szállott a kedélyekbe, hogy önhatalmuk növelésére s más vallásuak feletti uralkodásra létesített alkotásaik az ország birtokába menvén át: ezentúl az ország összes lakóinak érdekét fogják szolgálni. Ezzel a r. katolikusok intézeteit az 1798-ik évben ért nagy veszteség is némileg pótolva lett.

Súlyosabb volt a csapás, a mi az ev. ref. egyházat érte fötanodája, szép régi templomuk s tanári és papi lakjaiknak az 1798-ki égéskor elpusztulása által, midőn még alig telt volt el két év, hogy azt rendkivüli áldozattal és erőfeszítéssel fölépitették. 1796.

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. *Cista Diplomatica*. 6. 15. sz. az egyik eredeti példányban. 1826. 2064., 1830. 2369., 1843. 9904. sz.

jan. 24. a tanárok: Tsómós Mihály, Bodoki József, Szathmári Pap Mihály, Méhes György és Pataki Mózes esenkedő kérő levelet irtak gróf Teleki Józsefhez, tudatták, hogy új collegiumuk építése bevezetésére még 14—15,000 forint kellene, főgondnokul megválasztották gróf Teleki Lászlót, a kinek buzgóságában leginkább biztak, s most a grófot kérik tanácsért és segélyért, hogy elkezdett szép munkájokat tökéletességre vihessék . . .¹⁾ Az új collegium megépült s két év mulva ismét semmivé lett. Fennebb megindítóan volt ez leírva azon körlevélben, melylyel e hitfelekezet vagyonsabb főrangú hívei adakozásra személyesen voltak felszólítva. Engedélyt s közkéregetésre két-két tagu küldöttségnek két útlevelet kért az egyház s meg is nyerte február 1-én ápril 1-től egész évre terjedőleg. Kéregetők: Deák Gergely, Kolozsvári Sámuel, Biró András Balogh Lászlóval. Engedélyt kértek a felségtől Magyarországon levő hitrokonaiktól kéregetésre is, követeik voltak: Kovács Sándor Miklósi Péterrel, Kis István Demjén Sámuel, Gál Zsigmond Molnár Józseffel, Bessenyei Áron Óvári Györggyel. A kir. kormányzék felirt a felséghez, de az elhatározás késett. 1800-n másodszor kérelmezte a főtanács, s a kir. kormányzék másodszor is ajánlta a felségnek; midőn ez évben a főtanács Erdélyben közsegélygyűjtés végett másodszor négy kéregető küldöttség számára kért engedélyt s útlevelet, a Magyarországra küldendőök engedélye s útlevele kieszközlését is sürgette, valamint az örökös tartományokban kéregetés elrendelésére is ohajtotta megkérteni a felséget. Az Erdélyben kéregetők voltak: Lányi István és Szathmári József, Böszörményi István és Bányai Ferencz, Fogarasi Sámuel és János, Magyar György és Eltető Zsigmond.²⁾ A kir. kormányzék megjegyezte, hogy már kettőnek korábban adott engedélyt, de mivel a főtanács kívánta, ezeknek is megadta jul. 1-től 6 hónapra terjedőleg. A magyar udv. kancellária azon évi septemb. 15. megtalálta a kir. helytartótanácsot engedély és útlevél adás iránt s tett intézkedéséről kérte szives tudósítását. Az itteni levéltárakban nincs nyoma, hogy ily irányu intézkedéséről, valamint az örökös tartományokban eszközölt gyűjtésről a kir. kormányzék vagy ev. ref. főtanács értesítettett volna.³⁾

¹⁾ *A m. tud. Akad. levéltárában levő eredetiből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1799. 3874., 1800. 7580. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. udv. kanc. oszt. 1800. 3666. sz.*

Az *ev. ref. főtanoda* mai alakjában 1801. lón bevégezve, a mint fölrata¹⁾ és pecsége²⁾ igazolja. Fennebb már említve volt, hogy 1798. szerezte meg telkéhez a nagy temető aljával szemben fekvő vár-árkot. A régi collegium nyugati falától a mostani belső *ev. ref. kántori lakásig* utcásorban levő s 36° hosszú, 27° széles, együtt 972 □ ölet tevő telkek az 1781. és 1791-ik építkezéskor foglaltattak hozzá. A várfal belső oldala mellett körben elvonuló utca is — a mint fennebb érintve volt — hozzá szakadt, a Bethlen-bástyától kiinduló 120 ölnyi hosszú várfal helyével együtt, melynek köve — a mint fennebb láttuk — 1829. a külső *ev. ref. templom* építésére használtatott fel. Az ősi, 1 holdnyi belső telekterülethez 1780. óta 2½ holdnyi járult. Leszámítva ebből a templom, nyomda- és sütőház telkeit, a templom déli oldala megett a főtanoda keleti oldalfaláig 2500 □ öl szabad játszó- és tanuló hely van; a főtanodát déli oldaláról 18, nyugati-ról 12 öl szélességben a tanárok használatában levő 1100 □ öl kiterjedésű három kert veszi körül. A homlokzat oly utcára van, mely a főközlekedési vonaltól félre esik, a más három oldalt tágas udvar és kertek környékezik, az egészségre jótékony, az ifjuságnak tanulásra csöndes, a tanároknak előadásra és lakhelyeiken elmélkedésre s tudományos foglalkozásra tökéletesen alkalmas hely.³⁾ E főtanoda és tanári kar lakházai, mint tanításra és nevelésre szentelt hely, Kolozsváron kétségkívül első, sőt az egész magyar királyságban párját ritkítja, s alapítóik bölcsességét, a nevelés és tudomány s vallásuk iránti hív szeretetüket magasztalóan hirdeti. Bőven ismertetve levén mindez az idézett műben: én csak egykét adattal járulok hozzá . . . Midőn az egyház a főtanoda elkészülte után sok idővel a tanárok szállásait magában foglaló nagy házat 1829. építtette, bevégezhető végett gondnok gróf Rhédei Ádámtól a gondnok és tanárok vettek föl 1000 r. frtot kölcsön

¹⁾ L. RAJZOK ÉS FELIRATOK II. Füzete 23. l.

²⁾ SIGILL. COLLEGII REFOR. CLAUDIOP. CINERIBUS

RESUSCIT. MDCCCL.

Átmérője 2"

A kolozsv. ev. ref. főtanoda Tört. 1876. 156. l.

Régibb pecsége látható: KOLOZSV. TÖRT. I. k. SZÓVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAI XXXIV. Tábláján.

³⁾ *A kolozsv. ev. ref. főtanoda Tört.* 1876. 56—57. ll.

kamat nélkül s biztosítására a főtanoda fekvő javait kötötték le.¹⁾ Ez egyház erős nemzeti érületéről tesz bizonyosságot az, hogy a midőn 1803. lelkes hazafiak alkalmas helyet kerestek, a melyre a nemzeti színházat — az erdélyi magyarság ez egyik erős védvárát — építsék, a reform. egyház fogta fel egész komolyságában a nemzeti ügy fontosságát s vásár útján átengedte azon rendkívül becses két telkét, melyre az első állandó nemzeti színház a magyar királyságban felépült, mely azóta e sokféle veszélynek kitett országrészben a magyar nyelv és nemzetiség fentartó oszlopa s miveltségünk irányadó befolyásának legnagyobb biztositéka . . . A nagy francia háboru elején 1795. meg levén tiltva az ev. ref. tanuló ifjaknak a porosz király birodalmában levő egyetemeken tanulás: az ifjuság nagy hátramaradást szenvedett a tanulásban s alapítványaik nem használhatása által; a jeni akadémiában azonban 1800,²⁾ Marburgban 1801. ismét felszabadítottatott. . .³⁾ Az *alaptványok* közül két érdekést közlök. Árva Kendeffi Rákkal, néhai gróf Bethlen Gergely első édes férjével közvizsgálati jutalomdíjúl 1795. deczemb. 8. alapított 1000 m. forintot.⁴⁾ Dániel Imre kir. tanácsos 1799. ápr. 3. vallásra és nemzetre való tekintet nélkül husz oly erdélyi nyomorult fölsegítésére, kik betegség vagy más isteni látogatás által mindennapi élelmök megkeresésére alkalmatlanokká lettek, alapított 8000 r. frtot, ugy, hogy annak 400 r. frtot tevő kamatát az ev. ref. főtanács kezelje és ossza ki. Az unitáriusok élvezték is azt, egyházi tanácsuk ajánlott szegényeket s az ev. ref. főtanács ajánlottait elfogadta.⁵⁾ Midőn ez legelőbb történt, az unitárius egyházi képviselő-tanács párt kért a végrendeletből s kapott is. . . E főtanoda XVI. század óta fenálló könyvtárát e korszakban br. Bánffi László 2383 kötetel gyarapította, melyek közt sok jeles történeti, politikai s kivált idegen nyelvű szépirodalmi mű van; gróf Teleki Imre görög és latin classikus

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXL. sz.

²⁾ A kolozsv. ev. ref. főtanoda levélt. levő 1803. LAJSTROM VI. szak. B. pont, 29. sz.

³⁾ U. o. 30 sz. Ismét ott: A. pont, 43. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCCXXIV. sz.

⁵⁾ OKLEVÉLT. CCCXXVI. sz. Ennek helye az egyházi részben lett volna, de az ekléziák alapítványaira nem terjedek ki. Ide soroztam tehát s közlöm, mint korjellemzőt.

írókból álló 730 kötet, Méhes Sámuel 1844. 610 kötet természet-tani és matematikai s bölcsészeti művel. A könyvek száma még ekkor nem volt tudva, de a könyvtár egyike az erdélyi részek régi, ritka magyar könyvekben leggazdagabb közkönyvtárainak. Már ezelőtt 10 évvel fel volt véve 14,951 címlevél, a mi bizonyítja, hogy ez intézet a tudománynak van szentelve, egybegyűjti a szellem fényét s a tudás égi kincsét a tudományos gondosság, s ismét szétterjeszti a hazafiui közlékeny szeretet.

Az unitáriusok főtanodájának s így biztos jövőjüknek a 'Suki-alapítvány által szilárd biztosításában két elhárítandó nehézség volt: *egyik*, a 'Suki leány-ági rokonoknak kapott részökkel netalan meg nem elégedése, a *másik*, a birtokoknak magszakadás jogczímén perrel megtámadása esélye, hogy ha el is vesztik a birtokot, törvényes címek alatt tekintélyes pénzösszeget tevő örökség maradjon meg. Az elsőt az egyház békés kiegyezéssel enyészttette el, oly módon, hogy a végrendelezőnek — az úr asztalához tartozó úrvacsorai edényeken kívül — minden ezüstjét és fegyvereit, miknek értéke 1193 frt 41 pénz volt, az árveréskor megvett marhák árát, 723 frtot, és 12 béres ökröt s két szekeret, melyek értéke 1215 forint 20 p. volt, önként átengedett a 'Suki leány-ági örökösök által már eleve örökölt 4000 forint pótlásaul, s erről 1792. octob. 16. hitestanuk előtt minden további követelésről végkép lemondást magában foglaló egyességet kötöttek. ¹⁾ A fiskus perrel való támadására nézve pedig az egyház 1793. jan. 29. Horváth Ferenczcel, mint Károly fia természetes gyámjával, közös védelemben egyezett meg, úgy: „hogy a per folyása alatt a birtokot birja Horváth Ferencz oly feltétellel, hogy a jószágokban levő javítások és építések közösen megállapítandó becsüességét [a mi az 1793. jul. 10. kelt jelentés szerint az összes jószágokban 12,591 r. frt 42 krt tett,] ²⁾ számitsák az egyháznak jószágvisszaváltás és más címeken hagyott végrendeleti összegéhez, ugyszintén a meredgyói jószág és a köblösi erdő vételárát is; az így kikerülendő egész összegnek 6% kamatát Horváth fizesse az egyháznak mindaddig, mig a jószágokat birja, vagy az összeget lefizeti; erre örököseit is kötelezte. Ha a jószágok a fiskusnak ítéltetnek, az általa fizetendő tőke és kamat ahhoz ará-

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXV. sz.

²⁾ *Az unitárius főtanoda levéltárában levő eredetiből.*

nyosittatik; az átvételkor találendő vetések magvának piaczi árát pénzül vagy gabonául lesz köteles megfizetni; a gabona kicséplését a jószágbeli emberekkel végezteti el, s a főtanodát és egyházat illető rész Kolozsvárra beszállításáról gondoskodik.“¹⁾ Nevezetes alapítványai még e főtanodának: a Vargyasi Dániel Elek 3000 frt adománya 1816. sept. 1. kolozsvári 3 nemes és szabad születésű ifju segélyezésére, a Sárdi id. Simén Eleké 1815. jan. 7. a könyvtár növelésére 2000 r. forint, gróf Székely Ádám által végrendeletében hagyott s adósa Jeddi József 1793. jan. 16-ki kötelező levelével biztosított 1000 frt adománya, végre gróf Bethlen Ferenczné 3000 frt ajándéka.²⁾ Az egyház javait gyarapította 1802. márcz. 1. Olasz János örököseitől, Bajnóczi Mária és Druzsától azok belső magyar-utca déli során a régi püspöki szállás és a szabó czéh háza közötti emeletes háza 2600 m. frttal megvétele által;³⁾ 1805. jul. hónapban az ötödik tanári állomás megalapítására gyűjtést kezdett s 1806. jun. 1-ig 8700 m. frt gyűlt össze, a minek sikere P. Horváth Miklós főgondnok és Kaáli Nagy Lázár érdeme....⁴⁾ Érdekes története van e korszakban az unitárius főtanodai ifjuság *játszó vagy keringő helyének*. Mikor, kitől kapta vagy vette azt? nincs róla írott emlék, de az egymást felváltó iskolai főnökök [*senior*] által koronkint írt jegyzőkönyvekben 1696. május 4-ke óta mindig van róla említés. Ez évről az van följegyezve, hogy a keringő helyet [*labyrinthus*] megújították, mert az az iskola főnökeinek gondatlansága miatt úgy elpusztult volt, hogy veszélylyel fenyegetett s csaknem a földszinével egyenlővé lett. Az ifjuság ez év óta e hely békés birtokában volt a XVIII-ik század végéig, s szerdán és szombaton ide jártak ki játszani és maguknak üdülést szerezni. Maga az ifjuság tartotta fen. Az első éves deákok kora tavasszal az iskolai főnök alatt kimentek, a mező körül sánczot hánytak s évről-évre kijavították, több ponton hársfát ültettek — a mint ők irták: a *labyrinthust megnépesítették*: gyepből ülő-helyeket, padokat, nyulfogókat csináltak. Ezért gyakran így emlittetik: *labyrinthus* és *nyulfogó*. E tavaszi

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXIX. sz.

²⁾ *Az unitárius főtanoda levéltárában levő Regestrum*, 54. sz.

³⁾ *Az unitárius főtanoda levéltárában levő Regestrum*, Fasc. II. 18. sz.

⁴⁾ *Az unitárius főtanoda levéltárában levő Regestrum*, Vegyesek Fasciculusa, 27. szám.

munkát sokszor zeneszónál s egyik-másik iskolapártfogó által adott boros hordó mellett tették meg. Így javították ki a ma is létező jegyzőkönyvek szerint 1698., 1717., 1738., 1747., 1757., 1796., 1807. és 1810-ben. Ez évek egyikéről így hagyták azt emlékezetben: „1796. májusban a *Kis-Mező*-ben levő már régi idő óta elbogyott labyrinthust gondviselés alá fogták s végtelen sok munkával és fáradsággal egészen helyreállították, széleire mindenütt hársat ültettek, a felett az egész mezőt köröskörül gyeplő-helyekkel díszesítették fel, sánczot is mintegy 89 ölet ástak. A nemrég elhalt Kelemen Benő, az unitárius főtanoda nagy jóltevője, 1813. még részt vett a kis-mezői tavaszi sánczmegigazításban és eperfaültetésben... Fennebb elbeszéltem, hogy Nagy Lázár sok ezer csemetét ajándékozott olyaknak, a kikben hozzá kedvet látott, előkészíteni akarva Kolozsvárat az eperfatenyésztést s később a selyemtermelés hasznos iparágának útját. De a mint mindjárt látni fogjuk — birta is ő e helyet hosszassan. Így jutott a Kis-Mezőbe oly nagy mennyiségű eperfa, melyekből ma csak egy van meg... A Kis-Mező nem csak üdülő, de menhelyül is szolgált az ifjuságnak járványos, pestises időkben, a minő az 1710. és 1740-dik év volt, midőn a Kolozsvárat rekedt tanulók egy részét ide helyezte el az előljáróság deszka hajlékokba... A főtanoda e hely iránti joga sokszor volt megtámadva, a szomszédok és városi közönség által; amazok ellen megvédte a tanács; de 1796. összeiratván, a város eladható közhelyei, némelyek ezt is azok közé sorozták. Ebből hosszas per lett, a város az 1810. megújított sánczokat betöltetni rendelte, s a Fellegvár felől lefolyó viz az utat megrongálván, azt e hely legmagasabb pontjára rendelte elvitetni. Az egyházi képviselő-tanács látván a veszélyt, úgy segített a dolgon, hogy 1810. jul. 28. 120 frtért eladta Nagy Lázárnak, a ki a főtanoda egyik felügyelő gondnoka s Kolozsvármegye befolyásos főbirója volt, oly módon, hogy az ő és neje halála után szálljon vissza a főiskolára. Az igazgató Molnos Dávid 1813. márcz. 8. kérte a tanácsot, hogy a kir. kormányshoz levele értelmében biztosok által méresse ki a Kis-Mezőt, s igaz határai közt adja a főtanoda birtokába. Márcz. 22. minden bevett vallásuakból biztosok neveztettek ki, a kik az ápr. 13. tartott tanácsülésben — a mint a jegyzőkönyv szól — jelentést tettek a hely megvizsgálásáról, mely szerint a főtanoda annak tulajdonosságáról s régi birtoklásáról bizonyítván, sőt annak sánczban létét is megmutatván: az egész

hely felmértetett és 2035 □ ölnek találtatott, mely 10 véka és 2 s $\frac{3}{4}$ kupa férőjü földet teszen, mely iránt a bizottság véleménye az: „hogy a nemes ifjuság, saját mulató helyeül besánczolva, továbbra is annak birtokában meghagyandó, de úgy, hogy az onnan a szöllő aljára átteendő országútja, mely eddig is ott volt, a nemes collegium költségével adaptáltassék s 8 öl szélességre szaporittassék.“ A bizottság e véleményét az ápr. 30-ki esküdt-közönség tárgyalván, s látván, hogy a közbizottság az ifjuság *Kis-Mezőn levő keringő vagy játszó helyét* kimérte s át is adta, a közgyűlés tudásul vevén, a kimért helyet maga is örömmel engedte át.¹⁾ Tiszta határok közt, biztosított tulajdoni joggal vette át Nagy Lázár a kis birtokot s evvel a további háborgatás megszűnt, birta 1837. történt haláláig, a mikor a városi tanács a főtanoda előljárósága kérésére aug. 5. a zálloglevéltre irt jegyzés szerint a főtanodára ismét vissza szállott, de ezentúl 1848-ig csekély bérért haszonbérben biratván: el volt vonva eredeti rendeltetésétől...“²⁾

A főtanoda homloksora nyugati végében levő tanári [a korábbi két évtized alatt püspöki] szállásul szolgált emeletes házat csak e század elején tudta megszerezni az egyházközönség. Akarta már első építéskor, hogy az végig utczasorban legyen, s szárnyai ne nyuljanak be a templom árnya sötétébe, de a tulajdonos Pákei-család a közönség és oktatásügy nagy hátrányára nem volt rá birható sem eladásra, sem cserére. Mennyivel díszesb s oktatásra czélszerűbb lesz vala az épület, átvive homlokzatát mindkét szomszéd telken! Keletre a templom feltünően szép homlokzata, nyugatra a

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ Azon túl is 1885-ig folyvást haszonbérben volt e hely, a mikor az egyház képviselő-tanácsa meghatározta, hogy jövőre azt az ifjuság játszó helyeül és faiskolának meghagyja. Szabályokat alkotott tehát, az iskolai igazgatóság gyümölcsfákat ültetett bele, de kerítés nélkül vevén át, azonnal a szükséges helyeket bekerítettte, rá záros kaput és ajtót tétetett, eleven kerítésül 300 drb galagonya bokrot ültetett, lapályos, egyenlőtlen felületét elsimittatta. „Igy jelent meg ismét — zárja be érdekes közlését Ben-
czédi Gergely tanár, a kinek értekezéséből e rész át van véve — e helyen az ifjuság boldog serege 1885. márczius 25. s felhangzott újra az 1810. óta — tehát 74 évig — elnémult örömszivaj, mely ezen túl — köz remény szerint — évről-évre megszakítás nélkül újuland meg.“

főtanodai két emeletes palotasor! Szivemelő látvány lett volna a tudomány barátaira, méltó büszkeség az unitáriusoknak, s a városnak sokkal nagyobb dísz! Nem valósulhatott... Később, az egyházra nézve egészen elkésve, az utódok — szükségtől kényszerítve — átengedték. 1819. az october 31-iki egyházi képviselő-tanácsi ülésben a püspök jelentette, hogy a Pákei-ház árverés útján eladó, ajánlja megvételét, melyre oly nagy szükségök van; elfogadtatván, a pénztárnoknak meghagyatott, hogy az árverésen jelenjék meg s mikor a legtöbbet ígérőre ledobolták, szomszédsági elővételi jogon jelentsen 24 óráig tartó ellentmondást. Ugy történt, a nov. 30-iki gyűlésben jelentette, hogy a ház 6300 frtra leveretett, ő ellenmondását megtette, intézkedést kért. Az akkor beteg Horváth Károly főgondnokhoz azonnal követeket küldöttek, a ki azt izente: hogy e vásárt okvetlen meg kell tenni, ha máskép nem lehet, a jelenlegi püspöki telek eladása útján is. Erre a megvétel elhatároztatott s végre is hajtatott... Így jutott az egyház e ház birtokába középületei homlokzatát díszesen kiegészítve. ¹⁾

Mint a mi aristocratikus társadalmunkban egészen új eszme s ismeretlen intézmény egyszerre s csaknem véletlenül tűnt fel nálunk a *népnevelési* ügy, oly hatalommal ragadva meg a nemesb kedélyeket, s rövid időn oly népszerűvé válva, hogy mindenkit bámulatba ejtett. Egymással versenyző nemes buzgalommal karolták fel Kolozsvár hitfelekezetei, kivált pedig a főrangú hölgyek, hathatósan gyámolítva a városi tanácstól és esküdt-községtől. Első a r. kath. eklézsia volt, melynek kebli tanácsa mint a nagy katonai őrtanya [népnyelven: *várda-ház*] telkének tulajdonosa kérte a tanácsot, adná cserébe azon őrtanya-helyért a város közhelyéből azon darab helyet, mely a székesegyház czintermébe bevivő kapun túl, a 4-ik bolt ajtajától s a csizmadiák áruló színe falától két ölnyire egyenes vonalat huzva, az eklézsia ottani hat kis boltja és a csizmadia szin előtt van, 37 □ ölet 2' 6" tesz s csak négy lábbal és négy hüvelylyel nagyobb, mint az őrház cserébe ajánlott telke. E megtalálást az esküdt-közönség is helyeselte s elfogadhatónak véleményezte, annál inkább, mert a r. kath. eklézsia ott a szegényebb gyermekek számára építendő ugynevezett népiskola

¹⁾ *Az unitárius egyházi főtanács levéltárában: 1819. pénzügyi jegyzőkönyv 138. 139. sz.*

[*schola trivialis*] házával díszít nyer s a 25 frt bér további fizetésétől megszabadul. A tanács helyeselte a cserét s sept. 12. 1829. pártolólág terjesztvén a kérést a királyi kormányzék elé, részéről még arra is engedélyt kért, hogy az eklézsiának az őrház átalakításához az ő 25^{1/2} köb-ölet tevő kész kőfalával egyenértékű téglát adhasson. Az ez iránt megkérdezett tartományi főszámvevőség azon okból, hogy ez által a város az 1801. óta — mikor az eklézsia az őrtanya helyét átadta — az annak évenként fizetett 25 frt bértől most megszabadul, megengedendőnek vélte oly módon, hogy a város 25^{1/2} öl kő helyett ugyanannyi öl téglát adjon az eklézsiának, mit a királyi kormányzék elfogadván, ajánlólag a felséghez terjesztette, a ki a cserébe ajánlott helyet az őrkatonaság örökös zaja, a köztér közelsége, vásárok alkalmával népes közönség és nagy forgalom miatt iskolai célra alkalmasnak nem látván, a tanácsot útasítatni rendelte, hogy iskolának más helyet nézzen ki, s fekvéséről jelentés mellett rajzot küldjön fel. Ez a tanácsot ez értelemben útasította, a r. kath. püspöknek tudás végett megírván, a ki 1830. jul. 5-ki jelentésében fölfejtette: „hogy a főtér közelsége s a vásári nagy közönség nem akadályozza az iskolai tanítást, mert homloka a czinteremre lesz, nem a piacra, az őrtanyától kőfal választja el, az őrtanya és iskola közt ott lesz még a csizmadia czéh színe, hetivásárok idején a tanulóknak szünideje van, a kelet felől építendő iskola bejárása nyugat felől lesz a templom nagy kapuján, a czintermen ki s be menő ifjuságot az emberek sokasága nem alkalmatlanítja; a harangláb sem gátolja, mert már rég lerontatott, a harangok a templom falán vannak nyugatról, az iskola keletre lesz s a hang nehezebben hat el oda, mint bármely szélirányban.“ Ez okok és érvek alapján a királyi kormányzék kérte a felség beleegyezését, mit az 1831. febr. 12. a téglá engedélyezésével együtt megadott s a királyi kormányzékét róla a teendők megtétele végett értesítette. E felsőbb engedély után nemsokára a belvárosi r. kath. népiskola fölépült s közhasználatnak átadatott. Ebben kiváló érdeme volt — írja egy kortársa — kolozsvári plébánus és kolozs-monostori apát Kedves Istvánnak, a kinek fáradozatlan buzgósa következtében a csizmadiák áruló színe és deszkaépülete helyett a főtér legdíszesb helyén kőből, cseréppel fedett emeletes leányiskola épült, melyben feljül 3 tanítóné ugyanannyi osztályban [*classis*] tanítja a lány növendékeket

magyarul és németül . . .¹⁾ Ezzel csaknem egyidejűleg 1830. a jótékony nőegyesület is állított fel a szegények intézete költségén népiskolát kül-monostorutczában, szegény gyermekek számára, *előiskola* név alatt [a minnek előbb *kisdedóvó* neve volt],²⁾ melynek nemes szívű alapítói azt csakhamar megkedveltették s munkájoknak áldásos nyomai voltak a nép között. A jelentésben érintve

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 2472. 8904., 1830. 3498. 7867. 14227., 1831. 2975. 4296. sz.

²⁾ Ennek eredetét maga az egyesület 1830. jan. 2-n nyomtatott jelentésében így adta elő. „Több emberszeretők szomoruan látván az alacsony sorsuaknál a csalás, lopás s más ily tetemes hibák elharapozását, ennek okát kis gyermekkorukbeli elhagyattatásukban találták. A szegény apa és anya kenyér keresni menvén, egész napokon át ott hagyja gyermekét gondviseletlenül lakásán; ha elviszi, munkájában magát hátráltatja vele, ha nagyobb testvérére bizza, az sem iskolába nem mehet, semnem dolgozhatik, így az utczákon hányódásnak s végveszélynek teszi ki, minden rosszat megtanul s elköveti a legnagyobb csineket, almán, szilván kezdve a más tulajdona elidegenítését, utoljára kitanult tolvajjá lesz. Mindezt látva, Angliában, Francia- és Németországban, közelebb Magyarországon is az ily szegény gyermekek számára férfi és nő egyesületek menhelyeket, előiskolákat állítottak. Londonban egyedül 66 van, egész Angliában 200-nál több, Pesten és Budán 1826-tól fogva 3 állítottatott. Kolozsváratt is — így szól a jelentés — gróf Lázár Lászlóné, szül. báró Bánffi Erzsébet fáradozása által gyűlt az újévi személyes köszöntések megváltásából egy kis összeg, melyen a szegények telkén, e végre elrekesztett helyen, a fejedelemné 1817. állított emlékköve körül ily előiskola fog alapítatni, a hol 30 gyermekre egy éltés, alkalmas nevelő pár ügyel, s a hol eddig a segélyre szorult gyámoltalan öregeket ápolták, ugyanott a szintoly sorsban levő kisdedek is menhelyet fognak találni. A szükséges költségek: 1. tanító szoba és a tanulók lakása elkészítése, 2. tanító pár és egy a gyermekek tisztaságára ügyelő egyén fizetése, 3. e három egyén ellátási díja, hogy semmi gond el ne foglalja, hanem szüntelen a kisdedek gyöngé értelmé kifejlődésén munkálkodhassanak, 4. házi butor: padok, képek, táblák sat. az említett grófné által már meg vannak szerezve ez évre, a szülők tehát minden fizetés nélkül, reggel, mielőtt dologra kimennek, gyermekeiket magánosan, fésülve, ha rongyosan is, de tisztán az intézetbe beviszik, a tanítónak átadják, a kis ebédre valóval együtt, a ki a nevöket felírja, estvéli 6 óráig gondjukat viseli; a mely szülők délre haza akarják vinni, 12-től 2-ig otthon tarthatják; de az egész nap otthagyas ajánlatosabb, mivel ugy a szülő egész nap dolga után láthat, megnyugodva lehetővén, hogy gyermeke sem testében, sem lelkében kár nem esik. A két éves gyermekek [*midőn már járni tudnak*] száma, kik most előbb bevétetnek, 30-ra határozottatott, 8 éves korukig járhatnak az *előisko-*

van: hogy volt fizetve a tanító és segítő személyzet? Kezdetnek elég volt, de hiányzott a bizonyosság és állandóság, a minek nyugtalanító hatása volt rájuk. Ezért a r. kath. egyház 1833. kérte a tanácsot, adjon ennek a majorsági pénztárból évenként 50 ezüst forintot, valamint a várbeli r. kath. öt népiskola tanítónak egyenként tüzifára 20—20 ezüst forintot azon okból, mert a mindkét nemen levő növendékek mind a háromban nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül oktattatnak, s e tanítók közül kettőnek fizetése a *normalis iskolák* alapjából jár ki, egynek a majorsági pénztárból, a negyediknek az egyházmegye pénztárából, az ötödiknek pedig a jótékony nőegylet által alapított szegények intézete megörövidítésével annak pénztárából, de a mi nem állandó. Azért kérte az ötödik iskolának a segílyt, hogy ne legyen egy más hasznos intézet akadályára. A tanács és esküdt-közönség mindkettőt megszavazta, s határozatukat helybenhagyás végett a királyi kormányshoz terjesztette fel. Ez megkérdezte a tartományi főszámvevőséget, mely a kérés mindkét ágát teljesíthetőnek véleményezte; mire az ajánlat a felséghez terjesztetett, onnan azonban 1834. octob. 8. bővebb felvilágosítás rendeltetett azért, mert az erdélyi *normális és népiskolák* ez évi kimutatásából az tűnt ki, hogy a kolozs-monostorutczai népiskola a gróf Csáky Rozália elnöklete alatt álló szegények intézete pénztárából el van látva, más 3 tanító a Csáky-, a negyedik a Lipót-alapítványból évenként fára 6—6 forintot kap. Ezek iránt Kedves István kolozsvári plébánus megkérdezettvén: felvilágosító jelentése a felséghez fölterjesztetett, a ki ennek következtében 1836. jun. 22. kelt udvari rendeletben

lába, a mikor mesterségre alkalmasokká válnak, szolgálni vagy felsőbb iskolába mennek, s a kisebbek lakhelyét többé el nem foglalhatják. Az intézet május 1. nyílik meg s a mikor csak az idő engedi, a kertben, künn a szabad légen töltik idejüket, testöknek s kis lelküknek a szabad természetben könnyebb kifejlődése végett, könyv és mesterséges taneszköz használva nem lesz; az itteni nevelés e két alapra lesz fektetve: „*Szeresd a jó Istent mindenek felett, felebarátodat mint önmagadat,*“ továbbá „*Isteni félelemre, engedékenységre;*“ imádkozni és dolgozni fognak főleg és taníttatni szeliden, szeretettel, nem veréssel. Minthogy az ily kis gyermekek iskolájában minden az értelmes, szelid természetű, keresztény gondolkozásu tanító pártól függ, kéretnek a jóttevők, előadandó alkalommal az ily egyéneket a szegények főtéri boltjába útasítani, a hől velök bővebben értekezik az intézet igazgatója.“ *Jelentés a kolozsvári nemes asszonyi egyesületről* sat. 1830. jan. 2.

megengedte, hogy a kül-monostorutczai népiskola tanítójának évi 50 frt fizetés, Kolozsváratt már létező öt népiskola tanítónak ezentúl tűzifára egyenként 20, együtt évi 100 frt a majorsági pénztárból rendszeres javadalomként kifizettség, a mi a tanácsnak alkalmazkodás végett megiratott. ¹⁾

Az imént említett népiskolák közül egyik a szentpéteri volt, a másik a kül-monostorutczai [*kisdedővő*, később *Augustaeum*], három a belvárosi, melyek közül kettőben a leány gyermekeknek nők tanították a magyar nyelvet és más elemi tantárgyakat, ugy a könnyebb női munkákat, egyben, nőtanító a német nyelvet és szintén az elemi tantárgyakat és könnyebb női munkákat. Egy 1845. jun. 23. a felség egyenes parancsára tett királyi kormányszéki jelentésből kitűnik a kolozsvári r. kath. belvárosi leányiskolák állapota. „A székesegyház kerítésében — így szól az — az egyházközség önköltségén állított fel a magyar lánykák számára magyar iskolát, vannak 90—120-an, tanítójuk Gebhárd Anna, valamint a német lánykáknak is egy német iskolát, melyben 50—90-en vannak, tanít németül Vinkler Teréz, a város majorsági pénztára ad mindkettőnek fára 20 frtot s javalmukat a Csáky-alapítványból kapják egyenként 18 frtot váltó pénzben, a normális iskola-alapból mindkettő 100—100 frtot kap. Tantárgyaik: olvasás, írás, katechézis, bibliai történet, számvetés, Erdély földrajza és női munkák; igazgatója a plebánus, vallástanító [*catecheta*] a magyar és német káplán. ²⁾

Részint báró Jósika Jánosné, gróf Csáky Rozália példája, részint az ev. reformáltaknak azon tapasztalása, hogy a szentpéteri r. kath. népiskolában igen sok mindkét nemen levő reformált hitvallású ifju tanul, a kik ott nem az ev. ref. vallás hitelvei, de r. katolikus módon katolikus imádságokra és keresztvetésre oktattatnak s szent képekkel jutalmaztatnak meg, föllelkesítette a reformált hitű főrangú hölgyeket is. Az előtt e hitfelekezetnek csak két gyakorló iskolája volt a belső és külső kántori háznál, a minek méltán volt tulajdonítható a hidelvi nép miveletlensége. Ekkor Herepei Károly az ev. reformáltak népszerű papja s híres egyházi szónoka egy vasárnap a kültemplomban a vallásos nevelésről nagy hatású egyházi beszédet tartott, a mire az ev. ref. úri

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1834. 1166. 7385. 1836. 2725. 7864. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1845. 5902. sz.

nők föllelkesülve együletet alapítottak, mely még azon évben a külmagyarutczában mindkét nemű gyermekek számára *előiskola* néven ingyen népiskolát állított. Az egylet elnöke gróf Bethlen Farkasné, gróf Mikó Anna, tagjai báró Bánffi Jánosné, báró Huszár Károlyné, gróf Nemes Anna, báró Bánffi Lászlóné [később Paget Jánosné], báró Wesselényi Polixena, báró Nalácz Józsefné, gróf Bethlen Jozéfa, báró Wesselényi Józsefné, gróf Kendeffi Rákhel voltak. A választottság hamar összegyűjtötte a szükséges pénzalapot, telket és iskolaházat vett, s egy szobával megtoldva, két külön bejárással, közepén rostélylyal elrekesztve, fiu és leány gyermekek tanulására czélszerűen berendezte. Az iskola rendes szükségei fedezésén kívül az egylet még 2400 firt tőkét is gyűjtött, tanítóul Mészáros Józsefet, az előtt ev. ref. főtanodai elemi tanítót és nőtestvérét fogadta meg, s az iskolaházhoz be is költöztette, a tanítás felügyelésére Salamon József hittanárt kérvén fel. A tanítás új rendszere oly ingerrel birt a népre, hogy kevés nap alatt közel 200-ra gyűlt fel mindkét nemen a tanulók száma, kiket a felügyelő tanító már a Lancaster kölcsönös tanítási rendszere szerint oktattott, a mi Erdélyben legelőbb itt volt behozva. A tanító az elemi tantárgyakat, nővére a női munkák tanítását végezte. Az öt hónap mulva megtett első vizsga oly sikeres volt, hogy mindenek bámulatát keltette fel; 90 gyermek volt, a kik azelőtt semmit sem tudván: most tanultak meg tökéletesen jól és helyesen olvasni. Az intézet felügyelő tanára a népiskolákban használt kölcsönös tanításról értekezést irván: az ev. ref. főtanács gyűlésén báró Wesselényi Miklós indítványára az általa megkezdett s ott begyűlt ajándékokból ezer példányban kinyomatta s az ev. ref. egyház kebelében levő népiskolák közt szétosztatni rendelte, a fali ABC-nek is ugyanakkor kinyomatott példányaait szintén szétküldötte. A főrangu úrnők egylete nemcsak a gyűjtést folytatta ezután is, de tagjai rendre látogatták meg az előadásokat, a lányok előhaladását, a női munkaoktatást figyelemmel kísérték, s a szorgalmasabb és képesebb növendékeket ajándékokkal is jutalmazták és serkentették. Tíz évig folyt ez így, mikor e főúrnőegyület 1843. május 16. az átadási iromány szerint 4820 r. firtőkével együtt adta át a már megerősödött intézetet az ev. ref. egyháztanácsnak, mely jegyzőkönyvben örökítette a nagylelkű hölgyek iránti hálás tiszteletét, s nekik a nép mivelődése érdekében tanu-

sitott fáradozásait és áldozatkészségüket melegen megköszönte, s az intézet feletti felügyeletet időről-időre egyik helybeli papja által felváltva vitette. E közhasznú intézet alapítása által mind a főrangú nők egylete, mind Salamon József felügyelő tanár a város történetét egy fényes lappal gazdagították s maguknak az utókor előtt soha el nem muló emléket hagytak fenn . . . A *másik népiskolát* Hidelvén szintén 1832. alapította az ev. ref. hitközség. Ugyanis az elnök, báró Kemény Ferencz az ápr. 29-iki kebli egyházi tanácsülésben indítványozta, hogy az ev. ref. urnők egylete szép példáját követve, alakítson az egyház is egy oly ingyen tanító népiskolát. Az indítványt elfogadták, valósítására s a szükségesek megtételére bizottságot neveztek ki, s Herepei Károly lelkészt felkérték, hogy ennek ügyében is tartson egyik közelebbi vasárnap a külső templomban buzdító egyházi beszédet, Csiszár Sámuel pap pedig az egyháznak ez intézet felállításával elérni kívánt célját adván elé, a népet adakozásra szólítsa fel. Mindkettőnek gyújtó hatása volt a közönségre. Lelkes felbuzdulás ösztönözte tette s áldozatra a kolozsvári egész reformált egyházközséget, minek következtése az lett, hogy a bizottság a jul. 28-ki kebli tanácsülésben már bejelentette, hogy Kilin Mihály jó épületekkel ellátott terjedelmes hidelvi telkét látták czélszerűnek, melyet az — bár magának többen áll — 3000 v. forintban felajánlott, bemutatták a tett ajánlatokat is: két névtelen ajándékozott 400 frtot, a városi tizedekből begyűlt 681 frt, együtt 1081 frt 10 kr., kötlevelekben a báró Kemény Simon örököseitől jött 2300 frt, gróf Bethlen Ferencztől ajándékol 700 frt, együtt 4081 frt 10 kr. A felajánlott telek megvétele elhatározottat s az iskola mielőbbi életbeléptetésére a szükséges intézkedések megtételtek. A kebli tanács részint az egyházi főtanács megerősítését és engedelmet, részint a város segélyét is kérte; az első aug. 19. a megerősítést megadta s a megalapításhoz 1000 v. r. tőkével járult, kamatát a tanító fizetéseül rendelve. A bizottság a decz. 26-ki presbiteri gyűlésben jelentette, hogy a telket megvette és kifizette, az átalakítás is megtörtént, tanítóul déézsaknai kántor Mike Jánost hívta meg nejével együtt, a ki a tanítást nov. elején el is kezdette s azóta buzgón folytatja. Folyamodott volt a kebli tanács még sept. 19. az esküdt-községi gyűléshez is, kérve, hogy a normális és más népiskolák tanítóinak rendelt tandíjak arányában ezen

most állítandó tanítójuknak is rendeljen a város tűzifa-, gabona- és pénzfizetést. A közgyűlés a törvénynyel és igazsággal megegyezőnek találta a kérést, s mind a hidelvi, mind a magyarutczai tanítónak 50—50, a kettőnek 100 frt fizetést határozott azon czélból, hogy a szegényebb sorsuak is ingyen taníttathassanak. A tanács e végzésről az ev. ref. kebli tanácsot értesítvén, helybenhagyás végett a királyi kormányzékhez terjesztette; ez megkérdezte a tartományi főszámvevőséget, mely mielőtt nyilatkozhatott volna, az ev. ref. kebli tanács megköszönte mind a tanácsnak, mind az esküdt-közönségnek jóindulatát, felküldötte a tervezetet, kijelentve, hogy az intézetben valláskülönbőség nélkül minden szegény sorsu szülők gyermekei taníttatni fognak; egyszersmind fölfejtette, hogy ő nem kért segélyt a *kül-magyarutczai iskolára*, mert azt a főuri nőegylet kívánván megalapítani, arra a kebli tanácsnak még eddig befolyása nincs, segélyezését nem kérheti; hanem kérte s kéri most is a *hidelvi népiskolára*, mely oly szerencsés időben nyílt meg, hogy mindjárt az első hetekben 70 fiu- és 66 leánygyermek s köztük 5 r. kath., 2 ágostai hitv. s 2 unitárius is van, összes számuk 138, nemők szerint két szobában külön tanulnak, egy férfi s egy nőtanítótól, a leánykák könnyebb női munkákat: kötést, varrást sat. Ez iskola — mondja a jelentés — bizonyára gyorsan fog növekedni s a tanítók és tanszobák száma fel szaporodni . . . Ezért kéri a nemes város pártfogó segélyét. ¹⁾

¹⁾ Az I—XI pontból álló tanterv az intézet egész oktatási és nevelési rendszerét kedvező világitásban tárja fel. I. Az intézet jótéteménye — így kezdődik az — minden fiu és leány gyermekre kiterjed vallására való tekintet nélkül, de a nem reformáltak a reformált vallásra nem oktattatnak, természetesen a magukéra sem. A felvételi év a 6-ik életév. II. A tanulást a betűk ismeretén Lancaster módszere szerint kezdik, olvasni a debreczeni ABC-ből nagy, hogy a mit olvasnak, mindjárt ki is kérdik: ha megértették-e? s a gyermekeknek el kell mondani. III. Könyv nélkül való tanulás tárgyai: a vallás kateból, az erkölcsi rész alapos megmagyarázása mellett, Hübnerből válogatott történeti darabok, kevés földrajz, a haza ismertetése bővebben, számvetés, a szokottabb és szebb énekek, természetrajz, rövid hazai történet. Az írás módja: fővénybe írnak betűket és szókat, táblán számokat, papirosra hosszabb gyakorlatokat. IV. Erkölcsi nevelésük végett a tanító maga ad példát növendékeinek s őket engedelmességre szoktatja tanítóik és szülők iránt, naponta egy-egy szép erkölcsi mondást ad eléjük s a megelőző nap eléjük adottat kikérdezi, a nagyobb gyermekeknek

A tanács módosítva a kül-magyarutczai népiskola iránt hozott végzését, ajánlólag terjesztette fel e jelentést a kir. kormánysszékhez, mely az eközben megérkezett s a segélymegadást ajánló tartományi főszámvevőségi véleménynyel együtt 1833. ápr. 19. a felséghez terjesztette, a ki sept. 4. a hidelvi tanitónak és tanitónénak 50—50 frt pénzt, fűtésre két—két öl tüzi fát engedélyezett.¹⁾ E népiskola alapját br. Radák István 1834. 40. 1836. gr. Teleki Imre elhalt édes anyja meghagyása következtében 200 frttal gyarapította. Növekedvén a tanulók száma, növelni kellett a tanszobákat, s végre az iskolaházon tetemes átalakítást tenni. Halaszthatlanságát Herepei Gergely lelkész látta legelőbb át, ő tett iránta javaslatot s építkezésre alapot, sokaktól építési anyagot gyűjtött. Itt kezdődik az intézet mintegy *második megalapítása*, a mi a lelkes iskola-felügyelő lankadatlan buzgóságának és siker-től megáldott fáradozásainak köszönhető. Az iskoláknak a Lancaster-tanrend és módszer szellemében teljesen átalakítása és kibővítése 1843—44. végződött be, 1845. számadása szerint a felügyelő e czélra gyűjtött 3596 frt 58 kr. kiadott 3246 frt 25 kr. megmaradt 350 frt 33 kr. a mi az iskola pénzalapjába tétetett be, s a kebli

Schnell-ből egy-egy szép erkölcsi történetet beszél el, s velök is elbeszéli; a gyermekek egymás iránti gyöngéd, szelid bánásra szoktattatnak, az Isten háza és embertársaik iránt szeretetet csepegtet szivökbe, s főleg vallásos türelmet Jézus lelke és szelleme szerint. V. Az iskolai rend: nyárban reggeli 7, télen 8 órakor mennek be a gyermekek, tanulnak 11-ig, délután nyárban 2, télen 1 órakor esti harangozásig; mikor iskolába érnek, első az éneklés és imádkozás, azután a tanulás, estve szintén éneklés és könyör-gés, s aztán hazamenetel. VI. A gyermekekkel bánás szelid, nemes: durvaság, verés ki van zárva; a fenyítés: áristom és vessző, a tanító megkivánja a gyermekektől testök s ruhájok tisztán tartását; lárma, csintalanság nem engedtetik meg, 2—3 hétben egyszer a tanító kiviszi a növendékeket mezőre időtölteni, testök erősítése végett; szép tavaszi, nyári és őszi időben szombat-on d. u. az egész iskola templomba megy. VII. A tanfolyam négy év, van 3 osztály: kezdőké, olvasóké, nagyobb tárgyakat tanulóké, vizsga évenként kétszer tartatik a templomban, a tavaszi május, az őszi october elején, a szünidőt a kebli tanács határozza meg. VIII. E rendszabályok a lány-gyermekekre is kiterjednek. IX. A gyermekek senmi szín és cím alatt nem fizetnek a tanitónak. X. Az iskolákra a rendes felügyelő vigyáz, közben-közben a kebli tanács. XI. Az iskola megnyílik nov. 12.º Kiadott a *kolozsv. ev. ref. eklésia kebli tanácsa üléséből*. 1832. 84. sz. a.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1832. 3673. 10953. 11869. sz.

tanács j. könyvi elismerését és köszönetét fejezvé ki az üdvös művet oly önadaadással végrehajtó lelkes papja s buzgó iskola-felügyelője iránt: őt a felelősség alól felmentette. Ez iskolának még 1845. özv. gr. Teleki Józsefné, gr. Teleki Zsófia hagyott 600 forintot örök alapítványképen, úgy, hogy a többiekkel együtt a főegyházi pénztárban kezeltessék s kamata e népiskola alapjába évenként adassék ki . . . A fennebb említett ev. ref. urnók egyesülete önkéntes adakozásból *kisdedóvót* is alapított a kétvízközi tizedben, örök áron megvásárolván a gróf Lázár- és csertörőutczák szegletén levő terjedelmes házat és telket, azt kellően fölszerelvén, fizetéssel ellátott *kisdedóvót* és dajkát állított be, s 1842. az intézetet megnyitotta, mely a nagylelkű urhölgyek felügyelete alatt 1850-ig állott fenn.¹⁾ A kezdők és úttörők br. Jósika Jánosné és úrhölgy társai voltak, övék a kezdés dicsősége; de a folytatók

¹⁾ Művem kiszabott időköre nem engedi tovább kísérem a szép intézet történetét, de legalább jegyzetben még egy fontos mozzanatát itt megemlítnem lehet. Az 1850. jun. 4-ki kebli egyházi tanács j. könyve szerint báró Huszár Károlyné és Ugron Istvánné gr. Tholdalagi Kata, mint az intézet alapítóinak képviselői, több jelen volt tagok hozzájárulásával, azon meggyőződésben, hogy a *Kisdedóvó* és *Népiskola* egyesítve a népnek inkább javára válnak, s így ők a népnevelést czélszerűbben mozdítják elé, az általuk alapított intézetet az egyház hidelvi népiskolájába kivánták bekebeleztetni, átadták annak tőkét, fekvő birtokát, bútorait és tanszereit a kitzűzött czélra használás végett, s annak további vezetését teljesen az egyházra ruházták azon kikötéssel, hogy ha a hidelvi népiskola bármikor az ev. ref. egyház felügyelete alól idegen kézre kerülne, azon esetre az alapító nőegylet ezen most bekebelezett birtok feletti szabad rendelkezési jogát elidegeníthetlenül fentartja . . . Az egyház az ajánlatot örömmel és köszönettel fogadta el, az átadás megtörtént s az azon évi július 16. egyházi ülésben tárgyalt s jegyzőkönyvre vett átadási iromány szerint az átadott javak voltak:

készpénz 214 frt 48 kr. p. p.

tőkepénz kötlevelekben 1960 frt.

A 2318 □ öl kiterjedésű telek és épület, melynek ára 12,000 frt volt, ugyszintén bútorai és tanszerei, melyek külön adattak át.

Ez intézetek történetét nekem — kérésemre — néhai Botos Sámuel tisztelt barátom ezelőtt 20 évvel dolgozta ki, tényelőadását a kir. kormány-
széki és városi levéltárban köziratokkal igazolva találtam. Nem tudom, valahol nem közölte-e? ha igen is, jogom volt — bár megkésve — használni, s kötelességem, érette halála után is köszönetemet kifejezni.

magasbra emelték a *kisdedóvást*, s bár tettökben nemes becsvágyuk mellett ott volt a féltékenység indító oka is: a történetírás méltán nyújtja nekik az elismerés koszoruját.

Az *ágostai hitvallásuak* iskoláiról sajnálatomra, forrásra nem találtam; ez oka, hogy csak egy-két érdekest közölhetek. Az *egyik* 1774. máj. 14. a rendes pap távollétében Schram Márton káplán [*diaconus*] és Schoppel János gondnok¹⁾ hivatalos jelentése az ottani ágostai hitvallásu iskoláról, mely szerint abban két osztály volt: nagyobb [*classis majorum*], mely declinista és olvasó fiukból és lányokból [*ex declinistis et legentibus*] állott és kisebb [*classis minorum*], a szótagolókból és betűzőkből [*ex syllabisantibus et A. B. C-distis*], tanító [*docens*] volt a nagyobb osztályban Berger Sámuel egyházi férfi, tankönyvük: *Donatus* a declinisták, a szent könyv [*sacer codex*] az olvasók számára; fizetése minden tanítványért 2 forint s egy szekér fa, alap az eklézsia tagjainak jóakarata, a tanulók száma bizonytalan, mert némelyek elmennek, mások jönnek; a jelentés napján 61 volt, [köztük a német nyelv megtanulása végett sok nem-ágostai hitvallásu], az iskolának könyvtára nem volt; a kisebb osztályban tanító Zolnai András, állása: orgonistaság, tankönyve: kis katekismus és az ABC-és könyv.²⁾ A *másik* a fejedelem azon kegyelmi ténye, hogy 1836. sept. 24. a kolozsvári tanács és esküdt-közönség határozása s a kir. kormányzék ajánló felterjesztése következtében kolozsvári népiskolájukban 3 tanító részére a majorsági pénztárból egyenként 26 frt 40 krt, együtt 80 frtot s a szobák fűtésére 6 öl fát engedélyezett oly módon, hogy a törvény szerint nem-ágostai hitvallásu növendékek a vallás tanításán jelen ne legyenek.³⁾

Az *unitárius hitközség* kolozsvári alsó leányiskolája [*schola trivialis*] tanítójának szintén azon föltételek alatt adott a felség 1835. jul. 29. kelt udv. rendeletnél fogva a majorsági pénztárból 80. p. for. pénzsegélyt s az iskola fűtésére a város majorsági erdejéből 4 öl tűzi fát. Az ügyiratokból az tetszvéni ki — mondja a rendelet — hogy azon iskolában más vallásu leánygyermek is

¹⁾ Még volt egy más — olvashatlan — szó is utána.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1774. 1326. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1836. 3904. udv., 10,779. királyi kormányzékai szám.

tanulnak, meghagyatott, hogy szigorú ellenőrködés legyen arra nézve, hogy azon növendékek, a kiket a hazai törvények szerint nem az unitárius vallásban kell nevelni, az ottani vallási oktatáson jelen ne legyenek.¹⁾ Az unitáriusokat ért változó sors és sokféle földözttetés, iskoláik és javaik elvesztése s az iskolának tanítóival együtt ide-oda vándorlása és költözködése miatt czélszerűtlennek látszott az ő leánynevelésük és oktatásuk külön korszakbeli gyér adatait ott említve meg s így szét- és elosztva, az egészebe mintegy bele veszteni; e helyett itt egybevonva adom a múlt és e század első feléből azt, a mi kevéssel eredeti s hiteles forrásokból birók. A ki engem az itt következőkhöz juttatott,²⁾ arról világosított fel, hogy az unitárius hitközség múlt századi jegyzőkönyvei az elméleti nevelés- és oktatásügyre, valamint a tanítók névszerinti említésére is ritkán terjednek ki, inkább csak a számadásokat tartalmazzák, s a kántort és tanítót szaggatottan s röviden, általános kifejezésekben említik meg . . . A múlt századi legelső írott emlék Árkosi Lászlót mondja kántornak, a kinek első neje Székely Borbála 1708. végrendeletében a magyar unitárius kántornak a Hársongárdban félhold szöllőt hagyott, úgy, hogy ez kántorról-kántorra szálljon a szerint, a mint egymásután következnek, ez a ma is meglevő ugynevezett „kántori gyümölcsös“. De hogy Árkosi mikor szolgált, a j. könyvben nincs följegyezve. Az 1710. j. könyvben ily kifejezés fordul elő: „a két kántornak kiadtam kántorát“ [*évnegyedi fizetését*], a mi két — magyar és szász — unitárius isteni tisztelet-hely [*templom*] létezését igazolja. Volt-e két leányiskola? vagy mindkét nemzetiségű leánykák a magyar iskolába jártak, a jegyzőkönyvekből szintén nem lehetett megtudni. E két kántor volt Szentpéteri Sámuel, mint egyszersmind tanító, és Sombori Ferencz a szász kántor. Lakásuknak a templomok körében kellett lenni, de írott adat róla eddig fölfedezve nincs. Szentpéteri halála kegyelettel van megemlítve az 1730. decz. 20. j. könyvben. „A szép érdemű, ekléziánk díszé, ékes nótájú kántor Szentpéteri Sámuel ur eltemtetett“, hivatali utódáról pedig ugyanott ily megemlékezés

¹⁾ *Orsz. levélt.* Erd. oszt. 1835. 344. udvari, 9553. királyi kormány-széki szám.

²⁾ Tiszt. *Sárdi József* unitárius leánytanító és énekvezető úr, a kinek — bár többé nincs az élők közt — e helyen szives köszönetemet fejezem ki.

van: „Szentpéteri helyébe — többeket megpróbálván — választott meg Konez István, a ki meg is hivatott s tisztét 1731. márcz. 26. kezdette el, meghalt 1772.“ A márcz. 5. j. könyv így tartotta ezt fenn: „Régi jó kántorunk, néhai Kis-Solymosi Konez István úr meghalván, temetési költségére — szokás szerint az eklézsia hozzájárulván — t. Sombori Ferencz curator úr rendeletéből adott 3 frt 6 dr.“ Ekkor a püspök ifju Simó Pált nevezte ki. Ennek lakása a bel-magyarutczában a Nagy Mihály-örökösöktől 1779-ben 881 m. frt 93 pénzen vett s 1781-ki szerzőlevéllel biztosított és megörökített háznál volt, mely leányiskolává alakítottatott. Ez a mostani templom helyén volt, a hol — a j. könyv szerint — a következő tanító is lakott. Simó Pál neve 1791. decz. 21. emlittetik, mint olyan, a ki akkor tanítói fizetését utolján vette ki, de a tanítástól korábban megszűnt, mert utóda Siménfalvi Mózes, mint új kántor és tanító e jogcímen fizetést vett s a leánykák vizsgájakor jutalmat kapott. Templomhelyül választatván s jelöltetvén ki a kántori ház és telek: Siménfalvi és az iskola 1797. az eklézsia határozatából átköltözött a szappanyutczai mostani leányiskolai és kántori házhoz és telekre. Itt tanított 1833. máj. 3-ig, mikor öregség és szemei gyöngesége tekintetéből hivataláról lemondván, 100 r. frttal nyugalomba lépett. Alatta Sárosi nevű és Bartók Mihály voltak szász kántorok. Siménfalvi helyére azon évi juniusban Szent-Gericzei Gál Ábel választatott a ki a tanítói és kántori tisztet 1837-ig folytatta, a mikor a január 15. eklézsiai gyűlésben abrudbányai kántor és tanító Máté András választatott meg,¹⁾ s ott érte az 1848-dik év.²⁾

¹⁾ Máté 1858. szent György napjáig szolgált.

²⁾ Későn jutván az itt következő adatokhoz, az oktatásügy nagy érdekeért közlöm . . . Mint leány tanítók [*Institutores virginum*] emlittetnek 1717. máj. 7. Uzoni Fosztó János és Fodor Dániel, gymnasiumi segéd-tanítók [*collaborator*], 1751—54. Sárdi György, 1755—1767. Nagy Elek. Ily följegyzés sok van a j. könyvekben. A collaboratorok a főgymnásiumban és szentpéteri kis iskolában al- vagy csak segéd-tanítók voltak, minők ma a köztanítók. Ezek közül választották a külföldi egyetemekre menő tanár-jelölteket.*) A j. könyvek arra mutatnak, hogy az altanítókat már akkor is időnként, mint a kántoroknak a tanításban segédeit, a leányiskolában alkalmazták. Midőn Mária Terézia és II. József az oktatásügy céljaik szerint átalakítása végett az összes erdélyi iskolák főfelügyelő testületeitől az

*) *Fosztó Uzoni* István sokszor idézett művéből.

A görög kath. egyházközségnek — mint közvetlen forrásból tudom — 1848. előtt nem volt iskolája. 1825. jun. 21. Báldi Tiva-

oktatásügyi állapotokról a leküldött kérdések szerinti kimutatást rendelt felküldetni, Kolozsvárról csak az ágostai hitvallásuk küldöttek be egyszer, a mit megemlítettem... A tanulók létszáma, a tantárgyak és tankönyvek, ugyszintén az oktatási rendszer és tandíjfizetés sincsenek fentartva a jegyzőkönyvekben. E század első felében a tantárgyak ezek voltak: vallás, kezdők-nél a Miatyánk és Tíz-parancsolat, azután a nagy és kis káté, magyar irás és olvasás, a számtanból a négy elemi művelet, földrajz, történelem, természetani elemi ismeretek, egészséggtan, vers olvasás és szavalás. A tandíj egy évre 1 frt, vizsga évenként egyszer az iskolaév végén, a mi nyár kezdetén esett. A kántor fizetéséről is csak töredékek vannak fenn. 1660-on kezdve a kántori fizetés a többi egyházi szolgálakéval [*sallaristae*] egyszerre említettik. 1699. a magyar kántor fizetése egy kántorra [*3 hónap*] 6 m. frt 25 pénz volt, tehát egy évre 25. m. frt, ezen kívül a termés bő- vagy szűkvoltához képest több-kevesebb buza, bor és más dézmajövedelemből is kapott; így például kántor Szentpéterinek 1709. buza-dézmából járt 4 köből, ugyan neki 1710., 1712., 1713. egy kántorra 6 frt 25 p. 25 véka buza, 25 veder bor, 1713. méhdézmából a német és magyar kántor kapott együtt 4 kast, tehát Szentpéteri 2-öt. 1718—19-ig ugyanazon magyar kántor pénzfizetése az eddigi, buza 4 köből, bor 14 veder. 1722. — midőn már az egyház javai el voltak véve, a belső emberek fizetése több eklézsiái gyűlésben tárgyalatván, meghatározottat: hogy ezentúl a 4 pap fizetése legyen annyi, mint ezelőtt kettőé, t. i. 200 f., buza 240 véka, bor 240 veder, a két kántoré 25 m. f., buza 24 véka, bor 24 veder. 1728. Szentpéteri kántor buza-fizetését kérésére föl-emelték 16 vékára, borát 16 vederre. 1734. Konecz József egy kántorra 3 frtot 12¹/₂ p., tehát a korábbinak felét kapta. Nevezetes, hogy ekkor Pálfi Zsigmond püspök és a többi papok fizetése is egyenként 16 m. frt s 16 pénz volt. Simó Pálnak 1772. fizetése a régi maradt, de már az 1780—1787-ről való számadások szerint kántori fizetése 30 frt, a leánytanító 25 m. frt. 25 véka buza, 30 veder bor volt. Itt van utólagosan megkülönböztetve legelőbb a kántor kétféle tiszte és kettős fizetése. 1784. s azon innen Siménfalvi Mózes kántornak a leánykák tanításáért volt ígérve 10 véka buza, mit néha pénzüll vevén ki, vékáját 120—150 pénzben számították, pénzfizetése mint kántornak 32 frt, 30 veder bor, 32 véka buza, a bor vedre pénzüll 26 pénzbe számítottatott. 1790. ezen kántor pénzfizetése 32 frt, buza 32 véka, bor 32 veder volt, a buza vékája 150 pénzzel fizettetett ki, vizsgakor kapott 5 frt 40 pénzt. A papok fizetése 120 frt volt s annyi véka buza és annyi veder bor. 1792. a kántor pénzfizetése 45 m. frt, buzája 45 véka, bora 45 veder. 1805. pénzfizetése szintén az elébbi. 1808. a bor- és buzailletmény átváltoztatásával 180 m. frt fizetés határozottatott, később 150 frt. 1818. a pénzfizetés 87 m. frt, természetményi illetmény nincs említve. Gál Ábel alatt 1835. — a mint már említve volt — az egyházközség más egyházak példájára a város majorsági

dar kolozsvári egyesült katolikus hitvallásu pap és alesperes kérte a királybirót, hogy segítse az eklézsiát egy iskola felállításában; indító okai közt felhozta, hogy tulajdon házzal biró gazda 153, a majorokban bérházakban lakó szintannyi van; szolga, béres, cseléd s más 200; ha feliratnának, lennének 2000-en... Babb püspök sokat tett, de már elvénült — írja tovább — s a közjó megkivánná, hogy eklézsiájoknak egy népiskolája [*schola trivialis*] legyen, a hol a növendékek anyai nyelven tanulják a szükséges tudományokat. ¹⁾ De — úgy látszik — nem lett foganata, mert további nyomokat nem találtam.

A görög nem egyesült vagy keleti egyházközönségnek, ugyszintén az izraelitáknak is, nem volt iskolája.

Az egyházak közötti viszonyt szabályozó 1790—1-ki XLVI. törvénynek a közhivatalok viselésénél és választásánál való alkalmazásául a felség 1792. december 1. kelt legmagasb rendeletében kimondotta, hogy az említett törvényben már megvan határozva, hogy az Erdélyben bevett négy vallás, a Lipót-hitlevél által megerősített hazai törvények erejénél fogva jogegyenlőségében és szabadságaiban — ellent nem állván az idők folytán kibocsátott ellenkező rendeletek — ezután is megtartassék s a haza polgárainak bármely hivatalokra alkalmaztatásában a törvény által rendelt egyenlőségre legyen figyelem fordítva; ennél fogva a felség a kir. kormányzéknek meghagyta, hogy a kolozsvári tanácsnál ürességben levő szenatori állomás betöltésénél a különböző vallásuak között fenforgó egyenetlenség a törvények és felsőbbleg megerősített Lipót-hitlevél értelmében enyésztessek el. ²⁾ E rendeletnek Kolozsvár belső életében félszázados vallási béke lett a következménye. Az addig annyi kedvetlenséget és vizályt, előjogot és jogcsorbitást, részrehajlást és türelmetlenséget okozott választások e törvény és

---

pénztárából a kántortanító részére pénzsegélyt, a tanító szobák fűtésére tüzi fát kapott, a mi arra mutat, hogy a tanító egyháztól kapott fizetése családja fentartására nem volt elég. 1837. a fenn említett Máté András fizetése 150 frt volt, de már ekkor a Fekete Mihály-féle alapítvány kamata bizonyos hányadát kapta. Csaknem másfél század telt el, míg a nagy szükséggel küzdő unitárius papságot és tanítói kart az idő és hívek buzgósgága ismét legalább türehető sorsba helyezte.

¹⁾ A görög katolikus egyházközönség levéltárában *levő eredetiből*.

²⁾ OKLEVÉLT. CCCVII. sz.

törvényeken alapuló rendelet irányadó és szabályozó befolyásánál fogva a politikai jogok igazságos megosztását s a polgárok szívében a békés egyetértést idézte elő. Voltak ezután is ellenkező kísérletek, a megszokott felsőséggyakorlás egyik-másik felekezetnél nem egyszer túlzásra törekvésben tűnt ki, az önzés ezután sem szűnt meg a közérdek helyett a saját érdeket érvényesíteni; de a törvény meg volt, sinórmértéke a közkormányzatnak, biztosítéka a jognak, mely határok közé szorította vissza a nem helyes követelést, s a sértett jog orvoslásért mindig bizalommal folyamodhatott és védelemre talált. A mi egyenetlenség ezután egyházi téren a hitfelekezetek közt történt, könnyű tavaszi felhőcskék azokhoz a viharjelző fellegekhez képest, melyek egy század alatt Kolozsvár polgári éle, tének egét sokszor beborították... Az egyházak életének rajza azok külön történetébe való. Én csak néhány jellemző mozzanatot említek meg, melyek mindenkinek általános történetére befolyással voltak. 1797. a nov. 4-ki esküdt-községi gyűlésben a r. kath. községi tagok kérték, hogy a középutezai toronykapu tetejére, — mint azelőtt volt — kettős kereszt tétessék. A végzés röviden ez lett: „Maguk költségén s a toronyban teendő kár nélkül — mint közömbös dolog — hogy megkészíttethessék, megengedtetett.“¹⁾ E végzésben korlátolt gondolkozásmód nyilvánult, mely mellőzte a történeti jogot, s kicsinyelte Erdélynek a magyar korona alá tartozását, a minek — s nem felekezetiességnek — jelvénye volt a kettős kereszt, mit Zsigmond király, a vár alapítója és a torony építtetője, joggal tétetett rá. E jogot tagadni nem lehetett, közömbösen venni nem volt helyes. .... Az 1832. octoberben tartott püspöki körlátogatásnak [*Visitatio Canonica*] két közmívelődési fontos végzését is megemlítem. *Egyik az*, melyben a város közönségét felszólíttatni határozta, hogy egy népiskola építéséhez járuljon segedelemmel, mivel az eklézsia a sok építés és javítás miatt arra elégtelen, a mi teljesült is; *másik* a gróf Bánffy és gróf Kemény nemzetségeket az iránt határozta felszólíttatni, hogy a nagy templom alatt levő kriptáikhoz kívülről nyitassanak bejárást.²⁾ Fontos a fejedelemnek 1810. febr. 11. az ország kormányzójához intézett saját kézírata, melyben az ország vagyonosbjait a háboru-költségekre arany és ezüst pénznek vagy

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Visitatio Canonica* sat. 1832. 151. l.

pénzzé verhető aranyai és ezüstjeik bankó pénzért cserében adására felszólíttatni kívánta. Eredményéről az emlékek nem szólnak. A fejedelem felhívásának egyik pontja Mártonffi József róm. kath. püspököt illette, a kit egyházzvédnöki jogánál fogva arra hívott fel: hogy útasítsa a káptalanokat, apátságokat, prépostságokat, zárdákat és erdélyi r. kath. eklézsiákat arra, hogy az isteni tisztelethez kellő arany és ezüst szent edényeket adják át a királyi kincstárnak; de hogy a hívek még is hátramaradást ne szenvedjenek, az átadottakért 3%-ot kamatozó *kötelezvények* adassanak, mely kamat időről-időre pontosan ki fog fizettetni; e felett, hogy a szükséges szent edények és papi felszerelvények nem-költséges érczből és más anyagból az egyházak számára megszereztesse, az átadott edények és szent készülékek értékének azon része, a mit a püspök az új felszerelvények megszerzésére szükségesnek lát, [a miről külön jegyzék lesz készítendő, együttesen avval, a mit átadás végett kijelölnek,] bankjegyben, még pedig minden 100 frt után 300 frttal, valamint a megbélyegzés költsége is megtérítettik... Kolozsváratt a jezsuitákról a kegyesrendiekre szállott akadémiai templomi szent edények, szobrok sat. összeírása is elrendeltetett azon okból, hogy a jezsuiták eltöröltetésével, javaik a fejedelem fővédnöki jogánál fogva, a kincstár igazgatása alá jutottak, s mint egyéb ily védnökségi ügyek, a kir. kormányzék hatáskörébe tartoztak. Ez meghagyta Horvatovich János akadémiai templomigazgatónak, hogy az ottani szent edényeket irassa

¹⁾ A jelentés szerint a templomban 128 arany és ezüst szent edény és szerelvényi tárgy volt, közöttük csudatevő szűz Mária képe, két genius, tizenkilenc kehely, hozzá való kis tányérok, egy ostyatartó szekrény, három szentségtartó edény [*ciborium*], hét szentelt víztartó szelence, 18 különböző nagyságu kereszt, gyertyát tartó két angyal, gyertyatartó szekrény, két nagy kanna [*ampulla*] tálastól, 7 füstölő, keresztelő poharak, két kis oltárhajlék [*tabernaculum*] a szent ostyának, szentelt vizedény, lámpások, kis harang, két kis kanál a pestiseseknek urvacsoaadás végett, pacificale, püspöki kampós bot [*uncus*], az oltári kis hajlék elvonására, szent Ignác és szent Ferencz szobrai, urvacsoari kelyhek, keresztelő csupor tálczájával, ostyatartó szekrény beteglátogatáshoz, együtt 99 darab, melyek súlya 170 font 2 $\frac{1}{2}$ lat; ezek közül a két genius 6 fontot nyom, két ostyatartó gyöngygyel és drágakövekkel 13 font 14 lat, a négy talpas kereszt 14 font 17 lat, szent Ferencz és szent Ignác szobrai 18 font súlyú volt.

Orsz. levéltár erd. oszt. 1810. 2604., 3066., 4576., 1811. 1482. 1998. 2629. szám.

össze, becsültesse meg s mindkettőről jegyzéket terjeszzen fel.¹⁾ A királyi kormányzék visszairt a rectornak, hogy a szűz Mária képe és nagy oltár közötti ezüst-arany díszítéseket [*Vota seu anathenata*] is irassa össze s pótlólag terjeszse fel; ez jelentette, hogy a templom oltári díszítéseit II. József császár 1785. Károly-Fejérvárra vitette, s a mit azóta a hívek Isten szent anyja iránti kegyeletből s hálájuk kifejezésül a nagy égés után adtak, nagyobbára a nagy oltárra vannak felaggatva, leszedni és megnézni nem lehetett, hozzávetőleges súlyuk a mellékelt jegyzék szerint mintegy 343 darab s körülbelől 32 fontot 3¹/₂ latot tesznek. A kir. kormányzék a jegyzéket a püspökhöz küldötte az isteni tisztelethez szükségesek kijelölése végett, a ki 1811. márczius 28. küldötte fel mind a megtartandók, mind az átadhatók jegyzékét, megjegyezve, hogy a gyöngyökkel és drágakövekkel ékesítetteket az itt tartandók közé sorozta, mivel a gyöngyből és drágakövből pénzt verni nem lehet s a pénzverő-ház azokat meg nem fizeti; egyszersmind felküldötte másik jelentése mellett a nagy templom szent edényeiből és fűlszerelvényeiből átengedhetők jegyzékét is, melyek ezek voltak: 2 aranyozott ezüst kanna egy tányérral, 1 aranyozott ezüst kehely, 5 ezüst csillag, 2 ezüst lámpa, 1 aranyozott ezüst keresztteske, 4 drb oltári díszítvény, [*anathema*] és egy szent olajtartó. A királyi kormányzék a püspök által arról értesülvén, hogy a beküldött szent edények Károly-Fejérvárra a kormányzék korábbi rendelete értelmében a belbecs háromszoros értékében fizettetnek ki bankjegyben, ő felsége márcz. 15-n kihirdetett legújabb parancsa értelmében ellenben ötszörös ár lenne fizetendő: a kolozsvári egyház szent edényei ára iránt addig nem kívánt intézkedni, míg az udvari kancellária nézetét meg nem tudja, minek közlését kérvén,¹⁾ az május 3. átirt a cs. kir. udv. kamarához, mely aug. 23-ki jegyzékiratában — nem felelve a kérdésre — csak általánosan a kiegyenlítést ígérte meg a következő katonai évben, mely jegyzékirat másolatát a kancellár sept. 13. 1811. használat végett a kir. kormányzékhez küldötte le.¹⁾ Itt a dolog hallgatásba ment. Elküldettek-e a két templom arany-ezüstjei vagy nem? a köziratokban nincs nyoma.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erdélyi udvari kancelláriai osztály. 1811. 956. 1925. sz.

Emlékszerű alkotása a r. kath. egyháznak a Zsigmond-templom mellé északkeletre faragott kőből épített torony, melynek eszméje és szükségesvolta legelőbb az 1814. június 1-jén tartott esküdt-községi gyűlésben mondatott ki. „Olvastatott — így szól a jegyzőkönyv — a r. kath. eklézsiának a tanácshoz beadott kérelme, melyben a piaci nagy templom eleibe a város díszére — a faharangláb elrontásával — ugy a falak nagyobb biztonságául szolgáló torony-építés felsegítésére, a város körül levő apróbb és hasznavehetetlenebb bástyákat átadatni kérte, minek következtében a bástyák megnézésére és jelentéstételre bizottság neveztetett ki.¹⁾ Azonban a dolog ekkor hallgatásban maradt, s két év mulva, 1816. csak annyi történt, hogy azon fa harangláb, melyre a templom északnyugati kőfalán állott s 1764. leszedett toronyból a harangok átvitvén, azóta ott állottak, de talpfái megrothadtak, s ez évben az új torony elkészüléseig, a templom nyugati falára, a fedél alá helyeztetek el. Ott állott a 60, 30, 15, 6 és 5 mázsás öt harang azóta ekkorig, midőn sok évi tapasztalás, sőt látás után meggyőződván az egyház arról, hogy a harangok egyszerre huzásakor azok reszkettető zúgása s a harang székének a templom falaira ható mozgása a falakban repedéseket idéztek elő: az azon évi jan. 22-ki esküdt-községi gyűlésben előterjesztetett: „hogy a róm. kathol. eklézsia közönsége oly sok századok óta a város legdíszesb helyén fennálló nagy templomához, egy díszéhez és méltóságához illő torony építését határozta el, s kérte a közgyűlést, hogy a mint az ágostai és reformált hitvallásu egyházközségek templomaik építésében a város haszon nélkül álló bástyaiból és várfalaiból segítették, tőlük se vonassék meg e segély, a monostor- és szinautczai kapuk közötti vár falai engedtesse nek át, a miért hálájuknak azzal kívánják jelét adni, hogy azt ugy építik, hogy abba a város órája, dobja és dobosa s annak szállása áttétethessék, mi által a város tetemes költségtől fog megkíméltetni; mire azon végzés kelt: hogy valamint keresztényi kötelességből, ugy kölcsönös felebaráti szeretetből is leköteltetnek ismeri magát a városi esküdt-közönség képviselő gyűlése, a szent czél elérésében a kérelmes egyházközséget annyival inkább örömmel és egész készséggel segitni elő, mivel az építéssel a városnak nemcsak díszítése, de haszna is van egybekötvé, miért is a

¹⁾ *Az ered. j. könyvéből.*

kérés teljesítését meghatározta oly módon, hogy a város dobosának ott szállása legyen.“¹⁾ E végzést gyors tett követte. A két pont közül, mely toronyhelynek ajánlva volt, azon, a hol ma áll, mint legalkalmassabbnak ítélt helyen, a templomnak megfelelő összhang s a város elébbi díszé tekintetéből, faragott kőből építtetése Estei Ferdinánd főherczeg, mint országgyűlésre kiküldött teljhatalmu királyi biztos által elhatározottat, s a négy öl 3 hüvelyk mélységben kövecs és szilárd talajra az első kő 1837. márczius 19. letéttetett, nem közönséges módon oldalfalakkal, de az egész kiásott üreg kőfalrakással, még pedig a földszinén alól fél öltre mind faragott kőből rakatván ki, úgy, hogy az alap mintegy mesterséges kősziklán épültnék mondható; 1838. május 20. a földszinén feljül két öl magasságban az ugynevezett alapkö az észak-keleti falszögbe [*Pfeiler*], Kovács Miklós erd. r. kath. püspök által fényes egyházi szertartással beszenteltetett és betéttetett, s építése folyt 1848-ig.²⁾ Gyorsan és díszesen állítatott helyre az akadémiái templom is, a mi a r. kath. vallásalapnak 11,673 frtba 51³/₄ krba került.³⁾

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ Bár művem időkorén kívül van, nagyérdeküségéért az építés egész folyamát s bevégzését megérintem. A torony kőfala 1858. sept. 18. végeztetett be, 1859. az elkészült toronykereszt és fedélrőzsák aug. 11. Kedves István kolozsvári plebánus által megáldatván és megszenteltetvén, Kirmayer Károly kolozsvári ácsállér — ki a torony fedelét is készítette — az árboeczfára föltette s azután az egész tornyot befödte. 1837-n kezdvén épülni s 1859-n végeztetvén be, csaknem egészen az akkor 10,000 lélekre menő kolozsvári róm. kath. egyházközség költségén — csak kevés magánosok és községek járulván hozzá — 22 évre terjedett az építés, s a kívül-belül faragott kőből való fal 280,335 r. frtba 57¹/₂ krba került váltóban. Az építést Kedves István helybeli apátplébánus kezdette meg saját 1000 frt adományával. Ő volt a kezdeményező, fáradszhatlan buzgóságának talajdonitható a bevégzés. Művével a város díszesb, egyháza tekintete nagyobb, az ő emléke maradandó lesz.

Emlékirat Kolozsv. 1859. aug. 7. Nyomatott Kolozsv. a r. kath. lyceum betüivel.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1805. 9005. 1806. 343. sz. E szentegyház harangjairól e műben közlöttek részint kiegészítéseül, részint megigazításaul *Salzbauer János* egyetemi rendkívüli tanár szivességéből néhány érdekes részletet közleni szükségesnek láttam. „Meg kell különböztetni — mondja a tudós tanár — az 1798-ki nagy tűzvész előtti és utáni harangokat. Amazokat a jezsuiták szereztek, nagy része van benne Patay András rectornak. Mikor eltörülték őket, hat harangot hagytak hátra, négy nagyobbat a templom

A jezsuita-rend régi harangjai tűzvész miatt elpusztultak; az utóbbi századiak közül négynek felirata a HARANGFELIRATOK 7. 8. lapjain magyarul is olvasható, a többiek magyar értelmét a nagyobb olvasó közönségért itt adom. ¹⁾

előrészen levő két toronyban, két kisebbet a főoltár feletti kis toronyban, melyekkel az isteni tiszteletre hívták a közönséget addig, míg nagyobb harangokat szerezhettek. A négy nagyobb közül:

az I.	38 mázsa 65 font,	neve Szent Háromság,
a II.	25 „	„ Boldogs. Sz. Mária,
a III.	13 „	„ Szent Ignác,
a IV.	8 „	„ Xaver Sz. Ferencz.

A két kisebb közül az:

I.	90 font,	neve . . . . . Szent János,
II.	45 font,	neve . . . . . Szent Kereszt.

Ezek — a legnagyobbat kivéve — 1798. mind elolvadtak, az úgy maradt meg, hogy folyvást öntötték, de a harangszék még is leégvén, leesett és elhasadt. A tűzvész után a két kisebb azonnal Kolozsvárárt újra öntetvén, a főoltár feletti toronyban helyzetetett el, súlyok az, a mi tűzvész előtt volt. A többi meghasadt és elolvadt harangból, új anyaggal pótolva, szintén Kolozsvárárt a következő nevű és súlyu harangok öntettek: Az I. 53 m. 50 f., a II. 22 m. 15 f. Ezek neve a korábbi. A III. 10 mázsa 49 font, neve Szent József. a IV. 5 m. 54 f., neve Szent István. A négy nagyobbat Mártonfi József püspök szentelte fel 1801. aug. 2-kán a templom ajtója előtt misét s alkalmi beszédet tartva.

¹⁾ *A kegyes-rendiek első harangján a felirat magyar értelme ez:*
Midőn ébresztettem a várost, hogy a lángok elől meneküljön,
A vad láng rám rontott s szétolvasztva hallgatásra kényszerített,
De a benned való hitbuzgóság, szent Szűz, Mária!
Helyreállított, s ismét tiszteletedre szentelt.

Alább: Öntött Andraschowski János 1800. HARANGFELIR. sat. II. Füz. 6. l.

A negyedik harang felirata a balfelöli toronyban, az 1798-ki égés után:
Aldott legyen a szent és megoszolhatatlan Háromság, egy igaz Isten.

E szent harang szava a pokol szörnyét s a dühöngő Erebuszt elkergeti, a mezőket fenyegető felhőt elűzi, s a lakosokat rettegtető jég- és köveső fergetegét megtöri.

Az ötödik harang felirata: *1798. aug. 31. a tűz miatt megolvadt, ugyanazon évi szeptemberben újra öntetett. Öntötte Andraschowski János Kolozsvárárt. Ugyanott. S. l.*

Mily vallásos kegyelettel viseltetnek a kegyesrendiek akadémiai temploma iránt Kolozsvár katolikusai, kiténik az ottani kriptába temetkezni

Az evang. reformált egyházközség életéből is följegyzek néhány emlékezetes dolgot. Leégyvén 1798. temploma fedele s a harangláb, a főtanács az épületfák tartása helyéül, addig, mig kifaragva elkészülnek, kérte díjtalanul a Trentsini-várat, s mig

kivánók néhány évi jegyzékéből, a mit velem *Móricz István* úr, a közérdekek és tudomány lelkes barátja közölt s én kötelességnek velem emlékezetöket fentartani.

A kegyesrendiek kriptájába e században eltemetett nevezetes emberek.

1815. br. Jósika Antal özvegye, gr. Teleki Jozéfa. Málits György, az akadémiái templom hitszónoka.

1817. Winkler Ker. János kolozsvári jogakadémiái tanár, tudós és alapító. Angela anya, volt szerzetesnő. Kapfer László az akad. templom hitszónoka.

1819. gr. Nemes Jánosné, ifj. gróf Bánffi György leánya, gróf Bánffi György kormányzó unokája, betéttett sept. 16.

1820. Halmágyi István, kir. kormányzéki tanácsos, a ki érdekes *Nap-lót* hagyott hátra kéziratban. Gr. Nemes Zsuzsánna, gr. Haller János özvegye.

1825. gr. Bethlen Pálné, gr. Bethlen Aloisia. Halmágyi István özvegye, Sándor Jozéfa.

1827. Frank János, Besztercze város és vidék senatora.

1828. Wallner Vincze kolozsvári polgár, gr. Bánffi György kormányzónak 30 éven át házi sebésze.

1830. Eschenbach Nep. János, szent Lászlóról címzett szebeni prépost, károly-fejérvári kanonok.

1831. Kóros Imre kolozsv. lyceumi bölesészetkari tanár s lyceumi nyomdaigazgató; tudományos és hasznos életü férfi.

1833. gróf Bethlen Farkas özvegye, báró Huszár Borbára. Bán Péter, kegyesrendi tanár, convictusi subregens.

1834. gr. Nemes Ádám, erd. kir. kincstárnok, országgyűlési elnök.

1835. Berzeviczei Jánosné, br. Henter Rozália.

1836. Horváth János tábornok neje, br. Jósika Jozéfa, báró Jósika János kormányelnök leánya, meghalt aug. 21., betéttett 23.

1840. Szabó Elek, kegyesrendi házfőnök. Lakatos Márton kolozsvári lyceumi történettanár.

1841. Csügadi Pap Sámuel, kir. kormányzéki hirneves tanácsos, a ki érdemeiért nemességet nyert.

1843. br. Jósika János kir. kormányzéki elnök, korának kitünő férfial.

1846. Lézó Ferencz, kegyesrendi áldozár, lyceumi nyomdaigazgató. Gr. Bethlen József, kir. kamarás.

1847. Szolcsányi Ferencz, kegyesr. áldozár, normalis iskolák igazgatója.

1851. br. Jósika Jánosné, gr. Csáky Rozália, Erdélynek egyik legkitünőbb leánya, a ki e műben közjóra irányzott nemes tettei örökítnék.

1852. Hornyai Ambrus, kegyesr. házfőnök, tankönyviró lyceumi tanár.

toronyépítésre ereje lesz, újra öntetett harangjai számára a templom közelében levő, katonai gabnatárnak használt Bethlen-bástyát, mert fa haranglábat építeni nem tartotta bátorságosnak, máshol pedig alkalmas helyet nem talált. Megmérte ugyan az egyházközség a gróf Bethlen Imre háza végében nem messze levő bástyát, de az kicsiny volt, s a tulajdonos bejárást sem enged hozzá; kérte azért a kir. kormányzékot, a Bethlen-bástyának a főhadivezérségtől kieszközlésére. Az irt a tanácsnak, hogy a Trentsini-várat díj nélkül adják oda, a főhadivezérségnek pedig a gabona raktár iránt. Az első nem felelt, utóbbi azt jelentette, hogy nagymennyiségű gabonát vásároltatván, s az alsó részeket nedvesség és szabad léghiány miatt nem használhatván, csak az alkalmas céljaira, a mi a kérelmes egyház ohájának is megfelelne, t. i. az emeleti rész, sajnálja, hogy eleget nem tehet.¹⁾ 1812. márcz. 30. panaszolta az ev. ref. főtanács, hogy a város a hitközség és főtanoda részére egy méltóságos úri nemzetségtől szinte egy század előtt adományozott „Lábas-ház“ nevű vendéglőjét — melyben dézmarészőket tartják, szintugy, mint r. katolikusok a „Quarta-ház“-ban, mely közterhektől ment — közelebb katonatisztnak adta ki csekély házbérért, holott ily házát mind a három más vallás terühmentesen bírja, s kérte orvosoltatását. A kormányzék a szállásosztó bizottsághoz tette át a kérést, teljesítés végett,²⁾ mely a sérelmet valószínűleg megszüntette, mert további panasz iránta nem keletkezett. . . . Számban és erőben meggyarapodást mutat az ev. reformáltak külső magyarutczai kéttornyú új templomának építtetése,³⁾ melynek mintája a debreczeni ev. ref. nagy templom. 1827. kérte az egyházközség ez építéséhez a Bethlen-bástyától a ref. főtanodáig terjedő 124 öl hosszú várfalat, mit az esküdt-közönség készséggel megszavazott s a kir. kormányzék — felsőbb megerősítést rá nem kérve — helyben hagyta. Ezt a felséghez valamely titkos feladó jelentette, a minnek következtében a várfalak további elajándékozása és lebontása megtiltatott. De mig ez leérkezett, Pataki Mihály építtető biztos e falak lebontását és elhordását ismert erélyével oly gyorsan végrehajtotta, hogy már a következő 1828-ik évben az építés

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1799. 10339., 1800. 144. sz.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1812. 2754. sz.

³⁾ KOLOZSV. TÖRT. I. KÖT. SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZAL XXVII. Tábla.

megkezdődhetett, az alapkövet 1829. october 3. tették le, mely alkalommal imádságot Zágoni Bodola János, beszédet Osiszér Sámuel és Herepei Károly helybeli ev. ref. papok mondtak. Az alapkövet Kis-Rhédei gróf Rhédei Klára kisasszony helyeztette be, melyben a forgalomban levő arany- és ezüstpénzekből egy-egy darab s két óntábla tétetett be, melyek egyikén magyarul, másikán latinul szerkesztett felirat olvasható.¹⁾ A régi fa templom bezáratásakor az utolsó istentiszteletet 1845. nov. 2. tartották, beszélt Herepei Károly; az újonnan épültet fölszentelték 1851. oct. 12-kén, beszédet most is Herepei Károly vizaknai lelkész tartott. . . .³⁾ Az építés költségéhez az esküdt-közönség 1829. aug. 31. gyűlésében 200 forinttal járult, a mit a királyi kormányzék ajánlatára a felség 1830. jun. 26. hagyott helyben; azon évi sept. 19. kérte az ev. ref. főtanács a kir. kormányzékot, hogy, mivel az új templom alapja már a földszinen feljül emelkedett s hogy az építés fenn ne akadjon, az örökös tartományokban levő ev. reformáltak közötti segélygyűjtésre eszközöljön legfelsőbb engedélyt; az ajánlattal terjesztvén a felséghez a kérést, onnan nov. 13. az erdélyi udvari

---

¹⁾ „A százötvenkét esztendeig sok viszontagságokat kiállott külső városi fatemplom helyett a kolozsvári — mintegy tizezer Lélekből álló Evangelico-Reformata Szent Eklesia, Isten Dicsőségéhez való buzgóságból, egy új két Tornyu Kő-Templom építését elkezdette az Urnak nevében 1828-dik Esztendőben —

I. Ferencz

Ausztriai Császár, Magyar király és Erdélyi Nagy-Fejedelem Uralkodása alatt, lévén

Ország kormányzója: Branyitskai L. Bárá Jósika János, az Erdélyi kir. Gubernium Elölülője,

Az ev. Reformatum Fő-Consistorium Praesesse, S. Berkeszi Katona Sigmund Gubernialis Consiliarius,

Minden Ev. Reformata és némely Evangelica Erdélyi Eklesiák Püspöke és Fő-Curatora, Zágoni Bodola János. Az Eklesia fő Inspector Curatora sat.“

E felirat külső becsét is a mult és folyó századi feliratok közös hibája: az irályi pongyolaság s a betűalak és mondatok szépészetellenes - volta csökkenti; oka a fejletlen izlés és feliratok természetével és törvényeivel való ismeretlenségünkben van, a min még csak későbbben fog segitni egy komolyabb tudományos irány és a nemesebb izlés.

kancellária útján azon leirat érkezett, hogy a segélygyűjtés ügyében mind a cs. kir. egyesült udvari, mind a magyarországi udvari kancelláriához rendelet bocsáttatott ki oly módon, hogy a gyűlendő segélyt a kir. kormányzékhez küldjék le. Később 1831. jan. 22. az elébbi udvari rendelettel kapcsolatban újabban tudatta az erd. udvari kancellária, hogy a magyar kir. helytartó tanácsához külön is ment segélygyűjtés iránti rendelet, oly módon, hogy a gyűjtés szintén azon kormányzékhez küldessék, a miről az az ev. ref. főtanácsot azon évi márcz. 1. értesítette. . . . A kir. kormányzékhez az örökös tartományokból csak Morvaországból érkezett 1 forint 45 kr. . . . 1837. ápril 28. másodsor is folyamodott az egyházközség a tanácsához és száz-férfiakhoz segélyért, az okok közt felhozva, hogy az újból épülő templom falai már felemelkedve levén: a fedélre szükséges a további költség, e végre kérte a városi közönség újabb segélyét, s minthogy e felett némely önként vállalkozó buzgó polgártársukat az országba szét akarnák küldeni néhány magyar városba s ott a cézheket s tehetősebb hitsorsosaikat segélyadásra megkérni, ebben is a közönség segélyét kérték. A tanács és esküdt-közönség majorsági pénztárából 200 frtot ajánlott meg s ezt helybenhagyás végett, másik kérésöket ajánlólag terjesztette fel a kir. kormányzékhez, s a kijelölendők számára szükséges engedélylevél kiadását maga is kérte. Ez mindkettőt elfogadván, a 200 forintot a tartományi főszámvevőség meghallgatása után helybenhagyásra, a kéregetési engedélyt Láposi István, Pál Sámuel és Lakatos József kolozsvári polgárok részére jun. 1-től hat hónapra terjedőleg megadás végett ajánlta. A felség sept. 27. kelt udvari rendeletben mindkettőt helybenhagyta . . . 1838. Pataki Mihály első egyházi gondnok és építtető biztos közvetlenül folyamodott a kir. kormányzékhez, s minthogy az országban hitrokonaikhoz kiküldött egyik biztosuk meghalt s templomuk befedéséhez hozzá kellett fogniok: engedélyt kért Lakatos József, Szathmári István polgártársaiknak a végre, hogy különösen szabad királyi Maros-Vásárhely városban és legközelebbi vidékén levő hitrokonaikat segélyadás végett kereshessék fel, mely azt azon évi január 21-kétől kezdődő hat hónapra megadta. Ugyanaz később 1841-n a felséghez is folyamodott kegyelmi segélyért, honnan kérése julius 29. a királyi kormányzékhez küldetett le azon meghagyással, hogy meghallgatván az ev. ref. főtanácsot, tegyen

jelentést az építés mibenlétéről, továbbá: mekkora összeg lenne még szükséges annak bevégzésére? mennyit adtak eddigelé e célra az ottani lakosok? s mennyi az adakozók száma? A királyi kormányshoz az ev. ref. főtanácshoz átírt, hogy ezek iránt tudósítását mihamarább tegye meg. Az 1842. február 21-kén — mellékelve a kívánt felvilágosítást magukban foglaló adatokat — megírta, hogy a szóban levő templom építése csak a vallásos buzgalom és segedelmező részvét biztató reményével kezdetett meg, s nem lévén erre fordítható semmi más jövedelmi forrás: mostani állapotjára egyedül magánosok adománya által juthatott el. Miután pedig a gyakori adakozás hitfeleiket kimerítette és az egyház a segedelmet nem nélkülözheti, azért bizta a gyűjtést Pataki Mihályra oly módon, hogy mint a város egyik első tisztének, adományát bárki és bárhonnan bizodalommal adja kezeibe, általa biztosan rendeltetése helyére adatik; ő az, a ki az építést eddig is a legnagyobb pontossággal s fáradhatatlan buzgalommal vezette, felügyelte és a kiben az egyház tökéletesen megbizik. A kir. kormányshoz márcz. 14. a felség elé terjesztette a főtanács feliratát, honnan azonban az még az ügy elintézése előtt jelentése zárait visszakívánván: azok július 14-kén egyszerűen visszaküldettek, s a köziratokban nincs nyoma, hogy a felség kérelmes Pataki Mihályt, illetőleg a kolozsvári ev. ref. egyház-közönséget segélyben részesítette volna.¹⁾

A külmagyarutczai ev. ref. templom a protestáns szellem és öntevékenység erős nyilvánulása, a mi a hitközség akaratának hatalmáról s erejének alkalmas időben ügyes egyesítéséről tanuskodik. Huszonkét év telt el, míg létrejött. Meg volt kísérelve az idegen segély különbféle alakban, de a tények kevés sikerét mutatják. A városi közönség adta hozzá várfalaiból a szükséges követ. Ez tekintélyes külsegély. Egyéb csak mész és homokszem. Két évtized gondja, fáradalma és fényes sikere a hitközség áldozatkészségének s kitartó buzgalmának műve. Követ kőre tenni, fillérhez fillért adni, kevéssel kezdeni s a hívek hitbuzgalmából

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1827. 11378. 12787., 1829. 11783., 1830. 1373. 8360. 11933. 14395., 1831. 2115., 1832. 11058., 1833. 290., 1837. 5027. 6597. 7657. 11193., 1838. 6185., 1841. 10954., 1842., 2960. 9078. sz.

a segély új meg új forrásait nyitni meg — ez a kolozsvári ev. ref. hitvallásuak e szép alkotásának titka. Meglep a templom építészeti modora, mint komoly, méltóságos alakja. A kik helyét századok előtt kiválasztották, messze beláttak a jövőbe. A kik azt most felépítették, a jövő eszméjét valósították meg. Ez elváltoztatja idővel e városrészt, s polgárosultabbá teszi a körében lakó népet. Egy virágzó kálvinista külváros fog e köré tömörülni, mely versenyez a tulnyomóan katolikus belvárossal. Már is más ábrázata van azon városrésznek, s pedig még csak imént vett nagyobb arányt fejlődése. Mint építészeti alkotás, a szebbek közé tartozik. Látszik rajta a reformatio tipikus jellege s az azutáni századok építészeti haladása. Ez sokat gyarapította a hitközség tekintélyét s a reformált hitvallás magasra emelkedett általa a közvéleményben. Rendkívüli érdeme van e fényes sikerben Pataki Mihály egyházi gondnoknak, az ép oly buzgó reformátusnak, mint közügyszerető polgárnak¹⁾)

¹⁾ Utólag följegyzendőnek látom még az ev. ref. egyház bel-farkas-utezai régi papilakán az első ajtóbejárat fölött levő e feliratot: B. A. 1651., mely szerint ez épület a mult századok egyik igen érdekes emléke, valamint a szentegyházban levő emlékiratokat is. Egy régi latin sírfelirat-töredék magyar értelme ez:

Itt nyugosznak SERES JÁNOS tetemei,
A ki jeles és kegyes kőfaragó volt.
Övéi állították neki ez örök emléket.
Élte negyvenöt éven túl terjedett....

— — — — — szomorú eset következtében

Meghalt 1579. márcz. 24.

Egy másik sírkő latin felirat-töredékének értelme ki nem található.
HARANGFELIRATOK s a t. II. Füz. 24. l.

Újabb századi czímerek is vannak a falakon köröskörül keretben, azért, mivel néhány halott ott a templomban van eltemetve — nem kriptában, mert az nincs — de egyszerű sírban, és mivel soknak a halotti tisztesség ott adatván meg, akkor használt czímereik a többiek mellé kifüggesztettek. Voltak közöttük az egyháznak jóltevői is s azoknak czímerei rendesen ezüstből valók; de azokat pár évtized előtt órkozek nagyobbára elvitték. Történelmi becstűek és értékesebbek: I. *Apafi Mihály* fejedelem, *György* és *Anna* korán elhalt két gyermekének ezüst czímerei, egyik mintegy méter magas, 60 centiméter széles, tömör ezüst, a másik jóval kisebb; továbbá gr. *Bánffy György* kormányzó nagy ezüst czímere, gr. *Kendeffi Ádám* ezüst szív-czímere, br. *Wessclényi Istváné* ezüst lapon tüveg alatt; *Ébeni Istváné* szintén ezüst lapon. A szószékkel szemben a főhajó 2-ik oszlopán fekete márványban gr. *Bethlen Ádám* tábornok czímere, a ki *utolsó* temettetett a

Az ágostai hitvallásuak egyháza elmállott a századok átalakító befolyása alatt; nem láttam helyesnek az itt-ott róluk fennmaradt néhány emléket az illető korszakokba elszórtan igtatni be; összefoglalva, lehető folytonosságban itt adom elé.

Heltai Gáspár 1544.,¹⁾ 1548.,²⁾ 1550—55.³⁾ és 1557.⁴⁾ kététségkívül kolozsvári ágostai hitvallásu pap volt, Eperjes, Besztercze és Brassó városok ugyanazon vallásu egyházaitól pappá meghívásakor, s még azután is soká, az volt utána Dávid Ferencz is 1559-ig; ha ők ágostai hitvallásuak voltak, ekléziájuknak is annak kellett lenni; utóbbi Melius Péterrel folytatott erős és hosszas vitája után ekkor tért át a reformált hitre s vele átment hitközsége is. Ezentúl eltűnt Kolozsvárárt az ágostai hitvallásu püspököknek és ekléziának még neve is 1627-ig. Ekkor november 15. a kolozsvári orthodox [*reformált*] egyház patronusai kértek egy százsz prédikátort; egyet ők is tartnak s fizetnek — mondák — de istenes dolog lenne, hogy két jó prédikátoruk legyen, a második számára kértek a százsz universitástól fizetést. A kérés magyarul volt írva s az universitás 1638. márczius 4. 100 forintot útalványozott a prédikátor számára.⁵⁾ Ki volt ez? forrásom nem nevezi meg; vala-

templomba a harminczas években. Az északi oldalon, a szószéktől az oldalajtó felé az első oszlopon br. *Alvinczi Gábor* czimere fekete márványban; selyemre festve: *a Bethlen, Kemény, Mikó, Teleki, Wessclényi, Toldalagi, Bánfffi, Dániel, Rhédei, Zeyk, Gyárfás, Kuin, Kendeffi, Radák, Degenfeld, Nemes, Naláczsi, Gyulai, Korda, Makrai, Földvári, Lázár, Székely, Mikes* és még sok főrangu nemzetségek czimerei; ugyszintén feles számmal vannak a: *Fritsi-Ekete, Szathmári, Kenderesi, Lengyel, Radnóthfái, Nagy, Filep, Döbrösi, Pojik, Ébeni, Kőröspataki és Saárospataki Patakiak*, végre a *Zoltán, Istvándi, Deáki-Filep, Bihari, Szathmári-Pap, Szócs, Incze* és más családok czimerei, mintegy 150 . . . Ez adatokat *Herepei Károly* kolozsvári evang. ref. pap úr volt szives velem 1885. november 2-ki levelében közölni; a czimerek évének mellőzését az idő zordonságának és annak kérvén betudatni, hogy nagyobbára magasra vannak függesztve. Fogadja örette szives köszönetemet. A virágzó nagy egyházközség történetirója — nem kétlem — pótolni fogja s megigazítja majd mulasztásomat. Hadd terjedjen itt is ez egyház fénye, visszaverődve ez igénytelen könyvre.

¹⁾ OKLEVÉLT. II. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. VI. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. VII. sz.

⁴⁾ Beiträge zur Reformationgeschichte des Nösner-Gaues. Wien, 1858. 8. 35. l.

⁵⁾ Archiv des Vereins für Sieb. Landeskunde. II. B. 1846. 53—77. ll.

mint azt sem: kik voltak hallgatói? 1642. ugyanazon író Graffius Gáspárt mondja ágostai hitvallásu prédikátornak, de a ki reformált tanok szerint osztott urvacsorát híveinek s igyekezett átvenni őket Kálvin hitvallására.¹⁾ 1652. Crispin János említettük, a kit Graffius yitt oda, ez a szintén a reformált hitűekhez hajló férfi.²⁾ Ezután Weisskircher Jakab volt, azt is Graffius hívta meg Szebenből, holott ő nyilván a reformált püspöktől kapta kinevezési rendeletét 1658. Meghalván Graffius, hasonló nevű fia következett helyébe, a ki nem volt atyjával egy hitnézeten, s maga mellé Hermann Lukács szász püspöktől kérte prédikátorul Melas Simont. De ennek hamar el kellett hagyni Kolozsvárt, Graffiუსnak is megtagadták a fizetést, s mivel — panaszára — I. Apafi Mihály megadatni rendelte, hívei előtt gyűlésbe jött, helyét el kellett hagyni s hivataláról lemondani. Utóda Márci Mihály is a reformáltak felé hajolt, de hívei elidegenedtek, s ő is elhagyta állását. Utána Hartman Márton lett, s ez még nyiltabban rokonszenvezvén a reformált hitűekkel, visszás helyzetbe jutott, s ennek is el kellett távoznia. Ekkor Petelei István kántor lett pap, a ki azelőtt is reformált hitet vallott s most híveit is nyilván áttéríteni igyekezett, nemcsak, de sokszor megvetőleg nyilatkozott az ágostai hitvallás felől. Ennek negyedévi prédikátorsága alatt adták át a reformált hitvallásuak az Óvárban levő templomukat az ország kk. és rr. megegyezésével a r. katolikusoknak.³⁾ Petelei azt ajánlta a reformált hitűeknek, hogy ezentúl tartsák isteni tiszteletöket a szászok templomában [*Oratorium*], a szászok úgy is csak *kocsisok és napszámosok*, várhatnak, míg ők elvégzik isteni tiszteletöket . . . Másnap vasárnap még harangozás előtt már tele volt a templom a reformált hitűekkel, úgy, hogy a harangozáskor menő szászoknak nem volt ülőhelyök, s vissza kellett térniök. Megsértve legbensőbb vallásos érzelmökben, fenyegették Peteleit, hogy hivatalából leteszik, de az kegyencze volt a reformált hitvallásuaknak s nem valósíthatták. Az ágostai hitvallásnak Kolozsváratt kialvással fenyegető veszélye kényszerítette őket a szász universitásnál panasztételre; az Zabanius Izsák szebeni plebánust küldötte ki a

¹⁾ *Archiv des Vereins f. Sieben. Landeskunde* 65. l.

²⁾ *Archiv des Vereins f. Siebenb. Landeskunde.* 65. l.

³⁾ *Archiv des Vereins f. Siebenb. Landeskunde* 65—67. ll.

dolog megvizsgálására, a ki 1694. megbízatásában eljárván: elébb a szász superintendens, azután a maga nevében panaszt adott be a kir. kormányzékhez, 1695. márcz. 1. *emlékiratot* a kolozsvári ágostai hitvallásu egyház nevében, melyben kérte a Krisztus sebeire, adjon a lelkiismereteikben mélyen megsértett kolozsvári ágostai hitvallásuaknak — kik egyenlően hordozzák a közterheket, tartják ő felsége katonaságát, a Lipót-hitlevél értelmében, mely szabad vallásgyakorlatot enged minden hitfelekezetnek, ott, a hol addig is volt — lutheránus papot. A kir. kormányzékhez tétetvén át a kérés: az e rideg határozatot hozta: „1. mivel Kolozsváratt kevés a lutheránus, csak magánházban tarthatnak isteni tiszteletet, 2. papjukat fizessék maguk, a reformált egyház közjövödelmeiből ne kívánjanak részt, 3. a városi hivatalokból se, 4. a szász nemzet nemzeti pecsét alatt, az egyház a püspök vagy a zsinat pecsété alatt adjon biztosítékot arról, hogy ha a kolozsvári lutheránusok e föltételeket nem tartják meg, a nekik most adott jogokat veszítsék el s a városból útasittassanak ki, 5. a reformált és unitárius hitvallásuak [ha szász városokban és mezővárosokban valahol léteznek, névszerint Brassóban vagy annak elővárosában] a Lipót-hitlevél és e cikkek értelmében élhessenek az itt adott jogokkal.“¹⁾

E határozatra Zabanius megjegyezte: „hogy Kolozsváratt 350 ágostai hitvallásu van, a Lipót-hitlevél nekik, mint a negyedik bevett vallás tagjainak nyilvános isteni tiszteletjogot ad, II. Endre király kiváltságlevele a dézmát az ő papjoknak rendeli adatni, a város polgári jogrendszere és a Lipót-hitlevél a városi hivatalokra is jogosítja, a püspöki pecsétet ők csak megegyezésökkel kelt s méltányos feltételeket magába foglaló iratra teszik rá, a hol a reformált hitvallásuaknak és unitáriusoknak vallásgyakorlatuk van, a törvények és elébbi fejedelmi hitlevél erejénél fogva azt folytathatják...“²⁾ Mig ezek folytak, a kolozsvári ágostai hitvallásuak visszavonultak a reformált hitvallásuakkal való közös isteni tisztelettől, Jekel Pál részesítette a vallás vigasztalásában, ő volt egyházi tanító, kántor és imádkozó; templom hiányában külön magán háznál vettek urvacsorát is. A reformált hitvallásuak

¹⁾ *Archiv des Vereins f. Siebenb. Landeskunde.* 70. 1.

²⁾ *Archiv des Vereins f. Siebenb. Landeskunde.* 73. 75. II.

igyekeztek magukhoz téríteni s ez sikerült is sokaknál, főleg hivatali érdekek tekintetéből. Megértvén ők, hogy az ágostai hitűeknek külön papot tartani jog adatik, ők is elhozatták a reformált szászoknak Vizaknáról Klein Jakab nevű papot oly föltétellel, hogy Jekel kántort a városból eltávolítsák. A szászok egyfelől a gyulafejérvári országgyűléshez folyamodtak, másfelől gr. Veterani császári tábornok marsaltól Jekel kántor részére védlevelet kértek, hogy őt istenes dolgában senki ne háborithassa.¹⁾ E küzdelem közt Storeh János gyógyszerári segéd a kolozsvári lutheránusok dolgát Szebenbe megírta, Gerhard Gábor könyvárus isteni tisztelet-tartásra saját házát engedte át, később Krauss György kereskedő egy szobát, a hol Jekel kántor addig tartott a hívekkel isteni tiszteletet, míg Klein Márton szebeni kórházi prédikátor, mint ágostai hitvallásu pap Kolozsvárra küldetett; ő 1695. Szentháromság vasárnapján köszöntött be, de egy év mulva visszament Szebenbe. Utána következett Murgaschi [ebben valami magyar név *van elszászositva*] János, Zabanius szebeni plebánus rokona; a híveknek bemutatta 1696. jul. 27. Krampes János eppendorfi plebánus, és Klein korábbi evang. pap, ajánlotta That Márton szebeni senator. Hogy a zavar kikerültessék, a kolozsvári ágostai hitv. eklézsia a szebeni leányegyházának jelentette ki magát s papja az ottani káptalanhoz soroztatott, házassági pereit is ott határozattak el. Szeben egyházi és világi férfiai vették magukra a gondot, hogy a viszont helyreállított egyházba papot tegyenek. 1711. Márczi György lett pap, a mikor akolozsvári ágost. hitv. egyháznak több ingatlan java volt, ugymint: a templomon kívül egy háza, melyben egy gyógyszerész lakott, egy másik, mely iskolahelyül szolgált, a városon kívül majorja s 9—10 köböl férőjü szántóföldje, egy szöllője, melyet az egyháziak miveltettek, jövedelme a pap fizetéséhez adatott; továbbá a mi a hívektől és önkéntes adakozásból gyűlt be; ezen kívül volt a papnak két szöllője, egyiket ő miveltette, a másikat az eklézsia. Midőn Márczi lett pap, prédikátor is adatott mellé, a kinek egy évre 40 forint és 4 köböl buza adatott fizetésül s hetenként minden hallgatótól egy garas [*ternarius*], és fél hold szőlő; a pap neki engedte az esketési, bevezetési, keresztelési és gyónási harmadrész stolát. 120 év alatt annyira ment az eklézsia,

¹⁾ *Archiv des Vereins f. Siebenb. Landeskunde.* 73., 75. II.

hogy 1816. egy terjedelmes templom alapját rakta le; pénztára szegénysége miatt az építés 18 évig nyult el, az országban többször kellett alamizsnát gyűjteni, a mikor aztán Liedemann Márton buzgólkodása folytán bevégeződött.“¹⁾

Ez építésnek hosszú s érdekes története van. 1801. még csak imádkozóháza [*Oratorium*] volt az egyházközségnek: kétemeletes ház, melynek emeletében isteni tiszteletöket tartották, az alsó részben a pap és káplán lakott, de az oly romladozott állapotban volt, hogy megújítására országos alamizsnagyűjtés végett az azon évi egyházi főtanács deczember 13-án a kir. kormányzékhez engedélyért folyamodott; ez 1802. jan. 21. a kéregetésre jogot s Bartha István és Binder János nevére két felhatalmazó levelet adott márcz. 1. kezdődő hat hónapig. De a hitközség is folyamodott, kérve, hogy kiküldötteik egyenesen templomépités végetti adakozásra kérjék meg nemcsak erdélyi hitrokonaikat, de a magyarországi- és örökös tartományiakat is. A kir. kormányzék *Oratorium* és papi ház építés végett Erdélyre az engedélyt megadta s a felség helybenhagyását kérte, ajánlta az örökös tartományokban való gyűjtési engedély megadását is. Az erd. kancellária 1802. febr. 18. kedvezően ajánlotta, belefoglalva Magyarországot is. A kolozsvári ágostai hitközség ismét folyamodott a kir. kormányzékhez újabb gyűjtésre Gicza János és Akeszman János nevére kérve engedélyt, mit az május 1-től october utolsóig terjedő időre megengedett; valamint Brassó város 100 forint adományát is jóváhagyatásra ajánlván, a felség jul. 22. engedélyezte. Ugy látszik, hogy a javítás 1802. megtörtént; de egy új ágostai hitvallásu templom építése vágya nem szűnt meg, sőt még élénkebbé lett a lelkekben, a mint ezt 1816. febr. 28-n a kir. kormányzékhez intézett kérésökben Liedemann Márton kolozsvári ágostai hitv. pap, Streicher Mihály első, Mauksch János másodgondnok az összes községi tagok nevében melegen kifejezték. Ebben hálával emlékezvén meg mind a felségnek, mind a királyi kormányzéknek 14 év előtt hasonló kérésök tárgyában tanusított kegyelmességökre, felfejtették: „hogy ők azóta mind folytatják a templomépitésre a pénz- és anyaggyűjtést, de az a kedvezőtlen viszonyok és devalvatio miatt még csak 3488 forint 6 krra emelkedett; ezen, a templom-, papi

¹⁾ *Archiv des Vereins f. Siebenb. Landeskunde.* 75—77. II.

lak- és iskolatanitói helyen és kevés építési anyagon kívül egyébök ez évig nem volt; de most néhány hónap alatt a hívek ritka buzgalommal részint pénzben, részint kötelezvényekben oly szép építési alapot gyűjtöttek, hogy az építési anyagot és munkanapszámot is hozzászámítva, közel jár 30,000 forinthez, mely még most is mind gyarapodik. Azonban miután költségszámításuk szerint csak egy takarékosan építendő egyházra és iskolára 80.000 forint kell, át fogja látni a kir. kormányshéz, hogy csak 200 családból álló kis eklézsiájok ennek mind a magáébol fedezésére képes nem lesz. Újabban engedélyt kértek tehát az összes erdélyi hitfelekezetek tagjainál, azután a szász nemzet kebelében, végre a felség örökös tartományáiban leendő alamizsnagyűjtésre. Azon magán ház — írják tovább — melyet *Imádkozó ház*-ul használnak s a hol isteni tiszteletöket tartják, már 1811. oly romladozott volt, hogy életveszélylyel fenyegette imádkozó híveiket; mert azon három izbéli villámcsapás, a mi harmadfél év alatt érte, annyira megrongálta, hogy tovább fenn nem tartható. Ha magukat életveszélynek kitenni nem akarják, a végső ideje eljött, hogy új templomépitésről gondoskodjanak. Ezzel egyidejűleg az engedélyt márcz. 3. az ágostai hitv. főtanács is kérte s a kir. kormányshéz elrendelte, hogy az összes nem-katholikus hitfelekezetek püspökei saját hatáskörükben e czélra gyűjtsenek kegyes alamizsnát s azt a közelebbi adóhivatalokhoz küldjék be; a felséget is nemcsak az örökös tartományokban, de a birodalmon kívüli országokbeli hitrokonaik közt is kéregetés végett engedélyadásra kérte fel. A felség az idegen országokban gyűjtést a viszonosság káros következményei tekintetéből nem látta megengedendőnek, de az örökös tartományokban intézkedett s az eredmény iránt a kir. kormányshéz értesítését elrendelte. Ekkor azt kérte a kormányshéktől a hitközség, hogy két egyházi tagot küldhessen ki a királyföldi ágostai hitvallásu községek fölkeresésére. Okai közt felhozta, hogy ök a kebelöken kívüli gyűjtést azért halasztották ily sokára, mert az idök kedvezőtlenek voltak, meg akarták előbb saját erejököt próbálni, annyira is mentek, hogy az alap csaknem be van végezve, különben is most a téli időben a gyűjtésnek nagyobb sikerét remélik. A kir. kormányshéz megadta az engedélyt s a kért felhatalmazó leveleket... Nem sokára látszani kezdett sok irányu erőgyűjtésök eredménye. A szebeni tartományi főbiztosság 1817. máj. 3. jelentése mellett

165 frt 16³/₄ krt, 1818. május 5. 538 frt 16 krt küldött be a kir. kormányshékhéz, a miből Brassó egyedül 509 frt 16 krt adott; az erd. udv. kancellária ugyanazon évi január 30. Morvaországban gyűlt 2 frtot, ápril 17. a német örökös tartományokból gyűlt 228 forint 24 krt küldött be. 1822. a szász nemzet kebelében levő papoktól gyűjtésre kért engedélyt a hitközség a kir. kormányshékhétől, a mi oly módon engedtetett meg, hogy az illetők gyűjtésüket a legközelebbi kir. pénztárnokhoz küldjék be, ez intézkedést a tartományi főbiztosságnak megírta, s róla az egyházi főtanácsot és kérelmező hitközséget értesítette. 1823. Szászsebes város és székh tanácsa a székheli 9 ágostái hitvallású községre közhagyona aránya szerinti összeget osztott ki, maga 200 forintot adott s rá felsőbb megerősítést kérvén: a kir. kormányshék a tartományi főszámvevőség nézetével egyezőleg, ajánlattel terjesztette a felség elé, s ott october 3. kelt udvari rendeletben az engedély megadatott. 1825. febr. 22. a kolozsvári tanács is 200 forintot ajánlott meg, a mi a kir. kormányshék ajánlata következtében azon évi nov. 11. a felség által engedélyzetett.¹⁾ E nagy erőfeszítés és sokfelőli segélykérés útján végre 1829. a templom építése bevégződött, a mit a főbejárásnál aranyozott fekete táblán levő felirat tanusít.²⁾

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1802. 590. 729. 730. 3371. 5394. 8055., 1816. 2631. 6650. 7085. 10782., 1817. 4473., 1818. 2678. 5415. 5830., 1819. 1545., 1821. 6829., 1823. 6161. 9048. 12108., 1825. 3599. 6340. 12488. sz.

²⁾ Magyar fordítása ez: „Isten ez egyháza építése kezdődött 1816. bevégződött 1829. Érdemet szereztek maguknak: végbevitelével: Mauksch János Márton, Theil János, s ezek után Slaby Dániel egymásután következő gondnokok, Hermann Sándor mérnök, Risányi Mátyás pénztárnok és Bell Mihály prédikátor, mindenek fölött azonban Liedemann Márton akkori pap.“ HARANG- ÉS EMLÉKFELIRATOK s a t. II. Füz. 21. l.

Az ágostái hitvallású egyház német harangfeliratai magyarul:

A nagy harangon ez van: *Theil János gondnok, Liedemann Márton pap, Bell Mihály prédikátor urak.*

Alább: *E harang öntését 1827. eszközölte a kolozsvári ágost. hitv. egyház-közönség néhány tagja kegyes adakozásból. Díjtalanul öntötték Andraschofski Ephraim és János.*

Mint jellemzőt jegyzem meg, hogy az ágostai hitvallásuak annyira s oly sokszor sűrgetve kívánták külön temetőhelyük szabályos alakra kibővítését, hogy a tanács teljesítését szükségesnek látta. Az érdekes tárgyalás ez: „1823. jul. 28. a tanács beleegyezett, hogy az ev. luther. eklézsia az általa kért temetőhelyet, felső szomszédja Bodor Pál kertéig s lejjebb a temető-pásztori kalyibáig, egyenes vonalban kiigazithassa, minthogy azon hely még temetőnek senki által el nem foglaltatott. Az oda hordatni szokott szemét és ganéj ugyis alkalmatlanságot okoz, s a város temetője ez által díszesebbé lesz, különben is ezen egyházközség temetőhelye nagyon megszőkülte.“¹⁾

Az unitárius hitközség életéből a fejlődés és erőgyarapodás csak néhány mozzanatát említem meg. Azon erkölcsi elégtétel, mely e hitfelekezetnek az 179¹/₂-ki XLVI-ik törvényczikk létrejövele által adatott, 1793; jan. 12-ki legfelsőbb rendeletben különösen is életet s gyakorlati alkalmazást nyert az által, hogy a felség a kir. kormányzéknek meghagyta: „tegye meg a kellő intézkedéseket az iránt, hogy jövőben Kolozsváratt a főbíró választásnál az unitárius hitvallásra is igazságos tekintettel legyenek.“²⁾ Ezzel a csaknem egy századig elnyomott jog erejébe visszaállított, a sérelem orvoslást nyert, s hogy az unitáriusok

---

A kis harang felső részén: *Tekint. Theil János és Czímzetes Streicher Mihály érdemes gondnok urak.*

Alább egyik felén: *A kolozsvári ev. egyházközség által a reformatio emlékére 1817. tartott jubilaris ünnep alkalmával.*

Másik felén: *A felejthetlen emlékű, igen tisztelt Liedemann Márton lelkész úr hivataloskodása idejében.*

Alján: *Öntötte Andraschowski Dániel Kolozsváratt.*

A harmadik harangon: *E harangot 1855. a kolozsv. ágost. hitv. evang. egyházközség számára díjtalanul újra öntötték Andraschowski János és [nevét viselő] fia, midőn gondnok volt Wendler Frigyes, pap Hintz György, prédikátor Klöhsz József.*

E harang hív titeket, hogy az ott fenn lakozó

Világ urát dicsérjétek,

Hívását vegyétek parancs gyanánt,

Üdvötek Istenben van.

HARANGFELIRATOK sat. II. Fü. 14. l.

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

²⁾ OKLEVÉLT. CCCXVIII. sz.

irányában a r. kathol. és ev. reformált hitvallásu többség, ugy a tanács és kormány által gyakorolt eljárás nem volt alkotmányos, mellőztetésök nem volt testvéries, s panaszuknak és békétlenségöknek alapja volt, maga a király és fejedelem által elismertetett . . . E korszakban szerezte meg mai első papi lakás telkét. Ajtai János és neje Nagy Zsuzsánna t. i. 1788. aug. 14. kölcsönöztek az unitárius főtanoda pénztárából 100 forintot, a mit nem fizethetvén ki: az egyházközség 1797. márcz. 28. végrehajtással vétetett eleget s azon összegben és a végrehajtási költségben a kölcsönvevő azon hátulsó házát és boltját a telekkel és a ház alatt levő pinczével együtt, mely volt belmagyaruteza északi során nyugatról Jóó Dénes [ma Berde Áron egyetemi tanár], keletről Pákei József tanár utódai háza [ma a volt püspöki lakház] szomszédságában, maga részére foglaltatta el. Ajtai ezen telke első részét a rajta levő házzal és pinczével együtt 626 r. frt 32 kr. tartozásban szintén végrehajtás útján elbecsülték Gyulai Istvánné, Viski Sára részére, kezére is adták [*assignálták*] olyformán, hogy a kapu köze és konyha a kamaraszékkel és udvar egy részével együtt közre bocsáttassék; mely átadott részt, miután az irt nő 1801. november 23-n tanácsi engedélylyel árverésre bocsátott, Gyergyai Mihályra, mint a főtanoda pénztárnokára s többet [628 forintot] ígérőre le is vertek. Ebből a hitelező nő követelése 504 m. forint és 64 pénz, ugyszintén a 90 pénzben megállított költség is az unitárius vallásközönség által 1801. december 27-n kifizettetvén: az egész telek és ház birtokába ment át, a főtanoda, illetőleg a vallásközönség pedig átengedte az eklézsiának, mely fizetés a később 1808. kettőjük közt történt számvetéskor a hitközségnek fizetni kellett bizonyos összeg egy része végleges törlesztéseül vétetett. ¹⁾ Csaknem száz év mulva az unitáriusok papja ismét külön, csöndes *otthon*-t talált, oly helyen, a hol lennie szükséges — a főiskola mellett s a templom közelében . . . A mit három nemzedék hordozott szivében mint vágyat, s ápolgatott mint reményt, a hitközség a Suki-alapítvány birtokbavétele után azonnal templom építését határozta el. 1792. jul. 16. tették le az alapkövet, az azon időben élt egyházi előljárók neveit emlékül kőbe metszve, s utódaiknak tudásul megírva régi templomaik és iskoláik szomorú sorsváltozásai *Emlék-*

¹⁾ A főtanácsi levéltárban levő eredetiből.

iratát.¹⁾ Midőn 1797. nov. 7. a kolozsvári tanács ajánlatba hozta az unitáriusoknak a tanácsház mellett levő régi *Oratorium*-a, az ugynevezett *Salamon temploma* [a mi gúnyos vonatkozás volt szegénységökre] megvételét, az eladás okául azt hozta fel, hogy templomuk már fel van épülve. Ugy is volt. 1792. jul. 16. és 1796. közé esik az egyszerűsége által feltűnő építészeti mű létrehozása. A homlokzaton levő felirat 1796. teszi a bevégzést. . .²⁾ Jellemzően adta elé 1794. alamizsnagyűjtés iránti kérvényében templom dolgában utóbbi századi helyzeteket a két gondnok. „E század csaknem kezdetétől fogva — írják — mind csak magán házaknál kényszerítették isteni tiszteletet tartani, melyek szűkek voltak és miatta sok alkalmatlanságot szenvedtek. Felderülvén az isteni és királyi kegyelem hajnala, midőn a bevett vallásoknak, mint egyebekben, úgy templom építhetésére nézve is igazságuk és szabadságuk visszaadatott, bár tehetetlenségre jutott sorsukat érzék, de az isteni gondviselésben való reményök s ebben és keresztény híveik adakozási készségében bizva, templomépitéshez fogtak, azt erejükhöz képest elő is vitték, ezután is folytatni el vannak határozva; de még is szükségök van immár más felebarátaik jóltevő segedelmére, s a kir. kormányzék kegyes pártoló indulatára; kérték azért, adjon engedélyt, hogy híveik által a hazabeli jóltevő lelkeket fölkereshessék, a felségnél pedig eszközölje ki, hogy örökös birodalmában is istenes céljok előmozdítására segedelem gyűjtésre bocsáttassék ki legfelsőbb kegyelmes rendelés. Aláírva: Derzsi Bartha Mózes és Rákosi Ferencz egyházi gondnokok.“ A kormányzék márcz. 14. a tanácshoz küldötte le tudósítástétel végett, mely ápr. 28-ki jelentésében írta: „hogy az eklézsia előljáróitól bekérte az előleges költségvetést, mely az építő pallér és 3 hites polgár aláírása alatt kelt s azok pecséteivel van megerősítve; abból kitetszik, hogy az ács munkán kívül egyéb minden építési anyagra és kőműves munkára s segítő apróbb művekre megkivántató költség 36,789 r. frtban és 35 krban határozott meg, mely már magában is nagy összeg, de a tapasztalás mutatja, hogy az előleges költségszámításnál minden építés többé kerül; hozzá járul ehhez a mostani pénz szűkvolta; minél fogva

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXIV. sz.

²⁾ Látható a HARANGFELIRATOK s a t. közt, II. Füz. 21. l. de a templomon levő ez évszámban: „MDCCLXVI“ hibásan van C előtt I. X. helyett.

nem látják lehetőségét, hogy az eklézsia a maga erején bevégezni képes legyen, sőt némely unitáriusoktól úgy értették, hogy már is kölcsönöztek az építésre pénzt. Ezeknél fogva a tanács kérelmező hitközségnek kéregetésre az engedély megadását ajánlta. A királyi kormánysszék visszairt, s meghagyta, hogy a kérelmezőket útasítsa azok megnevezésére, a kiket segélygyűjtésre akarnak küldeni. A tanács közölvén a rendeletet az illetőkkel, azok úgy nyilatkoztak, hogy híveik nem hagyhatják el házukat s keresetöket oly sok időre, hanem ott, a hol feleik s eklézsziáik vannak, azok előljárói által szándékoznak segélyt gyűjteni, a hol nincs, oda Kolozsvárról Kecskeméti János, Komjászegi János, Bartók Mihály, ifj. Váradi József, Karácsonfalvi János, Kádár György, ifj. Fekete István, Gerzon Veres Sámuel és ifj. Brassai Mihály hitrokonfeleiket fogják elküldeni, kérték számukra az engedélylevelet, s az örökös tartományokban való kéregetésre a felség engedélye kieszközlését. A kir. kormánysszék az engedélyt 1794. jan. 12-ki leiratában megtagadta azért, hogy a kérelmező hitközség a kiküldendő kéregetőket nem nevezte meg. 1796. febr. 22. újból folyamodtak gondnokaik, ekkor 17 külön gyűjtő küldöttséget jelentettek be, kik az egész országot bejárják s alamizsnát gyűjtsenek. A tanács ajánlattal küldötte fel a kérést s az engedélyt mindenik külön csoportra külön megadatni ajánlta — a segély szükségét avval támogatva — hogy a hitközség már is sokat vett fel kölcsön, s tetemesb segély nélkül nem lesz képes templomát felépíteni; mit az márcz. 8. meg is adott ápril 1-től 6 hónapra terjedőleg; a kérvénynek az örökös tartományokban leendő kéregetési ágát mellőzte.¹⁾ Így az unitárius egyházközség egész köre csak Erdélyországra terjedett ki, s rokontalanul állása érezttette hatását a siker nem kielégítő-voltában. Az építés költsége meghaladván az előszámítást, a kölcsönt birtokeladás követte. Az első a fennebb említett tanácsház melletti ház volt, melynek árát az egyház 6000 frtban szabta meg, mit br. Bánffi János azonnal megígért, de a város, mint szomszéd, az elővételi joggal élve, a tanácsház kibővítése végett megvételét határozta, s 1798. nov. 7. engedélyt kért rá, mit a kir. kormánysszék megadott, s a felség decz. 13. megerősítette. E ház helyén a mai tanácsház nyugati szárnya fekszik. Később az egyházközség más házaira is rá került a sor, majd

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1794. 1746. 3083., 1796. 1421. sz.

a *Kis-Mező* nevű ifjusági játszó-helyre, végre a templom arany-ezüst kannáira, poharaira. Évtizedekig megérezte az egyházközség szép temploma építési költsége súlyát, bár az 1793. vele egyesült kolozsvári lengyel unitárius egyházközség is érezhetőleg segítette, s eladván *Oratorium*-ul szolgált belső monostorutezai házát, hívei az új templom felépülése után, isteni tiszteletre mind abba kezdettek járni. ¹⁾ 1831. azonban északi része már javítás alá került. Egykoruaktól tudom, hogy ott a talaj az építéskor oly ingoványos és vizenyős volt, hogy czölöpökre kellett az alapot rakni, s még nem telt el fél század, az alap megingott, a templom északi vége kerek boltján több ujnyui nyílást idézett elő, s a mennyezeten mindenütt kisebb-nagyobb repedések tűntek fel. Költséges volt a kijavítás, a mit az egyház önerején alig birt fedezni, habár buzgó lelkésze, Sándor István maga járta be alamizsnagyűjtés végett az egész országban levő híveiket. Az egyházközség a tanácshoz és esküdtközönséghez folyamodott, mely a majorsági pénztárból 100 forintot szavazott meg, a kir. kormányzék a tartom. főszámvevőség megkérdezése után elfogadta, s ajánlatára a felség is jan. 27. megengette. ²⁾ A templom megrepedése vagy más volt az ok, hogy az eklézsia nem valósította egy közhasznu tervét, a köziratokban nyomára nem akadtam. Szándéka volt t. i. s 1834. a tanács és esküdtközönség előtt is jelentette, hogy a templom tornyában ütő órát akar csináltatni s jövedelme szükvöltáért kérte a tanács segélyét. A közgyűlés azon oknál fogva, hogy egy ily szép s kivált a két vizközi és nagy kiterjedésű hidelvi külvárosi lakosokra nézve szükséges czél előmozdítása forog fenn, az ajánlat elfogadásának felsőbb helyen kieszközlésére kérte a kir. kormányzékot, mely a kihallgatott tartományi főszámvevőség ajánlása folytán, ajánlta is a felsőségnek, mely azt azon évi jun. 18. kelt udvari rendeletben megengette; de ismeretlen ok miatt még is elmaradt. ³⁾

A görög *katholikusok* mint leányegyház elébb a kolozsmonostori anyaegyházhoz tartoztak, az ottani pap szolgált nekik lelki szükségükben; oda jártak ki isteni tiszteletre, esketésre, válásra, keresztesítésre sat. Méhesi Ábrahám volt a pap és esperes Kolozs-Monos-

¹⁾ *Unitária Vallás Története* sat. 1840. 209. l.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1831. 14309., 1832. 855. 2065. sz.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1834. 2348. 4100. 8221. sz.

toron, a ki ott is lakott. 1798. Babb püspök Kolozsváratt levén, maga is kijárt oda templomba. Demeter András nevű ügyvéd — így tartja a hagyomány — kérte, hogy építtessen nekik templomot. Hányan vagytok? kérdé. Többen, de öt családot ő is ismer. Gondoskodni fogok — mondá a püspök s még azon évben jul. 21. Orosz Mihály kir. kormányiszéki titkár, meghatalmazottja által templomhelyül megvette a Horváth Gergely-örökösök belső színutczai [ma 158. számú] házát 4250 r. frton, melyet három ízben kellett lefizetnie. Hogy az építendő templom helye tágasabb legyen, még szerzett hozzá Tőkés László tartományi biztos és neje Gáborffy Rozália, ezen telek végében levő kertjökéből két ölet a templom hosszabbítására, 6-ot szélesbitésére 90 v. forinton, melyen a torony van. Itt telepedett meg állandóul a gör. kath. lelkész és kántor. A telek északi részén felépült két év mulva [1800] a püspök költségén a csinos kis templom. Igazolja ezt Méhesi görög kath. papnak és esperesnek 1801. márcz. 11. K.-Monostorról Babb János püspökhöz, Popa Ilia gör. nem-egyesült pap ellen hívei eltérítése miatt irt panaszoló levele, melyben előadta, hogy már a harmadik hónapja, mióta a püspök helybenhagyásával az újonnan épített templomban rendesen végzi az isteni tiszteletet...¹⁾ Igazolja ezt a templom évszámjelző [*chronosticond*] alakban készült felirata.²⁾ A templom 1801. jan. 1. szenteltetett föl, a mikor az egyházközség anyakönyve is kezdődik. Ekkor anyaegyházzá lett. Nagy zavart s nem kis kellemetlenséget idézett elő a görög katolikus és görög keleti egyházak papjai között utóbbiak templom építése. Azelőtt a nem-egyesültek hol a szamosfalvi, hol más nem-egyesült eklezsiák templomába jártak isteni tiszteletre, ott gyóntak és éltek szentséggel. De közelebb levén az akkor még Kolozs-Monostoron székelő gör. kath. pap, ahhoz is sokan jártak el lelki szükségeikben... A gör. keletiek a templom építésekor összeirván lélekszámukat, állítólag már akkor némely g. katolikusokat maguk közé számítottak. A mint templomuk felépült, a pap és esperes, Popa Ilia, híveit egybegyűjteni s eklezsiáját összetartani sietett. Azok közt, a kik a gör. kath. templomból és isteni tiszteletről elmaradtak, számosan voltak olyak, a kiket Méhesi Ábrahám saját híveinek tartott, de a kik az

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1801. 2806. sz.

²⁾ Látható HARANGFELIRATOK sat. II. Füz. 20. l.

új paphoz kezdvén jární templomba, az is magáéinak tartotta. Méhesi panaszolt Babb püspöknél Popa Iliá ellen, hogy híveit gyóntatja, szentséggel élteti, szóval: azokat, kik eddig hozzá jártak s egyesült hiten voltak, hat heti oktatás nélkül, a felsőbb rendeletek ellenére átveszi, kérte megtiltani s Popa Iliát érette megfenyíttetni. A püspök a panaszt 1801. márcz. 11. a kir. kormányzékhez terjesztette fel, s kérte Popa Iliá esperest rászoríttatni, hogy a felsőbb rendeletek ellen átvett gör. katolikusokat vagy visszatérésre útassítsa, vagy a kir. kormányzék szorítsa rá az illetőket a hat heti oktatás kitartására. Ez meghagyta a tanácsnak, hogy maga elé hivatván mindkét lelkész esperest, híveiket jelenlétökben számláltassa meg, az összeírást mindkettlen írják alá, a vádlott görög nem-egyesült papot maga igazolására szorítsa s önvédelmét az összeírással együtt terjeszsze hozzá fel. A tanács az összeírást megtétette, ugy, hogy egy osztályba azok jöttek, a kiket mindkét fél egyesülteknek, a másikba a kiket mindkét fél nem-egyesülteknek ismert el, harmadikban, a kik iránt mindkét esperesnek kételye volt s maga híveinek tartott, negyedikbe, a kikről a görög katolikus esperes megbizonyítja, hogy a görög katolikus valláson voltak s nemcsak templomába eljárak, de ott a szentségekkel is éltek. Meghallgatták a görög nem-egyesült pap mentességét is, a ki azt hozta fel védelmére: „hogy ifju pap volt, híveit nem ismerte, ha hozzá jöttek szentségek vételére, el nem kergethette kiszolgáltatását meg nem tagadhatta; házához senkinek bizonyáglevél nélkül nem ment, s ha még az ellene felhozott vádak közül, valamelyik igaz lenne is, az emberek és viszonyok nem ismerésénél fogva méltán feloldoztathatik. Ő, a mint a g. kath. lelkész ellene panaszolni kezdett, nem-egyesült híveit név szerint utcáról-utcára összeíratta, azt *A)* és *B)* alatt mellékeli, kijelentve, hogy híveit saját bevállásuknál fogva tartotta hallgatóinak, azokról sydoxialis díjt fizetett, nekik lelki szolgálatokat tett, mert ők magukat született disunitusoknak vallották s iratták be e névlajstromba; ha tán vagy egyszer meg is történt, hogy valamelyik templom és pap nem léte miatt, utolsó szükségben keresztelés, gyónás, temetés vagy házassulás vagy más communicálás dolgában oly paphoz kénytelenítettett folyamodni, a milyet kapott, hogy ép ugy mint a barmok ne éljenek, ezért ők született vallásukat el nem hagyták; ha papjuk s templomuk lett volna, bizonyosan nem mentek volna máshová.

Ily sürgős esetekben keresztény kötelessége a papnak szegény embertársát el nem hagyni, de azért saját hallgatójának lenni erőszakkal nem követelheti.“ A tanács az 1802. febr. 2. kelt s mindkét pap aláírásával ellátott *Összeírást*¹⁾ a vádlott mentségével s az általa készített külön *Összeírás*-sal együtt febr. 16. a kir. kor-

¹⁾ Ez *Összeírás* szerint 1802. első osztálybeli — minden kétségen kívül *egyesült* hitvallású — oláh családfő vagy nő volt Kolozsváratt 80, *nem-egyesült* 34. Az *előbbieket* voltak: Moldován Gligor, Jozzip és Moldován Antalné, Ismael György, Rositza Vaszilika, Oláh Mari, Flora Juvan, Ursz Miklós és Tódor, Morar Onyiszia és Máriskó, Argyelum Stefán, Hirimion Aleksza, Paduran Gavrilla, Blada Togyer, Pintye Silimon, Gyulasán János, Simon Todor, Tyivoran Dumitru, Marusán Gábor és Von, Sergyán Togyer, Márk Makavé, Volány Toma, Poputz Irimie, Monostorán Gavrilla, Fenyisán Gligor, Juvan és On, Puskás Tyituj, Bosan Juvon, Gyermeran Szanduj, Burzan Péter, Irimias Nyikule, Gyerpan, Togye Vaszilie, Polyák Vaszilie, Bordás Vaszilie, Darabán Gligor, Abrahám Juvon, Mászovits Vaszilie, Villa Krutsilla, Pap Nyikuláj, Teutzán Juvon, [*hettő volt*] Szelitsán Szimion, Bálint Gergely, Borbély Mártonné, Pop János és Márton, Malommester Ónutz, Ogruszán Krestián, Abrugyán Mihály, Sukán György és Szimion, Gyesan Von, Vodán Ignác és Makavé, Novák Gergely, Popán Pável, Györfalvi Arsuntye, Halász Mihály, Áts Jánosné, Bagarán Gligor, Matskasán Lontya, Sajnos Mihály, Turgyán Juvon, Vonszila Vaszilie, Kalyán Mojsza, Borza Szimion, Krisztoran Silimon, Bertsa Györgye, Balázs Imréné, Jubuj János, Czirán Nyikuláj, Vasadi Andre, Lontya Mihály, Bom Ilia = 80.

Másodosztálybeliek kétségen kívüli *nem-egyesült* oláh családfő és nő. Maurodin Jonaty, Görög Jónás és Demeter, Szimilátyi Sztáti, Pántya Pál, Roskovits Tanászie, Trandafi György, Tanászi János, Pulpás Gligor, Marin György, özv. Kosztándinné, Labantz Györgyné, Kifé Jánosné, Jenaty Trandafir, Tsertselan Juvon, Demjén Istvánné, Bögözi Antalné, Orosz Márton, Filep Simon, Morár Gligorán, Gyolszán Juvon, Botos Ilie, Stefán Juvon, Marosan Von, Szelitsán Irimie, Petre és Marku, Muntyán György, Rákotzi Stefán, Krikován Juon, Gliga Onyiszia, Rogazán János, Lungán Lázár, Moldován Ursz = 34.

Huszonhetet tartott mindkét fél magáénak.

A görög nem-egyesült pap saját A) jegyű lajstroma 82 tételszáma 85 lelket, B) lajstroma 54 családot mutatott ki.

A gör. kath. pap magyarul írta alá nevét: *Méhesi Abrahám*, m. pr. a monostori és kolozsvári egyesült vallásuaknak papja és esperestje.

A görög nem-egyesültek részéről a kerületi esperes [nem Popa Ilia, a kolozsvári nem-egyesült pap] írta alá cyrill betűkkel, így :

Joan Sarosi m. pr. Protopop Neunit, A Berikasului.

mányszékhez fölterjesztette, mely febr. 26. a tanácshoz végrehajtás végett azon határozást és rendeletet intézte: „hogy a kik az összeírás 1., 2. pontja szerint minden kérdés és homály nélkül g. katolikusok és g. nem-egyesültek, vallásukban a kir. kormányzék által meghagyattak, a tanács tehát ez iránt mindkét valásu papot útasítsa, a harmadik osztálybelieket, a kik a nem-egyesült görög valláson levők temploma építése előtt az egyesültek templomába jártak vagy ott szentségekkel éltek — a kiknek nevei a rendeletben közöltettek — mivel ezek gör. katolikusok, ettől pedig a hat heti oktatás előtt elállani nem szabad, ezeket a gör. nem-egyesültek templomába járástól tiltsa el s a nem-egyesültek papját intse meg, hogy sem ezeket, sem a több egyesülteket 6 heti oktatás előtt a g. nem-egyesültek templomába bemenni ne engedje, különben hivatalából ki fog tétetni. Azon osztálybeliek végre, a kik a g. nem-egyesült templom felépítése előtt az egyesültek templomába jártak ugyan, de a szentségekkel nem éltek — a kik a rendeletben szintén név szerint vannak elé sorolva — az egyesült vallás gyakorlatára nem szoríthatók. A tanács útasítsa mindkét fél papját ez értelemben, a fogarasi püspöknek a királyi kormányzék írta meg e határozatát, felkérve, hogy a kolozsmonostori görög kath. esperest róla értesitse.“¹⁾

Méhesit a papságban 1803. Soósmezei Vajda Demeter váltotta fel, a ki már nem Kolozs-Monostoron, de Kolozsváratlakott s tisztét 1807-ig viselte, a mikor balázsfalvi kanonokká neveztetett ki. Ennek idejében vette meg a püspök a papi jövedelem gyarapítására — egy fenmaradt jegyzés szerint — özvegy Gyulainétól a Czigánysorban levő azon [188 számú] majort, kertjével együtt, mely később mint fogadó hasznosított, a pap javára 3000 r. frton, azon terühvel, hogy a javításokra évenként jövedelméből fizessen 40 frtot; 1806. aug. 28. megvette a Topler-féle birtokból — egy meglevő szintén hézagos jegyzés szerint — a kövespad, a hidon feljül levő hidegkut, kerekerdő, hosszupatak nevű földeket és egy szénafüvet, valamennyit a papság jobb ellátására. . . Vajda helyét Lemény János foglalta el, a ki 1807-től 1820-ig volt pap és esperes, s mint a tudományt kedvelő, buzgó és munkás pap, a püspök jóindulatát maga és egyháza iránt mind több-több áldozatban

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1801. 2800. 7884. 8169., 1802. 1616. sz.

nyilvánításra birta. Lemény 1807. a tanácshoz is folyamodott, hogy a közhelyekből egyházának a Mária Theresia fejedelemné által rendelt papi részt [*canonica portio*] adja ki. Az ügy a kir. kormányzék elé került, a honnan azon elútasító választ kapta,¹⁾ hogy a városnak adható közhelye nincs, más egyházközségek is vettek s úgy mentesítették. Az esperes újból folyamodott s felhozta, hogy a Felek lakosítól használt földekből most vettek vissza, azokból jut. A kérvénynek nincs kelte, s nincs rajta válasz, beadási ideje és további sorsa nem volt kinyomozható. Abban az időben szűken volt ellátva a görög kath. papság. Lemény esperes egy panaszlevele szerint a püspök által vett szénafüvek az eklézsia részére voltak adományozva, neki csak 165 r. frt évi fizetése volt és egy majorja; abból — ugymond — megélni nem lehet, pedig a köznek többet szolgál mint magának: az agg-szegények házában, az ifjuság tanításánál, a templomban sat. 1810. ápr. 18-ki levelében megköszönte a püspöknek, hogy harangöntetésre küldött 100 r. frtot,²⁾ csókolják kezeit — ugymond — ő és hivei; nov. 5. tudatta, hogy a kir. kormányzék a nem-egyesült görög püspök választása kérdésében a Moga Vazul részén áll, s őt ajánlja; decz. 10. már azt írta, hogy magán úton értesült, hogy a felség Mogát megerősítette. Ez évi nov. 5. még egy érdekes dologról tudósította a püspököt. „Elment — ugymond — a kir. kormányzékhez, hogy lássa, dolgozott-e valakit a szegény oláh nemzet mivelődése érdekében; fájdalommal értette meg, hogy nem; de egy általános munkálat lételét megtudta s azt mellékelte nyomtatásban . . . Az Isten világosítsa fel mindazokat — írja tovább — kik a nehéz munkához kezdenek, adja nekik bölcsesége sugarait, szivből kívánja, sőt térdelve esedezik érette Isten előtt, hogy mint az ő állapotaiknak ismerői, oly eszközöket hozzanak ajánlatba, melyek alkalmasok legyenek valahára a tudatlanság sötéte s abból következő rosszak elosztatására, melyeket aztán mind ő felsége a király, mind a kk. és rr. elismerjenek. Ezután magára tér át, s így folytatja levelét. Kiszabott fizetése, mit a püspökkegyéből bir, azzal, a mit szülőitől kap, alig elég fa-, gyertya- és csizmavételre. Hol van még élés, ruházat? Azt hitte, hogy valahára az adósságból kibontakozva valamit tehet félre könyvekre, a miket

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1807. 1570. sz.

²⁾ L. HARANGFELIRATOK sat. II. Füz. 20. l.

az életben mindennél inkább szeretett és szeret ma is, valamint élete telére is! De az égieknek máskép tetszett, midőn a püspök szívébe azt sugalmazták, hogy a szántóföldeket és szénaréteket kezéről elvegye. Nem tartja szabadnak e méltatlanság felett ítéletet mondani, mert ura volt annak, a miről mint magáéról, tetszése szerint rendelkezett; hogy büntetésnek vegye, tiltja az, hogy nem tud maga felől semmi oly erkölcsi rosztat, a miért e súlyos természeti rosztat rá mértnek tekinthetné. Nem tehet föl egyebet e dolgról, melynek okát nem látja át, minthogy az az Isten dolga, tán ez a természeti roszt is az ő — ha nem testi, de erkölcsi — javára volt. Csakhogy az az isteni felség azt a kegyelmet adná neki, hogy mindezt megháborodás nélkül elviselhesse; mert látja, hogy ő életmódjára nézve, ha pap társai közül nem is a legutólsók, de a közepes osztályuak közé sülyedett. De fájdalom! ha ő a közép sorsuakhoz alkalmazkodik, czondrát és harisnyát húz magára, s úgy indul el az utczában, bolondnak fogják tartani. Azonban nem esik kétségbe, sőt élteni a remény . . . Ezeket a püspöknek mint bizalmas atyjának kijelentvén: kezeit csókolja és marad . . . *Lemény János.*“ 1811. jan. 30-ról tudatta: „hogy most foly a királyi kormányzóknél, hogy az oláh papoknak a községi birtokokból papi részt [*canonica portio*] adjanak. Jó lenne, ha a püspök átmenne vagy valakit környezetéből küldene. Egy alkalmas időben tett szó sokat használna . . . A Teleki Ferencz két emeletű háza eladó — írja tovább — jó lenne püspöki laknak, szinte szemben van a templommal az úton túl, ára 35,000 frt.“ A mint egy későbbi levélből kitünik, a püspök elfogadta a tanácsot, s az oláh nemzet mivelése érdekében tervet küldött fel. Márcz. 5. kérte Lemény, hogy a nagy drágaságban segédet ne kelljen tartani, mert kosztal nem győzi; a püspök beleegyezett; márcz. 13. ismét önsorsáról irt jellemzőleg érdekesen. „A mi az életben vele történhetett — ugymond — mindennél inkább fájlalja, hogy a püspök várakozásának meg nem felelhetett, hogy felhatalmazta más papi állomás kérésére. Igy levén a dolog, parancsoljon a püspök, ő alkalmasabbnak engedí át helyét, s nem keres, de kér más állomást. Ő — írja tovább — a félelmetes szolgálatra [*a papságra*] nem azért vállalkozott, hogy sok világi vagyont szerezzen; valóban neki erre a világi állapot könnyebb is, tisztebb is lett volna; a természeti szükség sem kényszerítette, de igen az erkölcsi, mert Istennek és a közönségnek ez úton vágyott szol-

gálni; ő, a ki eddig szenvedni megtanult, nem is változott meg e változékony világban annyira, hogy természetét levetkezve s végletekre menve, kenyérkereset kedvéért kolduló barátként kerülje hazáját. Megkísérli azért, ha a püspök helybenhagyja, maga erején megélni, s ha nem lehet, s ha ő excellentiája szolgálatával élni nem kíván, azon végső esetben, a mit elkezdett hivatala folytatásához, becsületéhez és jó hiteléhez inkább illőnek vél, s a mi lelkének is üdvére van, abban meg fog állapodni s hogy neki az megengedtessek, kérni fogja.“ E levél Lemény életét forduló pontra vitte; tények mutatják, hogy elbúsult lelkének e nemes resignatio-ra mutató nyilatkozatával egészen megnyerte a püspököt, a ki Lemény 1811. márcz. 28-ki levele szerint megengedte, hogy mérsékelt díjfizetés mellett az ekléziának általa papi ellátásul [*canonica portio*] adott földeket birja; ápr. 11-ki levelében kérte a püspököt, hogy a még 1800. vett s 1810. az eklézia javára átengedett földeknek az adólajstomból kitörlesztését eszközölje ki. A templomon és papi házon már romlások levén: azon évi sept. 1-ői és 1812. jul. 14-ki levelei szerint a püspök az elsőre 1500 frtot küldött, a másodikra a város által kamatul fizetett 720 p. frtot útalványozta, hogy azzal az igazittatásokat tétesse meg. Utóbbi levelében Lemény jelentette, hogy hála Istennek már mindkettő meg van igazítva, 1812. jun. 8-ki levele szerint a kétféle igazításra küldött összegből s a város által — a nála kölesönben kiadva levő tőkétől — fizetett kamatból 240 frt még kezénél van, s kérte a püspök az iránti rendelkezését. 1814. ápr. 12. egy fontos dologról tudósította Lemény a püspököt. „A mely tervet — ugymond — az oláh nemzet miveléséről a püspök ez előtt négy évvel a királyi kormányshoz felküldött, az véleményével a felséghez terjesztette, mely mutatja, minő indulattal viseltetik övéik iránt. A vélemény egyik pontja az, hogy csak 70 családapával bíró helyen adjanak egyesült hitűeknek papot s a hol kevesebb bíró papságnak [*parochia*] papi birtoka [*canonica portio*] van, elvétethessék. Másik pont: a hol latin szertartásu templom van, járjanak oda a görög szertartásuak is, mint szintén a latin szertartásuak járjanak a görög szertartásuak templomába, a hol azoknak van templomuk. Harmadik: nincs ok népiskolák állítására, mert latinok vannak, s oda eljárhat az ifjuság. A két első az *Unio* világos kockáztatására, utóbbi az egész nemzet kárára, mindhárom az oláhok sorsának nem javítá-

sára, de rosszabbá tételére van irányozva, melyeket minden erővel meg kell előzni. De miként? Ő titokban meg tudta mind ezt, de itt mozgatni a dolgot nem lehet. Legjobb lenne az udvari Agenst kérni meg, hogy kérvény által azon tervnek vele közöltetését nyerje meg, s mikor megkapták, az érsek által segítsenek a dologon.“ Az 1814. és 1819. közötti évek Leményre nézve kedvező újabb változást idéztek elő az ő és püspök közötti viszonyában. Két fontos tény teszi ezt bizonyossá. *Egyik* a püspöknek 1819. jun. 27. kelt levele, melyben 4000 frtot küldvén Lemény kezébe, őt az oláh szótár [*Lexicon, Vocabularium*] kinyomatására bizta meg, s mint a nyomtatás felügyelőjének sajátkezüleg irt útasításokat adott, s a végén írta: „hogy küldi át a nyomtatás revisiojánál segédül és a papi teendők végzésére Popovits Artemius káplánját.“ A másik levélben írta: „hogy az ő tudósítása következtében az *Oláh Lexicon* kéziratát átküldötte volt neki s meghagyta, hogy oly alakban, mint a *Párizspápai Dictionarium* utolsó kiadása, azonnal nyommassa ki; de úgy látja, nagyon lassan ment, még csak félvét küldött át, ennek is alakja igen közönséges, betűi kopottak, sok helyen olvashatlan. Kérte azért, hogy a lyceum nyomda-igazgatójától kérjen felvilágosítást: 1. képesek-e oly papirosat adni hozzá, minő az elébb említett műé, 2. szép betűket, 3. mi áron nyomják, 4. mennyi idő alatt? hogy mindent szerződésbe lehessen venni, ha annak megkötése mindkét fél érdekében állónak fog látszani.“¹⁾ A másik tény, hogy a püspök őt 1819. nov. 1. a balázsfalvi káptalan mellé 7-ik kanonokká nevezte ki, miután őt erre a királyi kormányzék is mint legméltóbbat ajánlta, s a felség 1820. sept. 9. kelt udvari rendeletben a kinevezést tudomásul vétellel megerősítette.... Nehány év múlva Lemény még inkább megnyerte a püspök bizalmát, sőt — úgy látszik — őt kiválóan kegyelte. 1821. decz. 19-ki levelében átküldött hozzá két levelet, tudatta: hogy Pantaleon nevű pap ellene panaszolt. Ő hiszi, a mit Lemény neki szóval előadott, de most újra panaszolt, s a püspök ohajtáná, hogy egyenlitsék ki, nehogy törvényszék elé kerülése valamelyikre nézve káros következéseket vonjon maga után.“²⁾ Itt a levelezésnek vége. Az Leményt hív nemzeti érzületű oláhnak, de önmérséklő

¹⁾ *A kolozsvári görög kath. eklészia levéltárában levő eredetiekből.*

²⁾ *Orsz. levéltár. erd. oszt. 1819. 9865. 11644. 12187. sz.*

bölcs hazafinak tünteti fel, a kit küzdés és nélkülözés edzett meg, s lelkének azt a finom nemes vonást adta, mely őt egész életében minden körökkel megszerettette; tudománya s komoly, férfias jelleme későn ismertetett el, s oly emelkedett lélek és magas állásu férfi kellett hozzá, a minő Babb püspök volt, hogy ő tehetségeinek s nemes becsvágyának megfelelő pályakörbe jusson, a mit az még elég jókor megtett, sokat használva a köznek, egyházát egy jelessel gazdagítva.

Lemény után 1821-től 1846-ig Báldi Tivadar volt kolozsvári pap és esperes, a ki alatt 1838. jul. 21. Fenesán János, mint kolozsvári gör. kath. segédpap, — hihetően az elsőnek betegsége miatt — írta alá az V. Ferdinánd királynak és nagyfejedelemnek letett hűségi esküt. Báldi 1846. decemberben történt halála után 1847. hét hónapig Turk János, 1847. sept. hónaptól 1848-ig — a mig művem időkorá terjed s azon túl 1862-ig, Fekete János, most balászfalvi kanonok . . . Sajnálom, hogy a pályakérdés törvénye tovább mennem nem engedi.¹⁾ A papságnak Babb püspök alatt vett s szabad lakásul használt házon kívül, jövedelmei voltak: a) a püspök által vett 42 hold s egy szintén általa szerzett vendégfogadó évi bére, b) 70 frt a püspök alapítványából, c) ugyanazon püspök alapítványából, mint esperes kap 200 frtot. Ezekhez járul az esperesi mellékjövedelem. A templom nevezetesebb alapítványai: a) Babb püspök alapítványából 21 frt., b) Soósmezei Vajda László egykori királyi lyceumi jogtanár által ajándékozott 10 arany, c) Mos Stefanné által hagyományozott ház fele jövedelme [fele az iskoláé],

¹⁾ E helyen a kiegészítést szükségesnek látom. 1862-től 1870-ig Panfilie János volt pap és esperes, ki ez évben kanonokká nevezetvén, helyét 1871. év óta Pap Gábor főesperes és plebánus tölti be, a ki egy új templomalapot kezdett gyűjteni, mert a kezdetben 14 családból állott egyház, mely 1802-ig 80-ra növekedett, ma 5000 lélek körül jár; esperesi kerületében a szegényebb iskolák javára alapot létesített, mely ma 3500 frtot tesz. Az utóbbi két évtized alatt az egyház, főleg Fekete János lelkész és a mostani plebánus buzgó igyekezete által rendes iskolát alapított, [az előtt csak a mesterek tanítottak], tanrend van behozva, a tantárgyak, közvizsga és felügyelet szabályozva vannak, a tanítónak, a ki egyszersmind kántor is, fizetés eszközöltetett sat. Első tanító Kiss Gergely volt, második a ma is élő Marosán Jakab. Ez egyház *Története* — mint illetékes helyről értesültem — nem sokára önállóan nyomtatásban lesz olvasható.

d) Chirle Gábornée, e) Bálci Tivadar által ajándékozott ház. A későbbiek művem időkorán kívül esvén: azokra ki nem terjeszkedhettem.

A görög nem-egyesült egyház első megalakulását fennebb előadtam; itt további sorsukról hagyom emlékezetben azokat, a mik tanuságosak s a történetírást kiegészítve gyarapítják. Ez egyháznak nézve csaknem válságossá lett legfőbb ohajuk s legbuzgóbb törekvésök tárgya, templomuk fölépítése, eklézsiájuk rendezése. A mig maguknak nem volt, híveik különböző templomokba jártak lelki szükségéik kielégítése végett. Ez mindjárt eleinte maguknak is feltűnt, azért két egyházi tag Juonatyi Maurodin és Kostandin János 1797. jan. elején a község nevében a kir. kormányzékhez folyamodott s hálás köszönetét fejezván ki a templomuk megépítésére szükséges felsőbb engedély kieszközlésében tanusított atyai kegyes közbenjárásáért, egyszersmind jelentették; „hogy templomuk Isten segítségével elkészülvén, már az isteni szolgálat benne meg is tétetett, s mivel a közelebbi szent karácsoni ünnepkor az isteni szolgálat hallgatására és szent communiora feles számu nép jelent meg, a kiket papjuk nem ismervén: az isteni tisztelettől és szent communiótól eltiltani nem méréstelt, sőt némely hallgatóitól arra is kényszerítettvén, hogy házukhoz menjen a szertartások szerinti asztali áldástétel végett, némelyekhez sok kérés után el is ment; de sokan is levén a nagy uraságok szolgálatában levők közül, valamint úton járók is, a kik az ő templomukba kívánnak isteni szolgálatra és communiora járn; végre olyak is levén a városon, a kik azt mondották, hogy ők görög nem-egyesültek, de eddig nem levén templomuk, kénytelenítetttek más helyekre járn templomba, most azonban már van, azért oda járnak és a papnak házukhoz menetelet is megkívánják; minthogy ebből könnyen következhetik valamely felsőbb rendelet ellen való cselekedet, hogy papjuk által minden ilyesmi elkerültessék, kérték a kir. kormányzékét, világosítsa fel őket e dologban, s hogy mitevők legyenek, bölcs rendelését tegye meg.“ A kir. kormányzék azon évi jan. 16. e választ adta: „A kik valóban nem-egyesültek, s az egyesültek templomában szentséggel nem éltek, azoknak a nem-egyesültek templomába járás és szentségek kiszolgáltatása megengedett.“ ¹⁾ Nehány év mulva

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1797. 373. sz.

azonban 1801. a kolozsmonostori gör. kath. pap és esperes tett ellenök felsőbb helyen panaszt, a miből nagyobb zaj, sőt a két egyház papja és hívei közt erős surlódás és viszály támadt. Közel levén t. i. a kolozsmonostori görög kath. templom: a mint régebben a kolozsvári nem-egyesültek oda, szintugy most a kolozsmonostori egyesültek közül is némelyek a kolozsvári új n. e. templomba kezdtek jární s az isteni tiszteletekben résztvenni. A görög katholicus pap azért, hogy némelyek elébb az ő templomába jártak, a szentséggel éltek és most kimaradtak s a n. e. templomába kezdtek jární, a n. e. pap ellen panaszt támasztott, ez a királyi kormányssék elé hatott fel, mely hogy miképen dölt el, feljebb az egyesülteket illető részben el volt mondva... Nevezetes — mert lét- vagy nemlét-kérdési ügye volt az ifju egyháznak e korszakban a községi birtokból papi rész [*canonica portio*] adás kérdése. A kolozsvári n. e. görög egyház papjának és gondnokának legfelsőbb helyre minden önfentartási eszközben szükölködő egyházuk részére Kolozsvár határán valamieske földbirtok nyerése végett beadott felségi kérvénye a fejedelem kézjegyével ellátva azon meghagyással érkezett le 1817. sept. 12. a kir. kormányssékhez, hogy meghallgatván a tanácsot és esküdt-közönséget az iránt: „miképen lehetne a kérelmes egyházközségeen segitni?“ hat hét alatt adjon véleményt. A tanács a hozzá intézett rendeletre az esküdt-közönség határozatából azt jelentette: „hogy mivel a városnak nincs oly közhelye, honnan valami birtokot ki lehetne szakitni, de különben is a nem-egyesülteket, mint nem bevett vallást, papi külső birtok [*canonica portio*] nem illetvén, a kérelmet nem teljesitheti. Ez a felségnek jelentetvén, nov. 27. azt rendelte: „hogy ha a városnak adható birtoka nincs, gondoskodjék valami más fentartási eszközről s tegyen jelentést arról, hogy évenként mily majorsági birtokokat szokott a közönség javára forditni?“ Leküldetvén ez a tanácshoz, az a képviselő- és esküdtközönséggel egyetértve azt jelentette: „hogy a kérelmes egyházközségeen máskép segitni nem lehet, mintha — hasonlóul más egyházakhoz — szántóföldeket vesz s azokat a város közönsége adótól mentesiti.“ A kir. kormányssék ezt vevén: útasította a tanácsot, hogy a legfelsőbb rendelet utolsó pontjának is tegyen eleget. Erre az azon jelentést tette: „hogy a városnak semmi szántóföldeje nincs, mely a közönség hasznára fordittatnék, a mi van a város tó-jánál és a szénafüven, alig elegendő a város lovai számára,

szük természetkor pénzen is kénytelen venni.“ A kir. kormányzék ezt felterjesztvén: a felség márczius 10. visszairt: „hogy a város 1812—1815-ki majorsági számadásaiból kitetszik, hogy több helyen van szántóföldje és rétje, minők: a *borjumál* nevű határ-rész, a *senatorok szénafü-illetményei*, az akasztófa melletti *dülő* és a haszonbérbe adni szokott *tartsai puszta*, a királyi kormányzék tehát a tanácsot útasítsa arra, hogy az említett majorsági birtokokból a gör. nem-egyesült papnak állapotjához illő részt hasítson ki, a miből az magát fentarthassa. Erre a kir. kormányzék elnök felirt az erd. udv. kancellárhoz, felfejtette: hogy a kir. kormányzék már egy jelentésében a hazai törvényeken, királyi rendeleteken és a hazai viszonyok ismeretén alapuló nézeteit e tárgyban előadta, felhozta azon okokat, melyeknél fogva a gör. nem-egyesülteknek papi külső birtok adása szerfelett nehéz, s erre még a felségtől határozat nem jött; tudatta a kancellárral, hogy e rendelet végrehajtását az érintett legfelsőbb határozat leérkezétségéig az itt is megemlített okoknál fogva elhalasztotta.

A kancellária e jelentést 1820. septemb. 11. tudásul vette, de a szóbanlevő papság ellátása felől érdemleges jelentést kívánt tétetni, a mire a kir. kormányzék ajánlatba hozta, hogy a mint a székelyek képét fizetnek papjaiknak, legbiztosabb ellátási mód a görög nem-egyesültekre nézve is ez eljárás. E javaslatot a felség elfogadta s — a gör. nem-egyesült püspök meghallgatása után — 1822. aug. 2. kelt udv. rendeletben azt határozta, hogy minden görög n. e. egyházközség a politikai hatóságok közbenjöttel mellett papjával az adandó kepe felett egyezzen meg, egyezségeket küldjék be a kir. kormányzékhez, mely azokat megvizsgálva, véleményével terjeszse a felség elé. Kolozsvár város tanácsa 1826. decz. 4. küldötte fel az ottani gör. nem-egyesült pap és hívei közt a városi rendőrigazgató előtt kötött önkéntes szerződési egyezést, a mi 1827. márcz. 31. a felséghez terjesztetvén: onnan jan. 7. megerősítve visszaérkezett, s a kir. kormányzék által 3 példányban kiállítva, az egyik jul. 24. maga ahhoz tartása végett a kolozsvári g. n. e. papnak, a másik a gör. n. e. főtanácsnak, a harmadik a püspöknek küldetett meg... Volt ezen kívül még a papnak 10¹/₂ holdnyi 3 drb szántóföldje, a mit az egyházközségnek 1823. Panajot Miklós vett Bona Vasziltól s a melyet a pap részére azon szegény hívei míveltek meg, a kik egyéb papi képét fizetni nem tudtak s a melyeknek a királyi kor-

mányszék Trandafir György egyházi gondnok kérése következtében 1837. nov. 27. adómentességet adott. ¹⁾

A n. e. görög egyházközség temploma 1795. épült. Fennebb említve volt, hogy a gondnok 1797. elején írta róla: „hogy már felépült s az isteni szolgálat benne elkezdődött.“ Igazolja a torony felirata is: „épült 1795-n, megújítatott 1877-n.“ ²⁾ Fekszik a belvárostól délkeletre a hársongárdi szőlők alatt, kies, csöndes áhítatoskodásra alkalmas helyen, az ugynevezett görög templom-utca 2. száma alatti telken, góth építési modorban építve; tornyában három harang van. ³⁾ A gróf Teleki által adott harangot az öntés évében és után, ha egyházi célra is, de máshol használták, s csak a gör. n. egyesült egyház megalakulása s temploma felépítése után lehetett ez egyházé. A templom udvarában van a czinterem s egy temetőhely, hol szép régi oláh s egy-két magyar feliratu sirkő is látható. A telek délnyugati részén van a papi lakház, kis gyümölcsös kerttel. Papja s esperese volt: Popa [Folyovics Ilyés⁴⁾] és Gáll Gergely, kolozsvármegyei felső kerületi esperes, a ki 1838. aug. 9. Ferdinánd király és nagyfejedelem iránt mint ilyen tette le a hódolati esküt. ⁵⁾ Egy, a tudós Cipariu kanonok által szerkesztett román nyelvészeti és történelmi folyóirat 1867. évi folyamában volt közölve egy Mihály vajdától kiadott 1600-ból való oklevél, melynek 1627-ki három román pap fordítója közt egyik Toma nevű, s kolozsvári papnak mondatott. Ez már ekkor Kolozsváratról görög eklézsia létezésére mutatna. Toma lehetett a vajda udvari papja, vagy annak és táborának ott létében a vajda nevezhetett ki papot s tarthattak oláh isteni tiszteletet; de a mint az oláh haderő elvonult, megszűnt az oláh papság is, s a hívek szétszóródtak. Én a közlemésekben sem gör. egyház, sem pap létét igazolva nem láttam. A görög nem-egyesült hitközség mostani lelkésze, Rosiescu Vazul, egyszersmind esperes ur hozzám írt levele szerint, a hívek száma az 1851-ki összeírásakor

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1817. 9453., 1818. 4498., 1819. 140. 4659. 9063., 1820. 3468. 9677., 1822. 8724., 1825. 11,543. 1826. 5669. 12,496., 1836. 4507. 8894. 11,190., 1837. 5358. 7578. 11,985. sz.

²⁾ Latin szövege: AEDIFICATA A. 1795. [RENOVATA 1877.]

³⁾ Láthatók a HARANGFELIRATOK sat. II. Füz. 21. l.

⁴⁾ Fennebb idézve volt a forrás.

⁵⁾ Látható az azon évi hűség-i eskük [*Homagiale Instrumentum*] közt.

300 körül volt, ma a városi statisztikai kimutatásokban 437 van kitüntetve.

A város belélete eseményekkel teljes volt. Sok lélekemelőt és megrázót beszéltem el immár. Álljon itt berekesztésül még egy-kettő, mit sajtóságos voltuk vagy belérték tesz a történetírás figyelmére méltóvá. Egyik a választott esküdt-közönség 1835. márcz. 30-ki azon közgyűlése, melyben az I. Ferencz fejedelem márczius 2-n történt halálát s végrendeletét tudató kir. kormányzéki körlevelet tárgyalta. „Szeretetét hagyja alattvalóinak — így szól a végórájához közeledő fejedelem — reméli, hogy Isten-nél érettök könnyöröghet; felszólította őket, hogy felséges következője iránt is viseltessenek azon hűséggel és ragaszkodással, melyet iránta jó és rossz napokban bizonyítottak . . . Minden köztisztviselők, kik neki jól szolgáltak, vegyék köszönetét . . .“ Felolvasatván a végrendelet: a gyűlés mind a 11 városnegyedben kihirdetését határozta s ezzel zárta be: Áldott legyen emlékezete!“¹⁾ Az is érdekes, hogy a kir. kormányzék minden hitfelekezetűeknek megrendelte a fejedelem halálának lehető fénynyel megünneplését. A kolozsvári plebániában tartandó nagy gyászmisére 200 forint előleg, később a templomi portale asztalos művére 236, a ravatalra [*castrum doloris*] 112, festésre 140, kárpitosnak 60, a fejedelmi címerekre 184, bolti posztó, damaszt, kanavász, fátyol, tüll, zsinór, szeg s egyebekre 648 frt, viaszgyertyára 516, együtt 2673 conv. ezüst forint útalványoztatott.²⁾ A reformált hitvallásuak és unitáriusok is a végre, hogy a fejedelemnek a végtisztességet fényesebben tehessék meg, költséget kérvén: a kir. kormányzék márcz. 19. azt válaszolta, hogy ezt csak az ő felsége kormánya lakhelyén levő róm. katolikus egyházközségnek szokás adni, azért, mert a fejedelem r. katolikus.³⁾ Ez egyházközségek tehát önerejőken és saját egyszerű módjuk szerint végezték el a meghalt fejedelem feletti halotti tisztességtételt.⁴⁾

¹⁾ *Orsz. levélt.* erdélyi osztály 1835. 2900. sz. *A városi levéltár eredeti jegyzőkönyvéből.*

²⁾ *Orsz. levélt.* erdélyi osztály 1835. 2736. 2737. 2898. 3940. 4108., 4368. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erdélyi osztály 1835. 3167. sz.

⁴⁾ Polgári állásu olvasóimért utólag közlöm a FERENCZ-szobor latin feliratát magyarul is, mely ezentúl a fejedelem ottjárta és egyszersmind halála emlékét örökíti.

A beligazgatás köréből emlékezetes az 1812. január 20-ki közgyűlésnek a város legfőbb javát illető azon intézkedése: „hogy kiváltságlevelei tartására három kulcsos láda készítését határozta el, és hogy akkorra, mikor az elkészül, a levelek is vétessenek jegyzékbe, a kulcsok álljanak három tagnál, s mikor kivesznek belőle, a kivevő adjon róla térítvényt.“¹⁾

Kolozsvár megmagyarosodása s nemzeti miveltsége tekintetében fontos Tiltsch János kereskedőnek az oda való könyvkereskedőkkel a boltjában levő könyvek beküldése miatt 1811. támadt egyenetlenségi ügye, melyben a tanácshoz folyamodván, védelmét német nyelven írta meg, s azt a tanács azon meghagyással, hogy magyarra fordíttassa, azon okból útasította vissza, nehogy az ily kérésekre adandó német válaszszal a panaszlók igazságának kiszolgáltatása és orvoslása hátráltassék. Tiltsch a kir. kormányzékhez folyamodott s a tanácsot németül irt kérvénye és védelmi irata elfogadására szoríttatni kérte, azért, mert ő: „1. a magyar nyelvet nem érti, tehát magát azon kifejezni nem tudja, 2. a szász székek birái, bárha náluk az ő helyhatósági törvényök [*Statuta Saxonum*] szerint, mind a politikai, mind a törvényes ügyeket németül kell folytatni, nemcsak a magyar, de az oláh iratokat is elfogadják, 3. e városban eleitől fogva azok a törvényben vannak

A kegyes, boldog és felséges

I. FERENCZ

Ausztriai Császárnak, Magyar- és Csehország királyának,

Erdély nagyfejedelemének s

KAROLINA AUGUSTA

Felséges császárnénak,

A kik drága erdélyi fejedelemségöket s annak fővárosát

MDCCCXVII.

Legkegyelmesebben meglátogatták

Szabad királyi KOLOZSVÁR városa

Hódolatteljesen állította.

HARANGFELIRATOK s t b. II. Füz. 25—26. II.

Azt is megjegyzendőnek látom, hogy a fejedelem Kolozsváratt 1819. aug. 26. 8364. s Zalathnán sept. 3. 8642. sz. alatti saját kézzel aláírt kir. leiratot bocsátott ki körútjában országszerte a közigazgatás körében észrevelt hiányok, utóbbi helyen, az ottani jobbágyok elnyomatása iránti panaszsa kinyomozása és orvoslása tárgyában.

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

érvényben, melyek a más száz városokban, 4. hogy a fenforgó ügyben kirendelt előadó tanácsos Streicher Mihály a németet, mint anyai nyelvét a magyarnál jobban tudja . . .“ A kir. kormányzék meghagyta a tanácsnak, hogy bárha a folyamodó kérvénye németül is van írva, vegye tárgyalás alá, s a dolog állásához képest hozzon a fenforgó egyenetlenségi ügyben határozatot. A tanács decz. 16-n kelt határozata kedvező volt Tiltschre nézve, ezért a kolozsvári könyvkötők panaszoltak ellene, előadván: „hogy rájuk nézve sérelmes, hogy a Tiltsch boltjában levő könyvek megvizsgálásába ők nem folytak be, mert ő azon könyvek előmutatásában nem járt el egyenesen, ő Bécsből érkező könyveit nem is szokta a könyvvizsgáló bizottság előtt bemutatni; kérték tehát — a tanács határozata megváltoztatásával — őket 1808. nyert kiváltságaikban megtartatni, Tiltschet az idegen kötésű könyveknek rájuk nézve káros árulásától eltiltatni s csak kötetlen könyvek árulására szorítottatni.“ A kir. kormányzék 1812. május 4. kelt rendeletében a könyvkötőket a tanács határozatához alkalmazkodásra útasította, Tiltsch könyvkereskedőnek pedig meghagyta, hogy Bécsből hozott könyvei jegyzékét a könyvvizsgáló bizottság elnökének mindig mutassa be. A könyvkötők ezen panaszukat 1820. a tanács útján ismét föllelevenítették, hivatkozva czéhszabályaik 10. §-ára, mely szerint: „sokadalmon kívül idegen könyvkötő-munkát senkinek árulni nem szabad elkobzás büntetése alatt“ s kérték ennek Magyarországon is kihirdetését. A kir. kormányzék márcz. 2. kelt rendeletében azt írta vissza, hogy bekötött könyveknek a városba behozatását és árulását nem lehet eltiltani, miután mind a kir. lyceumban, mind az ev. reformált, mind az unitárius főtanodákban sok tanulónak és ezeken kívül sok más magánosnak is szüksége van ily bekötött könyvekre. Egyébiránt a hivatalos czéhszabály csak a helyben Kolozsváratt levő nem czéhbéli könyvkötőket tiltja el a könyvkötéstől és árulástól. Tartsa tehát magát a czéh most is a tanácsnak 1812. hozott határozatához.“¹⁾

I. Ferencz fejedelem kül- és belpolitikája csak visszahatásaiban esik művem körébe. E fejedelem aláírta az előde alatt hozott alaptörvényeket s Erdélynek I. Lipót hitlevelében biztosított alkotmányát

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1811. 10241., 1812. 3259., 1820. 1841. sz.

helyreállította: de csak is ennyit tett s az alkotmány mellett még sem az ország által választott, hanem kinevezett férfiakkal kormányzott; mint autocratiához szokott Habsburg-házi uralkodó nehezen engedte kezét alkotmánynyal megkötetni; országgyűlést is csak addig tartott, míg a nagy háboruban népei támogatására szüksége volt; a mint a béke 1814—15. megkötetett, 1834-ig bezáródtak az ország- és megyegyűlések ajtai. Az ország önkormányzati joga tényleg a koronára ment át, a nemzet alkotmányos biztosítékai: szabad választás, adó- és katonamegajánlás a fejedelem hatalmi körébe vonatott, a politikai szabadság csak a törvényekben élt, a közszellem kihalt — nyilvánosságot és közéletet korlátlan felsőbb parancs és nyers bureaucratismus fojtott el. Ezek bénító hatása kiterjedett a városokra is, s Kolozsvár közönsége önkormányzati joga védelmére nem egyszer szólalt fel . . . Belügyekben e fejedelem alatt gyökeres és hasznos reformváltozások jöttek létre. Legfőbb a királyi kormányzéknek Kolozsváratt állandósítása s az országgyűlések ott tartása. Ez anyagi téren maga után vonta a szebb építkezést, az utcák és terek kikövezését, a főtér megtisztítását, a rendőri intézmény szervezése a jobb rendet és nagyobb tisztaságot; szellemi téren a felsőbb oktatás erős lendületet vett, s a nagy számú művelt és vagyonos új lakosokkal mintegy varázsütésre egy magasb társadalom s miveltebb társadalmi élet fejlett ki. Ez Kolozsvárt egy fensőbb művelődési pálya útjára állította, megadván a lehetőséget arra, hogy az erdélyi részek politikai és társadalmi központjává és vezetőjévé legyen s a nemzeti fejedelmek alatti tekintélyét ismét visszanyerje. . . . Másik nagy reform volt a várkörnyék polgárivá tétele, egyes iparosokkal s vagyonos honoratorokkal betelepítése. Ez ismét új társadalmi elemmel szaporította a népesedést, fölfrissítette a régi polgárságot, hatást gyakorolt a közszellemre. A várkörnyék házai és népe egybefüggőbbé tette a bel- és külvárosrészeket, új alakot s bevezettségét adva azoknak . . . A katonaságnak a polgárok hajlékából végkép eltávolítása s a város nagy vendéglőjének visszaadása szintén nevezetes vívmánya e korszaknak, valamint a nagy számú díszes középületek létrejövése is . . . A társulati szellem fölébredése főleg az aristocratiában, s a hírlapok megszólalása az irodalomban közelebb hozta egymáshoz az osztályokat; ezt nyomban követte a népnevelés fölkarolása, casinók, olvasó és jótékony társulatok alakulása . . . Két nevezetes tünete e korszaknak az

oláhság számbeli növekedése s a zsidó bevándorlás. A legerősb ellenhatás daczára is mindkettő folyvást előre haladt; utóbbi a kereskedelmi szabadság csiráját rejtette magában, a mi a következő korszakban rohamos fejlődésnek indult; az elsőnek a nemzeti-ségi viszonyok megváltozására való hatása — a mi ma már annyi gondot ad — akkor még sejtethető sem volt. Ezek Kolozsvár történetének igen érdekes lapjait teszik, s a belreformok e fejedelem uralkodását a közemlékezetben fentartják.

I. Ferencz császár 33 évi uralkodását az élete végső szakában nyilvánult közhangulat s nagy uralkodói vonások jellemzik. Ő saját esze s hajthatlan akarata szerint, vaskézrel kormányozta országait. De e politika és kormányzás nálunk nem volt képes a lelkekbe és szívekbe hatolni. Ott a két francia forradalom szabadságeszméi éltek. Páris és a francia nép győzelmei fölébresztették az alkotmány utáni vágyat, türhetlenné tették az autocratiai rendszer uralmát. Az ajk néma volt, toll nem irta le a közpanaszt; de a szenvedélyek forrongtak, a fejedelmi kormány férfiai közgyűlölet tárgyaivá lettek, a közvélemény nyílnak állandóul kitéve. Bizonytalan alaku remény s jobb idők utáni vágy szállotta meg az elméket. A kolozsvári 1834-ki viharos országgyűlés igen sokat tett erre. A másfél évtizedes szigor lazulni kezdett. Látszott, hogy a mint a fejedelem, aggulásával napjai véghatárához: úgy közeledik az ország egy nagy visszahatás rendszerbomlasztó változásai felé. Egy csöndes, sima fölületű tengerhez hasonlított a magyar társadalom, melynek fenekéről izzó vulkán moraja hallszott fel. . . . . Az erős kéz uralmát csakhamar egy jóakaratteljes, de gyöngye idegzetű és akaratu fejedelem vette át, minek az államéletre való megváltozott hatását a következő évek tanuságos eseményekben fogják elénk tárni.

V. FERDINÁND URALKODÁSA.

— 1835—1848. —

V. Ferdinánd uralkodását 1835. márcz. 2. kezdette. Erdély kivételes állapotban, feszült politikai viszonyok következtében Estei Ferdinánd ausztriai főherczeg királyi biztos kormányelnöksége alatt volt, a ki Kolozsváratt — a kormány székhelyén — lakott, erélyesen — mondhatni — katonásan igazgatott, s midőn a fejedelem halálával a trónváltozás bekövetkezett, nem a megelégedés békés hangulata élt a szivekben. Az új fejedelem, trónra léptét tudató, az elébb említett napon kelt kir. leiratában mély fájaldalmát fejezte ki idvezült atyja halála felett, s reményét, hogy Erdély lakói osztoznak abban; ígérte, hogy az ország javát és boldogságát a törvények és helyhatósági jogok által kijelölt úton előmozdítja, ugy, mint sértetlenül fenn fogja tartani kir. jogait; megerősítette az erdélyi udvari kancelláriát, kir. kormányszéket, kir. táblát, az ország köztörvényhatóságait és azok tisztviselőit; hűséget parancsolva és várva tőlük; e rendeletének országszerte kihirdetését kívánta s jó indulatáról mindenkit királyi szavával biztosított; kívánta a pontos ügyeletet arra, hogy a halhatlan atyja életében volt közigazgatás módja ezentúl is mindenütt megtartassék; végre kijelentette, hogy semmi sem lesz rá nézve kellemesebb, mintha a főherczeg és kir. kormányzék gondja, törekvése és munkája folytán Erdélyben a dolgok minél hamarabb vissza lesznek terelve azon állapotba, hogy az idvezült atyjától azon ország és a magyarországi részek országgyűlése iránt öröklött szándékát megvalósíthatja . . . A kir. kormányzék ezt körlevélben tudatta a törvényhatóságokkal, a felségnek pedig megírta, hogy kir. leiratában biztosítékát látja annak, hogy a felség üdvezült elődei példáját követve, a 3 nemzetből és 4 bevett vallásból álló kk-t és rr-t törvény által szentesített, vagy elődei által engedélyezett jogaikban, kiváltságaikban, szabadságaikban és mentességeikben sértetlenül meg fogja tartani, s azok ellenére semmit nem tesz. . . . A kir. kormányzék erre hódolólag viszonzá, hogy a felség benne helyezett bizalmát szerencséjének tartja, hűségét és háláját tanusítani el nem mulasztja, hosszas és dicső uralkodásáért az Istent

kéri; de kötelességének ismeri azt is hasonlóul kérni, hogy az országnak eddig fennállott igazgatási formája mindenben tartassék meg, s a felség a Lipót-hitlevél, a hazai törvények s azokkal egyező királyi határozatok szerinti parancsai kellően teljesíttessenek.¹⁾ Hogy a fejedelem a törvények és alkotmány megtartását és biztosító hitlevél kiadását, valamint az országgyűlés egybehívását világosan meg nem ígérte, s I. Lipóttól fogva uralkodott fejedelmi elődei szokásaitól eltérve, ily homályos értelmű kifejezésekben és csak föltételes alakban nyugtatta meg a kir. kormányzókat, ez az 1835. jun. 29. kelt s az erdélyi országgyűlést feloszlató kir. leirat azon helyéből érthető, a hol a fejedelem kijelentette, hogy akarata ellen kényszerült az országgyűlést feloszlatni, és semmit inkább nem ohajt, mint hogy a törvények tekintélye helyre állván, s az elmék az iránti engedelmességre visszatérvén, mihamarabb ismét egybehívassa s az ország kormányzatát szándékai szerinti módon vihesse.²⁾ E fejedelem alatt 1848. márcz. 15. és után gyökerig átalakított s nemzetivé lett a magyar alkotmány, melynek törvényeit Magyarországon ápr. 14., Erdély egyesülési törvényét jul. 11. irtá alá, s ezekben az új Magyarország alapjait tette le. A pályakérdés művem határaul e fényes napokat tűzte ki, a miknek hire Kolozsvárra márcz. 21. érkezett el, melynek hatása leírásánál meg kell állanom. Ebben ki van jelölve az út, a mit még meg kell tennem.

A várról és várkastélyokról, mint a mult védelmi intézményéről többé nincs mit szólanom. A közönség kebeléből egyszer emelkedett mellettök az elébbi korszakban meg nem hallgatott kegyeletes védőszó. A tróntól csak 1841. nov. 11. jött le azon figyelmeztetés, hogy a várfalak kőanyagából a faragott és feliratos kövek kivételén: a város közönségének megtartandók.³⁾ Vajha bár félszázaddal korábban jött volna! Nem pusztult volna el azon drága emléke a multnak, nem maradt volna földerithetlen homályban a vár történetének oly sok része! Az előbbi korszakban — mely rontás és építés korszaka volt — elbeszéltem lassu pusztulását s új rendeltetését.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1835. 2736. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1835. Országgy. 39. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1841. 12,981. sz.

Ledőlt már a fényes Ilium —

zengette a dalnok a mulandóságról irt szép énekében, visszagon-
dolva Trója elpusztulására. Le van rombolva itt-ott *Kolozsvár tisztes*
ódon vára is, az Óvár bástyái elenyésztek, s a magyar-, közép-,
Bethlen-, Torda-, monostorkapui és szappany-utezai bástyák köz-
épületekre vannak kinézve s eligérve! Mi marad fenn a jövő korra,
nem is tudható . . . Művem e részének végső mozzanatául szolgál-
jon e néhány sor.

A *Fellegvárról* még a katonaság egy kísérletét elbeszélem.
1831. legfelsőbb meghagyás folytán a kir. kormányzék megren-
delte a tanácsnak, hogy annak kerületét méresse ki, azon czélből,
hogy ezután 100 öl távolságon belől térítvény adás nélkül senki
semmit né építhessen. A térítvényben ígéret volt téve, hogy
mihelyt hadászati tekintetek lerontását kívánják, az illető elle-
nezni nem fogja. A város és vármegye mérnökei, Pataki Mihály
városi majorságügyi előadóval a mérést megtették, de az ugy
eltévedett, hogy többé meg nem találták. 1839. felsőbb parancsra
ugyan az, mint főbíró újabban kimérette, s a kir. kormányzékhez
tett jelentésében előadta, hogy a kincstár birtokát tevő Fellegvár
ugynevezett *csúcsától* indulva el — három oldalról semmi épület
nincs, a 100 öl szabad hely megvan, de vannak abba bele nyuló,
magánosoktól emberi emlékezetet meghaladó idők óta örökjoggal
birt, dézma és adó alatt levő szöllők és puszta földek, melyekre ha
valaki építeni akarna, kötelezvényadásra nem kényszeríthető, addig,
mig birtoklási joga elvétetvén, azon hely kincstári birtokká nem
változik át. A déli oldalon majdnem megszámlálhatatlan épületek
földbe, kősziklába ásott-véselt házikók, kunyhók vannak, melyek
földét a r. kath. plebánus és szent Erzsébet-kórház saját birtokuk-
nak tartják, a rajta lakók mindig díjt [*taxát*] fizettek, egy rész a
város földé, de a melyet a birtokos nem attól vett, hanem egyiktől-
másiktól, kik régi idő óta különböző módon szerezték s birták.
Ezeket sem lehet kötelezvény [*reversalis*] adásra szorítani a két
egyházi birtokos akarata ellenére s tulajdonossági joguk sérelme
nélkül. A kir. kormányzék felhívta a nevezett két birtokost annak
igazolására: földesuri jogon vesznek e a Fellegvár oldalában lakók-
tól díjat? s ha azon, mikor szerezték azt? A felelet az volt, hogy
a plebánus és szent Erzsébet-kórház azon földet, melyen hajdan

szőlő volt, egyházi alapítványként, emberi emlékezetet feljülhaladó idő óta birták, s ezen jogukat igazoló érvöket felhozván, birtokjoguk kétségbevonása ellen tiltakoztak. A kir. kormányzék előtt az ügyiratokból kiderült, hogy a Fellegvár nem formaszzerű erőd, az előtt nincs szabad vártér vagy váröv [*Esplanade*], az épületek helye hajdan szőlő-hely volt, melyet az egyház alapítványul birt s a melyről a lakosok régen dézmát, később bérdfjat [*taxát*] fizettek. Mások a város földére építkeztek, adót fizettek s mindkét-féle lakók házaikat s kunyhóikat emberi emlékezetet meghaladó idők óta birják; a nép legszegényebb osztályához tartoznak, s lakásuk oly hegytetőn van, melyről iszony alá is nézni, ott lakni vakmerő istenkisértés... A kir. kormányzék megírta a főhadivezérségnek, hogy nem látja át, miképen lehessen a különböző birtokosoknak tulajdonjoguk sérelme nélkül megtiltani a szóbanlevő helyen építkezést, hanem ha a katonai rend ahoz való jogát kimutatja, ha bebizonyítja, hogy azok valaha a Fellegvárhoz tartoztak, s csak később mentek a magánosok birtokába föltételesén. A főhadivezérség válasziratában elismerte, hogy ilyesminek levéltárában nyoma nincs, de a Fellegvár véderőd-természetéből következik, hogy 100 öl távolságra körében építeni nem lehet. A bizonyítás a birtokosok tiszte, a katonaság követelése mellett a legfelsőbb helyen megállapított erődítési szabályokban elég érvet vél találhatni. A kir. kormányzék ellenben a bizonyítással a katonai hatóságokat vélte köteleseknek, nekik kellett volna őrködni, hogy a hely be ne építtessék. Egyebet kivihetőnek nem gondol, mint azt, hogy további nagyobb építkezések ott ne legyenek. A felség erre 1845. octob. 16. tudatta a kir. kormányzékkel, hogy a katonai hatóságok azon kivánságuktól, hogy a Fellegvár közelében 100 ölre minden magán-építés megszüntetessék, a kir. kormányzék által felhozott indító okoknál fogva, elállott, csak azt kívánja, hogy a birtokosok azon helyen nagyobb s szilárdabb épületeket ne építhessenek; a mit az a tanácsnak és r. kathol. püspöknek megírt, s így a katonaság és város közt évek során át fennállott ezen egyenetlenség végképen megszűnt. ¹⁾

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1831. 13,694., 1832. 13,126., 1835. 7111. 1839. 4078. 6378. 10,002. 10,410. 12,798., 1840. 905., 1841. 5166. 11,026. 11,512. 11,848., 1845. 13,116. sz.

A vagyongyarapodásnak új forrásaira útalta Kolozsvár városát a megváltozott idők szelleme. Ez az önsegélyé, birtokainak, jogainak és javadalmainak ugy hasznosítása, hogy abból a közszükségek fedezhetők legyenek, a hiányt a polgárok tehetségök szerinti segélye pótolván.¹⁾

E változásban az életösztön és egyéni vállalkozó szellem hatalmas ereje nyilatkozott, szemben a községi szervezetek nehézkes mozgásával, nem egyöntetű munkáival, birtokaik sokszor csekély sikerű értékesítésével. A község másnak engedte át jogait s jó árt kívánt érette. Az egyéni becs- és haszonvágy vállalkozót teremtett elő, de az igyekezett úgy élni vele, hogy pénzének kamatát, munkájának hasznát megkapja, s az érdekek és törekvések ezen kölcsönös egymásra hatása a közönségnek és egyénnek egyformán javára volt. A községi javak ily módon birtoklása és kezelése által sok vállalkozó lett vagyonossá; de polgártársaik ébersége s a tisztviselők lelkiismeretes kötelességteljesítése mellett a közönség is képessé lett a haladó idővel versenyt haladni, a fejlődő szükségek s üdvös javítások anyagi eszközeit megszerezni. Kívánatos volna, hogy az őstől örökölt törzsvagyon okos birtoklása és észszerű használása által a polgárok ereje megkiméltessék; de ha ki nem kerülhető, az önkormányzati jog, az ősök példája és közmivelttség terjedése, általában az emelkedő jóllét megérdemli, sőt követeli a közérdekek kész gyámolítását s a közjó előmozdításához való anyagi járulást... Méltó, hogy emlékezetben maradjon a közönség vagyonának egy eddig elé nem fordult gyarapodási alkalmá. Gróf Rhédei Ádám nevében t. i. az 1847. nov. 27-ki esküdt-községi gyűlésben

¹⁾ Hogy Kolozsvár korábbi századi pénzbevételeivel és kiadásaival a mostaniakat egybehasonlítani s így szükségei és fedezeti ereje változását megítélni lehessen, ide igtatom az 1843. évi bevétel és kiadás *kimutatását*.

Rendes jövedelem	29,324 frt 36 kr.
rendkívüli	6,458 frt —
	<hr/>
együtt	35,782 frt 36 kr.
Rendes kiadás tisztekre, szolgákra	13,517 frt 24 kr.
bizonytalanok	22,034 frt 24 kr.
	<hr/>
együtt	35,551 frt 24 kr.
A kettő egybehasonlítva	35,782 frt 36 kr.
	<hr/>
	35,551 frt 24 kr.
	<hr/>
pénztárkészlet	231 frt 12 kr.

előterjesztetett: hogy a gróf Ágoston Istvánnál levő 6000 v. r. frtját, a mi eddig a kamataival együtt 17,280 r. frtot tesz, s legfelsőbb helyen meg van ítélve, a város közönségének ajándékozta, oly módon, hogy a felhajtás költségének levonása után fenmaradó összeg hasonfele legyen a külmagyarutezcai evang. reform. templomé, költségei fedezésére, másik hasonfele szolgáljon a nem rég felállított dolgozóház alaptőkéjeül, s ebből 2000 frt fordittassék a sétatér csinósítására. Ajándékozó kérte a tanácsot, ezek feletti lelkiismeretes örökösre. A v. esküdt-közönség mind írásban, mind kiküldött bizottsági tagok által hálásan köszönte meg a nagylelkű adományt s az ev. ref. egyházközönséget felkérte a felvételben segédkező bizottsági tagok kinevezésére.

A város határai védelmére azok kijárása szolgált, a mit egy bizottság házilag vitt végbe. Két határkijárást jegyzek föl emlékezetül. Az egyik 1843. volt, midőn a nov. 3-ki esküdt-közönség közgyűlése ezt elhatározván: a bizottság elnökévé Szathmári P. Gábort választotta, jegyzővé Pataki Józsefet, tagokká: főszónok Forrai Györgyöt, Bene Józsefet, Kilyén Mihályt, Simon Eleket, Akeszman Jánost és mérnök Hermann Sándort. Elvül kimondatott, hogy az első ponttól az utolsóig mindenütt mindnyájan jelenjenek meg, aapidíjakhoz mért élelmi költségadást az esküdt-közönség meghatározta s útalványozására a tanácsot felkérte. A választott férfiak és polgárok, kivált az öregek, kik a város egy vagy más határát ismerik, a bizottság felszólítására megjelenni tartoznak. A mérnök helyrajzot készít róla s a távolságokat legalább lánczméréssel kijelöli. A tanács elfogadta az esküdt-közönség határozatát s végrehajtása iránt intézkedett... A bizottság az 1844. márcz. 8-ki közgyűlésben javaslatát s a jegyzőkönyvet a város határainak a határlevelek szerint történt kijárájáról beadván: a közgyűlés örömmel jelentette ki, hogy a bizottság úgy a tanácsnak, mint az esküdt-közönségnek másfélszázados ohajtását teljesítette akkor, midőn ezen határkijárást végbe vitte, a nem kevés terühvel és fáradsággal egybekötött munkáért köszönetüket nyilvánították s ezt maradandó emlékül jegyzőkönyvbe igtatni határozták. A munkálat tartalmára nézve: minthogy Bányabük, Rőd, Györgyfalva, Szamosfalva, Szent-Miklós, Apahida, 'Súk, Fejérd és Papfalva határainál vagy semmi vagy kevés különbözés van, ez külön intézkedést kíván; kitűnt Kolozs-Monostor, Bács és Kajántó, a hol és pedig főleg K.-Monostor

és Kajántó felől nagy foglalások voltak, s ebből folyólag a határjáró biztosok arra útasítottak: 1. hogy az első pont alatti falvak birtokosait hiteles kir. emberek által szólítsák fel, hogy midőn az idő kinyilik, jelenjenek meg a határdombok kiigazítására, mit ha nem tesznek, a város a maga részét meg fogja újítani; ezt a város biztosai tegyék is meg s egyik határdombtól a másikig való távolságot mérjék fel, az egész határról készítsenek helyfelvételi rajzot, melyen a vitás vonal is részletesen legyen kijelölve; a hol nagyobb vitás területek voltak, mint Györgyfalván egy erdő, Szamosfalván Pál Mihály foglalása, Súkon a Szamos régi árkanak fele, tetteleg foglalják vissza, mindezekre a szükséges költséget, mind a tanács, mind az esküdt-közönség útalványozta. A kolozsmonostori, bácsi és kajántói vitás részeknek békés úton kiegyenlítésére ezen alapítványi javak főfelügyelője, a róm. katolikus püspök hajlandónak nyilatkozván: erre a közgyűlés kinevezte Szathmári P. Gábort, ifj. Pataki Józsefet, Grois Gusztávot és a város szónokát Forray Györgyöt, ugy, hogy eljárásukról annak idejében tegyenek jelentést, a kolozsmonostori kettős határdombot az agyagdombnál feltöltéssel helyre hozván s az agyaghordással okozott gödröket betöltvén. A következő 1844-ik évben e határkijárást bevégezése határozatván: a jun. 18-ki közgyűlés a határok megismerése végett minden városnegyedből egy ifju kineveztetését határozta meg, a mit a tanács is elfogadott. Ezek voltak: id. Ferenczi Mózes, Váradi Mihály, Varga Ferencz, Koncz Dániel és ifj. Pataki József, a kik azután a bizottsági elnök felszólítására a városnegyedekből gyalogosokat rendeljenek ki kapával, ásóval, lapáttal a határdombok megigazítása végett. Ez a kelt határozat szerint végre is hajtattott s a város birtokterülete foglalások ellen biztosított. ¹⁾

Politikai életében a haladó idő és változó közszellem több változást idézett elő. 1840. febr. 12. a képviselő-testület közgyűlései napját régi végzések értelmében péntekre határozta, kivéve az ünnepet, mire ha az esküdt-polgárok meg nem jelennek, s e miatt a közdolgokban hátramaradás lesz vagy kár következik, csak a meg nem jelenők tétettek felelőssé. A gyűlést járják el körlevéllel — mondja a végzés — melyet minden tag sajátkezüleg írjon alá. Mikor egy gyűlésnél többet is kell tartani, járják el azelőtti napon.

¹⁾ E végzések mind az *ered. j. könyvből* valók.

Ha péntek vásárnapra esik akár Kolozsvárat, akár közel a vidéken, akkor se tartassék gyűlés; ha pénteken sem szükséges a gyűlés tartása, járassék el előre... 1841. jun. 11. szavazattöbbséggel meghatározott, hogy a választott e. közönség tagjai közül 51 minden, 30 csak pénztárt és polgári jogot nem illető kisebb ügyekben határozhasson. Ha 10 óráig 30-n nem jelentek meg, olvastassék névsor, s oszoljanak el, a gyűlés meg nem tartásából származó feleletteher háromoljon a meg nem jelenőkre. . . . A királyi kormányzék előtt a tanács fölterjesztéseiből olyasmi tűnvén fel, mintha Kolozsvárat kétféle polgárság lenne: az 1841. május 21-ki közgyűlés végzése folytán megiratott, hogy kétféle polgár nincs; a mesterségekért eskettettek fel a város hűségére, hogy mesterségeket folytathassák, de más polgári jogokkal nem élnek; polgárok csak azok, kiknek birtoka van, t. i. oly házuk, hogy abban rajtok kívül még egy kormányi tisztviselő vagy katonatiszt ellakhatik s a polgári hitet letették. . . . Mint a polgári öntudat erősödése s nagyobb politikai mivelttség jelét említem meg, a mi Kolozsvár 1846. márcz. 18-ki közgyűlésében előterjesztett, hogy Kolozsvár városában eddigelé a polgárok közé birtokuknál fogva fölveteknek csak egy ívnyi papír 8-ad részére irt aljegyzői bizonyítvány szokott adatni polgári jogaik igazolásaul, a mi a város tekintetével nem egyezett meg; indítványoztatott tehát, hogy ezentúl a szász városok példájára a város első tisztei aláírásával és pecsétével megerősített formaszerű oklevelet adjon ki, mit az illetőnek késő unokái is díszjelül megőrizzenek. Az így felvett polgárok a polgári díjon feljül fizessenek még 1 firtot, melynek $\frac{1}{3}$ -da legyen a majorsági pénztaré, $\frac{1}{3}$ -da a főbíróé, ki a pecsétet rá teszi, $\frac{1}{3}$ -da az aljegyzőé, a ki azt kiállítja. Elfogadván ezt a községi képviselő, a végzés átadatott Wendler Frigyes polgármesternek, mint az oklevél tartalma megállapítására kinevezett bizottság elnökének 8 nap alatti jelentéstétel végett. 1842. a jan. 19-ki esküdt-községi gyűlésben az egyik követ, Grois Gusztáv, az országgyűlésről tevén jelentést: megemlítette az országgyűlésen tett azon indítványát: hogy a polgári születésűek ne csak a titkárságig, de akármely hivatalra alkalmaztassanak, de a követek nem pártolták; ajánlja azért, hogy a közgyűlés az ország minden törvényhatóságát pártolásra szólítsa fel, a mi elfogadtatott s a felhívás megtétetett. ¹⁾ Nagy mozgalmat idézett elő a királyi kormányzéknek 1822. jan. 8. a felség

1821. nov. 30-ki parancsa következtében helyhatósági szabályainak [*Statutum Municipale*] átalakítása s azon fogyatkozásaitól megtisztítása iránti rendelete, melyek a törvényekkel és felsőbb rendeletekkel nem egyeztethetők s a mostani idő szelidebb erkölcsével ellenkeznek. A tanács az esküdt-közönséggel együtt higgadtan megfontolta a dolgot, s azon elhatározásra jutott, hogy kérje a felséget: ne kényszerítse őket helyhatósági szabályaik megváltoztatására, mert a városi községeknek a Hármaskönyv III. r. 2. czíme szerint joguk van ilyeket alkotni még nem sarkalatos törvény ellenére is; e joggal Kolozsvár élt a magyar királyok és erdélyi nemzeti fejedelmek alatt, polgárai ezek megtartására esküvel voltak kötelezve; megtartotta őket ebben az 1691-ki Lipót-hitlevél, megerősítették III. Károly, Mária Theresia, II. József fejedelmek, és az 1791. 14. t. cz. Kérte azért a tanács ezen helyhatósági törvényeiben való megtartatását, mert Kolozsvár közönsége azokat mind szereti, minden ügyeit azok szerint intézni már hosszú századokon át megszokta. A tanács e határozatát 8 év eltelte után terjesztette — a királyi kormányzék pártolása mellett — a felség elé, honnan 1831. febr. 5. visszairatott, hogy a felség nem akarja a város régi helyhatósági szabályait eltörölni, sem szabályalkotási jogát csorbitni, csak némely kijelölt pontoknak a mostani korhoz alkalmazását kívánta, ilyenek: a perbeli eljárásról, gyámokról, végrehajtásról, az adósokkal való bánásról szóló czikkek. Meghagyta tehát a királyi kormányzéknek, hogy a tanácsnak komolyan hibául téve ki, hogy jelentését 8 évig nem terjesztette fel, parancsolja meg, hogy a város helyhatósági szabályait mind irány, mind a megjelölt szabálypontok tekintetében, halogatás és tekervényeskedés nélkül vegye komoly vizsgálat alá, s megigazítva, a királyi kormányzék útján terjeszse fel, felküldvén I. János királynak a helyhatósági szabályok I. része XI-t czíme 2 §-ban említett kiváltságát is. E parancs közöltetvén az esküdt-közönséggel: az eleinte a legkisebb változtatásnak is határozottan ellene volt, később még is beleegyezett, hogy a módosítás, illetőleg újraalkotás iránt véleményadásra bizottság neveztesse ki, mely munkálatát a közgyűlésnek beadta, az megvizsgálván, helybenhagyta; s mikor a tanács ezt a közmegállapodás szerint elkészítve,

¹⁾ E végzések mind az ered. j. könyvből valók.

j. könyvi kivonatban még egyszer az esküdt-közönség elé terjesztette, oly ellenzésre talált, hogy új bizottságot neveztek ki, többnyire ügyvédekből, azok más munkálatot készítettek s elfogadás végett a tanácsnak átadták. Ez megkísérlette a két munkálat egyeztetését, de fogamat nélkül, a képviselő-testületi külön bizottság semmi egyezsége s munkálatában teendő módosításra birható nem volt, s így nem volt más mód, minthogy mindkét munkálat a királyi kormányzékhez s onnan a felséghez terjesztessék. A kir. kormányzék az I. János király kiváltsága felküldését illető parancsnak utólagos teljesítését ismételve rendelvén: a tanács azt jelentette, hogy az benne van a másolatban felküldött régi helyhatósági szabályok utolsó 10. §-ban, azért nem tartotta szükségesnek külön leiratni. A királyi kormányzék ekkor a két munkálat egyeztetése, Izabella királynénak — a régi helyhatósági szabály I. része, 2-ik czíme 2. §-ban említett — kiváltságával együtt felterjesztése s az ügy ily soká haladása okainak megírása végett küldötte vissza az ügyet, hogy így azok újabban a felség elé terjesztessenek. A tanács erre tett jelentését a királyi kormányzék 1834. nov. 19. intézte el, az ügy ellátásáról a felséghez tett jelentése azonban csak 1839. küldetett fel s ott febr. 27. láttatott el; meghagyatott t. i. a kir. kormányzéknek, hogy Kolozsvár város tanácsától az ügy mostani miben létéről — az eddigi késedelem igazolása mellett — felvilágosítást kérjen, s mihamarabb terjeszse fel, a mit az a tanácsnak tudtára adván: az ügy hallgatásba merült, a munkálatok egyeztetése félben, Kolozsvár városa régi helyhatósági szabályai háborítatlan használatában maradt — az 1848-ki nagy változásokig. Az idő és haladás szelleme a kormány szándékát elkésettnek, a polgárság azzal ellenkezését hiu törekvésnek bizonyította.¹⁾

Megkísérlette Kolozsvár városa tanácsa és képviselote 1840. sept. 11. a kir. kormányzékhez tett feliratában annak kieszközölését, hogy mintán a közigazgatás gyorsítása végett a felsőbb kormányhatóságoknak egy helyen központosítása mind a felség, mind az ország kk. és rr. által már többször elismertetett, s miután megszerezvén az ország a r. kath. tanulmányi alaptól a régi

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1822. 271. törv. sz. 1830. 12,903., 1831. 2647., 1834. 2119. 5792., 1839. 3752. sz.

jezsuita collegium nagy épületét, remélhető a kir. kormányzéknek állandóul Kolozsváratt maradása, kérte a kir. kormányzék: eszközné ki a felségnél a kir. kincstárnak átköltöztetését, mely végre a város ingyen átadja b.-monostor utcza [régen *Fejér Ló*, most] *redout* név alatt ismert nagy házát és kis-mesterutczára átnyúló telkét, ugy, a mint most van, annak hivatali helyétül, minden megtérítés nélkül, s azt mindaddig birtokában hagyandja, mig az a kir. kormányzékkel együtt Kolozsváratt lesz. A kir. kormányzék átírt a kir. kincstárnak, a tett ajánlatra nézve nézetei közlését kérve, mely az ügyet a felség elé terjesztvén: onnan — a mint átirata szól — 1840. decz. 9-n, egy márcz. 14-ki keletű korábbi kir. rendeletre hivatkozólag, azon parancs érkezett hozzá, hogy minden egyéb tárgyalást mellőzve, egyedül a Szebenben építendő kamarai hivatalhelyiség kérdésére terjeszse ki hivatalos tanácskozását, a mit az azon megjegyzéssel tudatott a királyi kormányzékkel, hogy erről Kolozsvár város tanácsát értesitse, s ez a meghagyást 1841. jan. 28. teljesítette is. Így végződött a felsőbb kormányhatóságok egy helyen, esetleg Kolozsváratt egyesítése iránt 1790. óta annyiszor felmerült és ismét feledésbe ment kérdésnek tárgyalása, Kolozsvár a maga életérdekeivel mindig szemben ellenfélképen találván az erdélyi udvari kancelláriánál levő befolyásos szászokat és a szászok fővárosát, Nagy-Szebent.¹⁾

Kolozsvár politikai életében csaknem esemény, Méhes Sámuel és Grois Gusztáv 1841—43-ik évi országgyűlési követeinek eljárásukról, az 1843. febr. 8-ki képviseleti közgyűlésben tett nyilvános jelentése. „Tizenöt hónapig tartott e gyűlés — így szól Méhes, az egyik követ, társa nevében is — kizárólag útasításaikat követték, részrehajlás, dícs- és tapsvágytól távol. A közvélemény eredménytelenséggel vádolja ez országgyűlést — ugymond a jelentő követ — pedig határozatai ellenkezőt mutatnak; azok közül némelyek törvénynyé váltak, ilyenek I. a választási és rendszeres bizottsági törvények, — II. mások nem erősítették ugyan meg, de jobb jövő reményével biztatnak, ilyenek: a) a magyar nyelv ügye. Erről törvény alkotva nincs, de némely elvek ki vannak mondva: így például: hogy a törvények szövege latin és magyar legyen, a magyar és székely törvényhatóságok egymással és a kir. kormány-

¹⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1840. 10881., 1841. 867. sz.

székkal magyarul levelezzenek, az országgyűlés a felséghez magyarul tegye fölterjesztéseit. Remélhető, hogy a mint a felség Magyarországnak megadta, Erdélytől sem vonja meg; b) a közhivatalokra való választás feletti vita is: 3 vagy 9 választott terjesztessék-e a felség elé? a sérelmi térről a törvényhozására tétetett át, s 3-nak felterjesztése határozatilag kimondatott; c) valamint a pereknek az országgyűlés alatt folyása elve is, — III. számos hazafias és emberies végzés kelt: a) az urbéri törvényjavallat, jobbágyok szabad költözése, nem-nemesek személyes perelhetése, birtok- és hivatalképesség, földesuri büntetések szabályozása, az urbéri szolgalmak körüli visszaélések korlátozása, közmunkákban a nemesség részvéte oly módon, hogy a jobbágyok abban eltöltött napjainak fele földesuri szolgálatba számíttassék; törvény alkotás az *országos muzeumról, nemzeti színházról, országos tanácskozási házról, a Magyarországgal való egyesülésről* sat. IV. A XIX. század szellemének s a közkivánságnak megfelelő határozatokat hoztak végre — s ezekben Erdély megelőzte Magyarországot — az iránt: a) hogy a közmunkákban ezentúl ne legyen személyválogatás, b) a 3 bevett nemzet és 4 bevett vallás minden polgára a legfelsőbb hivatalokra is alkalmaztassék, c) a földesuri hatalom alatt állóknak fekvő birtok szerezhetési s javaikról a szabad rendelkezési jog megadassék, a vallási sérelmek közül a legsértőbb, a térítvényadás semmisnek nyilvánított. Nem volt sikertelen az országgyűlés munkálkodása — mondja a jelentő — elvetette magvát sok jövendő jónak, csak bizniok kell a fejedelemben, a hazafiak kitartásában és az időben . . .“ A választott esküdt-közönség élénk figyelemmel hallgatta végig az érdekes jelentést s kifejezte: „hogy követei érdemtelenen jártak el megbízatásukban, a közönség büszke követeire, legyenek meggyőződve, hogy nemcsak a választott esküdt-közönség, de az esküdt-polgárság közszeretetét bírják. Örvendező szavuk nem pusztá szó, de komoly kijelentés, miért minden viszonyok közt helyt állnak . . . Ennek kapcsolatában meghatározottatott, hogy a követek napi díját a kir. kormányszéktől kéri, s ha meg nem nyerik, a város majorsági pénztárából fedezését maguknak fentartják.¹⁾

Közigazgatási természetű — látszat szerint, de éles politikai jellegű lényegben az a harc, melyet a szász nemzeti egyetem

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

[*universitas*] az erdélyi magyarság ellen 1844. megkezdett, midőn egyenesen a felséghez intézett kérvényében azt adta fel, hogy Erdélyben az újabb időben a német nyelvre nézve közigazgatási úton sérelmes lépések tétettek, a magyar és székely t. hatóságok a szász t. hatóságokkal való levelezéseikben az eddigi gyakorlattól eltértek, a mit törvényhozás útján megnyerniök nem sikerült, tényleg behozták, s a magyar nyelv használatát a szász törvényhatóságokra erőszakolni igyekeznek. Kérték tehát, hogy a felség ez újításokat tiltsa meg, s a magyar és székely törvényhatóságokat útasítsa arra, hogy a szász törvényhatóságokkal hivatalos levelezéseiket az eddigi gyakorlat szerint latinul folytassák, s ha nem, a szász törvényhatóságok német levelezéseit elfogadni és tárgyalni ne vonakodjanak.

A felség 1844. május 3-án ¹⁾ az erdélyi királyi kormány-székhez intézett udvari rendeleti *tervezetben* azon akaratának kijelentése volt javaslatba hozva, hogy a szász törvényhatóságok a kir. kormányzékkel való levelezéseikben tartsák meg a latin nyelvet, de az is meghagyásait hozzájuk intézze latinul; meghagyta azonban, hogy Szeben és Brassó közönségeinek a német levelezésért a legfelsőbb megrovás adassék tudtára. Ez utóbbi azonban később a leküldött rendeletből — a kancellária befolyásán kívül — a felség beleegyezésével kihagyatott; másik ágára t. i. a törvényhatóságoknak egymásközi levelezésére nézve a szász egyetem panasza következtében a kir. kormányzéknek ugyanazon napon meghagyatott, hogy annak mibenállásáról tegyen felvilágosító tudósítást. A kir. kormányzék 1844. jul. 15-ki körrendeletében ²⁾ meghagyta a törvényhatóságoknak, hogy levéltáraik adatai alapján küldjenek fel hivatalos kimutatást arról: minő nyelven folytatták levelezéseiket a szász törvényhatóságokkal 1791. t. i. a magyar nyelvről alkotott 31. t.-cikk keletkezése óta 1810-ig, és 1825-től 1840-ig? Kolozsvár is megtette jelentését azon évi decz. 6-n, melyből kitűnt, hogy az összes szász törvényhatóságoktól 1791. óta hozzá 124 latin, 27 német, 69 magyar megtalálás érkezett, onnan pedig azokhoz 16 latin, 3 német, 63

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kanc. oszt. 1492. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 5676. sz.

magyar felelet adatott.)¹⁾ Ezt a tényt derítették ki az egész országból beküldött 97 e tárgyú hivatalos jelentés és kimutatás számai, melyeket a kir. kormányzék egy általános *Kimutatásba* foglalt össze s a felséghez felküldött. Ebből világosan kitűnt: „hogy a magyar és székely törvényhatóságok 1791. óta a szász törvényhatóságokhoz legtöbbszörre magyarul irtak, sőt a szász törvényhatóságok is nemcsak latinul, de magyarul is leveleztek; váratlan, valótlan és alaptalan tehát a szász nemzeti egyetemnek a magyar és székely nemzet ellen a felség előtt tett fennebbi állítása; méltatlanul vádolta azokat újítással, mert azok a mellékelt jegyzékek szerint a magyarul levelezésnek a kijelölt év után folytonos gyakorlatában voltak; újítást a szász törvényhatóságok kezdetek a németül levelezéssel, mely soha használatban nem volt, s csodálatos, hogy azon egyetem, a felséges fejedelem, minden népei közös atyja előtt nem átalta ily hamis tudósítással valami különös kegyet keresni. Ez indító okokból a kir. kormányzék nézete szerint az említett egyetem levelezés iránti kérésének, mint alaptalannak, helye nem lehet; valamint annak sem, hogyha ők a magyar és székely törvényhatóságokhoz németül irtak, azok elfogadni és tárgyalni kötelesek legyenek, mert erre sem a törvényekben, sem a gyakorlatban alap nincs; a magyar és székely törvényhatóságok sem kötelezhetők a törvény és közgyakorlat szerint s az 1791.

¹⁾ Részletes *Kimutatás*:

	<i>deák</i>	<i>német</i>	<i>magyar</i>
1. A szász nemzeti egyetem [<i>Universitas</i>]	1	—	—
2. Szebeni tanács, rendőrigazgatóság	48	5	6
3. Medgyesi „	14	1	1
4. Besztercezi „	26	2	8
5. Szászsebesi „	3	4	—
6. Brassai „	22	3	30
7. Szerdahelyszéki tanács	3	—	1
8. Segesvári „	4	12	1
9. Szászvárosi „	1	—	11
10. Nagy-Sínek széki „	2	—	—
11. Szász-Régeni „	—	—	10

124   27   68

Kolozsvár által adott válaszok   16   3   63

Orsz. levélt. erd. oszt. 1844. 5676., 1845. 13656. sz.

31. t.-cikk keletkezése után arra, hogy latinul vagy magyarul levelezzenek. Ha mégis a szász nemzet közigazgatási úton ezt a német levelezési jogot megnyerné, ez a más két nemzetre nézve oly sérelmes lenne, a mi a polgári egyetértést megzavarná. A kir. kormányzék nézete szerint tehát e kérésnek sem lenne hely adandó, hanem az eddigi törvény és gyakorlat a törvényhozás újabb intézkedéseig fen lenne tartandó; az 1791. 31. t.-cikkben foglalt eseteken kívül a szászoknak nincs joguk a németül levelezésre, hanem tetszés szerint választhatják a latint vagy a magyart... A kir. kormányzék felterjesztése mellett külön véleményt adott be br. Bruckenthal József kir. kormányzék tanácsos, a szász nemzet német levelezését a közjog, a nemzeti nyelv természeti joga, a három nemzet jogegyenlősége és a viszonyosság szempontjából védve. A kir. kormányzék föliratát 1845. jul. 15. küldötte fel az erdélyi udvari kancelláriához, mely az iránt nov. 28. tette meg előterjesztését a felséghez, Konradsheim udvari tanácsoson kívül egyértelműleg, a kir. kormányzék föliratában foglalt elvek és javaslatok értelmében, hangsúlyozva különösen azt: „hogy miután kellően be van bizonyítva a kérdés törvényes állása, a netalán más irányu intézkedés a magyar és székely törvényhatóságok által a törvények és gyakorlatban levő szokás elleni újításnak tekintetvén s épen azért úgy gyakorlati mint törvényes szempontból sikert nem igérvén, a felsőbb rendeletek és legfőbb államtekintély kikerülhetlen csorbitását s az elmék nagy elkeseledését idézné elé: azon nézetét fejezte ki, hogy a szász törvényhatóságok akár latin, akár magyar átíratait fogadják el s tárgyalják, az eddigi szokáshoz képest, valamint szintén ők is tetszésök szerint használják akár a magyar, akár a latin nyelvet...“ Azonban az előterjesztés elintézetlenül maradt, s a kir. kormányzék felirata külborítékán levő hivatalos megjegyzés szerint: *igy jutott levéltárra.*¹⁾ E vitás kérdés az 1846. I. t.-cikkben így intéztetett el: „az 1. §-ban: a kir. kormányzéknek azon jog adatott, hogy rendeleteit minden alárendelt hatóságokhoz magyar nyelven adhatja ki, a 4. §. szerint a magyar és székely törvényhatóságok kebelökben a magyar, a szászok a német nyelvet használják, a

¹⁾ *Ist unerledigt herabgelangt im J. 1851. Siehe Ministerial-Zahl 3809/41. 1851.*

szász törvényhatóságok a többi törvényhatóságokkal való levelezésökben az 1791. 31. t.-cz. alkotása óta gyakorlott szokásban továbbra is meghagyatnak . . .“

Politikai és társadalmi mélyen fekvő oka volt azon viszálynak is, mely 1817—1818. a kolozsvári tanács és főurak s nemesek közt annyira élesedett, hogy az első a felségnél keresett érte orvoslást. Még 1816. t. i. február 12. a fejedelem születésnapja estéjén, midőn a város nevezetesebb utczái és épületei s azok közt a főórhely is ki voltak világítva s nagy csudálkozó néptömeg gyült össze, kik között a főbíró is leányával jelen volt, gróf Kendeffi Ádám és gróf Bethlen Lajos egy szánkában ülve a sokaság közé bevágtattak s másokkal együtt a főbíró is csak hogy le nem verték; a főbíró megszólította a szánkázókat, hogy miért hajtatnak a sokaság közé? gróf Bethlen Pál a szánkát megállítá, a főbíró rúttul szidalmazva pofonütéssel fenyegette, mely sérelmet az egész polgárság magáévá tett s érte elégtételt kívánt. Hivatalos és baráti közbenjárásra a dolog oda fejlődött, hogy az elégtétel megadatott, a gróf írásban kért érte bocsánatot; de a bántás emléke a szivekben megmaradt, annyival inkább, mert ez és más ifjabb gavallérok egy idő óta a városon sok rendetlenséget követtek el, szegény embereket lovaikkal elgázoltak, egymással párbajt vívtak sat. A tanács az esetet a kir. kormányzéknek följelentette s ily és hasonló kihágások megakadályozása végett intézkedést kért tétetni. Ez a dolog elintézéséül visszaírt, hogy a tanács jövőben hasonló esetekben tekintet nélkül a személyekre éljen hatalmával; addig is az érintettekről főleg a párbajról tegyen részletes jelentést, hogy a kir. kormányzék a szükségeseben intézkedhessék. E történet a tanácsijegyzőkönyv útján a felségnek is tudomására jutván, nemcsak, de gróf Kendeffi Ádám ellen Fejér Jakab kir. kormányzék irnok is panaszolván, hogy őt nyilvános helyen felpofozta: a kir. kormányzéknek meghagyatott, hogy a dolgot nyomoztassa ki, s tegyen felőle felvilágosító jelentést. Ez a tanácsot ily értelemben útasította, mely 1817. decz. 1. jelentést is tett, de a párbajról felvilágosítást adni nem tudott. Az esküdtközönség — még mielőtt a kir. kormányzék ez ügyben felírt volna — panaszt emelt a felségnél, előadva, hogy némely ottani főurak és nemesek a tanácstól való függést nem ismerik el, a hibázó családokért megfenyítés végett udvaraikba bemenő tanácsai tisztvise-

lőt be nem bocsátják, sőt a kir. kormányzék rendeleteinek sem engedelmeskednek. A felség jan. 13. a kir. kormányzékhez küldötte le a panaszlevelet s meghagyta, hogy a tanácsot útasítsa azon tények előadására, melyekben engedetlenségök nyilvánult, vagy a midőn vétkes cselédeiket nem adták ki, s maga azokat kinyomoztatván: az eredményről küldje fel a jegyzőkönyvet, addig is gondoskodván a tanács tekintélyének bárki által épen fentartásáról. Az ily értelemben útasított tanács 1820. nov. 20. jelentésében több tényt hozott fel a létező panaszok igazolásaul, továbbá idézte az esküdt-közönség 1817. évi ápr. 1. gyűlése jegyzőkönyvét, a hol számos eset volt elősorolva, felhozta az azon év elején a város vigadóájában történt bizonyos esetet, midőn a tanács jan. 4-ki ülésében a kir. kormányzék meghagyására nyomtatásban kihirdetette: „hogy a redout táncztermében tartandó álarczos bálokon megjelenő méltóságok, nemes és polgári renden levők alkalmatlanitása s történhető megkárosítása tekintetéből, a most említett mulató helyen — az egyetlen felvigyázó katonatiszthen kívül — fegyveresen vagy sarkantyus lábbelivel senki meg ne jelenjék, különben tulajdonítsa magának, ha akármi karbeli is, meg nem fog szenvedtetni a mulató közönség kiméletet érdemlő társaságában.“ Ez általános felháborodást idézett elé ugy a katonaság, mint a főúri rendűek némely köreiben, s a tilalom ellenére mindjárt az első nyilvános álarczos bálra mindkét renden levők számosan jelentek meg sarkantyus csizmával és fegyverökkel, a polgári rendűek közül is egy-kettő szuronyt rejtő bottal. A mint az ajtón álló rendőri tisztviselő őket a tilalomra figyelmeztetve megszólította, iszonyu zaj és lárma támadt, a kir. kormányzékét kisebbitő kifejezésekkel illették s az említett tilalmi hirdetés felolvasását megakadályozták, elannyira, hogy a rendőrtisztnak szégyennel kellett a helyszinéről eltávoznia. Ezen botrányos rendetlenségeket a bálbiztosok a királyi kormányzónak jelentvén: az a közügyigazgatónak a dolog kinyomozását megrendelte, mely végbevitetvén, kiderült, hogy a tettsek kétképen követtek el illetlenséget: 1. a kik sarkantyusan mentek be a bálba, 2. a kik egyetlen és sértő szókkal illették a felsőbbiséget. Az első osztályba tartoztak a következő katonatisztek: Székely János lovas kapitány, Dessewffy József huszárfőhadnagy, gr. Bethlen Ferencz százados, gr. Wass György és Horváth Mihály alhadnagyk, kik közül némelyiknek fegyvere is volt, mások egy őrtálló közem-

bert 50 bottal fenyegettek, a másikat s a polgári szolgálkat rútol szidalmazták, az egyiket fel is pofozták; br. Bánffi Gergely alhadnagy a kir. kormányzékot illette bántalmazó szókkal. A polgáriak közül: gr. Bethlen Pál sarkantyusan, kardosan, kezében két mordályt tartva jelent meg, gr. Bethlen Lajos és gróf Kendeffi Ádám szintén sarkantyusan, s utóbbinak botjában tör is volt, gr. Bethlen József a szegények küldöttjét, azért, hogy azok számára alamizsnát kért, leszidta, fenyegette, a rendőrbiztost mindenféle gyalázó szókkal illette; br. Jósika Miklós ugy nyilatkozott, hogy a királyi kormányzék jobban tette volna, ha gondját a koldusokra fordítja, mintsem ily durvaságot és ostobaságot hirdettessen ki. A katona tiszteteknek — hibáik és tanuvallomásaik elősorolása mellett — megbüntetésére iránt a kir. kormányzék jul. 7-ki átiratával a főhadivezérséget kérte fel, a polgáriak közkereset alá vetését a közügyigazgatónak megrendelte. A főhadivezérség sept. 12-ki jegyzékiratában készségét jelentette ki a hibázó tisztetek megbüntetésére, de tudatta, hogy különböző ezredekhez tartozván, az eljárás nehéz és lassu lesz; mindazáltal intézkedni fog irántuk, de kérte a királyi kormányzékot: tudassa vele, minő büntetésben részesültek a polgáriak? minthogy együtt követték el e rendetlenkedést, s nem lenne igazság, hogy egyik bűnhődjék, a másik ne. A kir. kormányzék megírta, hogy a polgáriak ellen a bizonyítást hitelesíteni kellett, de már a per ellenök a kir. táblán meg van inditva, mihelyt lefoly, büntetésöket tudatni fogja. ¹⁾

Ez volt a tanács és főnemesség közötti feszültség oka; ezért kérte fennérített 1820. nov. 20-ki feliratában rendeletileg kimondatni: „1. hogy a városon élő minden nemes és nem-nemes, birtokos és birtoktalan hatóságának alá van vetve, 2. tekintélye kiterjed kivétel nélkül mindenkire s minden testületre, 3. az uraságok udvarába menekült kihágást elkövető szolgálkra annál inkább, mert Kolozsváratt nincs nemesi telek, hanem mindenik polgári, 4. legyen joga a birtoktalan nemeseket az idevaló mesteremberek munkadíja megfizetésére szorítani...” E fölterjesztés és kérelem azonban elintézetlenül maradt 1846-ig, a mikor nov. 20. tárgyalásra elővételvén: a kir. kormányzék azon okból, hogy a tanácsú újabbi jelentés s a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1816. 2980., 1817. 6209. 7454. 9750. 10,647. 12,181., 1818. 3131., 1820. 11,098., 1846. 856. sz.

kir. kormányzék tudása szerint is hasonló esetek többé nem fordulnak elé, az 1817-kiek tovább nyomozásától elállást hozott javaslatba, a tanácsnak a rendőri szabályok módosítására irányuló javaslatai a rendőrség új szabályozása által szintén fölöslegessé váltak; annál fogva a királyi kormányzék azon nézetét fejezte ki a felség előtt, hogy a rendőrségi ügy szabályozása iránt 1844. oct. 17.¹⁾ fölterjesztett jelentése mihamarabb elintézését kérni elégségesnek tartja,²⁾ a mi 1846. február 26. meg is történt — a jelentés tudásul vétele mellett — az iratok levéltárra tétetvén.³⁾ Az 1817-kibéli botrányos eljárás elkövetői ellen a közügyigazgató által a kir. táblán indított és lejárt per eredménye a királyi kormányzéknek 1821. a jan. 2-ki esküdt-községi gyűlésben felolvasott azon rendelete, melyben gr. Kendeffi Ádám, gr. Bethlen Pál és József, gróf Bethlen Lajos és báró Jósika Miklós báli kihágásaikért három évig minden bálból eltiltattak, a gyűlés által egyszerűen tudomásul vétettek.⁴⁾

A politikai élet másik nyilvánulási tere az *országgyűlés*. Ez mindig növekedő érdekű volt e korszakban, mert az 1837—38-kin kívül valamennyi ott tartatott, s hogy ott legyen, a polgárságnak erő kifejtésébe és áldozatába került; ezenkívül jeles követeket küldvén, a közügyekre tényezőleg folyt be. Ismeretes, hogy az országgyűlés tartása helye mindig Eris-alma volt Kolozsvár és Nagy-Szeben között. A felség 1836. nov. 1. kelt legfelsőbb elhatározásában kimondván az országgyűlés közeledő megtartását, 2-n kelt udv. rendeletében meghagyta a kir. kormányzéknek, hogy helye s a királyi hivatalosok iránt adjon véleményt, utóbbiaknak névsorát is fölterjesztvén. Ez Kolozsvárt ajánlotta az 1834. évi febr. 15-ki fölterjesztésében előadott indító okoknál fogva, mely okok — ugymond — egyen t. i. a vidéki népnek a nagy szükség miatt életmód adáson kívül, most is mind állanak, s hozzá járul még azon új ok, hogy azóta az ország háza újra alakított. ⁵⁾ Az erd. udv. kancellária elfogadta a felterjesztés javaslati részét, de a felség azzal ellenkező rövid

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1844. 1613. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1846. 690. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1846. 3666. sz.

⁴⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

⁵⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1837. 664. sz.

határozata ez volt: „A közelebbi 1837. ápr. 17-n megnyitandó erdélyi országgyűlést Szeben szabad királyi városban határoztam tartatni... Aláírva: *Ferdinánd* m. pr.“¹⁾ Az országgyűlés 1838. márcz. 31-ig tartott, s Kolozsvár követei Ágoston István és Jónás Dániel voltak. Az első, időközben lemondván: helyére Gyergyai Ferencz választatott meg, a mi a jul. 3-ki országos ülésben vétett tudásul. Ez országgyűlésen Kolozsvár követei előadták a város azon kívánságát: „hogy a kir. kormányzéknek állandóul Kolozsváratt maradása eszközöltessék ki, e czélból a kir. kormányzó lak-helyeül a főtéren levő gr. Bánffy-háznak országos költségen megvételét indítványozták azon kijelentéssel, hogy költségében a város is örömmel fog osztozni.“ A kérés és indítvány a rendszeres bizottságnak adatott át megvizsgálás és véleményadás végett; Tordavármegye követei pártolták, Marosszéki és Marosvásárhelyei ellenezték; Belső-Szolnok- és Kolozsvármegye követei oly fentartással pártolták, hogy ha e tárgy a rendszeres bizottság jelentése alapján tárgyalás alá kerül, maguk fognak iránta külön indítványt tenni... A bizottság nemsoká beadta jelentését, a megvételt kívánatosnak, czélszerűnek és szükségesnek nyilvánította, ezt az országgyűlés elfogadta és meghatározta, hogy a közigazgatásügyi országos bizottságnak tétessék kötelességévé, hogy a szóban levő házat vizsgálja meg, az illetőkkel értekezze, a szükséges igazításokról készíttessen költségvetést; az így elkészítendő munkálat annak idejében a törvényhatóságokkal közöltetni fog, hogy jövő országgyűlési követeket iránta útasithassák. Marosszék egyik követe a kir. kormányzéknek és főhatóságoknak Maros-Vásárhelyt csoportosítását ohajtván: a rendszeres bizottság véleményét nem pártolta, Szeben város és szék követe — pártoltatva a szász követektől — kijelentette, hogy küldői a szóban levő ház megvételét nem pártolják, mivel a kir. kormányzék állandó helye még nincs elhatározva, Zarándvármegye követe sem nyugodt meg a kelt határozaton;²⁾ de a többség fentartotta... A mint az 1841-ki országgyűlés híre az országba érkezett, Kolozsvár tanácsa és választott esküdt-közönsége 1841. jan. 8. felirt a kir. kormányzékhez, s ígérve, hogy az országgyűlés, a felség és haza javát s a felség rendeleteit mindenben előmozdítja, kérte az

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kanc. oszt. kiadva kir. korm. országgy. I. sz. a.

²⁾ *Országgyűl. j. könyv.* 1841—43. 498. 718—19. II.

országgyűlésnek ott tartása kieszközlését, a város kész kényelmes szállásáról gondoskodni, s habár az országnak van is háza, a tanács és esküdt-közönség örömmel ajánlja fel b. monostorutczai egész táncztermét, minden hozzátartozó felső emeleti alkalmatosságokkal együtt, hogy ott az országgyűlési és kir. kormányzéküli ülések együtt tartassanak. A kir. kormányzék eközben az országgyűlés helye iránt véleményadásra hivatván fel a felség által: most is — 1834. és 1836. adott véleményeivel összhangzólag — Kolozsvárt ajánlotta. Előbbi okaihoz — ugymond — most súlyos pénzügyiek is járulnak. Ugyanis bár az 1837-ki országgyűlésre a kir. kormányzéknek csak csekély része költözött át Szebenbe, költsége mégis 46,722 r. frt 26³/₄ krba került; az ügyek ellátása a távolság miatt a leggyorsabb kezelés mellett is gyakran tetemes ideig késett, s a közigazgatás folyama hátrálva volt; a tapasztalás igazolta azt is, hogy az országgyűlési tagok nagy részének, kivált a kir. hivatalosoknak — a kiknek nincs napi díjak — sokkal nehezebb a félreeső Szebenben magukat a szükségességekkel ellátni, mint Kolozsváratt, ezért sokan nem is jelentek meg, s a kik megjelentek is, nemsokára eltávoztak. Kolozsváratt az országnak háza van, a város felajánlta vigadója egész felső részét, mi lehetővé teszi az országgyűlés, kir. kormányzék és kir. tábla mind együtt létét és tanácskozását s gyors közlekedését, a mi annál inkább elfogadható, mert a hallgatóságnak is egészen külön helye van, a minő kényelmek Szebenben nem találhatók. Ez okoknál fogva a kir. kormányzék 1841. jan. 16. feliratában ajánlta az országgyűlésnek Kolozsváratt tartását. A felség elhatározása aug. 29-ig haladott; e napon kelt kir. leiratában a megnyitás idejét novemb. 15-kére, helyét Kolozsvárra tűzte ki. Az erd. udv. kancellár sept. 2. kelt elnöki levelében azonnal értesítette gr. Rhédei Ádám kir. kincstárnokot és kormányzéküli elnököt, hogy a felség az országgyűlésnek Kolozsváratt tartását — a város által felajánlott vigadó helyiség elfogadása mellett — jóváhagyta, egyetértőleg tehát br. Jósika János kinevezett országgyűlési kir. biztossal és a kk. és rr. elnökével, intézkedjék azon vigadói termek és az egész felső emelet országgyűlési helyiségekké átalakítása iránt, s megbizva az erdélyi országos építészeti igazgatót és kir. kormányzéküli levéltárigazgatót, hogy az átalakítást a tartományi pénztár költségére a kk. és rr. meghagyásából készítet s 1000 firtra számított költség-

vetés szerint gyorsan és takarékosan végrehajtani igyekezzenek. Az elnök a kir. kormánysszékkal, ez a tanácsccsal és illetőkkel mindezeket közölvén, azok szerinti eljárásra útasította s intézkedéseit a felségnek — az 1000 frt költség engedélyezését kérve — october 7. jelentette, mit az — utólagos számadástételt s annak felterjesztését rendelve — nov. 4. megadott.¹⁾

Az országgyűlés 1841. sept. 19. nyílt meg s 1843. febr. 4. záródott be, Kolozsvár rendes követei Méhes Sámuel és Grois Gusztáv voltak, kiknek érdekes jelentése fennebb elő volt adva; pótló követei: Fülel István és Jánosi Ferencz.²⁾ Ez országgyűlésen Kolozsvárt érdeklő igen sok fontos határozatok és törvényczikkjavaslatok keltek. Az előbbi országgyűlés azon végzése, hogy a gr. Bánffi-ház kormányzói laknak megvétessék, változást szenvedett az által, hogy azon háznak az *országos muzeum* helyiségéül megvásárlása határoztatott.³⁾ Sérelmei tárgyában, melyek részint magán, részint országos jellegűek, követei erélyesen felszóltak. Az *első*k közé tartoztak a városnak katonatartással szerfelett terheltetése, választott tisztai közül nem mindig a többséget nyertnek megerősítése, felsőbb engedély nélkül vásárolhatás és építés eltiltása, kormánysszéki rendeletnél fogva saját majorsági pénztárából fizetésre kényszerítettetése, három gyógyszerár tartási jogától politikai úton elrekesztetése, ügyismertetési [*informatio*] és kedvező ítéletért való díjfizetés, a rendőrség hatáskörének mindenkire kiterjesztése, a városi tisztviselők özvegyének a tartományi pénztárból nyugdíjadás, a kir. kormánysszéknak és országgyűlésnek Kolozsváratt állandósítása; az *utolsó*k: az országgyűlésnek minden évben meg nem tartása, adó, só ára, harminczadok felemelése, felfolyamodások hatástalansága, vegyes házasságoknál a r. kath. részről az áldás megtagadása, közterhekben mindenkinek, a kik a közjóval élnek, egyenlő részvéte, a katonák szállása iránti szabad egyezkedés terve és joga elismerése, váltótörvénysszék állítása, mezo rendőrségi törvény alkotása. Ezeket követei 1—21. pontban a kk. és rr. elé terjesztvén, azon határozat hozatott: „ezekről részint

¹⁾ *Orsz. levéltár.* erd. osztály 1841. 738. 846. 10,572. 10,635., 1842. 258. sz.

²⁾ *Országgyűl. j. könyv.* 397—398. II.

³⁾ *Országgyűl. j. könyv.* 560. I.

törvényczikkek hozatnak, részint a felséghez felírás tétetik, minek eredménye bevárando lesz, részint pedig az illető rendszeres bizottságokhoz útasittatnak, s midőn ezek munkálatukat beadják, alkalom nyilik róluk határozni.“¹⁾ A harmadik gyógyszer-tár kérdésében a kk. és rr. nem láttak sérelmet abban, hogy a város a törvény útjára útasittatott. Ez ügyben egyik követ Grois Gusztáv — társától is pártoltatva — 1843. febr. 1. felszólalt s felfejtette, hogy a város sérelme nem az, hogy gyógyszer-tár tartási jogától elrekesztetett, hanem hogy a Schmidt Ádámmal kötött kétoldalu szerződés majdnem két évtizedig érvényben léte után egyszerű folyamodásra közigazgatási úton, a kir. kormány-szék ellenkező határozata ellenére felbontatott. Törvényesen kötött szerződést, törvény útján kívül felbontani nem lehetvén: az előadó követ azért szólalt fel, az érintett udvari rendeletet sérelmesnek tartja s orvosoltatását kéri; az országgyűlés azonban megmaradt határozata mellett.²⁾ Ez országgyűlésen Erdélyben a magyarság megerősödése s egyszersmind Kolozsvár érdekében az 1842. deczemb. 30-ki országos ülésen három fontos t.-czikk hozatott: 1. az *országos muzeumról*, mely célra a gróf Bánffi-ház megvétele végett 100,000 r. forintot, 2. a *nemzeti színházról* s fölsegítésére 89,986 r. forintot, 3. az *országos tanácskozási terem* felállításáról, a mire 60,000 együtt kerek számban 250,000 r. firtot határoztak fordítatni részint meglevő és rendelkezés alatt álló közalapokból, részint országos rovatál útján.³⁾ Etárgyban az egyik követ Méhes Sámuel is melegen pártolva szólalt fel, ismételve kifejezte: „hogy küldői a gr. Bánffi-házat kormányzói lakul ohajtják megvétetni s megvételéhez szivesen hozzájárulásukat ígérte; idézte a volt kormányzó gr. Bánffi György végrendelete azon pontját, melyben kinyilatkozattatta, hogy érdemes hazafiak gyakran unszolták, hogy nagy költséggel épített házáat kormányzói laknak ajánlja fel, de nem tette azért, nehogy a netaláni megvétel személyes befolyásának tulajdonittassék; de gyermekeinek szivére kötötte, hogy mivel annak megtartása nekik káros, megvásárlása pedig az országra nézve hasznos lenne, halála után tegyenek az ország rr. előtt

¹⁾ Országgyűl. j. könyv. 726. l.

²⁾ Országgyűl. j. könyv. 27—28. ll.

³⁾ Országgyűl. j. könyv. 556—559. ll. Irománykönyv. 312—16. ll.

ajánlatot.“ Az előterjesztő követ előtt ez ismeretes, ezért ő a megvételt indítványozta.¹⁾ A szász követek mindhárom törvény ellen tiltakoztak s ellenvéleményeiket j. könyvre vétették, melyek a felséghez terjesztetvén, egyik erős okul szolgáltak a meg nem erősítésre.

Az országgyűlés története egyik legfényesb lapját teszi s örökre emlékezetes marad Méhesnek a *közös adózás* tárgyában az 1843. ápr. 11-ki ülésben tartott beszéde, melynek alapeszméje az volt: „hogya az ország vissza akarja nyerni az adó feletti szabad rendelkezési jogát, meg kell ígérnie, hogy minden, a ki e haza áldásaiban részesül, annak terheiben is részesüljön . . . Nem kíván — ugymond — a nemességnek a közterhek hordozásában való részesedése arányáról szólni, csak az elvet ohajtaná kimondatni, hogy ha az adó azonnal szabad rendelkezése alá esik, a nemesség sem kívánja magát a közterhek alól kivonni.“ Erős érveket s az anyaország példáját hozta fel indítványa mellett, bizalmát fejezte ki a kir. hivatalosokban, kiket magas értelmiség emel mások fölé, kik lelkiismeretök sugalmát követhetik s leginkább átlátják az adó feletti rendelkezés jogának az alkotmány védelmében való nagy fontosságát; bizalommal van a követek iránt, a kik az előleges tanácskozásokban méltányolták azt, a székely nemzetben, melynek nagy részét érné ezáltal tetemes könnyebbülés és a szász nemzet s a többi városok szabad polgáraiban, a kik az indítvány ellenzésével önérdekök ellen cselekednének. Az indítványt követ-társra, Közép-Szolnok és Krasznavármegyék követei pártolták; ellene szólottak Belső-Szolnokvármegye követe, kir. hivatalos Gál Domokos és főleg gr. Bethlen Pál és Cserei Miklós szintén királyi hivatalosok, a kiknek szenvedélyes felszólalása Kolozsvárnak és követeinek a nemesség ellen intézett lázadással s az Unio-ra tett eskü megszegésével vádolása oly vihart keltett fel s Kolozsvár mindkét követe, valamint a közép-szolnokvármegyei követek részéről is oly erős visszatörést idézett elő, hogy csak a megtámadt követek higgadt és önérzetes magatartása, s ellenmondásuknak a jun. 5-ki országgyűlés j. könyvébe igtatása csillapított le és simított el, a mit sok kir. hivatalos, vármegyei és székelyszéki követ s a magyar városok csaknem összes követei pártolólag alá-

¹⁾ *Országgyűl. j. könyv.* 349—350. ll.

irtak, gr. Bethlennel csak 3 királyi hivatalos nyilatkozván.¹⁾ E történetek igazolják azon kedvező fogadást s kitüntető j. könyvi végzést, a mint Kolozsvár tanácsa és képvisellete beszámoló követei iránti elismerését és ragaszkodását kifejezte, a mi fennebb el volt mondva.

Az 1846-ki országgyűlés sept. 9-re hivatott egybe²⁾ Kolozsvárra, eloszlott 1847. nov. 16.³⁾ követei Méhes Sámuel és Grois Gusztáv voltak;⁴⁾ a hozott s 1847. nov. 31. szentesített törvények közül Kolozsvárt külön érdeklő nincs; az előbbi országgyűlésen hozottak s imént említettek különböző okok s befolyások következtében nem nyervén legfelsőbb megerősítést: létesítésök részint fölöslegessé vált, részint a nemsokára bekövetkezett nagy változások miatt boldogabb időkre maradt.⁵⁾

Politikai életének színhelye, politikai egyediségének megismerésülése városháza [*Prætorium*]. Fürkésző figyelemmel, szerető gonddal mondtam el felőle ama keveset, de a régiség által mintegy megszenteltet s épen ezért rendkívül érdeklőt, a mi a régi századok dúló pusztításai után a közemlékekben róla fenmaradt, míg az 1798-ki nagy égés a falakon kívül mindent megsemmisített. „Elégvén a tanács háza — így szól egy közgyűlési végzés — a rendes gyűlés főbíró Szathmári Pap Zsigmond házánál tartatott, később a Mátyás király születési házánál, majd a város b. monostorutczai *Fejér Ló* nevű vendéglőjében, s mikor azt javították, a tanács a város valamely másik vendégfogadójába költözött.“⁶⁾

1) 1841—43. országgyűl. j. könyv. 322. l.

2) Orsz. levélt. erd. oszt. 8888. sz.

3) 1846/7. Országgyűl. j. könyv.

4) Orsz. levélt. erd. oszt. 1846. 8888. sz.

5) Volt még egy — az utolsó — országgyűlése Erdélynek; de a mely művem időkorén kívül esvén: főbb tényeit csak egyszerűen érintem. Kolozsváratt tartatott, 1848. május 29-re volt kihirdetve, bezáratott jul. 18. [Látható az azon évi országgyűlési j. könyv 1. 42. ll.] Kolozsvár követei voltak Gyergyai Ferencz és Grois Gusztáv. [Látható ugyanott 10.] Alkotott törvényei közül történeti fontossága az 1848. jul. 4. szentesített I. [*Unio*] t.-czikk, melynek 1. §-ában Kolozsvár városnak az országgyűléseken az eddigi módon képviseltetése kifejezetten elismertetett s az egyesülés módozatai kidolgozására kinevezett erdélyi bizottságba Kolozsvár részéről egyik követe Gyergyai Ferencz választatott meg. [L. ugyanott 26. l.]

6) Az ered. j. könyvből.

Két különböző időbeli végzése van az esküdt-közönségnek, mely ez állapot szomorú képét megilletőleg mutatja. 1830. a felség megtiltotta a tanácsházépítést a majorsági pénztár cselekvő állapotra jutásáig. Ennek kellemetlen benyomása alatt az 1831. júl. 6. esküdt-községi közgyűlésben előhozatott — így szól a j. könyv — a tanácsház építésének oly régóta függőben léte s tanácskozás alá vétetett: „hogy minő okai lehetnek a városi választott esküdt-közönség ezen már csaknem 30 év óta valósítani ohajtott szándéka meghiúsulásának, hogy ezen szabad királyi város öndíszéhez illő városházat [*Praetorium*] építhessen s ne kényteleníttessék az eddig volt, s nemcsak az idő régisége, hanem az ezen városon átment rettenetes égésbeli Isten ítélete által is megrongáltatott praetorialis házát ezen residentialis város gyalázatára fennállani látni, s maga gyűléseit, valamint a tanács is a magát bujdokolva fogadóknak tartani? melyről folyt tanácskozás alatt megvilágosodott, hogy a felséges udvar ezt csak úgy és akkor engedi meg, ha a majorsági pénztárban elébb 80,000 forint kellő biztosítékkal elhelyezve s a pénztárban 40,000 r. frt lesz készen. Ez messze időre veti hátra a város régi szándéka létesítését; a városi esküdt-közönség nem is látja szükségesnek ennyi pénz összehalmozását; eddig is építettek 50 s több ezerre menő értékű épületeket csak a rendes jövedelemből, a nélkül, hogy elébb rakásra gyűjtsék a pénzt, a mi most annyival könnyebben végbe mehetne, mert anyag amugy is van. A város e felsőbb intézkedés által elzáratva lévén a jövő eshetőségeitől: meghatározta, hogy a tanács nézesse meg a városházát, s ha alkalmas, igazíttassa meg, oly hamar, hogy a mikor a *Fejér Ló* vendégfogadó új haszonbérbe adása következik, oda vissza lehessen költözni. Javítástól nincsenek elzárva . . .¹⁾ A másik egy 9 évvel később a kir. kormányshoz tett s az építést sürgető felírás, melyben alig egy-két csattanósan jellemző szóban élesen van kifejezve az építkezés szükségessége s a közönség béketűrésének már-már kimerülése. „A Bánffi-ház meg nem vételét — ugymond a felirat — a tanács elhatározta, a tanácsház megépítése pedig elkerülhetlen szükség mindazért, hogy a város *Fejér Ló* vendégfogadója jövedelme némely helyiségeknek a tanács számára elfoglalása miatt folyvást alább száll s a pénztár sincs

¹⁾ Az eredeti j. könyvből.

ott kellő biztonságban; mind pedig azért, hogy a tanácsnak üléseit egy lóistálló feletti szobában kellyén tartani, ennek egészségtelen gőzét főleg nyáron kiállani lehetetlen.“¹⁾

Azon egyszerű, de csinos épület létrehozását, mely ma a város főtere déli sorát Kolozsvár város koszorus czímerével díszesíti, a tanács még 1799. kezdeményezte, felküldvén a kir. kormányzékhez az építés tervét és költségvetését, melyet az october 26. azon meghagyással küldött az országos építészeti igazgatósághoz, hogy az úgy módosítsa, hogy a tanácsháznál a katonai őrség parancsnokának, sőt az őrségnek is külön helyisége legyen. Nemsokára a tanács jelentette, hogy gr. Korda Mária házát a tanácsház mellett keletre gróf Kendeffi János megvette a város előzetes megkínálása nélkül, pedig a városnak arra szüksége lenne, hogy építését úgy tehesse, hogy abban minden szükséges helyiségek meglegyenek. Kérte az eladás megakadályozását. A kir. kormányzék megkérdezte az országos építészeti igazgatóságot ennek szükségessége iránt, mely felfejtette, hogy miután a tanácsháznak ugy kell készülni, hogy főtér felőli első részében a tanács és esküdtközönség termein kívül a katonai parancsnok és helyőrség is elférjen, az utolsó részben és az udvarban pedig legyen a közönség mulatóhelye [bálház], a vendégfogadó, a színház, hogy ott több emberek gyülhetvén össze, a város jövedelme nagyobb legyen: véleménye az, hogy az igazságszolgáltatásra rendelt tanácsház és községi gyűlésterem méltóságával egészen más czélú s több emberek összegyülekezése miatt zajjal járó más dolgok nem illenek össze, azok csak megszorítják a városi hivatalt; czélszerűbb, ha — a mint eleinte szándékban is volt — a város vendégfogadójában készítnek e végre alkalmas helyiségeket. A tanácsháznál nem kellene egyébnek lenni, mint a tanácsteremnek, irodának, a képviselő-testület gyűléstermének, levéltárnak, a katonai parancsnoknak és helyőrségnek, legfeljebb ha még a telek királyutca felőli részében kihágást elkövetett jobb sorsu polgárok és dologkerülők számára készül fogház, a hol aztán munkára szorittatván, megjavulhassanak, a miből a városnak is haszna lenne; az udvar-részben pedig raktárul, vizipuskáknak való szin, a lovas legények és katonai parancsnok lovai részére istálló, szekérszin, a kocsisoknak

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1839. 6723. sz.

és városszolgáknak kellő lakhely készülne; sőt a polgári és katonai két hatóság a telek keskenysége miatt még így is bajosan fér el egymás mellett, úgy, hogy egymásnak alkalmatlanságára ne legyenek, mely körülmény kívánatosá teszi, hogy a város a szomszéd Korda-féle házat szintén a tanácsház telkéül vegye meg, s ekkor a városi és katonai két hatóság lakát úgy kellene építeni, hogy a katonai parancsnok és helyőrség az épület keleti, a tanács nyugati földszinti részében lenne elhelyezve, mindkettő külön bejáró kapuval; sőt az építészeti igazgatóság a telek királyuteza felőli végébe a szomszéd Günthler-ház megvásárlását is ajánlatba hozta.“ A kir. kormányzék elfogadta azon nézetet, hogy a tanácsházhoz bálház és színház ne építtessék s megrendelte, hogy a terv a szerint módosíttassék, hogy az a legkitünőbb vendégek szállóhelye lehessen, a katonai parancsnoknak és helyőrségnek mint eddig is magánosok házánál kellvén lakást fogadni; az ezek és tanács közötti összeszólalkozások a két udvar által kikerülhetők. A tanácstól a kir. kormányzék tudósítást kért arról: eladó-e a Günthler-ház? melyre tagadó válasz érkezvén, az építészeti igazgatóság értesítettett a tervnek a szerint alkalmazása felől, mely még azon évi sept. elején megtette jelentését, de terve úgy levén készítve, mintha a Günthler-ház már a város tulajdona lenne, tehát a terv használhatósága ettől függvén: a kir. kormányzék meghagyta a tanácsnak, hogy azon ház birtokosát bírja rá annak a város tulajdonába átengedésére s az eredményt jelentse fel. Kíséreltetvén iránta: a felszólított a város egyik házat kívánta házáért cserébe, a mi átadható nem volt, és így a kir. kormányzék a vásárt abban hagyni rendelte. E vásárral a városház építése is abban maradt s nagy időre feledésbe ment. Az építészeti igazgatóság terve egymástól elválasztva létesítettett: külön épült vendégfogadó, színház, katonai parancsnoki és őrségi ház sat. A hosszas tárgyalás annyi jót eredményezett, hogy az irányadó hatóságok közmegállapodása az lett, hogy a város tanácsházát egészen önállóan, minden egyébtől elkülönítve kell építeni... Látván a közönség az új építés oly hosszúra elhúzódását és akadályait, régi megromlott tanácsházának megigazítását határozta el s végre is hajtotta; de alig telt el egy év, a romlás annyira terjedt, hogy újra építése tovább halasztható nem volt. 1823. május 2. a kir. kormányzék meghagyta a tanácsnak, hogy küldjön fel új építési

tervet, s jelölje ki azon alapokat, melyekből az építést megtehetőnek véli. Ez 1827. ápr. 30. teljesítette s felküldötte a tervrajzot, költségvetést, építési alapul kimutatta, hogy a város jövedelme 1826. 24,215 r. frt volt, felhajtatlan adóssága 82,612 r. forint, melyekből kivéve 18,716 r. frt terhelő adósságát, mégis marad annyi, hogy az építéshez hozzá lehet kezdeni; hivatkozólagon korábbi engedélyére, újabban kérte a kir. kormányzséket engedélyadásra, hogy már egyszer valahára azon régi és a város kisebbségére szolgáló szennyes épület elrontatván, minél előbb új építtethessék helyére. Az iránta megkérdezett tartományi főszámvevőség jelentése szerint az épület 43,453 r. frt 31 krra számíttatván s az építkezés a régi tanácsház romladozott állapota miatt sürgősen szükséges levén, minthogy a város majorsági pénztára ezt megbirja: ez építést az utóbbi költségvetési összegben árverés útján a kevesebbért vállalkozó által végrehajtandónak véleményezte oly módon, hogy az összeg három évre osztva adassék ki. A kir. kormányzsék a főszámvevőségi vélemény elfogadása mellett ajánlólag irt fel a felséghez, az erd. udv. kancellária a legfőbb udvari cs. kir. építészeti tanácshoz küldötte át, mely 1828. jan. 30. ugy nyilatkozott, hogy a tanács nem mutatta ki meggyőzően a régi városháza amnyira megromlott állapotát, hogy tovább használni ne lehetne, sem az új építés szükségességét s azon esetre, ha tán a helyiség szűk, nem adott tervet mellék építkezésekre; ha pedig még használható lenne, miként eszközendő helyreállítására; végre ily költséges építkezéshez az alapot sem mutatta ki, mert jövedelmező ingatlanok eladásából építeni nem jövedelmező házat, a helyes pénzügyi gazdálkodás elvei ellen van. Az udvari építészeti tanács ily építkezést nem ajánlhat. Mielőtt tehát a megengedhetőségről itélni lehetne, ezek kipótlása szükséges. Az erd. udv. kancellária e nézeteket elfogadta s 1828. márcz. 22. a tanácsnak meghagyatni rendelte, hogy a tanácsház mind mostani romlott állapotáról körülményes tudósítást és tervet terjeszzen fel, mind arról nyilatkozzék, hogy bizonyos levén annak romladozott volta, miért nem javasolta megigazítását, s vajjon feltéve, hogy a helyiségek nem elegendők, nem lehetett volna-e az épület bővítésével segíteni a bajon? Erre a tanács 1828. jul. 16. tette meg jelentését, fölterjesztette az építési rajzokat és költségvetést, eléadta, hogy a mostani tanácsház a régiség miatt meg van bomladozva, tovább lakhatlan, s nem csak dísztelen

a városra nézve, de az építészeti igazgatóság bizonyítása szerint veszélyes, többé meg nem igazítható, sem nem bővíthető; e felett egyetlen alkalmas szoba van benne, hol a tanács és esküdt-közönség is gyűléseit tartja. Az építési alapot illetőleg a tanács megjegyezte, hogy igaz ugyan, hogy a midőn tiz év előtt kényszerítve volt a kijavítást megtenni, azt végre is hajtotta, mert akkor építésre mód nem volt; de most a felküldött számadásokból kitetszőleg 100,000 frtnál többől áll tevőleges vagyoniuk, a korábbi jelentéseikben eladásra kijelölt házak és telkek, ugy a várfalak is semmi hasznot nem hoznak, tehát eladásuk a közjövedelmet nem csökkenti. Kérte tehát az új építés megengedését. Az együttesen megkérdezett tartományi főszámvevőség és építészeti igazgatóság azon véleményöket nyilvánították, hogy a városi pénztárban 1827. octob. végén 132,161 r. frt 23 kr. levén, ha abból a város 20,512 frt 20 kr. adóssága levonatik is, 111,649 frt 3 kr. tevőleges követelése van, a miből az építésre kellő 43,453 frt 31 kr. három év alatt bevehető, s így ha némely ingatlanok kért eladása is megengedtetik, az építési engedély megadható lenne. A kir. kormányzék ezek alapján a többé se meg nem igazítható, se nem használható régi tanácsháznak, a város 1828. évi octóber végén kimutatott 67,522 forint 35 kr. tevőleges követeléséből leendő újra építését engedélyezendőnek véleményezte, egyszersmind jelentette, hogy azok haladéktalan felhajtását s az eredményről jelentéstételt a tanácsnak szigoruan meghagyta. A felség mielőtt határozott volna, újból jelentést kívánt tétetni a tanács által arról: hogy használta eddig azon ingatlanokat, melyeknek most eladatását megengedtetni kérte? s mily vételár van érte ígérve? Ez a kir. kormányzék rendeletére 1830. febr. 5. fölfejtette, hogy azóta, hogy építési alapul ingatlanainak eladását is kimutatta, majorsági pénztára sok kiadásai daczára is tetemesen gyarapodott, s most 126,000 r. frt 15³/₄ krt tesz, melyből az adósságok törlesztése után is könnyen fedezhető a szükséges összeg, annál inkább, mert 81,373 r. frt 36 kr. tőke az építés tekintetéből van rövid határidőre kiadva, miből a költség fedezhető, az anyagot a város adja a lehetőségig olcsón beszerelve, saját taligáival szállíttatja helyére; a tanács reméli, hogy így sokat takarít meg, ezért árverésen kívül, oly építőmesterrel való építtethetésre kér engedélyt, a kiben bizik, s a kivel meg tud egyezni, végre a telek hátulso részén levő építkezési terv valósitá-

sának későbbre halasztását. A kir. kormányzék vissza irt s meghagyta a tanácsnak, hogy küldjön fel tervet a tanácsház hátulsó része megépítéséről is, felterjesztése tárgyáról pedig megkérdezte a tartományi főszámvevőséget, s jelentést kívánt az iránt: minő kamat nélküli tevőleges követeléseket hajtott fel a tanács 1827. óta? a feleki útra mennyit költött? s még e czímen a tartományi pénztárba mennyivel tartozik? A tanács kérte magát a kijelölt terv felküldésétől fölmentetni, azért, mert első felírásuk után sok építések és kiadásuk következtén, egyszerre mindkét részt fölépíteni módjuk nincs, s ha tervet küldnek fel, addig, mikor majd építhetnének, az árviszonyok megváltozása haszonvehetlenné teszi azt; elég lesz az első rész fölépítése, abban a szükségesebb helyiségek meg lesznek, s így — nagy vendégfogadjuk általuk többé el nem foglaltatván — jövedelme nem fog megcsónkittatni. . . Ez is a tartományi főszámvevőségnek adatott át az előbbivel együttes jelentés-tétel végett; az június 4-ki első jelentésében a számadásokból kimutatta, hogy a tanács 1827—29. a város künn levő tevőleges követeléseiből 62,888 r. frt $46\frac{3}{4}$ krt hajtott fel, hátra van még 64,928 frt $31\frac{1}{4}$ kr.; a feleki útra a tartományi pénztárból előlegezett összegből még hátralékban van 29,801 v. frt $33\frac{5}{8}$ krral, tehát összes tartozása 69,169 frt $56\frac{5}{8}$ kr; s minthogy föl hajtott és föl hajtatlan tevőleges követelése 126,000 frt $15\frac{3}{4}$ krt tesz, nézete szerint az építésre a szükséges 39,368 frt 28 kr. engedélyezhető lenne; az árveréstől a fennálló rendeletek ellenére eltérni nem lehet, azt azonban meg lehetne engedni, hogy a város a téglát saját téglagyárából valamint egyéb megszerzendő anyagot is olcsóbb árban szolgáltatthassa be a vállalkozónak, a királyutczai kis kapu melletti helyet és a magyar kapun kívüli postakertet árverés útján szintén eladhatónak, jul. 5-ki második jelentésében pedig a tanácsház hátulsó részének felépítésétől való fölmentést megadandónak véleményezte; mit a királyi kormányzék is elfogadván, ajánlólag felsőbb helyre terjesztett. A felség bárha a város tevőleges követelése 126,000 r. frt $15\frac{3}{4}$ kr., a miből mind adósságait törleszteni, mind az építést megtenni képes lenne; mindazáltal megfontolván, „mily nehéz az adósságok felhajtása s mennyi válik felhajthatlanná, és hogy a házba beépítendő kamatozó tőke megapadása miatt a majorsági pénztár jövedelme is megapadván, félni lehet, hogy az a rendes kiadásokat nem bírja fedezni: a tanácsnak sem azon javaslatát nem

hagyta helyben, hogy tőkét fölhajtva házba építse be, sem azt, hogy nem levén készpénz a pénztárban, az építéshez mégis hozzákezdjen, hanem azt parancsolta, hogy előbb legalább is 80,000 forintot mindenkorra egészen és érintetlenül készen tartson, az 1828—29. kamat nélkül künn volt tevőleges hátralékokat pedig — melyek együtt 60,000 frtnál többet tesznek — hat hónap alatt teljesen fölszedve, abból legelőbb a tartományi pénztárba a Felek felé vivő útra előlegezett 29,801 frt 33⁵/₈ kr. tartozását fizesse be és törleszsze, a többit pedig a tanácsház építésére a majorsági pénztárban érintetlenül tartsa meg, e rendelet teljesítéséről magát a kir. kormányzéknel igazolja, s mikor a majorsági pénztárban annyi pénz lesz rendelkezés alatt, hogy az építési költségeket fedezni bírja, a szóban levő tanácsháznak a bemutatott tervek s költségvetés alapján megépítése akadálytalanul engedélyeztetni fog. Az eladatni javallott ingatlanok iránt az esküdt-közönség és kolozsvári postamester meghallgatandó, s erről valamint a magyar kapun kívüli kertnek a postamester használatába adása idejéről és föltételeiről körülményes tudósítás lesz teendő...“ A kir. kormányzék e legfelsőbb elhatározást a tanácssal tudatván: az két évig halasztotta jelentését, mig nem 1832. sept. 6. büntető postalegény rá küldésével fenyegettetvén, nov. 28. a meghagyásnak eleget tett; de a jelentés nem felelt meg a felség parancsának; ezért a kir. kormányzék annak minden pontjára külön kiterjedő tudósítást kívánt s egyidejűleg 1831/2. évi számadása felküldését rendelte, megtevén akkor az eladásra ajánlott ingatlanok iránti nyilatkozatát is... E közben a hátralékban levő tudósítások felség elé terjesztett *kimutatásából* kitülvén az, hogy Kolozsvár város tanácsa több felsőbb rendeletre már régi idő óta hátralékban van tudósításával, a felség 1832. nov. 28. kelt udvari rendelettel fizetését mindaddig felfüggesztetni parancsolta, mig minden hozzá érkezett rendeletre a kívánt tudósítást megteszi, a mit a kir. kormányzék jan. 23. tudtára adván: a tanács márcz. 29. kelt öt jelentése egyikében ugy nyilatkozott, hogy az érintett rendeletre épen fizetésök felfüggesztése napján tette meg jelentését, mihez most még csak annyit ad, hogy 1831/2. évi számadásából látni fogja a királyi kormányzék, hogy majorsági pénztára 147,682 v. r. forintot és 59¹/₄ krajczárt tesz, — másik jelentésében saját hivatalos számai egyenkénti idézésével igazolta, hogy már valamennyi hozzá intézett parancs-

nak eleget tett s a fizetésöket felfüggesztő rendelet megszüntetését kérte. A királyi kormányzék visszairta, hogy a tanács sok sürgetés és fenyegetés, sőt fizetése felfüggesztése után a kivánt tudósításokat megtette ugyan, de azok nem kielégítők, főleg a tanácsház építését illető 1832. nov. 28-ki jelentése a dolognak csak külsőjét illeti, a többiek is a rendeletek érdeméről hallgatnak, sőt most legutóbb tett jelentésében is arra hivatkozik a tanács, a miben pedig a felsőbb rendeletre nem felelt meg s általa a cél el nem éretik. Meghagyta azért újabban, hogy magát a felsőbb rendeleteknek engedelmissége alá vetvén, kötelessége szerint kimerítő és minden részben a czélnek megfelelő tudósítást tegyen; a mig ez meg nem lesz, s hosszas késedelmét és vonakodását hitelesen nem igazolja, a fizetését megszüntető rendeletet fel nem függesztheti. Erre a tanács máj. 31. felvilágosító s magát igazoló jelentését megtevén, miután a kir. kormányzék az eredményből a felsőbb rendeletek teljesítésében nagyobb buzgalmát látta, jul. 11. kelt rendeletében fizetéseiket felszabadította, oly kikötéssel, hogy a még teljesítetlen három rendeletnek is octób. 1-ig tegyen eleget, mit ha nem tesz, fizetésök ismét fel fog függesztetni; a dolog ez állását pedig a felségnek jelentvén, intézkedései helybenhagyatását kérte, a mi 1833. aug. 31. meg is adatott.

Mennyire lehangolta Kolozsvár közönségét az 1830. sept. 15-ki udv. rendelet, már fenn említettem. E nyomott pillanatban határozta el a tanács és esküdt-közönség régi tanácsháza kijavittatását s az új megépítésének boldogabb időkre hagyását, a mit valósított is. De közbe jött egy más körülmény is, a mi új tanácsháza megépítésében akadályozta. Felajánltatott t. i. a városnak már 1834. a gróf Bánffi-ház megvétele kedvező föltételek alatt s aránylag csekély árban. A közönségnek tetszett az eszme s könnyűnek látszott valósítása, sokáig ringatta magát annak megvétele vágya s birása képzelt előörömei között. Minő tekintélyt ad a fényes főuri palota a tanácsnak, mennyire emelni fogja a közönség önérzetét, ha látja, hogy a város legszebb pontján álló legszebb épület Kolozsvár város egyeteméé! . . . Ez is ok volt arra, hogy a felség a fegyház-építés ügyét az új tanácsház építésétől elválasztatni kívánta, elsőséget amannak adva. Évekig folyt a Bánffi-ház iránti tárgyalás, s midőn a dolog a felség elé került, ott merültek fel oly nehézségek, melyek a vásárt végre is lehetlenné tették. A vétel-ár s átalakítási

költségek nehézségeire voltak megnyugtató érvek, de nem volt a miként használatra. A tanácsnak csak egy része volt szükséges saját használatra, oda minden hivatala elért volna. Mi történnék a többivel? az volt a nehéz kérdés. Magánosoknak bérbe adni vajjon ha megférne is a hivatal feladatával, czélszerű-e, hogy ily sok különböző polgári állásu lakjék együtt a hivatallal? biztonságban lehet-e a pénztár és levéltár? Az átalakítási költség kevésre volt téve, de az építészeti igazgatóság kilátásba helyezte rövid időn nagyobbnak s költségesebbnek szükséges voltát. A vételárakat is biztosított időhatárokon kell fizetni: vajjon a majorsági pénztár képes lesz-e rá, melynek követelései oly nehezen s későn folynak be? S ha a fizetés miatt a tanács zavarokba jő, ez kellemetlen lesz és a dolgok hivatalos igazítására is károsan hat. A hivatalos munkavégzés, a mi magányt és teljes esőndességet kíván, az uri rend, iparos és kereskedelmi élet zajával és üzleti zsidajával egyeztethető-e? Ezek oly nehézségek voltak, a miket legyőzni nem lehetvén, a vásár meghiusult, a királyi kormányzék 1837. sept. 19-ki rendeletére a tanács és esküdt-közönség 1839. márcz. 18-ki közgyűlésében a megvételtől elállott, a mi a tanácsház építési szándékát újból előtérbe hozta; erre mintegy buzdítást adott a felségnek 1837. aug. 9-ki kelt azon kir. leirata is, melyben ki volt jelentve, hogy a tanács és esküdt-közönség a felfejtett nehézségeket fontolja meg jól, de akár a Bánffiház megvásárlása által, akár új tanácsházat építve, ideje már, hogy a városnak legyen alkalmas és hozzá illő tanácsháza, a mire oly régóta szüksége van, s a kir. kormányzéknek meghagyta, hogy a várost az e végre szükséges pénzalap megszerzésére erélyesen útassítsa; a mi pénzt a hátralékokból fölhajtanak, tegyék félre e czélra s hagyják ott érintetlenül, egyidejűleg a fegyház építési felsőbb rendeletnek is halogatás nélkül tegyenek eleget... Ez az udvar nézeteinek és hangulatának a tanácsházépítés kérdésében megváltozását mutatta. A tanács és esküdt-közönség felhasználta a kedvező alkalmat s 1839. ápril 14. — fennebb már érintett — jelentésében az építést ismét föllevenitette, sajnálatra méltónak mondván hivatali helyiségeinek állapotát, kérte a kir. kormányzékot, hogy 1830. febr. 5. felküldött s általa jun. 6. a felség elé terjesztett építési tervei, ugy a rajzok és költségvetés visszaküldését eszközölje ki, hogy azok az időhöz és viszonyokhoz alkalmaztatván s helyettök új tervek készítettvén, valahára már az építést

megkezdhessék. Ez jun. 6. felsőbb helyre tett jelentésében vissza-
 kérte azokat, a tanácsnak pedig meghagyta: „hogy mivel az építés
 annyi év s oly sok tervezés és irogatás után is a miatt nem kez-
 dődhetett meg, mert a tanács, a felsőbb rendeletek és saját ígéretei
 ellenére, a dolog valódi érdemére, t. i. az építéshez szükséges pénz
 megszerzésére szinte semmi sikeres lépést nem tett, s csak az igé-
 retek és idealis számítgatások körében maradt, a kir. kormányzék
 most ismét korábbi rendeleteit azon meghagyással elevenítette fel a
 tanács emlékezetében, hogy már egyszer e tárgyhoz komolyan és a
 dolog lényegét érdeklőleg fogjanak hozzá s különböző bizottságoknak
 átadogatásokkal azt nem hátráltatván, pénztárnokuknak nevezzék
 meg azon alapokat, melyek jövedelmeit e célra szánták, s tegyék
 kötelességévé, hogy az erre bejövő pénzeket elkülönítve kezelje
 s tartsa készen, abból semmi szin alatt semmit el ne költsön; a
 künn levő tartozásokat hajtsák fel, az eladásra szánt közhelyeket
 — rá felsőbb engedélyt eszközölve — adják el, s mind ezekre,
 mind a malmok jövedelme kezelésére bizzanak meg alkalmas és a
 közjó iránti buzgóságokról ismeretes férfiakat, kik e tárgyban
 munkálkodhassanak s időnként munkáik eredményéről tudósítást
 tegyenek, a fennebbiekről a kir. kormányzéknek is időről-időre
 tudósítván . . .“ E házépitést s Kolozsvár régi ohájának teljesü-
 lését most is azon különös sors érte, hogy míg a kir. kormányzék
 reményt adott az építéshez s az arra szükséges pénzerő előállítá-
 sára a tanácsot útasítólag buzdította, a felség jun. 19. rendeletében
 ugyanannak meghagyatni parancsolta, hogy a még 1823. tervezett
 fegyháznak — melynek építési költsége már rég engedélyezve is
 volt — nem kötve egybe a tanácsház építésével, megépítését azon-
 nal eszközölje. A kir. kormányzék elébbi felterjesztésére a felség
 az 1827., 1828. és 1830. felküldött tanácsházi terveket leküldvén:
 ismételte a fegyház mindenek előtti és minden körülmények közti
 megépítése iránt kelt rendeletét és azt, hogy ha a város az építeni szán-
 dékozott tanácsházról netalán új tervet készítettetett, azt és az a végre
 szükséges alap kimutatását 3 hónap alatt felsőbb helyre juttatás
 végett a kir. kormányzékhez küldje fel. Mi alatt a kormányzék
 ezt a tanácsnak megírta, a fenforgó ügyre nézve egy kedvező vál-
 tozás történt, t. i. a városnak a tanácsház mellett levő régi foga-
 dója, az ugynevezett „Salamon temploma“ annyira meghasadozott,
 hogy lebontását el kellett határozni. Erre a tanács engedélyt

nyervén, végre is hajtotta, egyidejűleg az esküdt-közönséggel egyetértve, s hivatkozálag a korábbi felsőbbengedélyekre — az új tanácsház építéséről új terv és költségvetés készítését határozta meg; a Kagerbauer Antal és Böhm János építészek által készitettek közül az elsőét elfogadta s 1841. jan. 22-ki jelentése mellett mindkettőt azon megjegyzéssel terjesztette fel a királyi kormányshoz, hogy a Kagerbauer terve szerint kívánják az építést megtenni, egyszersmind jelentette, hogy a fenyegető veszély eltávolításáért a régi tanácsház fedele már lebontatott s minthogy falai is leomlással fenyegettek, a tanács és esküdt-közönség gyűléseit a város *Fejér ló* nevű vendégfogadója hátulsó részében tartja, a mi a különben szép jövedelmet adó fogadónak nagyobb részét elfoglalván, a városra nézve igen káros, e felett a régi tanácsház a főtért is díszteleníti; ez okoknál fogva kérte a felség engedélye kieszközlését, hogy már a következő tavaszon az építéshez hozzá lehessen kezdeni s mihamarabb végrehajtani.

Az építésre szükséges pénzalapot főbiró Pataki Mihály mellékelt jelentésében kimutatta, a tanács és esküdt-közönség elfogadta s végrehajtására bizottságot nevezett ki, melynek erélyében teljesen biznak, s hiszik, hogy két évre terjedvén az építés s a pénzre csak annak előhaladása arányában levén szükség: hiányosság nem lesz, annál inkább, mert a postaház, a király- és közép-utczák közötti hely ára készpénzül tekinthető, a mikkel az építést meg lehet kezdeni. Végre némely megtérítések iránt kérte a tanács a kir. kormányshoz intézkedését. A megkérdezett tartományi főszámvevőség Kagerbauer tervét ajánlta elfogadásra, kivált azért, mert a másik mellett nem volt költségvetés; a terv szerint az építésre szükséges 29,376 frt 52¹/₂ krt a főbirói jelentésben kimutatott biztos alapok fedezik, a régi tanácsház fedele már le van bontva, a tanácsi és községi gyűlések a majorsági pénztár jövedelmeit csökkentik, a város dísze az új épület által nevedik — ez okoknál fogva a tartományi főszámvevőség az építési engedélyt megadatni, a munkát árlejtés mellett vállalkozóval — egy kinevezendő biztos felügyelete alatt — végrehajtani javasolta. A kir. kormányshoz ebbe beleegyezvén: az ügyet ajánlólag a felség elé terjesztette, a ki 1842. jan. 4. kelt udvari rendeletében a tervet és a 28,492 forint 11 krajczárra kiigazított építési költséget elfogadta, a főbiró által kimutatott építési költség alap több

pontjára észrevételeket tett, melyeknek a tanács által foganatosítását a kir. kormányzéknek meghagyta, s megtörténte után az elébbi költségösszeg kiutalásáért újabb folyamodásra útasíttatni rendelte. A tanács a kir. kormányzék által vele közlött legfelsőbb meghagyás minden pontjára felvilágosítását megtevén: jelentette, hogy a képviselő-testület részint mivel a régi tanácsház veszélyességeért a szomszédoktól perrel fenyegettetik, részint mert a királyutczában összehalmozott építési anyag miatt a járó út megkeskenyedvén, a közönség panaszol, végre mivel nagy vendéglőjének a tanács számára elfoglalása által a majorsági pénztár sok kárt vall: meghatározta, hogy az építéshez a már helyben hagyva levő terv szerint hozzá kezd és arra évenként akkora összeget fordít, a mennyit a pénztár állapota megenged; ezt a tanács is elfogadta, annál inkább, mert a városnak tetemes fölösleges építési anyaga van, a kőmívesi munkán és mész- sporondhordáson kívül egyéb költsége egyhamar nem remélhető, ezt pedig a pénztárban levő készletből s a szekérrel és igás erővel bíró polgárok önkéntes segélyével könnyen megtehetik, ha a kir. kormányzék megegyezését adja hozzá. Ennek következtében a tanács, a régi épület lebontása s az újnak a terv szerint felépítése iránt szerződést kötött s megerősítés végett a kir. kormányzékhez felterjesztvén, kérte tette nem hibáztatását, de elnézése kieszközlését. Az iránta megkérdezett tartományi főszámvévőség nem látott akadályt sem az építés megkezdésére, sem a kő és porondhordásban önkéntes segédkezés engedélyezésére, sem végre az építésre szükséges 28,492 frt 11 kr. remélhető felszedetésére nézve, miért is a tanács kérése teljesítését ajánlotta; ezt a kir. kormányzék is elfogadván, a szerződést megerősítette, építési biztos választása, a helybelieknek a porondhordásban segédkezése iránt intézkedett, s mindezeknek legfelsőbb helybenhagyását s az engedélyezett 28,492 frt 11 kr. kiutalványoztatását a felség előtt ajánlatba hozta, a tanácsnak meghagyván: hogy az építés felügyeletére jelöljenek ki biztosokat, a kik közül a kir. kormányzék egyet kinevezvén, a ki az építésre, az építési pénzek fölszedésére és kiadására, ugy szintén a számadásokra vigyázzon s mindenről felelős legyen; helybenhagyta azon kérését is, hogy a helybeli lakosok a porondhordásban önként részt vegyenek, csak hogy semmi kényszerítés benne ne legyen... A tanács és esküdt-közönség a királyi kormányzék ez intézkedéseért mély háláját fejezte ki, építető biz-

tosul három egyént választott, kik közül a kir. kormányzék senator Nagy Istvánt erősítette meg, a tanács Hermann Sándor városi mérnököt rendelte mellé, mindkettőnek meghagyva a terv szerinti építés gondos felügyelését s a munkának lehető előmozdítását.

A felség nov. 19. a kir. kormányzék ajánlatát elfogadta, az építési költségnek a majorsági pénztárból kifizethetését megengedte, hibául tevéni ki a királyi kormányzéknek, hogy a midőn semmi veszély fen nem forgott, oly nagy összegről — hatáskörét átlépve — intézkedett.

A régi épület lebontása 1842. jul. 15-ke után ¹⁾ kezdődött meg, az újnak alapköve 1843. november havában tétetett le. A decz. 1. v. e. közönség közgyűlése végzése szerint octób. 30-n [más forrás szerint az esküdt-közönség october 2., a tanács october 21.] határozta meg, hogy a tanácsház alapjába leteendő kettős **Emléktáblára** az esküdt-képviselők nevét is metszessék fel, minden tag megajánlván annak költségét. E gyűlésben lett tudatva Nagy István építési biztossá kineveztetése, s meghatároztatott, hogy az 1842. közhasználatban volt arany-, ezüst- és rézpénzek tétessenek be az alapköbe. Biztosoknak kineveztettek az esküdt-közönség részéről: Forrai György szónok, Ajtai János pénztárnok, Váradi János főügyész, Schütz József, Walther János választott férfiak, a tanács részéről: Nagy István és Grois Gusztáv, utóbbi kéretvén fel, hogy a két vastáblát czélszerűen elkészíttesse s a már megállapított névlajstromot rá metszetzvén: mikor készen lesz, a pénzekre és munkára tett költség kifizetése iránti intézkedhetés végett tegyen jelentést. Az építés három évig tartott, mit a tanács 1846. ápr. 22-ki jelentésében nagyobb részben bevégezettnek jelentvén: az esküdt-közönség határozata következtében felügyelő Nagy István tanácsosnak az építésre megkivántató pénz kiszerezésében, az építés folyamának lelkiismeretes felvigyázásában 3 éven át tanusított buzgalma elismeréseül 300 forint jutalmat kért legfelsőbb helyen kieszközöltetni, mit a kir. kormányzék a tartományi főszámvevőség ajánlása alapján maga is helyeselvén, pártolólág terjesztett a

¹⁾ E napi esküdt-közönségi ülésben kért a főbíró Kagerbauer Antal építőmesternek a lerontás megkezdéséhez 800 r. frtot, a mi meg is adatott.

Az ered. j. könyvből.

felső elé, a ki azt július 23. 200 forintra mérsékelve, kifizetését a majorsági pénztárból megengedte. ¹⁾ Az új tanácsház felszentelése ünnepélyességét a tanács 1845. sept. 13-ki ülésében sept. 16-kára határozta, s Grois tanácsosra bízta ennek az esküdt-közönséggel tudatását, mely azt szintén helyeselte. Ennek értelmében sept. 16. a tanács és választott esküdt-közönség a város belső monostor-utczai *redout* vigadó-házánál, 1826-tól fogva használt gyűlési helyén reggeli 9 órakor összegyűltek, testületileg a főtéri Zsigmond-egyházba mentek, a hol Kedves István plebánus károlyfejevári kanonok és salamoni apát elébb nagy misét mondott, azután rövid beszédben a szószékből előadta az ünnep czélját, s buzgó könyörgésében az új tanácsházra és városra Istentől áldást kért. Isteni tisztelet után mindkét testület díszmenetben indult az új tanácsház felé, mely előtt a városi első zenekar díszgyenyruhában zenélt, benn nagy kíváncsi tömeg várta a megérkezőket. A terem a felség mellképével volt díszítve, hová midőn a tanács és képviselő-testület beérkezett, a közönség harsogó **éljen**-nel üdvözölte. Elfoglalván helyét a tanács, az építésfelügyelő Nagy István számot adván eljárásáról, az Isten segítségével elkészült tanácsházat a tanácsnak és esküdt-közönségnek szives jókivánatai nyilvánításával átadta. Ezt követte főbiró Verestói Cs. Mihálynak a tanácsház történetét előadó jeles beszéde, melynek során a városnak a felség iránti állhatatos hűségét és hódolatát kifejezván: az egész gyűlés háromszoros *éljen*-nel üdvözölte a koronás fejedelmet. A főbiró méltányolta Kagerbauer építész érdemeit, a kit a közönség ezért a város birtokos polgárai jogával díjmentesen ajándékozott meg s a helyszínén a díszoklevél felolvastatván, mint a város új polgára hitét annak hűségére letette s végén élénk *éljen*-zéssel üdvözölték. Ezután városi szónok Kenyeres Károly mondott felvilágosodott gondolkozást s az idővel előhaladás becsének értését tanusító beszédet, melyben a

¹⁾ Az új tanácsház építése leírásában forrásul használt tárgyratok: 1799. 9332. 1800. 1521. 3525. 7742., 1802. 5850. 7366., 1827. 4454. 4455. 6094. 11,326., 1828. 4243. 4094. 9447., 1829. 6407., 1830. 2302. 5742. 6683. 7363. 8549. 11,457., 1832. 12,766., 1833. 435. 3800—3801. 6406. 7001. 7362. 10,830., 1836. 12,030., 1837. 9410., 1839. 6123. 8692. 8856. 9378., 1840. 9632., 1841. 1332. 3732., 1842. 2004. 6429. 6822. 7656. 13,402., 1846. 5638. 6734. 9647. sz.

A tanácsi és esküdt-közönségi eredeti jegyzőkönyvek vonatkozó följegyzései.

nemességet és polgárságot hajdan egymástól magas kőfalként elválasztó viszonyok és előítéletek érdekesen voltak megérintve s abból kifolyólag a városok fontos rendeltetése és elhivatása kifejtve. E beszédekre Jónás Dániel aljegyző felelt, szónoklatában inkább a szív érzelmeit s az új tanácsház megépítésében fáradozók érdemeinek a közönség által elismertetését tolmácsolta. E beszédét is lelkes *éljen-zés* követte. Nem levén otthon a kormányzó, a gyűlés meghatározta, hogy mihelyt haza jő, a tanács és esküdt-közönség testületileg fog nála tisztelkedni s hathatós közbenjárásáért háláját kifejezni. Délben a főbirónál ünnepélyes nagy ebéd volt, melyen a tanácsosok, a plebánus, az építő pallér s más érdemes polgárok voltak hivatalosak, s annak folyamában a felség, királyi kormányzó, udvari kancelláriai másodelnök és a r. kath. püspök egészségére vidám áldomás poharat ittak. Estve a tanácsház előtt az építésben résztvett kisebb mesteremberek megvendégeltettek, egy a helyszínére kitett hordó bor tartalma hihetlen gyorsan kiürítése a jelenlevők nagy vidámsága közt végezvén be a nap ünnepélyeit.

Egy, indító okainál fogva nemes, céljára nézve közhasznú tény által is örökitette a városi polgárság ez ünnep emlékét, a midőn 1845. sept. 15-ki esküdt-közönségi közgyűlésében a tanácsház hivatalos helyiségeibe a másnap u. m. sept. 16. leendő beköltözés örömére örök emlékül a városban felállítani elintézett fenyítő vagy dolgozó-ház alapja megvetésére önkéntes adakozásra aláírási ív nyitását indítványozván: minden jelenvoltak aláírtak s a tanácsot is a gyűjtés elrendelésére s e végett biztosok kiküldésére kérte fel. Az esküdt-közönség végzését Schütz József és Knausz Antal gyűjtésre kinevezett biztosok vitték át a tanácshoz, mely azt örömmel fogadta, a gyűjtést a maga részéről is meghatározta, s a bizottságba kebeléből ifj. Pataki József és Grois Gusztáv tanácsosokat nevezte ki. A bizottság oly gyorsan és szerencsével járt el megbízatásában, hogy a két utóbbi biztos már az 1846. a márcz. 18-ki tanácsülésben jelentette: „hogy az irt célra eddigelé van megajánlva 2300 frt, a miből egyik társuk Knausz pénztárnokhoz 6—700 frt be is gyűlt, 2. a czéhek még nincsenek felszólítva, ezt a városi czéhbiztosra ajánlja bizatni, 3. az intézet már a következő ápr. 24-ig léptettessék életbe, hogy a közbizalom irányában inkább megszilárduljon. Ezen kívül még a bizottság a következőket ajánlta megtétetni:

a) hírlapi hirdetés útján kerestessék felügyelő, a ki ápril 12-ig jelentkezzék ifjabb Pataki József tanácsosnál, hogy a bizottság közülök egyet választhasson, b) főfelügyelőnek választassék közbecsülésben létéről ismeretes Tauffer János; a kitisztítás és belső felszerelés eszközöltessék a már begyűlt pénzből 20 egyénre; a jelentő bizottság hatalmaztassék fel a szükségesek megtételére, s ha az intézet folyamatba indult, az ígéreteknek még ápril 24-ke előtt egybegyűjtésére. ¹⁾ A tanács helyeslőleg fogadta, s a városi esküdt-közönséggel közölvén: az is elfogadta azon kikötéssel, hogy a felügyelő kinevezését a tanácsnak és esküdt-közönségnek kívánta fentartani. A bizottság az 1846. ápril 22-ki tanácsülésben jelentette, hogy a dolgozó-ház felügyelőjévé a jelentkeztettek közül Gergely Andrást ajánlta, a munkafelügyelőségre Péntek Istvánt és Jánost. Most kettőt elégnék tartnak, 2—3 hónapig több építkezést nem látnak szükségesnek. A belső felszerelés annyira ment, — mondják a biztosok — hogy május elején, a dolgozó-ház kinyitását remélik. A május 22-ki tanácsülésben ifj. Pataki József, Grois Gusztáv és Kenyeres Károly biztosok jelentették, hogy a dolgozó-ház felállításával annyira haladtak, hogy május 25. megnyilik; addig is jelentik, hogy 15 latos zsemlyét napjában 3-at 2 v. krért adnak nekik s egy részlet ételt hús nélkül, melyért a felügyelőnek 40 krt fizetnek, pénteken mind böjtölnek s csak kenyeret kapnak. Ez — jegyzik meg — a rendőrigazgatóval tudatandó, azzal, hogy az intézetbe csak az ő rendeletére vétetne fel rendőri kihágásokat s egyéb apró hibákat elkövetők, czellengők, álkoldusok, dologkerülők, de rendőri tisztviselőkére nem. ²⁾

Igazságszolgáltatását illetőleg fontos mozzanat volt helyhatósági szabályai változtatására célzó egy legfelsőbb meghagyás, melynek tárgyalását és meghiusultát fennebb eláadtam.

¹⁾ A tanács 1845-ki jegyzőkönyvében visszapillantás van a *fenyítőház múltjára*; e szerint az 1842. sz. Mihály-naptól egy évig bérbe adatott Celesztin színésznek 60 frtért, a mi a majorsági pénztárba fizettetett be, azután a serház bérlőjének a felső várbeli kára pótlásául 1845. sz. Mihály-napig; később a város használta országgyűlési tagoknak vett bútorok számára, egy boltot katonai ágylepnak, pokrócznak sat. tartására, *ápril 24-kén dolgozó-házzá* alakítatott át. *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

A *czéhek* önkormányzatában mélyreható változást idézett elé a tanács ellenőrizése alá vétetésök s a czéhbiztosnak belkormányzati és pénzkezelési ügyekben adott tágas jogkör. ¹⁾

¹⁾ Általánosan kiterjedvén ez minden czéhre: egynek jegyzőkönyvi emlékeiből valamennyiére következtethetünk. Az *asztalosokét*, mint bővet s részletest, megismertetnem elég lesz. Ezek jegyzőkönyvében fel vannak jegyezve a czéhbiztosok és czéhmesterek, a bevételekről és kiadásokról tett számadások, azoknak új formája és megvizsgáltatásuk sat. 1845-től 1848-ig. 1845. czéhbiztos volt Mátéfi József és Wendler Frigyes, az 1843—1844-ki számadásokat megvizsgálták 1845. febr. 24. Volt a czéh ládájában 172 r. frt 18 kr. a czéhtagoknál kiadva tőke 749 frt, kamat 83 frt 60 kr., együtt 1049 v. frt 24 kr. . . . 1845—46-n a czéh bevétele: 1434 v. frt 42 kr., kiadása: 647 v. frt 6 kr., a czéhtagoknál kamatra adott tőke 622 r. frt, aprólékos kiadás 647 v. frt 6 kr., kamathátralék 107 v. frt 3 kr., együtt 1376 frt 9 kr., tehát a két év alatti bevétel 1434 v. frt 42 kr., a kiadás, tőke és kamathátralék 1376 v. frt 9 kr., a készlet, ezek különbözete = 58 frt 33 kr. . . . 1847. Wendler Frigyes és Jónás Ferencz czéhbiztosok a czéh vagyont megvizsgálván, volt a bevétel: 365 v. frt 4 kr. tőkéből való bevétel 338 v. frt 45 kr., kamatbevétel 61 frt 36 kr., együtt 765 frt 25 kr., kiadás 274 frt 1¹/₂ kr. A czéhbiztosok a számadás tisztaságáért azt rendelték, hogy ezután a készpénz bevételekről és kiadásokról, ugy a befizetett és fizetetlen kamatokról külön számadás, a tőkepenzék és kamatok felől hasonlóan külön, oly kimutatás készíttessék, melyből a számadás szerénti újabb tőkepenzbevételek vagy kiadások is, a befizetett vagy fizetetlen levő kamatokon kívül áttekinthetők legyenek, mely szerint tehát a mostani 58 frt 33 kr. készpénz a következő évi számadásban az első rendi számot fogja tenni, a most kimutatott 622 frt és fizetetlen 107 frt és 3 kr. kamat pedig a tőkék és kamatok kimutatásában fordul elé . . . Ezek után az előljárók választattak meg: első czéhmasternek Kállay Lajos ref., másodiknak Sinczky János unitár., harmadiknak Dietrich Gottlieb luther. s jegyzőnek Harai József r. kath. Bevéteeli források: a szegődtetési 3 frt, czéhbeállási díj 30 frt, kántorgyűlés alkalmával feltétel pénz 2 frt 18 kr., legényszabadtítás 6 frt, a mesternek saját fia felszabadtításáért 4 frt 30 kr. Az 1848—49—1850-ki számadások egybe levén foglalva, külön az első éviről — mely művem körébe esik — nem szólhatok. Kállay Lajos czéhmasterségében a kiadások közt sok ment vallásos, jótékony és hazafias célra, minden hitfelekezet templomára többkevesebb, a kegyes-rendiek új orgonájára, dolgozó-ház tömlőcze javítására [125 frt], sétatéri palló költségére, szegény asztalos legényeknek, egy elszegényedett asztalosnak, Binetz Mózes elszegényedett asztalos eltemetésére tett adomány sat. Az asztalos czéh történetéből megjegyzem, hogy a SZÖVEGVILÁGOSÍTÓ RAJZOK I. Füzetében, a XII. Táblán levő rajz e czéh szabadtító leveléről van átvéve, keletkezési éve 1759, a mikor a főtéri templom

A Szabócseh — magyar és német — Szócs- és Gombkötöcseh s a kiváltságos *Kereskedő-társaság* 1842. kérték a tanácsot, eszközölné ki a Kolozsvárra bejött s kész ruhát áruló zsidók kiutasítását, mivel ők már oly számosan vannak, hogy alig tudnak élni, naponta inkább szegényednek, adójukat nem fizethetik s a közterhek hordozására képtelenekké válnak. A tanács pártolólág irt fel a kir. kormányzékhez; de az, azon okból, hogy országgyűlés alatt a törvény bárhol megengedi a szabad kereskedést, a kérelem teljesítését megtagadta. Később mások is folyamodtak, de a kir. kormányzék elébbi határozatára útasítással intézte el. Ekkor a felség elé vitték ügyöket, kérelmök a kir. kormányzékhez küldetett le, mely a tanácsnak meghagyta, hogy okleveleik visszaküldésével tegyen iránta tudósítást. A kir. kormányzék a vett tudósítást a felséghez fölterjesztette, de a maga elébbi határozata mellett maradt még, a mit nov. 7. kelt udvari rendeletben a felség is elfogadott, s a tanácsot ily értelemben útasítatni rendelte.¹⁾ A szabócseh jegyzőkönyvében néhány történeti érdekű följegyzés van e korszakból. „Nánási György czéhtag lett 1846. márcz. 21.²⁾ Szemeriai Demeter Károly ugyanazon évi febr. 11.“³⁾ Az *Arany- és ezüstműves* czéh a tanács helybenhagyásával czéhszabályaiban két módosítást tevén: megerősítés végett a kir. kormányzékhez ter-

tornya még fennállott. — *Az asztalos czéh ered. j. könyvéből.* Az utolsó czéhgyűlés, a miről jegyzőkönyv van, az 1860. jun. 25-ki, akkor még volt két inas szegődttetés. Az utolsó számadásvizsgálat 1860. jul. 3-ról való, czéhbiztos volt Kollerffy — első czéhmester Kállay Lajos, második Aranyos Mihály, czéhjegyző Lakatos Benő... E kivonat végén találtam most a feldolgozáskor e jegyzésemet: „Bevégeztem a czéh levéltárában való kutatásomat 1864. június 10. J. E.“

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1842. 375. 780. 4288. 9978. 12,978. sz.

²⁾ Meghalt 1861. Farkas Sámuel czéhjegyző 1865. márcz. 13. ezt irta neve után: „Ezen czéh tagtársunk 1848. honvédtizedes volt, halálakor oly nagy pompájú temetésben részesült, a milyenben a czéh tagjai közül senki sem, s a mit életében maga sem hitt volna.“

³⁾ Meghalt 1862. czéhjegyző Farkas Sámuel ezt irta róla: „E becsületes ember vándorlásaiiban sokat próbált, járt Észak-Amerikában, onnan Konstantinápolyba ment, törökül jól beszélt, a czéhjegyzősöget 6 évig viselte s a czéhtagok tisztelték; szegényül halt meg, a czéh pénztárába 84 o. 6. frittal maradt adós. E tartozást Nagy Sámuel és Zágráb János akkori czéhmestereken követelte a czéh, mint a kik azt hír nélkül adták.“

jesztette fel, mely azt helybenhagyta s az illetőkkel közlés végett a tanácshoz útasította. E szerint: „1. az illető czéhbeli mester köteles gondoskodni arról, hogy a műhelyében levő mesterlegények az ugynevezett bossirozásban és metszésben gyakoroltassanak; 2. a próbamester által készített mű, nem maga, de más mester által próbáltassék meg.¹⁾ A *Timárczéh* panaszolt a tanács ellen, hogy Szábel Menyhárt helybeli kereskedőnek a bőrrel kereskedést — kiváltságaik ellenére — 40 tagból álló testületök családjai romlására megengedte. Minthogy ez úton a pénz a hazából kimegy, az országos pénztárnak is kárára van. Kérték — a tanács határozata megváltoztatásával — nevezett kereskedőt és másokat is idegen bőrök árulásától eltiltatni. A kir. kormányzék a panaszt a tanácshoz küldötte le tudósítástétel végett. A bepanaszolt kereskedő nemsokára bőrgyár felállítására kérvén engedélyt, a kir. kormányzék azt is hasonló meghagyással a tanácshoz útasította; mely két rendeletre az, 1840. febr. 10-én azon jelentést tette: „hogy az esküdtközönség nevezett kereskedőnek még 1837. megengedte volt, hogy felállítandó bőrgyárában minden műveket, melyek külföldről hozatnak be, szabadon árulhasson, ugy az itten készülteknél jobbakat készíttethessen is, a mit a tanács azon módosítással fogadott el, hogy a folyamodó felállítandó gyárában olyféle bőrök, melyek a timárok kiváltságlevelében említve vannak, és a melyek azok közül a czéh tagjai által elegendő mennyiségben és jó minőségben illendő áron készíttetnek, általa ne készíttethessenek.“ A kir. kormányzék azon okból, hogy a kérelmes czéh által beadott ok- és bizonyító-levelekből kitetszik, hogy az idevaló timárczéhnek adott kiváltságlevelé ellenére azon czéh kebelébe be nem vett tagnak az idevaló timárczéh által eleitől fogva készíttetni szokott bőröknek kidolgozása meg nem engedtetik, meghatározta: „hogy a kérelmesnek itt Kolozsváratt bőrgyár felállítására szabadság csak a tanács által helyesen tett azon megszorítással adathatik, hogy abban csak oly bőrök készíttethessenek, melyek eddigelé más idegen tartományokból szoktak behozatni, és a melyekről a timárczéh kiváltságlevelében említés nincs.“ Erről a folyamodó és panaszló a tanács útján értesíttettek.²⁾

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1847. 463. sz.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1837. 312. 9294., 1840. 2774. sz.

Hasznos alkotása volt Kolozsvár iparosainak az *Iparműkiállítási Társulat*, melynek alapszabályait a felség 1848. jan. 7. oly módon erősítette meg, hogy azokban előleges engedély nélkül semmi változás ne tétessék.¹⁾ Azonban a csakhamar bekövetkezett nagy mozgalmak munkássága megkezdésében gátot vetettek.

A *kereskedőket* is áthatotta a társulati szellem, belátták, hogy maguk és családjuk életfentartási eszközeit ez életpályán keresőknek is erőt egyesítve, jogaikat s kötelességeiket szabályozva könnyebb a megélhetés, biztosabb a siker; ezért társulat alakítására határozták el magukat, 1835-n szabályokat alkottak, melyek föltételei szerint lehessen Kolozsváratt valaki kereskedő, kereskedő legény és inas. Az elsőről I—XX szól, a másodikról I—XII, utóbbiakról I—VIII;²⁾ bemutatván a tanácsnak, megvizsgálás és helybenhagyás után felsőbb helyre terjesztését kérték, mely azokat a közönségre nézve hasznosoknak találta s ajánlólag terjesztette fel. A kir. kormányzék több czikkre észrevételt tett s a módosított szabályszoveget 1836. márcz. 8. megerősítés végett a felséghez terjesztette, honnan a kormányzék észrevételeire újabb észrevételekkel s czélszerű és gyakorlati módosításokkal javítva, azon évi sept. 21. oly meghagyással küldettek le a kir. kormányzékhez, hogy a legfelsőbb észrevételek szerint még egyszer átdolgoztatván azokat, a kolozsvári kereskedőknek adja ki s egy másolatát a felséghez terjeszse fel; a mit az a tanácsnak octóber 26. azon hozzáadással irt meg, hogy a folyamodó kereskedőket társulati szabályaik és törvényeik kiadása végett hozzá útasítsa; a mit azok még az nap gróf Kornis Mihály kormányzó, gr. Lázár László kir. tartományi kancellár s Biró József kir. kormányzékí titkár aláírása alatt ki is vettek. Történt ugyan ellene felszólalás, volt a társulattá alakulásnak ellenzője ugy az esküdt-közönség, mint a czéhek részéről, melyek a társulat alapszabályainak a tanács által kihirdetésekor jöttek kifejezésre, sőt a midőn azok az esküdt-közönség 1838. jul. 8-ki közgyűlésében felolvastattak, a gyűlés tiltakozott ellene, mint a

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1848. 1398. sz.

²⁾ Látható kiadva ily czím alatt: *A kolozsvári cs. kir. kiváltságos kereskedő társaság Rendszabályai.* Kolozsv. 1843. Az ev. ref. főiskola könyv- és nyomó intézetében. Ifj. *Tiltsch János* által 4. 1—16. ll. Látható az *ORLEVÉLT.* CCCXLVI. sz. alatt.

mi a polgárok eddig élvezett szabad kereskedési jogára nézve sérelmes, s ehhez a tanács is hozzájárult, kivált a 6. és 10. czikkek ellenzetvén; miután azonban a kir. kormányzék a felség nevében kibocsátott rendelete mellől el nem állott, czélszerűnek látszott a dolgot másképen egyenlítőni ki. A kiváltságot nyert kereskedő társulati tagok a kihirdetésre egybehívott gyűlésben megnyugtató nyilatkozatot tettek az iránt, hogy a 6-ik czikket úgy értik: „hogy az csak idegenekre szól, helybeli hites polgár, kinek kereskedelmi joga mint ilyennek addig is megvolt, ha valamely kereskedést akarna nyitni, habár inasi és legényi esztendő nem töltött is, de irni tud, emberségesen eltöltött élete ismeretes, s a 6-ik czikkben megkivántató vagyona megvan, kereskedést az eddigi szokás szerint szabadon nyithasson“, — a 10. czikk pedig úgy értendő: „hogy az apróság kis értékű új portékás kis boltok, az eddigi szokás szerint megmaradnak, ó-szeren pedig csak ó portékák árultathatnak.“ E felvilágosítás után a tanács és esküdt-közönség beleegyezvén a társulat felállításába, szabályai 1831. decz. 21. ellentmondás nélkül kihirdettettek, s ezzel — bár még a czéhek részéről felszólalás volt — az egyenetlenség gyökeres oka megszűnván: a vitás ügy a kir. kormányzékénél, mint a felségnél megszűntnek tekintetett.¹⁾ A kereskedő társaság ezen kiváltságos alapszabályai ellen 1839. 18 czéh tagjai folyamodtak a kir. kormányzékhez, következő okoknál fogva: mert azok külföldről olcsóbb árukat hozván be, a közönséget és őket egyaránt megkárosítják, a közönséget bármi áron csak tőlük vásárlásra kényszerítik, s azon szabályokon a legfelsőbb megerősítés után általuk és az esküdt-közönség által tett változtatások történnén: azok ma nem eredeti mivoltukban vannak életbe léptetve és használatban; kérték tehát azoknak mint a közjóra és a hazai iparra nézve ártalmasoknak visszavonását és megszüntetését. A kir. kormányzék megkérdezte a tanácsot, mely úgy nyilatkozott, hogy azon szabályokkal a czéheknek semmi jogsérelem és kár nem okoztatott, s ha ezután okoztatnék, a tanács útján mindig orvosolható. Erre a kir. kormányzék azon társulati alapszabályokat 1845. ápril 6. kelt rendeletében újabban megerősítvén, a czéheket panaszukkal

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1835. 10,806. 11,783., 1837. 9511., 1838. 9187. 1839. 5394. sz.

elútasította, a tanács és esküdt-közönség azon önkényes és törvényellenes eljárását, hogy a legfelsőbb helyen megerősített szabályzat cikkein módosítást tettek, hibáztatta, s azokat, mint egyoldalúakat s a legfőbb rendeletekkel ellenkezőket, semmiseknek jelentette ki.¹⁾ E kiváltságos kereskedelmi társaság is akarta országgyűlések ideje alatt az idegen kereskedőknek Kolozsvárról eltiltását kieszközölni s e végre a felséghez folyamodott, onnan kérése 1842. ápril 1. a kir. kormányzékhez küldetett le, mely összhangzólag már korábban némely czéhek hasonló kérésére hozott határozatával, a felségnek jelentette: hogy az ország törvényei a kereskedést országgyűlés alatt szabadnak akarják tekinteni, a kormányzék is egy előzetes esetben ily értelemben határozott s a felség helybenhagyta; nézete szerint most is ezt látná teendőnek, a mit a felség helybenhagyott s a szabad kereskedés megszorításáért folyamodókat a kir. kormányzék érintett határozatához alkalmazkodásra útasította.²⁾

A zsidók kereskedelmi, ipari és társadalmi viszonyait e helyen adom elé összevontan.

E korszakban is folyt Kolozsváratt a zsidók megtelepülése s a polgárság ellenök való küzdelme; ügyöket elősegítette a kor-szellem, az emberi jogok közösségének érzete, az ipari és kereskedelmi érdekek hatása, az országgyűlések szabadelvű vitái s a kir. kormányzék és udvari kancellária emelkedettebb jogfölfogása. Nem lehetö őket többé Károly-Fejérvárra korlátolni, üldözni, az országból kiútasítani. A beköltözés korlátozása, az ipari és kereskedelmi társulatokba s azok jogai élvezetébe jutás megnehezítése volt az egyedüli lehetőség. Árként özönlöttek az országba, s mint pálinkafőzők, üzerek, cserebere-kereskedők, jószágbérlők, minden élhetőbb városba és falun a nagybirtokosok udvaraiban tartózkodásra s élelmök megkeresésére engedélyt kértek. Brassóban és M.-Vásárhelyen egyik-másik főurnál s birtokos egyházi testületnél menhelyet s pártfogást találtak. A példa hatott. Az egy helyen nyert jog támpontot s erőt adott a másik helyen való jogkövetelésre. Útat nyitott rá az 1837. máj. 24-ki legfelsőbb elhatározás, melyben Brassóra nézve elvül volt kimondva, hogy ott azon

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1839. 5393. 1845. 4093. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1842. 4793. 13400. sz.

zsidóknak, a kik 1825 előtt nyertek lakásjogot — a zsidóügy Erdélyben szabályozásáig — a lakás, és ha a kereskedés föltételeit teljesítik: saját telkők, tőkájök van s kereskedelmi könyveiket rendszeresen vizsik, a kereskedés ezentúlra is megengedtetik. Ez alkalomból az erdélyi törvényhatóságoknak meghagyatott, hogy a jelenleg közöttük lakó zsidókon kívül, idegen, új jövevényeket megtelepedni ne engedjenek, a tekergő házalók kiútasíttassanak. Erre következőleg 1838. márcz. 16. kelt udvari rendeletben a Kolozsváratt büntényen elmarasztalt és fogságra ítélt Bihner Ábrahám és Rothstein Dávid kiútasítása a felség által kimondatván: a kormányzék s általa a hatóságok a zsidók állapota rendezése iránt még 1819. kelt legfelsőbb meghagyás foganatosítására útasíttattak. Kolozsvár tanácsa azon évi november 14. megtette jelentését s *kimutatását*, melyben bűneik miatt sokaknak kiútasítását kérte, 36 családot úgy tüntetve fel, hogy azok neveik, létszámuk, miótai ott tartózkodásuk, honnan, mikor történt oda költözésük s életmódjuk rovatok szerint meg van jelölve; sokan ott születtek, mások 10 — 20, sőt 30 év óta is laknak ott, meg mások közelebb lopóztak be... Közöttük volt egy Izsák Jakab nevű, a kit a tanácsi jelentés papnak ír, pedig köztudat szerint csak schachter, a ki óralopásban való bűnrészességért fogsággal és a városról kiútasítással büntettetett... A kormányzék 1831. jul. 28. kelt rendelete megtartására útasította a tanácsot, s meghagyta, hogy a *kimutatásban* megjelölteket útasítsa vissza eredetök helyére s több család megtelepedését ne engedje meg. Erre a tanács márcz. 22. meghatározta, hogy a zsidók ápril 24-én a városról eltávozzanak. Ez ellen 32 család a kormányzékhez panaszolván: ez ápril 13. a tanácsnak meghagyta, hogy miután az 1837. május 24-ki udvari sz. rendeletben az volt a törvényhatóságoknak meghagyva, hogy azon zsidók, a kik azon napon valamely városban vagy helyen voltak — a zsidóügy rendezéseig — ki ne útasíttassanak, kivevén a rendőri szabályok ellen vétőket, ellenben új jövevények megtelepítése meg ne engedtéssék: miután a panaszlók közül azok, a kik ama rendelet keltekor már Kolozsváratt voltak, az elútasítandók sorába nem tartoznak s így tovább is megszenvedendők — a tanács végzését módosítsa e szerint, az elköltözésre kitűzött ápr. 24-két pedig, mint a mi igen rövid időhatár, tegye át szent Mihály-napra. A tanács e szerint készített új *összeírása* 1840.

márczius 24. ment végbe, mely szerint az imént megjelölt időn innen 24 zsidó telepedett meg, kiknek eltávozása rendeltetvén: azok panaszára a kormányzék visszairt, hogy a kik az 1838-ki jegyzékben nem voltak a kiútasítandók közt, azok továbbra is maradjanak ott, s az 1837. május 24-ki rendelet után újabban betelepülőket nyomozza ki újból s csak azokat útasítsa ki . . .¹⁾ A zsidók utolsó összeírása 1846 volt, melynek következtében a tanács meghatározta, hogy a rendőrigazgató a kiútasítandók elmeneteléről gondoskodjék, az itt maradottakat irassa össze: hány számból áll családok? melyik nemből? életkoruk mi? mivel szerzik mindennapijokat.²⁾ A kiútasítottak nevében Grün Simon és Stein Lázár folyamodtak a kormányzékhez, előadván, hogy ők a közterheket viselik, szállást tartnak, üzletök van, kevés vagyonukat abba fektették, kiútasításuk elpusztulásukat idézi elő. Az ez iránt megkérdezett tanács 1846. ápr. 14-ki jelentésében a panaszlók ellen felhozta, hogy ők a közadó és közterhek hordozása felhozásával csak a felsőbb rendeleteket akarják meghiusítani, mert azokat mindenütt kell fizetni és hordozni, az ő életmódjuk: üzér-

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ A tanács az előbbi felsőbb rendelet értelmében a következőket találta lakhelyöken meghagyandóknak: *óvári tized*: Hersch Altenberg Herman, *monostorutczai*: Vojtitz József, *b. magyarutczai*: Velisch Dávidné, Lázár József, *külmonostorutczai* és *külszimutczai*: Salamon Ábrahám és Salamon Simonné, Kain Farkas, Slezinger Mózes, Mandula Simon, Salamon János és Farkas, Schwartz Dániel, a *hidelvi*: Ziszmanovich Jakab, Készakovics K., *magyarutczai*: Léb Simon, Farkas Áron, Hermány Mihály, Vertheim József, Veiss Herman, Mauthner Dávid és Dávidné, Posner Bernárdné, Braun Herman, Hersch Fischer, Friedman Pál, Simon Mózes, Mendel Veiss és Mendel Lieblich, Hermann Emmanuel, Reichsberg Lőrincz, Kirschner Bernárd, Gerber Mórincz, Simon Dávid neje, Simon Eszter, *k. középutczai*: Rothstein Dávid, Bretter József, Gelvi Elias, Izsák Jakab, Áron Izrael, Vertheim Dávid, Friedman Ferencz, Haacher József, Rosenfeld József, Hirsch Farkas = 40. A kiútasítottak pedig voltak, *óvári tized*: Kun Lajos, Weiss Mórincz, *k. magyarutczai* és *szimutczai*: Stern Lázár, Griduli Farkas, *hidelvi tized*: Eisenberg Dávid, *kétvisközi*: Sijovitsch Mózes, Salamon József, Ábrahám schachter, Berger Mózes, Lévi Jakab, Irsik Dávid, Weinberger Pál, *k. magyarutczai*: Taglaít Sámuel, Mandel Weiss, tanító, Spinner Sámuel, *k. középutczai*: Grün Simon. *Az ered. j. könyvből.*

kedés, pálinkafőzés, a nép anyagi és erkölcsi megrontása. Egyéb-iránt e kérdés ő felsége és az országgyűlés elhatározásának tárgya, s szükséges, hogy a zsidók állapota a törvényhozás útján, az emberiséggel megegyezőleg intéztessék el. A kizárt családok száma — írja a tanács — 16, s ezeknek szent György-nap tüzetett ki elköltözésre. A kir. kormányzék azon tekintetből, hogy a kijelölt határon innen bejötteket a tanács meg nem gátolta, sőt azok adó és közterhek alá irattak, belső telkeket béreltek, üzletet folytattak s nagy megkárosíttatásuk nélkül ily rövid idő alatt el nem költözhetnek, határidőül szent Mihály-napot rendelte kitűzetni. A kiutasítottak ez ellen a felséghez folyamodtak, a honnan újabb körülményes tudósítás felküldése rendeltetett, a tanács a kormányzékhez — annak meghagyása folytán — határozatát igazoló jelentését 1848. márcz. 1. tette meg, melyet ez elfogadva, az ügy a felséghez terjesztetett fel, a hol a kormányzék határozat május 11. kelt udvari rendeletben szintén helybenhagyatott.¹⁾

Változó volt a siker a meghonosításuk végett tett kísérletekre nézve is. Hajmund Manó adósságért végrehajtás útján szerzett birtokot s a tanács megsemmisítvén: ő a kir. kormányzékhez folyamodott; ez a tanács azon felvilágosítására, hogy Kolozsváratt a város helyhatósági alkotmánya szerint izraelitának fekvő birtokot szerezni nem szabad, sőt megtelepedni sem, a hozott határozatot helybenhagyta, de a panaszló követelését kifizettetni rendelte.²⁾ Kirschner Bernárd és Hermann Mihály, később kereskedésre jogot nyert kolozsvári zsidók engedélyt kértek mellény, gyoles, zseb- és nyakkendővel való kereskedésök mindennap folytathatására. A tanács nem engedte meg, mert az 1811-ki nyílt parancs 10. czikke csak kiskereskedésre ad nekik jogot, a szerint t. i. árulhatnak: aczélt, kovát, taplót sat. asztalon vagy kiterített szőnyegen a piaci haszonbérlo által kimutatott helyen, de mindennapi árulás végett boltot nem nyithatnak, nem bérelhetnek, mert e jog csak polgárokat illet meg. Ezek a kir. kormányzékhez folyamodtak, onnan is elútasíttatván: a felségnél panaszoltak, de

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1831. 8067., 1836. 6156., 1837. 7023. 13,035., 1838. 2333., 1839. 522. 4557. 6782., 1840. 3987., 1846. 3868. 8184. 10,667., 1847. 8034. 12,895., 1848. 4186. 7164. sz.

²⁾ *Országos levélt.* erd. oszt. 1839. 6455. 8896. sz.

ott is 1845. május 15. kelt udvari rendelettel a tanács határozata hagyatott helyben, azon módosítással, hogy a folyamodó zsidók a heti vásárokon nemcsak szabadon, de fedél alatt is árulhatnak, a mit a kir. kormányzék azon hozzáadással irt meg a tanácsnak, hogy az áruhelyre nézve a 1843. évi 11,796. sz. alatti rendelet lesz követendő.¹⁾ Wertheim Mózes szintén a heti és országos vásárokon szabadon és fedél alatt árulhatási engedélyt kért, a tanács teljesíthetőnek nem látta, annyival inkább, mivel ellene a helybeli kereskedő társaság is felszólalt, a kir. kormányzék is helyeselte s kérelmest 1834. sept. 20. kelt válaszában elutasíttatni rendelte.²⁾ Az ellen is panaszoltak a zsidók a kir. kormányzéknek, hogy nekik a tanács a reggeli 10 óra előtti gabonavásárlást megtiltotta s kérték megváltoztatását. A kir. kormányzék azon figyelmeztetéssel küldötte le tudósítástétel végett a tanácshoz, hogy határozata meg nem állhat, mert minden, akár helybeli, akár idegen, akár keresztény, akár zsidó lakosnak szabad a közpiaczon gabonát venni, úgy, a hogy a tulajdonossal megegyezhetik, ennél fogva e határozat e szerint módosítandó, általában mindenkire nézve a 10 óra előtti vásárlás csak nagyobb mértékben, nyereségre és kereskedés végetti vásárlások eseteire szoritandó; nemkülönb a pálínkfőzésre nézve sem vehetők a zsidók nagyobb megszorítás alá, mint a helybeli és más vallást követő lakosok.³⁾

Az *ipar* terén szintily nagy volt az ellenkezés a czéhtestületek részéről. Vojtitz József ékszeráros, a kinek M.-Vásárhelyen állandó és nyilván árulhatási joga volt s már 30 év óta folytatta Erdélyben kereskedését, Kolozsváratt nyílt helyen, boltban árulhatási engedélyért folyamodott, s a tanács nem adta meg; ekkor a kir. kormányzékától egész Erdélyre kiterjedő jogot kért kereskedésének ügynökök által folytathatására; febr. 25. azon választ kapta, hogy kérje azt a városoktól, azok a felsőbb rendeletek értelmében rendelkezni fognak; 1842. az országgyűléshez folya-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1839. 6291. 10754., 1840. 319. 3285. 4173., 1841. 10,063. 11,981., 1843. 2025. 4012. 11,102. 11,376. 11,796. 13,605., 1844. 11,889., 1845. 3778. 6732. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1844. 7809. 9830. 10,433. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1841. 9287., 1842. 3511. sz.

modott, hangsúlyozva Erdélynek a kereskedés hiánya miatti pénztelenségét, üzlete által nagy úri házaknak tett szolgálatait s a főnemesség birt. kegyét, valamint a czéhek egyedárússágának mind az iparra, mind a kereskedésre nézve káros hatását. Az országgyűlés 1842. decz. 16-kán kelt határozatában a kir. kormányzéknek ajánlta, hogy ha a kereskedésre nézve a fennálló kötelezetéseknek eleget tesz, a boltnyitás és árulás jogát adja meg. Ugyan az 1843. az országgyűlés elbomlása után arany-ezüst ékszer árulásra kért engedélyt a kir. kormányzékától, az megkérdezte a tanácsot, a mit az aranyműves czéh megértvén, a kir. kormányzék előtt felszólalt ellene, s mivel ott ötvös mívet készíteni és árulni kiváltságuk 7-ik pontjánál fogva az ő czéhuk tagjainak kizáró joga, kérte ebben megtartatásukat s Vojtitznek kérésével elútasíttatását. Ez a felség elé terjesztette az ügyet, a hová időközben Vojtitz is felfolyamodott s kérése a kormányzék útján tudósítástétel végett a tanácshoz tétetett át, mely azt a képviselő-testülettel közölvén, mindkét testület törvényesnek s igazságosnak látta, hogy a kérelem ne teljesíttessék s neki az országgyűlésen kívül is szabad ékszerárulási jog ne engedessék, annál inkább, mert mint nem polgár, nem bir Kolozsváratt boltnyitási joggal. A kir. kormányzék 1843. febr. 24. azon oknál fogva, mivel a helybeli ötvösek a közönység igényeit nem képesek kielégíteni, az engedélyezést ajánlta, ugy, hogy folyamodó bérelt szálláson, melynek kijárója az utczára ne legyen, ékszerét árulhassa, s ezt a felség is 1845. jan. 30-án helyben hagyta. . . .¹⁾ A német szabó czéh, melynek főbb tagjai voltak Déécsi Ferencz, Dobrai Péter és Krausz József, Goldner és Singer pesti ruhakereskedőket 1842. decz. 26. egy magán háznál elébb szóval, azután tetteleg is bántalmazván, áruikat, azon ürügy alatt, hogy vasárnap árultak, saját szabó segédeikkel erőszakos úton elvétették, a pesti szabó segédek közül egyet megsebesítettek; ezek panaszolván érette a tanács előtt, az mindhárom mestert egyenként 12 ezüst frt fizetésére büntette; Lichtenstein szabómester is tudván a dolgot, bárha abban részt nem vett, 6 frtra, az erőszak végrehajtásában közreműködő három szabósegéd: Schubert Károly, Isztrai József és Kuszter Ferencz megfeddésen kívül,

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1843. 310. 664. 730. 2306. 9583., 1844. 4348. 12,662., 1845. 2334. sz.

6 v. frtra, a mit 1842. jul. 1. kelt határozatával a kir. kormány-
szék s nov. 7-ki udv. rendeletben a felség is helybenhagyott. ¹⁾

Emlékezetben hagyást érdemel a kolozsvári tanácsnak a k.-fejérvári zsidók és mészárosok között a *kóserhús* iránt támadt egyenetlenségi ügyben e húsnek árulása iránt Kolozsváratt létező szokásról legfelsőbb meghagyásra tett azon jelentése, hogy ott most a minoriták rendje mészárszékét bírja haszonbérben egy zsidó, hitsorsosai attól veszik a szükséges húst, de ezelőtt a monostori mészárossal — a hol sok zsidó volt megtelepedve — vagy a szentpéterivel, vagy pedig a városi mészáros czéh valamely tagjával egy hónapban egyszer vagy kétszer vagy sátoros ünnepre úgy egyeztek, hogy az vágjon számukra *kóser marhát*. Ez úgy ment véghez, hogy a mészáros legény a vágóhidon a marhát a schachter jelenlétében leütötte, ez a vér kifolyása végett annak torkát beretvájával egy rántással elmetszette, a legények megnyuzták, s hasát kihasítva, a schachter megvizsgálta különösen *tüdőjét s beleit, hogy nincs-e hasához ragadva?* ha úgy volt, nem volt *kóser*, s ekkor mást ütöttek le, mindaddig, míg egészen épet találtak. Az ily *kóser marha* elejét szügyével együtt maguk számára elválasztották, úgy, hogy a *schachter a vágóhidon a marha minden csontjára ónnal betüket jegyezt fel*, azt bevitték a mészárszékbe s a székálló legény elmérte nekik, egy pénzzel vagy krajczárral drágábban, mint a hogy más húst mértek. A marha nyelvét ingyen mindig a schachternek kellett adni. Az elmetszett nyaku bőrt nem vették meg azon áron, mint a többit, s a zsidók kárpótlásul annyi forintot fizettek a mészárosnak vagy czéhnek, a hány marhát levágattak, míg *kósert* találtak, a mészáros is az ily bőrt egy forinttal olcsóbban adta. ²⁾ E felvilágosítás következtében a felség a k.-fejérvári mészárosok *kóser hús* vágási díjának a kolozsvári szokáshoz mérséklését rendelte. ³⁾

A zsidók miveltségi állapotára nézve három tényt említek meg. 1843. jan. 18. Grünel Izrael kolozsvári zsidó, zsidó könyvkereskedés nyitására kérvén engedélyt a tanácstól: nem engedte-

¹⁾ Orsz. levélt. erdélyi osztály 1842. 688. 2765., 2772. 4073. 10,802. 12644. sz.

²⁾ Orsz. levélt. erd. oszt. 1842. 9072. 10,599. 13,208. sz.

³⁾ A községi j. könyv eredetijéből.

tett meg. ¹⁾ Wertheim Dávid a tanács azon határozatát: hogy azon idegen izraeliták, a kik a szombatot vallásosan megtartó helybeliek kárára e napon is árulnak, 12 forinttal büntetessenek, a kir. kormányzékától is megerősítettetni kérte, s 1840. jul. 30. azon választ kapta, hogy az idézett tanácsi határozat ellen eddig semmi panasz nem hatván fel, annak a kir. kormányzék által megerősítése fölösleges. ²⁾ Bretter József és Velisch Dávid összeveszvéen a felett: hogy az első pünkösdkor a zsidó isteni tisztelet alkalmával az oltárhoz sem bocsáttatván, s így azon csak árverés útján megvásárolható hivatal elnyerésétől és viselhetésétől — a mi *zsidó templomban Mózes 10 parancsolatja felolvasásában és előterjesztésében áll* — az egész zsidóság által, azon okból: hogy a templomban magának nem vásárolt helyet s az ekléziától árverés útján többször vett tárgyak vételárát sem fizette meg, elzáratván — azt gondolta, hogy mind erre Velisch beszélte rá zsidó hitsorsosait; ezért helyt a templomban szidni kezdette őt s a városból kiűzetésre érdemesnek kiábálta. A meg nem szünő szitkozódásra Velisch felindult s pálcájával rá ütven, őt megvérezte. Bretter panaszolt ellene, a tanács kinyomoztatta a dolgot, s a vallomások alapján Brettert 8 napi fogságra, két nap száraz kenyeren és vizen élésre, Velischet 12 r. frtra büntette, mit a kir. kormányzék 1841. nov. 19. mindkettőre nézve, 3 napi fogságra változtatott, Velischet e felett a gyógyítási bebizonyított költségek fizetésére ítélte. ³⁾

Azon boszantások miatt, a miknek a zsidók sajtóságaos temetkezési módjuk, sirjaik és sirköveik — az irányukban levő ellenszenv folytán — kitéve voltak, temetőhelyök bekeríthetésére a tanácstól 1840-n engedélyt kértek, s az megtagadta azért, mert Kolozsváratt állandó lakásra joguk nincs, csak ideig-óráig szenvedtetek meg néhányan. Ezt 1841. a kir. kormány is helyben hagyta. Két év mulva 1842. a felségtől kérték temető helyöknek kőfállal körülkeríthetése megengedtetését. A kérés a tanácshoz jutott le véleményadásra, mely följejtven a dolog állását, s hogy a temetőben tanuló ifjuság nemcsak a zsidó, de más sirköveket is be szokott

¹⁾ A községi j. könyv *eredetijéből*.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1840. 8105. sz.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1841. 9610., 11,137. sz. *Lásd:* 1841. 7086., 1842. 11,390., 13,244., 1843. 1784. 4754. 10,742., 1844. 9063. 12,937. sz.

irkálni, megjegyezte, hogy a zsidóknak több jog nem adható, mint a mennyivel a város más lakói birnak. A felség kérdést intézett a tanácshoz: a temető azon része, a hova ők temetkeznek, közös-e a keresztényekkel? s vannak-e ott zsidóé mellett keresztény sírok is? Ez jelentésében ismételte azon megjegyezést, hogy a zsidóknak Kolozsvárat megtelepedni nem lévén szabad, nem is haltak meg ott, csak mintegy 50 év előtt volt egy Deutsch Leopold és Ábrahám nevű zsidó, a kik családjokkal együtt állandó lakosok voltak, s 30 évnél nincs több ideje, hogy a város ellenzése daczára annyi ideig maradtak ott, hogy meg is haltak. Az egész temetőben alig van 50 sírjok és sírkövük — nem a keresztények temetkeztek közéjük, hanem ők a keresztények közé. A mely hely bekeríthetésére engedélyt kérnek, az a csorda pásztorok két kalyibája közelében, a temetőbe való alsó vagy keleti bejárásnál, a Békás szőlőhegybe vivő ösvény mellett van. Míg a temető alja el nem volt adva, oda cigány-városiak, oláhok és más külvárosiak temetkeztek; de hogy a temető felső része megnagyított, alján házak épültek s a pásztorok kalyibái ott állítottak fel, a nép ez osztálya is feljebb kezdett temetkezni, s csak a zsidók maradtak tovább is meg. Ezért van ott most inkább csak zsidó sír, bár az nekik soha át nem adatott, sőt kérdés sem volt róla. Most házak építettvén a temető alja hosszában, nekik is feljebb kell temetkezniök. A bekerítés akadályozná a pásztorok kalyibájához és Békásba járást; nekik még állandó lakhelyök sincs, tulajdont nem szerezhetnek; bajos tehát állandó lakóhelylyel nem birónak állandó temető hely adása. A temető ör különben is vigyáz a kövekre. Ezeknél fogva a zsidóknak külön temető hely meg nem adását kéri a tanács. A kir. kormányzék az ügyet vélemény nélkül terjesztette fel a felséghez, honnan azon rendelet érkezett le: hogy a kolozsvári zsidók számára jelöltessék ki egy külön — ha ők kívánnák — tulajdon költségükön bekerítendő temetkező hely, akár az, a hová most temetkeznek, akár feljebb, hogy a boszantásoktól biztosítva legyenek, s ezt a királyi kormányzék a tanácsnak 1843. decz. 4. tudtára adta.¹⁾ Erre a kért temetkező hely a várostól megadatott s később megvettek hozzá 200 forinttal egy darab helyet s így temetőjüket bekerítették.

¹⁾ A községi j. könyv *eredetijéből.*

Ezek okiratilag igazolt tények, a mik a kolozsvári zsidók 1848. előtti állapotáról némi képet adnak, melyet ma élő illetékes férfiak kezeimnél levő levelei felvilágosítása alapján még a következőkkel egészítetek ki.

A közöttük élő hagyomány szerint, a Kolozsvárat megtelepedő, Magyarországról bejött legelső zsidó Farkas vagy Kretsch Áron volt; a legelső zsidó törvények szerinti isteni tisztelet — a minék megtartása 10 egyénnél kevesebbnek nem engedtetett meg — 1807. tartatott az Óvárban Löbel nevű öreg zsidónál; az első imaház, melynek falai vesszőből voltak fonva, 1818. kül-magyar-utczában Liedeman Márton, a nagy miveltségű ágost. hitv. lelkész, e hitfelekezetük telkén, Kain József tekintélyes zsidóval — fennebb sok szó volt róla — volt barátságos viszonya és gyakori beszélgetéseik következtében, egyenesen synagógának építtette s érette 50 frt évi bért kapott. A kolozsvári zsidók előtt — mondja forrásom — feledhetlen lesz hálás emléke e férfinak, a kinek szive a zsidók iránt a legtisztább emberi részvétellel volt tele, s a ki Kainnal beszélgetései közt sokszor kérdezte tőle: miért nincs synagógájok? Kain magán ember volt, de kegyes és nagy Thalmud-ismerő, s a kolozsvári zsidók vallási ügyeinek intézője. Ő azon okot hozta fel, hogy kevesen vannak és szegények. Építetek hát én — mondá az ágostai hitvallásu pap — s építtetett is számukra egy kis synagógát, a mely elég volt az alig 40 családú községnek. . . . Az egyház külső dolgait Welisch Dávid igazította, a temetőt is ő eszközölte ki a várostól, Farkas Áronnal, leginkább gr. Gyulai Lajos udvari tanácsos pártfogójuk segélyével. . . . A zsidóknak 1848. előtt külön papja nem volt, hanem a k-fejérvári országos rabbi Friedman Ábrahám alá tartoztak [a ki később országos főrabbi lett,] helyettesítette Cheszkel Paveth, később Rosenfeld József, utóbbi 1851-ig. 1840. körül Hintz György ágost. hitv. lelkész használatába ment át az előde által építtetett synagoga-ház s a zsidók neki fizették a bért.

Később egy Varjasi nevű csizmadia szintén a kül-magyar-utczában — akkor 34 szám alatt — levő házat bérelték ki 200 v. frtéért, mely ott maig fennáll. Felekezeti iskolájuk nem volt, gyermekeik többnyire csak vallásos oktatásban részesültek, miről az atya maga gondoskodott. Anya- és jegyzőkönyvük 1861 előtt

nem volt. . . .¹⁾ E hagyományok egyes tévedését az olvasó az általam közlöttkekből fel fogja világosíthatni.²⁾

¹⁾ Hogy az olvasó ez egyházzól bővebb ismerettel bírjon, művem kiszabott időközén kívül eső némely részleteket is följegyzek. A congressus előtt ez egyház izraelita vallásu hitközség volt, most *orthodox*; korábbi papjairól fennebb van szó. 1852. Lichtenstein Henrik Margitáról választott rabbivá s két évig volt ott, azután Fischman F., a kit Pozsonyba választottak meg. Ezután Glásner Ábrahám lett az egyház rabbija, ma Glásner Mózes a főrabbi. Synagógájok 1851. épült az akkor mintegy 40-re menő községi tag adakozásából s a templomi ülőhelyek váltáság-arából, a Szamoscsatorna mentén, a külső magyarutezából Hidelvére átvivő hid mellett [Felirata látható a RAJZOK II. Füzeté 17. lapján.] Az egyház dolgait részint a pap, részint két gondnok [eurator] intézi el, e végre választott községi társaikkal. A pap és hívei beszélnek a magyar nyelvet, anyakönyvük magyar, a prédikáció nem. A pap fizetése a hívek adakozásából havonként 80 f. esketésért 2 f. 50 kr., fel 5—10 frtig, keresztelésnél és temetésnél nincs teendője; utóbbinál, ha a keservesek gyász beszéd tartását kívánják, érette a viszonyok szerinti díj jár. A tagok száma jelenleg 200, lélekszámuk nem bizonyos. Népes iskolájokban magyarul tanítanak; 1886. Kolozsváratt létemben fölkerestem, a gyermekekhez a magyar nyelvtanból, földrajzból, Magyarország történetéből kérdéseket intéztem, s mindenik tisztán és szabatosan felelt, utoljára hazafias magyar dalokat szavaltak s hymnust énekeltek; tanítójukat a látott siker előttem kötelességében buzgó férfinak tüntette fel.

A *haladó* [congressus-párti] zsidó hitközség, melynek tagjai száma 160, 1880. a régi hitközségből vált ki; története művem időközébe nem esik, de érdekesnek látom kiválásuk okáról egy kittinő tagjuk levele kivonatos tartalmát megemlíteni. Kolozsváratt — mint az olvasó látta — a zsidók nem lakhattak háborítatlanul, a felvilágosultabbak csak az utolsó tizedekben származtak be s jobbadán az ifjabb nemzedékhez tartoznak. A régiek közt sok a vakbuzgó, községi vagyongazdálkodók hiányos, s rendes könyvvitelők soká nem volt, a keresztényektől idegenkedés jellemzi, többségben létök érzete erőszakosságokra birta. A miveltebbeknek sok kísérlet után sem sikerülvén avagy csak a legkisebb reform is: kiválásuk erkölcsi szükségé vált. Előbb *status quo ante* név alatt alkottak hitközséget, három évi fennállás után *congressus-pártivá* lettek. De a kettő nem fejez ki vallás-elvi különbséget. Vallás-elveik, imádságaik, szertartásuk ugyanazok. A kétfelé szakadt felekezetet egymástól társadalmilag inkább a műveltség kisebb vagy nagyobb foka különbözteti meg; vallásos szertartásaik közül az utóbbiak csak az orthodoxok néhány elavult, elfogult és tarthatlan szokását útasítják határozottan vissza, ilyenek: a keresztényektől való idegenkedés, minden újításnak bűnné bélyegzése, a szent egylo [Chevra Kadischa] rendeltetésével visszaélés, u. m.

Kolozsvár utóbbi másfél század alatti népesedését is érintem itt összevontan.

Kolozsvár követői 1717. panaszolták a felség előtt, hogy a szerezdekből szabadságolt sok német mesterember és kereskedő-féle telepedett meg Kolozsváratt, némelyek örökségeket is birnak, a közterheket viselni mégis vonakodnak.¹⁾ 1719. márcz. 4. a kir. kormánynál panaszolta a város, hogy a Kolozsváratt birtokló nemesség, házánál sem embert nem tart, sem gondját nem viseli, a legközelebbi revolutioban a németek bele szálltak és elfoglalták, de terheit nem viselik;²⁾ 1722. ismét azt panaszolta, hogy közöttük feles obsitos németek vannak, kik naponként szaporodtan-szaporodnak, nagyobbára mesteremberek, intereses pénzből élők, kik a várostól függni nem akarnak, holott a város javalmaival élnek. A kormányzék szigoruan megparancsolta, hogy *akármiféle nemzetből álló* mesteremberek a tanácstól függni és a közterheket hordozni tartoznak. Az ellen is panaszolt a város, hogy az uri és nemesi renden levő birtokosok feles oláh és magyar jobbágyokat kezdettek telepíteni, mind benn házaikba, mind a külvárosban majoraikba, a kik a tanácstól függni s a közterhekben részt venni vonakodnak, holott marháik s magok ott élődnek. Kérte azért a tanács, hogy a jövő rosz eltávoztatása végett — mint sok városban és faluban történt — örökre távolittassanak el. A kormányzék sept. 11. azt határozta: *a majorok dolga maradjon az eddigi szokás szerint.*³⁾ 1727. máj. 10. összeiratván Kolozsváratt a bel- és külvárosi obsitos németek, találtattak 80-an, 46 r. kath. 8 luth., köztük 7 esizmadia, 1 timár, 1 ívkészítő, 1 dohánykeres-

betegek, szegények nem ápolása s olcsón vagy ingyen való temetésökről nem gondoskodás, a temetésnél gyalultatlan fából való koporsó készítés, temetőbe vitelnél hitvány gebék használása, mely észkorlátoltság és cynismus csak nevetséget gerjeszt, a sirkövekre csak héber felirat megengedése s más nyelvvel élés tiltása, holott a Thalmud ajánlja azon ország nyelvét, a hol a zsidó lakik. Az új hitközség a hidelvi nagyutezában kéttornyu díszes templomot építettett 1886. s minden vallásuak közül tekintélyos férfiak jelenlétében a szeretet által egyesülve fényes ünnepélylyel szentelte fel. A rajta levő felirat látható a RAJZOK. II. Füzete 17. lapján.

¹⁾ Fasc. II. 540. sz.

²⁾ Fasc. II. 560. sz.

³⁾ Fasc. II. 616. sz.

kedő, 2 sütő, 17 napszámos, 6 kőműves; ezek közül Hammer Konrád kőfaragó mester, 1719. Schwalbachból jött be a tanács hívására, a város megerősítése végett, háza van s illő keresete; van 1 aranyműves, 1 szolga, 1 asztalos, 1 keresetnélküli, 1 posztócsináló; Grasler György, bavariai festő, ki a jezsuitáknak dolgozik, 3 szabó, 1 kocsis, 2 kalapos, 2 köszörős, 1 nyerges, 1 gyertyamártó, 1 másik kőfaragó; Hammer János, a kit szintén Schwalbachból hoztak be a jezsuiták; 3 ács, 1 mészáros, 1 könyvkötő, 1 lókereskedő, Kénik János, bavariai szobrász [*sculptor statuarius*]; ezt a császári udvar küldötte be tíz év előtt a fejevári várnál való munkára; két év előtt Kolozsvárra jött, nincs felesküve polgárnak, r. kath., háza van s 3 gyermeke, mesterségéből tisztességesen él, szállásbért fizet a ref. prédikátornak 16 r. frt 45 kr.¹⁾ 1730. ápr. 24. ismét megszámitatta őket gr. Wallis erdélyi főhadvezér s voltak 71-en, 10 evang., 1 ref., 60 r. kath. Ausztriából, Bajorországból, Slesiából Tyrolból és Csehországból jöttek be,²⁾ mesterségből s napszámoskodásból élnek; ki akarták vonni magukat a közterhek alól, de a kormányzék 1730. jul. 14. a tanácsnak egészen alája rendelte.³⁾ 1732. a kir. kormányzékhez irt kérelmében jellemzően ír a tanács a külvárosokról. „Van ugyan itt három külváros — írja — de lakói többnyire szegények s keveset kivéve, a különböző nemzetek gyülelész sepreje [*colluvies gentium hinc inde congressa*], a kik ma jönnek, holnap ismét odább állnak, s nagyobb terhére, mint hasznára vannak a városnak.⁴⁾ A különböző betelepések ez időbeli folyamát és arányát mutatja a tanácsnak egy 1786. december 29-ki kérelme, melyben Kolozsvár lakóinak száma 11,000-re van téve. Hátrább az 1782-ki létszám is közölve lesz.

E korszakra hagytam még ama néhány adat közlését is, melyek a cigányokról szólnak. Az Izabella királyné által Kolozs-

¹⁾ Fasc. II. 675. sz.

²⁾ Fasc. II. 696. sz.

³⁾ Fasc. II. 699. sz.

⁴⁾ Fasc. II. 614. sz. 1745-ben ezek az obsitos németek voltak Kolozsvárat: Scheller, Compactor József, Sebastian nevű német, Gaszler, Mayer, Polczer, Chus, Hanez, Gaspar, Cholp, Buchard, Slejt, Thator, Bucher, Foris, Drumaczi; jönnek elé az összeírásban ilyek is: német lakatos, egy német, más német, egy öreg német, szíjgyártó német, sánta német, Német Lőrincz, Német Tamás, Német Ferencz, Kőműves Máttyás. Fasc. II. 941. sz.

várnak adott *négy sátor-alja cigány* első megtelepedése helyéről a tanács egy 1843. febr. 10-ki jelentéséből az tűnik ki, hogy az a külső vagy Nagy-Szamos belső malomra néző partján elvonuló hurubákban volt, s míg a külvárosok meg nem népesedtek, ott is szerteszét sokan települtek meg. Idő teltével azonban — a mi a *Glacis* megszűnte s a várkörnyék megnépesítésekor lehetett — a külső közép-utczai városnegyedben a mező felől egy nagy darab szabadon volt hely mutattatott ki számukra, s oda áttelepedésök rendeltetett. Számuk belső szaporodás útján növekedett meg, mert a száz-férfiak egy 1585. márcz. 24-ki végzéséből az tűnik ki, hogy új megtelepülőket nem vettek fel maguk közé. E végzés t. i. meghagyta a birónak, hogy a cigányok vajdájával az idegen megtelepedettek házait hányassa el s nekik többé házat építeni meg ne engedje.¹⁾ Mintegy külön városrészt képezve — új megszálló helyük neve *Czigánysor* lett. Csaknem túlságosan szabadságszerető, s maga magát kormányozni akaró nép, mely mástól való függést nem ismer el. Önkormányzati joguk volt mindig, előljárójuknak *vajda* név adatott, a kit két évenként választottak, fizetését a majorsági pénztárból kapta,²⁾ s ez egy 1765-ik évi nov. 12-ki kormányszéki rendelet szerint évi 10 forint volt [KOLOZSV. TÖRT. II. k. 245. l.], a nemzeti fejedelmek alatt 3 forint s egy pár csizma, 1727. 3 frt 4 pénz. Vajdáik közül megemlítek egyet-kettőt. 1614. márcz. 22. Illyés, kinek fia bűnügye fennebb említve volt, 1727. jan. 22. Márkus, 1794. márcz. 12. Trombitás József, 1800. ismét az, 1848. Ditz Károly.³⁾ A vajda mellett 12 ülnök volt; a kik az ugynevezett *vajdai széken* együtt ítéltek 3 frton alóli ügyben, de a tanácshoz a fel-folyamodási út nyitva volt; nagyobb összeget illető ügy tárgyalására a város ügyésze is megjelent. A vérbírságból $\frac{1}{4}$ a vajdát, a többi a város biráját illette. Három forint büntetésből $\frac{1}{3}$ a város pénztárába adatott be, $\frac{2}{3}$ a vajda tartott meg ülnökeivel. A rendkívüli eseteket a vajda a birónak jelenteni tartozott. Czigányok, adóssági követeléseiket önhatalommal, vajda hire nélkül el nem igazíthat-

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1843. 333. sz.*

³⁾ A hagyomány az újabb időből még e neveket tartotta fenn: Trombitás László, 1805. Vidám József, Nagy János, Nagy Ádám, Gutzi Antal, Búfa György, Móti József, Trombitás Károly, Pongrácz Lajos, Ditz Lajos. [A város 1848. évi j. könyvében Ditz Károly iratik *vajdájának*.]

ták. A részeges kiabáló cigányt a vajda a várból köteles volt ki- és haza útasítani, a cigányok évi taxáját jegyzék [*tabella*] szerint sz. György- és sz. Mihály-napkor felszedni s a város gazdájának beszolgáltatni, a szegényebbek és vagyonosabbak díját minden év két kijelölt időszakában megigazítani [*rectificatio*] s azt felhajtani; kiadni belőle csak a város gazdája rendeletére volt szabad.¹⁾ A vajda választásról egy érdekes adatot tartott fenn az 1802. jan. 11-ki községi gyűlés j. könyve. Panaszolta t. i. Vidám József zenész, hogy ő 33 szavazatot kapott a vajdaságra, s a rendőrigazgató mégis a csak egy szavazatot nyert Trombitás Józsefet tette meg, a tanács is ezt hagyta helybe. Ez azt hozta fel okul a gyűlésben, hogy Vidám részeges és egyébként is sok a hibája, ellenfele inkább hivatalra termett... A cigányok életmódja a zenészet volt eleitől fogva maig; elébb két, később több kart s maguknak szabályt alkottak; még a gyermekek is chorusokba oszolva kis koruktól kezdve gyakorolták magukat a természetes zenejátékban; ünnepeken, névnapon, farságon és szüretéken szétjártak a városon s fölkeresték azon társaságokat, melyeket zenejátékuk kielégített, vagy legalább kedvök szerint mulattatott. Mindenik evvel kereste meg kenyerét. Birtak külsőt is s azt miveltették. Az asszonyok ruha, ékszer s más ily tárgyak házról-házra járva árulásával segítették férjeiket a ház szükségai fedezésében; a mezei és kerti munkát nem üzték, adás-vevés volt szenvedélyök... Volt a cigányoknak az adón s közterhek viselésén kívül egy ősi tartozásuk, a mitől szabadulni vágytak. Ezt egy panasz-eset tartotta fenn. Vajdájok t. i. az egész *czigány város* nevében 1794. márczius 32. folyamodott s kérte a tanácsot, hogy mivel ők a városnegyed közé számitattak, adót fizetnek, a közterheket hordozzák, szabadittassanak fel az eddig tőlük venni szokott *lécz-és zsendelyszeg* adástól. De nem kelt róla végzés... Azért is többször folyamodtak, hogy mivel az adót fizetik s a közterheket hordozzák, bocsáttassanak a polgári eskü letételére s a polgárok közé vétessenek fel, de foganat nélkül... Egy büntető-ügyi jelentés a cigányok belélete egy nevezetes eseményével ismer- tet meg. 1844. t. i. az octób. 8-ki községi képviselők gyűlésében a rendőrigazgató a *vajdai széknék* a Czigánysorban levő kis fegyház

¹⁾ Látható 1755-ből: *A cigányok vajdája útasítása. Mike Sándor gyűjt. Egyveleg.* 10. Claudiopolis. 257—260. II.

vagy *kaliczka* lebontása s megszüntetése iránt beadott s vele véleményadás végett közölt kérelmére azon tudósítást tette: „hogy miután a cigányok annyira elmagyarosodtak, hogy bajait inkább a tizedkapitány vagy a rendőrség elé viszik, s ha egyik-másik bezáratásra büntettetik, a város börtönébe szokott elzáratni: a kaliczka több év óta igen ritkán van használatban, végképen megszüntethetőnek véli s czélszerűnek látja; hanem hogy a paraszt cigányok közt a fenytéktől való félelem fennmaradjon, szükséges, hogy a cigányok vajdája háza előtt levő ugynevezett *kaloda* mintájára két kaloda készíttessék, a mi az eddigi kaliczka anyagából kitelnék s a megkívántató két kalodavas is megszerezhető lenne...“ Elintézése elhalasztatott... A sorshuzás általi katonaállítás alkalmából sorozás alól zenészeti hivatásuk tekintetéből fölmentetésöket kétszer kérték: 1812. a nov. 20-ki, 1848. a jan. 14-ki esküdt-községi gyűlésben. Diószegi Vas Sámuel, bálházbérlő panaszolta, hogy az első karbeli zenészekkel nem tud egyezni, oly rendkívüli fizetést követelnek. A tanács maga elébe hivatta néhány társukat, eléjük adta a mostani idők nehéz környülállását s engedékenységre intette őket. Erre meggondolkoztak s a bérlőtől egy-egy estvére 50 váltó forintot elfogadtak. Ez engedelmesség jutalmául s besoroztatásuk miatti panaszuk orvoslásaul 14 egyén a közteherviseléstől és sorshuzástól további rendelésig felmentetett.¹⁾ Második alkalommal Pongrácz Lajos a kolozsvári zenész társaság igazgatója és Ditzzi Károly vajda az egész zenészkar nevében kérte: hogy a mintegy 25 számból álló családot tevő zenészkar művész tagjai az 1846/7. évi 20. és 21. t.-czikk értelmében sorshuzással való újonczállításra ne kényszeríttessenek, hanem mint régen is, az egész kolozsvári zenészkar — mely két osztályból áll — két újonczot pénzen fogadva állíthasson azon okból, mert igen nehéz egy zenésztületi tagot kitanítani, s ha már van, azt fájdalmas elveszteni, hamarjában nem is pótolható. A sorshuzók száma 2—300. A 25 családból 10—12 jöhet sorshuzás alá, s megtörténhetik,

¹⁾ Neveik: Loló Józsi, Nagy János és József, Zunya István, Máté József, Trombitás László, Ditzzi Károly és József, Putzi József és László, Vidám József, Tonti György és János, Csucsuj Ferencz. *Az eredeti jegyzőkönyvből.*

hogy mindenik zenész elmenő sorsot húz, s ekkor az egész zenészkar, melynek a nemes város lakói minden időben hasznát veszik, végromlásra jutna, midőn azoknak, a kik sorsot nem húztak, honnmaradásukban semmi, elmenésőkben nagy haszon lenne. Ők — írják — mind zenészek, kik egy évtized óta uri pártfogás és saját áldozataik által azon igyekeztek, hogy édes hazájok ezen első magyar fővárosában a zenészetet, mint csak kitartó szorgalommal tökéletesíthető művészetet, minél magasabb fokra emeljék és anyavárosuk minden rendű hű polgárainak szeretetét s pártfogását megérdemelhessék, művészetökkel vigszágot és megelégedést szerezhessenek. Céljok azt kívánta, hogy fiaikat gyermekévkortól fogva a zenészetben neveljék s őket jeles művészekké képezzék; szorgalmuknak nagy is a sikere; ifjaik nemcsak a két testvér magyar honban benszülött zenészekkel megmérkőznek, sőt a külföldi zenészek dalt alkotó és versenyző művészeivel is bátran szembe állnak; e mellett mivel zenészek, természetöknél fogva szelidek, józanok, erkölcsösek, törvénytisztelők, a fejedelemhez hívek, a hazának buzgó lelkű fiai. — — Vészes időben édes hazájukat vérökkel és életökkel oltalmazni legszentebb kötelességöknek ismerik ők, s ifjaik velök együtt éreznek; de a mostani béke idején, midőn a kírótt újonczok száma ugysis csekély, hogy zenész testületök valamelyik jó és hirtelenében kipótolhatlan tagja sorshúzással tőlük elszakasztassék, fájdalmas és a városi közönségre nézve káros lenne . . .“ A kérés bizottságnak adatott át, mely mielőtt véleményt adhatott volna, a bekövetkezett *nagy napok* az ügynek más fordulatot adtak. Kolozsvár egész ifjusága, zenész¹⁾ és nem-zenész, a ki karját birta, a honvéd zászlók alá sorakozott. A cigányok régi ohaja teljesült, polgárjogot nyertek s a város bennök a leghívebb polgárokat, a kik jó és balsorsában osztoztak. De tettek egy magasabb jelentőségű szolgálatot, megalkották közöttünk ama természetes magyar-czigány zenét, mely a magyar vigalmak fűszere, mely mellett ünnepel a nép s a paloták salonvilága, az est csöndében bűvös édes hangjaival örömbre ébreszti fel hölgyét az ifju s nyirettyüje síró szava mellett elpanaszolja szive bánatát a boldogtalan. Velünk voltak ők, midőn a

¹⁾ Egyik jeles ifju zenész társuk, a 20 éves Ditzsi Samu 1849. a nagybecskereki csatában vesztette el életét.

szabadság zászlóját diadalmasan hordoztuk végig az utcákon és esatatéreken, velünk a szolgaság sötét éveiben. A cigányzene a magyar nevét az egész világon dicsőséggel hordozta körül nép-dallamainkban, s nemzetünknek becsületet, Magyarországnak barátokat szerzett; hegedűjök értette meg nyugat népeivel: mit tesz ama kifejezés, s a magyar természetet igazán jellemző félig melancholikus, félig szilaján örvendő lelki hangulat: *Sirva vigad a magyar.*¹⁾

A *sajtó és irodalom* növekedő hatását fejlődése s a könyv-vizsgálati növekedő szigor bizonyítja. 1840. július 30-ki udvari, aug. 13-ki kir. kormányszéki rendeletnél fogva engedélyt nyert Szilágyi Ferencz ev. ref. tanár mérsékelt irányu politikai hirlap Kolozsváratt kiadására *Mult és Jelen* cím alatt, *Hon és Külföld* című melléklappal, a mit később főlapjával *Toldalék* cím alatt egyesített, s 1841. decz. 19. újabban *Magyar Gyermekebarát* című nevelési lap kiadására nyert engedélyt. Szilágyi lapjára előfizetésre felszólítván a kolozsvári tanácsot is, ez a kir. kormányszéktől nov. 25. engedélyt kért, hogy egy példányra 10 forintot előfizethessen. Az ez iránt megkérdezett tartományi főszámvevőség ugy nyilatkozott, hogy egy törvényhatóságban sem fordul elé ily cím alatti kiadás, nem is véli rendszeresítendőnek, mindazáltal mint rendkívüli kiadást az ezen városban öregbedő nemzeti miveltség előmozdítása végett egy példányra egy évre annál kevesebbé két-kedik megengedésre ajánlani, mert az esküdt-közönség akarja s a

¹⁾ Följegyzek egy érdekes hagyományt a *kolozsvári szép cigányleányról*.

A Tordára vivő országút mellett jobbra, a köztemető aljának azon része — egy kis dombos völgyület — a hová a cigányok, közeli szegényebb sorsuak és zsidók temetkeztek, régen *Boritza temetője* nevet viselt. Öreg Pataki Mihály ezt a hagyományt beszélte el nekem róla. A cigányok egyik, úri házat tartó vajdájának — a ki egy-egy hegedű játékáért százast, hordó bort vagy paripát kapott — *Boritza* nevű oly szép leánya volt, hogy Kolozsvár hires polgári hölgyei is irigyelték. Egy ifju gróf bele szeretett s szívét megnyerte. A lány elhagyta érette jegyesét, a legjobb ifju hegedűst, a kit bújá s szégyene öngyilkossá tett. A szép lányt nem soká keserű csalódás érte: grófja hosszú útra távozott, őt boldogtalanná téve; fölébredt lelkiismerete gyötörni kezdte: minden este kiment kedvese sirjához, virágot tett rá, sirt és imádkozott, hogy Isten bocsássa meg bűnét. Egy izgalmas nap után, midőn a sirhoz érkezett, mintha jegyesét látta volna, hogy jó felé, gyűrűjét tartja s szemrehányólag fenyegeti kezével — rémültében halva rogyott sirjára, s kétségbeesett atyja reggel találta fel ott... Oda temették el őt is, s a nép *Boritza temetője* nevet adott a helynek.

nevezett hirlapot levéltárában megtartani kívánja; a mit a kir. kormányzék elfogadván, a tanácsot iránta ez értelemben útasi- totta, különösen meghagyva, hogy azon hirlap a város levéltárá- ban megőriztessék, s ha a következő években is rá előfizetni kívánnának, kérésöket évről-évre újítsák meg. 1845. november 5. Magyar Lajos: „*Kis Követ*, képekkel“ című hetenkint egyszer meg- jelenő mulattató, ifjusági és népies lapot alapított; 1846. jul. 1. Takács János és Berde Áron nyertek engedélyt *Természetbarát* című folyóirat kiadására. Indult meg két *Hirdetési lap* is, melyekre engedélyt 1845. jul. 3. nyert Méhes Sámuel és Szilágyi Ferencz, az első *Heti Tudósítások*, utóbbi *Kolozsvári Hetilap* cím alatt, oly föltétellel, hogy a kormány hirdetéseit ingyen közöljék. Tiltsch János szintén indított meg 1845. felsőbb engedély nélkül egy hir- detési lapot *Kolozsvári Heti Krónika* cím alatt, de márczius 30. betiltatott. Egy másik lapot is akart kiadni ugyanő *Koszoru, ész és szivképző lap növendék ifjaknak*, szerkesztőül Nagy Péter ev. ref. pap volt megnevezve, de a felség jul. 15. kelt legfelsőbb elhatá- rozásával az engedélyt megtagadta. E lapok szerkesztőinek és íróinak névsora Erdély és főleg Kolozsvár szellemi erejének fok- mérője . . . Az *Erdélyi Híradó* tulajdonos főszerkesztője Méhes Sámuel volt, dolgozó társai: br. Kemény Zsigmond, gr. Teleki Domokos, Nagy-Ajtai Kovács István, Szentiváni Mihály, Kovács Lajos, Kriza János, Ócsvai Ferencz; midőn ez utóbbi később a lap tulajdonos-szerkesztője lett, rendes belmunkatársai: Szabó János, Urházy György és Jakab Elek voltak. A *Mult és Jelen* tulajdonos szerkesztőjét fennebb említettem, dolgozótársai Makoldi Sámuel, Vadas József, Szigethi Gyula Mózes, Sinczki János, Nemessányi Károly, Szilágyi Sándor. A *Vasárnapi Ujság* szerkesztője Brassai Sámuel, külföld-írója Kriza János. A *Kis Követ* dolgozótársai: Lézó Ferencz, r. kath. tanár, Székely Sándor unitárius püspök, Salamón József ev. ref. tanár, Kőváry László és Dózsa Dániel. A többi lapoknak csak szerkesztői voltak megnevezve, dolgozótársaikról programm nem adatott.¹⁾ A könyvvizsgálat szigorát bizonyítják újabb meg újabb vizsgálati rendeletek, megjelent könyvek lefog- lalása, a szerkesztők és könyvvizsgálók gyakori feleletre vonása és megfeddése, komolyan s tudományosan irt könyvek tilalom alá

¹⁾ Az erdélyi Hírlapirodalom Története. 1848-ig sat. Buda-Pest 1882.

vétele. Ez tüzetes megírás tárgyát teszi. Nekem egy-két feltünőbb esetre szorítkoznom művem kiszabott köre kívánja. Tiltsch János könyvtáros Sue Jenő *Atar Gull* című, Tompa Imre által fordított tengeri regényét kiadván: ez felsőbb helyen a Kolozsváratt kinyomatott könyvek jegyzékéből tudomásra jutott. Bárha Párisban még 1833-n jelent meg s akkor igtattatott a bécsi cs. kir. központi vizsgálat által a kárhoztatott könyvek sorába, 1846. aug. 27. kelt udvari rendelet által a könyvet átbocsátó vizsgáló maga igazolására szorítottatott és a regény a tanács által birói zár alá vétetni rendeltetett, melyet a midőn a főbíró végre akart hajtani, a kiadó úgy nyilatkozott, hogy a könyvet 500 példányban nyomatta ki, de az még 1846. ugy elkelt, hogy 10 példánynál több nincs meg, a mit a főbíró zár alá magához vevén, útasítást kért, hogy vele mit tegyen? mert a kiadó kijelentette, hogy igaz tulajdona vissza adásáért felsőbb helyre folyamodni fog. A királyi kormányzék *tudomásul vétel*-lel intézte el az ügyet, a főbírói felterjesztés levéltárra tétetett. A könyvvizsgálónak a felség előtt tett önigazolása következtében 1847. jan. 28. kelt udvari rendeletben meghagyatott a kir. kormányzéknek, hogy intézkedjék úgy, hogy jövőre a kiadandó fordítások előre legfelsőbb helyre küldessenek fel a végre, hogy megtudható legyen: meg van-e engedve a kinyomatott eredeti vagy nincs? a mi iránt e főhatóság a könyvvizsgáló hivatalt febr. 18 értesítette.¹⁾ A politikai lapok erős korlátozására elég lesz egy-két eset említése. „Az *Erdélyi Hiradó*-ban²⁾ két oly czikk jelent meg — mondja az ápr. 22. udvari rendelet — mely a törvényhatóságokat a tisztviselők iránti engedetlenségre hívja fel. A felség megparancsolta a kir. kormányzéknek, járjon végére s tegyen jelentést róla: voltak-e azon czikkek vizsgálat alatt? rendeljenek iránta nyomozást, az eredmény szerint a vizsgálat és szerkesztőt vonja szigorú felelősség alá s nyilatkozataikat terjeszsze fel; a vizsgálat tisztétől addig is mentse fel, s helyébe rendeljen olyat, a kiből teljesen lehessen bizni, meghagyva neki, hogy az ily czikkekre különös figyelemmel legyen s a hibások ellenében az

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1846. 10,757. 14,021., 1837. 1139. 2205. sz.

²⁾ 1843. évi utolsó folyam 15. 20. számaiban: *Követszámolás és Kolozsmegyei közgyűlés* cím alatt.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1843. 1636. udvari kancell. 5788. korm. sz. sz.

1841. márcz. 5-ki vizsgálati szabályt alkalmazza.“³⁾ A *Mult és Jelen* szerkesztője azért feddetett meg: „hogyan elkéséstől tartva, egy a vizsgáló által kitörölt czikke helyének — más czikkel pótlása helyett — üresen hagyásával adta ki lapját, az ezt, valamint a törlés megemlítését is tiltó rendeletek ellenére; mert ez a vizsgáló tekintélyét sérti, ezt megengedni nem lehet. Ha hibásan járt el a vizsgáló, felsőbb helyen kell vala a szerkesztőnek orvoslást keresni.“¹⁾

Még feltünőbb az Ugron István és báró Kemény István tordavármegyei követek 1841/3-ki országgyűlési követjelentése ügye, azért, mert a követek teljes szólásszabadsága és sérthetlensége mellett a kormány eljárását jellemzi, hogy követi jelentéseket a könyvvizsgálati szabályok alá vonták. Kinyomatását a vármegye azon évi jun. 11. meghatározta, báró Kemény György végrehajtotta, s 1844. jan. 31. a közgyűlésnek jelentette, mely azt elfogadván, az ügyet magáévé tette, e szerint a kinyomatás a vármegye tényévé vált.²⁾ A jegyzőkönyv az udvarhoz jutván: rá 1849. jun. 20. azon megjegyzés tételével, hogy az udvar felteszi, hogy a könyvvizsgálót nem kerülte ki s a szabályoknak elég tételével. A kormányzó megkérdezte a vármegye főispánját annak hol nyomatása iránt s azon felvilágosítást kapta, hogy Kolozsvárt az ev. ref. főtanoda könyvés és könyvnyomó intézetében Tiltsch János nyomtatta. Ekkor a kormányzó a főbírónak meghagyta: nyomozza ki, meg volt-e s ki által volt megvizsgálva a jelentés? 1845. márcz. 5. arról értesült, hogy a követek maguk adták be a jelentést a könyvvizsgálatra 1843. aug. hónapban, onnan octóber 16. Székely Sándor tanárnak és könyvvizsgálónak adatott ki s a róm. kath. püspök *Imprimatur*-jával el levén látva: a kiadó magát kinyomatásra jogosítottnak látta. A kir. kormányzó a dolog ez állásában *tudomásul vétel*-lel intézte el a dolgot, az iratokat levéltárra tételével.³⁾ De legsúlyosb ítéletként nehezült e kor könyvvizsgálati rendszere a Bölöni Farkas Sándor *Északamerikai Utazás* című korszakalkotó művére,⁴⁾ melyet Estei Ferdinánd főherczeg erdélyi királyi biztos a tiltott

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1841. 1119. udv. kancelláriai, 5078. királyi kormányzóéki sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erdélyi oszt. *Tordavármegye Gyűlési jegyzőkönyve* 1838—48. 4. köt.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1844. 2732. 8258., 1845. 2038. 9418. sz.

⁴⁾ *Utazás Észak-Amerikában* Bölöni Farkas Sándor által. Kolozsv. ifj. Tiltsch János tulajdona 1834. 8.

könyvek közé sorozott s olvasása csak jogositó levéllel engedtetett meg. ¹⁾ E könyvről 1834. sept. 10. kelt levelében azt írta gróf Széchenyi István a szerzőhez: „hogy kimondhatatlanul kellemes pillanatokát élt elolvasásakor. Bár lettek volna órák, napok! De kezébe véve a drága könyvet, többé nem tehetné félre. Hála a Mindenhatónak, hogy az napvilágra jött, haszna honosinkra nézve felszámíthatatlan. Azon jó, melylyel telidesteli van, oly világosan, annyi érdeklél, és oly kimélve közöltetik, hogy az áldott mag, mely belőle hull, még rosszabb földben is kikelne, a milyen a mienk. A nekem ajándékozott példányt — írja a gróf — a legkedvesebb kincseim közé számítván: nem szünendek meg e közhasznu munka megjelenéseért legforróbb hálával viseltetni, mert eddigelé ennél hasznosabb és szebb ajándékkal tudtomra és belső meggyőződéseim szerint senki meg nem tisztelte a magyar hont és királyságot.“ ²⁾ Kolozsvár büszke lehet írójára s e nagy ember itéletére!

A közmívelődés terjedését mutatja az, hogy ez idő alatt Kolozsváratt a második rendes könyvkereskedés nyílt meg. A Barra Gábor által alapított papir- és szépműkereskedést t. i. 1835. történt halála után első segéde és társa Stein János rendes könyvkereskedéssel egészítette ki, mely vállalatában, nemcsak a magyar irodalom iránt különös előszeretettel viseltetett s a fősúlyt arra fektette, de egyszersmind a külföldi irodalmak termékei megszerzésére is az eddiginél több figyelmet fordított, egyenes egybeköttetésbe lépett Németország, Páris és London könyvkereskedőivel, s ezt oly sikerrel tette, hogy már a harmadik évben a külföldi irodalom is meglehetősen levén kereskedésében képviselve: a közönség a leghasznosabb tudományos s legérdekesb szépirodalmi művekre lett figyelmes, és így megszerzésökre mind szüksége, mind kedve 1848-ig folyvást növekedett. Minthogy Erdélyben máshol nem volt magyar könyvkereskedés, megkísérlette Enyeden is fiókkereskedést állítani, mert általános volt a panasz, hogy ott csak az iskolakönyvek megszerzése is rendkívüli bajjal jár; virágozott is az mindaddig, mig 1848. végén a várossal együtt el nem pusztult. ... Stein az enyedi után nemsokára Maros-Vásárhelyen is állított fiókkönyvkereskedést. A közönség élénk pártolása s a gyors fejlődés, sőt az új vállalat virágzásnak

¹⁾ *Keresztény Magvető*. V. köt. 295. l.

²⁾ *Keresztény Magvető*. V. köt. 297—98. ll.

indulása igazolta a felállítás korszerűségét és azt, hogy a szellemi mivelődésnek a székelység fővárosában új terjesztő csatornára mily nagyszükség volt. Ha az 1848—49-ki pusztulás ott is be nem következik, a maros-vásárhelyi könyvkereskedés társává lehetett volna a kolozsvárinak... Mint az olvasást és könyvek szeretetét előmozdító hazai és külföldi irodalom ismerete s iskolai tankönyvek megszerzése: oly kezdetleges állapotban volt a könyvkiadás is az 1830—1840. körüli években. Alig jelent meg egész éven át egy-két könyv. Némelyek az olvasó közönség hiányában keresték az okot; mások nemzetünknek a könyvirástól és könyvszerzéstől s olvasástól idegenkedésében, mintha nem lettek volna Erdélynek jeles írói, nagy számu olvasói, fényes irodalmi korszakai a nemzeti fejedelmek idejében! A fő ok vállalkozó kiadó nem léte volt. Ezt pedig azon tapasztalással kívánták igazolni, hogy a legjobb könyvek kiadása is kockázattal jár, mert nem kél el. Az írói tehetségek tétlenségre voltak kényszerítve, nem volt a mi munkára ösztönözze. Ők kiadó nem léteire hárintották a tétlenség felelősségét, ezek a rosz kelendőségre. Így forogtak hosszasan ama tévkörben, melyet a nemkezddéssel és semmittevéssel önmaguk csináltak maguknak az irodalom és nemzeti miveltség nagy kárára. Stein mert tenni, s úttörő lett itt is. Lassan, óvatosan, a kelendőség esélyeit jól számba véve, az íróknak kevés tiszteletdíjt fizetve, megkezdette a kiadást. Nagy része kiadásainak kézi-, tan-, ima- és énekeskönyvek, egyházi művek, de van tudományos tárgyú, földrajzi, utazási, történelmi sat. kiadványa is. Addig, mikor eműre a pályázat kihirdettetett — 1864-ig — kiadásában 345 mű volt már megjeleneve. Ez Steinnek nagy érdeme Kolozsvár és nemzeti miveltségünk irányában, s én e rövid közlést művem egyik értékesb részecskéjének tartom. Ő megérdemelte abban e lapot,¹⁾ s kereskedése érdemes lenne, hogy tüzetesen leirassék.

A szellemi érdekeket szolgáló és közmívelődés terjesztésére állított közintézetek közt főhelyen állott e korszakban is a nemzeti

¹⁾ Kiegészítem e sorokat a művem időkorén kívül eső egy-két tény följegyzésével. Stein kiadványai 1848—49. után annyira nevedtek, hogy 1856. egy gyors sajtó, 1865. a második felállítás lett szükségessé, ugy, hogy most [1874.] két gyors vas- és két fa-sajtóval dolgozik az intézet, melynek azelőtt csak két kézi vas- és két fa-sajtója volt. Az ev. ref. főtanoda nyomdája Kolozsváratt méltányos igényeknek képes megfelelni, s társai közt meg állja helyét.

színház: folyvást szilárdult, hatása mind szélesebb körben terjedt, hazafiasságra és nemzeti érzés felköltésére irányuló befolyása a társadalom minden rétegében nyilvánulni kezdett; derék vállalkozók szerencsével igazgatták, s saját tagjaival és meghívott jeles erőkkel lelkesen teljesítette polgáriasító küldetését. A kolozsvári színpadon szívesen lépett föl a legfényesb tehetség, s a polgárság, a honortior és főrangú körök vetélkedő szíveséggel fogadták őket; meghívták házakhoz és családaiik körébe, testvéröknek tekintették az embert, szeretettel tüntették ki Thália áldozóit. Koszoru, taps, fáklyás zene, versek és értékes emlékek tették feledhetlenné előttük Kolozsvár mivelt s lelkes magyar közönségét. Kolozsvár meg tudta mutatni, hogy érti s érzi a színészet nemzeti küldetését, becsüli a magyar művészt és művészetet. A színész a közönséget, ez a színészt lelkesítette. Ez időre esik a magyar nemzeti színészet első virágzási kora, ekkor éltek dicsőségei: Egressi, FánCSI, Lendvai, Megyeri, Szerdahelyi, Szentpéri, László, a színészek, ekkor a színésznők részéről első fényű csillagai: Déryné, Kántorné, Lendvayné, Laborfalvi Róza, Szathmáryné... Nagy idők, tünemények, halhatatlan érdemű férfiak és hölgyek a magyar művészet derülő egén!

Az *iskolák életéből* az alapítványokat említem meg, mint a hitfelekezetek azok iránti különös szeretetének nemes bizonyítékait. A nemzetnek s nemzeti művelődésnek csak az igaz barátja, a ki a tanulást előmozdítja, iskolát állít s gyarapít, tudós ifjakat segít nevelni, s ezzel neveli a mivelt emberek számát, a műveltség összegét. Kolozsvár tanuló és nevelő intézetei iránt előszeretettel tette meg polgársága és Erdély mindenkor s ez időben is kötelességeit.

A *r. kath. seminariumnak* Szárhegyi Fülöp Elek 1838. dec. 11. 4000 c. frtot alapított, nemzetségéből való 3—4 [a mennyire telik] jámbor, szorgalmas és jó erkölcsű ifju nevelésére, úgy: „hogy előkészületét bármi nehézséggel végezze be a törv. királyi táblán, s legalább egy szolgáljon Gyergyó-füszékben, hogy a tanulás becsét és hasznát tudatlanságban élő nemzetségében felélesztzeni, s szabadságukat megvédni módjuk és alkalmuk legyen; válaszsza ki s ajánlja őket a szárhegyi plebánus, a kinek ezért 50 frt kamátát hagyta; ha Szárhegyen a Fülöp-nemzetségből tanuló ifju nem lesz, más helybeli nemes és szabad születésű, nevezetesen árva ifjak ajánltassanak fel, kizárva a Keresztes Ferencz maradékát s minden következőit, az ajándékozó felesége testvéreivel elkövetett ember-

telen és vad indulatu bánásáért. Ez alapítvány felén hasonló föltételek mellett a székely-udvarhelyi seminariumban kívánja segélyezendő rokonai felét neveltetni. Az alapítvány növekedése esetében a kamat fordítottassék a növendékek ruházatára. Ohajtja — ugymond — hogy következői is — ha jó állapotra jutnak — gyarapítsák az iskolákat, azzal bizonyítván meg keresztény jó érzésöket s felebaráti szeretetöket.“¹⁾ Keresztes János gyergyótekerőpataki plebánus 1842. eddigi 500 frt alapítványát újabb 500 frttal egészítette ki 1000 frtra, oly módon, hogy annak 60 r. frt kamatát az ő életéig általa, azután a tekerőpataki örmény szertartásu plebánus által kijelölendő gyergyó-szentmiklósi örmény fiu élvezze.²⁾ Bálint Ignác huszárkapitány és neje Bors Juliánna 1843. jul. 19. egy kolozsvári convictusi ifjunak fele részben 1500 c. frt alapított, úgy, hogy életökben ök, azután a csik-szentgyörgyi plebánus nevezze ki a Bálint-, Bors- és Tompos-nemzetségekből, ha nincs, alsiki más ifju is kinevezhető, még pedig alsóbb iskolákat járó is.³⁾

Az *evang. reformált hitvallásuak főtanodájában* a természettudományok tanszéke felállítására és megalapítására Méhes Sámuel, mathesis és physika tanára 10,000 forintot alapítván: „a felség tudatta a kir. kormányzékkel, hogy az ily magán jótékonyság annál dicséretesebb, minél ritkább, és minél érezhetőbb a szükség ez időben Erdélyben az ifjuságnak e tudományban való magatökéletesítésére; meghagyta egyszersmind, hogy a kir. kormányzék a felség ezen — a közjó előmozdítása iránti buzgalomból származó — bőkezü adomány feletti legmagasb tetszését a nevezett tanárnak fejezze ki.“⁴⁾

Az *unitárius egyház* mindenik, de főleg kolozsvári főtanodájára nézve, nagyjai haláláért gyászos, azok nagyszerű alapítványaiért áldásos korszak volt ez. 1837. octób. 1. Augusztinovic Pál

¹⁾ OKLEVÉLT. CCCXLVIII. sz.

²⁾ OKLEVÉLT. CCCL. sz.

³⁾ OKLEVÉLT. CCCLL. sz.

⁴⁾ OKLEVÉLT. CCCXLIX. sz. E főtanoda alapítványai láthatók: *A kolozsvári ev. ref. főtanoda . . . Története* című műben, megjelent Kolozsv. 1876. Hogy én is néhány jellemző alapítólevelet közöltem, oka az, mert művem OKLEVÉLTÁRA annak megjelenése előtt már rég készen volt — a mint ezt a II-dik kötetben is megjegyeztem.

tartom. főszámvevőségi elnök — saját kifejezése szerint — az Erdély nagy fejedelemségi unitárius egyházközönség sorsát tekintvén, s ifjainak a tudományokban és jó erkölcsökben neveltetését előmozdítani ohajtván — a mi eleitől fogva főéletcélja volt — ezen egyházközönséget hagyta minden javaiban általános örökösének. E javak: ladamosi jószág, melynek értéke 52,000 frtra, könyvtárával s 6000 frt készpénzével együtt az egész hagyaték 60,000 p. forintra volt tehető.¹⁾ Rendelete az volt, hogy vagyonát az egyházközönség javára három végrendeleti végrehajtó: Bölöni Farkas Sándor, Körömöczy József és Fekete Sámuel kezelje, a jövedelemből $\frac{3}{6}$ -ot adjanak be az egyházközönség folyó szükségeire, $\frac{1}{6}$ -ból gyűjtsenek 10,000 frtot, a mikor ez együtt van, adják be az egyházközönségnek tőkésítés végett. Így kezeljék ők, s haláluk után az egyházközönség is, hogy a tőke önerején önmagából örök időkiig növekedjék . . . Az első 10,000 frt már 1846 tőkésítettett.²⁾ Bár művem időkorén kívül esik, kiegészítésül megjegyzem, hogy az alapítvány már 1863-n 120,812 p. r. frtra volt nevedekve.³⁾ Sárdi Simén Elek szintén 1839. aug. 24. kelt levelében az unitárius főtanodai könyvtár számára ajánlott fel 2000 frt, Gálffi József tordavármegyei kir. pénztárnok, 1839. febr. 12. harmonia tanító-intézetre 20 frtot, Bölöni Farkas Sándor 1841. aug. 22. és 1842. febr. 12. kelt végrendeletében könyveit, térképeit, kéziratgyűjteményét könyvtárával együtt hagyta a kolozsvári unitárius főtanoda ifjúságának, a *Gondoskodó Társaságban* levő megtakarított kevés pénzét szintén, ugy, hogy kamata $\frac{4}{6}$ -dával mindig új magyar könyveket szerezzenek, $\frac{1}{6}$ -da legyen a könyvtára felügyelőjének fizetése, $\frac{1}{6}$ -da csatoltassék a tőkéhez, könyvtárát kezeljék külön, hagyatékáról vigyenek számadást, mit a főtanács vizsgáltasson meg.⁴⁾ Rediger Károly cs. kir. postamester 1843. febr. 11. egy törvény-tanári székre 10,000 forintot alapított, ugyanazon évben sept. 6. Gedő József egyedül, egy jul. 10-ki ajándéklevélben Káli Nagy Elek, Mikó Lőrincz, Brassai Sámuel és Kriza János a latin nyelv második tanítója számára együtt tettek alapítványt.

¹⁾ *Keresztény Magvető*. IV. köt. 32—34. ll.

²⁾ *Keresztény Magvető*. IV. köt. 35. ll.

³⁾ *Keresztény Magvető*. IV. köt. 36. l.

⁴⁾ *Keresztény Magvető*. IV. köt. 319—320. ll.

Az összes egyházak történetének jellemzői: a papság mivelt-sége és hazaszeretete, békés együttlét, az oktatás és nevelés éber felügyelete, a közerkölcsök tisztaságának fentartására törekvés, hazafias ügyekben s a kor új eszméi valóztatásában készség, erő-kifejtés minden közmunkássági téren — ugyszólva sejtetlen elő-készülés társadalmi és politikai nagy átalakulásokra. Életöknek s történeteiknek megnövekedett folyamát művem keretébe foglal-nom többé nem lehet. E tiszt és jog az egyházak tudós és lelkes férfait illetik meg. Én az utat sokban megtörtem, s a mit lehe-tett, szerető gondossággal, részrehajhatlanul adtam . . .

A társulási szellem tovább haladt fejlődése s izmosodása útján, a reform-eszméket más népektől átvéve s itthon újakat teremtvé, becsvágyat keltett a szivekben, s új meg új üdvös ter-vek körébe csoportosította a rokon gondolkozásuakat, nagy czélo-kat tűzött a nemzet elé, megedzette az izmokat és férfui tetterőt, s e nagy eszmeáramlat áthatotta lassankint az egész társadalmat. Mint delejes erő járta át Kolozsvár népét is az előre törekvés, a közjó iránti érdeklődés, a város dísze s a polgárok boldog léte eszközlésének hő ohaja. Társulatok alakultak az anyagi és szellemi érdekek előmozditására, a mi a jóllét és miveltség egyedül biztos alapja. Az anyagi érdekek védelmére állott fel 1844. az *erdélyi gazdasági egyesület*, melyet a felség azon évi május 24. erősített meg.¹⁾ Ez egyesülethez a város közönsége is tetemes részvény vásárlásával s egy alkalmas helynek minta-gazdaság folytatása végett átengedésével járult. Akkor foglaltatott le és vétetett át t. i. dr. Barra Imrétől 10,839 v. frt 54 kr. adósságban *Asszupatak* nevű terjedelmes birtoka, mely jeles gazdák nézete szerint az egyesület gazdasági céljaira igen jónak látszott; kérte tehát a várost, adja el neki 6000 frtért, s a 4839 frt 54 krt engedje át egyleti örök alapítványul, ugy, hogy ha az egyesület megszűnik, a birtok a 6000 frt lefizetése mellett szálljon vissza a városra, s addig, míg a felsőbb jóváhagyás megérkeznék, adja át a város azon birtokot az egyesületnek 360 frt haszonbér mellett. Az esküdt-közönség és tanács az egyesület célját üdvösnek látván: az ajánlatot elfogadta, az átadást meghatározta, s ápr. 1. helyben-hagyás végett a kir. kormányzékhez fölterjesztette. Ez a tarto-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. kancell. oszt. 1844. 1836. sz.

mányi főszámvevőség megkérdezése s észrevételeinek megértése után pártolólag terjesztette a felség elé, a ki az eladást az irt módon nov. 5. kelt udvari rendeletben megengedte, ¹⁾ oly módon, hogy átadás előtt a birtok kiterjedése és értéke becslés útján a főszámvevőség javaslata értelmében állapittassék meg, s a föltételekkel együtt igttattassék az átadási oklevélbe, teljesítése után a kir. kormányzékhez jelentés tétetvén . . . . Mint ezzel rokon czélú magán vállalat, kormányi közbenjárás nélkül létre jött 1839. a *czukorgyár-társulat*, ²⁾ melynek szervezete, igazgatása gyakorla-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1846. 4462. 4688. 13,812. sz.

²⁾ Alapszabályai keltek 1837. a dec. 30-ki közgyűlésben, s be voltak igtatva a város és vármegye jegyzőkönyvébe, főbb pontjai ezek: 6. §. a végzések szózattöbbséggel hozatnak; 9. §. az egyesület elnököt választ 2 évre, továbbá 5 választmányi tagot, pénztárnokot, ellenőrt, műigazgatót, gazdát és jegyzőt. Szükség esetében 5 vál. tag is határozhat. 7. §. határozó szavazattal minden részvényes tag bir, 5 részvényig egygyel, 6-tól 10-ig kettővel, 15 részvényenyl birónak 3 szavazata van, s így nő 50-ig, a hol megáll. A kik nem jelenhetnek meg, irásban is kijelenthetik szavazatukat. 10. §. A választmány végrehajtási joga csak annyira terjed, a mennyire a közgyűlés végzései felhatalmazták, sietős esetekben ezen kívül is végezhet, de ezért a közgyűlésnek felelős. 21. §. a részvények eladhatók, a mi a választmánynak bejelentendő; haszonban csak az részesül, a kinek nevére a részvény eredetileg iratott, vagy a kire az a közgyűlés vagy választmány hírével átiratott; örökösödés és végrendelet is igazolja a tulajdonjogot. A részvény 50 vagy 100 ezüst r. frt volt, 3 drb ezüst húszast számítva egy forintba, aláírta: gróf Bethlen Ádám elnök, id. Pataki Mihály vál. tag, Szábel Menyhárt pénztárnok, Szathmári P. Gábor ellenőr; alól rá volt nyomva a gyár pecsége [L. RAJZOK I. Füzete XXXIV. Tábláján], 1838. nov. 22. számba vétetvén, volt 310 részvényes, s igazgató dr. Szöcs. . . Schilling János mérnök 1839-n a gyár értékét így számította ki: „gyárhely 1000 frt, kőműves munka és anyag 11,000 frt 24 kr., ácsmunka és anyag 3966 frt 16 kr., asztalosmunka és anyag 721 frt, lakatosi 1290 frt 12 kr., vasanyag 1353 frt 42 kr., rézművesmunka és anyag 3355 frt 36 kr., külföldről hozott erőművek 3139 frt 12 kr., harangöntőmunka és anyag 351 frt 12 kr., vegyes munka és anyag 130 frt, kádármunka és anyag 460 frt 50 kr., pléh- gürtler- és esztergályosmunka 192 frt 12 kr., száraz malom kövei s hozzá kívántatók 170 frt, szivattyus kút 283 frt 24 kr., összesen: 27,482 frt 26 kr.“ Ekkor *Leitner József* vette bérbe 1839. márcz. 15-től 1842. márcz. 15-ig, kötelezve magát, hogy a gyárnak felügyelete alatt felépítésében a társaságot útasítja, a szükséges gépeket elkészítteti, a gyárt felszereli, czukrot gyárt és raffinál sat. lehető legbővebben igyekeztvén azt előállítani; ügyel az épületekre, a czukor

tiatlan volt, igazgató választmányában hiányzott a szakértelem és kitartó önadaadás, a bérlőkben a jóakarát és érdekkapocs. A kormány sem pártolta; midőn a társulat 1842. márcz. 9. kérte a gyár-épületben észrevett fogyatkozások megszemlélése s véleményadás iránt az országos építészeti igazgatóság valamely tagja kiküldését, ez ridegen visszaútasította. Azon hivatal — mond a rendelet — sok teendőivel igen el van halmozva, s így csak néhány egyén érdekét illető munkára tagjai hivatalosan ki nem küldhetők. Pedig egy szakértői figyelmeztetés még ekkor jó irányt adhatott volna az ügynek. A szégyenletes bukás és nagy veszteség elkedvetlenítette a részvényeseket s lehangolta a közönséget, egyszersmind Kolozsvár gyakorlati vállalatokra való képességét is kétségessé téve s hitelének ártva. ¹⁾ Megalakult az *erdélyi kölcsönös jégkármentesítő társulat*, mely 1845. ápr. 24. erősítettett meg. ²⁾ Ezzel kapcsolatban a szükség a *kölcsönös tűzkármentesítő társulatot* hamar létrehozta, s minthogy tagjai azok voltak, a kik a jégbiztosításnak, mely meg volt erősítve: ennek külön is megerősítése nem látszott szükségesnek . . . Van emlékezet egy későbbi időbeli hivatalos

termelésre és főzésre, a czukorszörpből rhumot, pálinkát állít elő sat. a társulat ígért szállást, fűtést, gyertyát s évnegyedenkénti egyenlő részletekben 1000 frt fizetést, viszont a társulati tagok is megígérték készpénzfizetés mellett a szükséges répaceménység természetét és beszolgáltatását. Leitner — úgy látszik — csak a felépítést vitette végbe, mert 1841. jul. 20-n 1842. sept. 1-től hat évre, tehát 1848. aug. 30-ig terjedőleg *Propper András* vette ki a gyárat; 2600 frt évi bér mellett oly módon, hogy a társulat 6000 frtot ruházzon be abba; ez 1842. sept. 1-n kelt adóslevél mellett, — jelzálogul a gyárat kötve le — Katona Lászlótól kölcsön vette fel ez összeget, minden részvény után 56 forintot számítva, s 3 évi lefizetést ígérve kamatostól a gyár bevételeiből. Még azon évben octob. 1. Propper bérelengedést kérvén, a közgyűlés a gyárat Leitnernek határozta átadatni s az igazgató Szöcs leltár készítésre biztosokat nevezett ki. 1844. sept. 6. ismét *Propper* vette át, de csakhamar ott hagyta, s a társulat *Schramm Károly*-nak adta ki, de már 1847. május 1. a bérlet alól bizonyos fizetés mellett felmentetett. E gyakori változás a gyár bukását vonta maga után. 1848-n már a Kossuth-húsár ezred kolozsvár-décsi osztálya I századának volt lakhelye, s a korábbi marhahizláló a század lóistállójává alakíttatott. Tönkrement sorsa nem e könnyű időkoréba esik.

A város levéltárában levő *eredeti iratokból*.

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1842. 3018. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1845. 2907. sz.

iratban egy *sorsjegyeket vásárló társulatról* is, melynek szabályai nem voltak megerősítve, de a mely állítólag Kolozsváratt fennállott.¹⁾ Én ennek köziratokban ennél több nyomára nem találtam . . . . . Ily irányu volt a *polgári biztosító egyesület*, melynek szabályai megerősítése végett a kir. kormányzék a felséget még 1841-n kérte, de 1848-ig nem intéztetett el. Azon túli története e mű időkorén kívül esik.²⁾ Emberies irányu volt a felsőbb helyen már megerősített brassói egyesület hasonlatára ev. ref. tanár Nagy Ferencz által 1843. indítványozott *mértékletességi egyesület*. Előbb 1842. aug. 20. nyomtatott körlevelet intézett a vármegyék főbb tisztviselőihez ezen hat kérdésre kérvén feleletet: „1. mintegy mennyi pálinkát főznek s fogyasztanak el kerületében? 2. mily befolyást gyakorol a nép erkölcsére a pálinka ital? 3. a bűnügyek szaporodására? 4. azon falvak, hol nincs pálinkafőző zsidó, erkölcsiség s vagyonosság tekintetében, hogy állanak azokhoz képest, a hol vannak? 5. a bor- és pálinkaital káros hatásának egybe-hasonlítása a nép életében; 6. segitne-e a népen a pálinkaital megszüntetése a mérsékletességi egyesületek elterjedése által?“ Két év mult el, mig az indítványozó a válaszokat megkapta, melyek e czélra kedvezők levén: az egylet *kolozsvári központi mérsékletli egylet* név alatt márczius 8. megalakult, 1—12 §-ból álló alapszabályt alkottak, tisztviselőket választottak, elnök lett Méhes Sámuel, helyettes elnök Lézó Ferencz, tollvivő az indítványozó; ezeken kívül volt jegyző, pénztárnok és választmány. Márczius 10-n fölhívást s kötelező levélmintát bocsátottak ki tagok gyűjtése végett, melyben a következő igéretek voltak téve: 1. Mai naptól fogva semmi névvel nevezendő pálinkát, rozsolist, punesot, rhumot, arrach-ot sat. nem iszunk, kivéve, ha az orvos rendeli egészségi tekintetből, mig a betegség elmulik; 2. a pálinkaitalról másokat is lemondásra birni igyekezünk, 3. a társaság neve: *mértékletességi egyesület*, 4. a tisztviselők: elnök, titkár, pénztárnok, választmány; 5. évenként két nagy gyűlést, s a hányszor szükséges, választmányi gyűlést tart.“³⁾ Az alapszabályok a tanácshoz beadatván, márczius 20. a kir. kormányzékhez, ápril 4. onnan a felséghez

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1853. 26,504. M. C. G. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1853. 26504. 3280. M. C. G. sz.

³⁾ Könyomat, melynek kezdete ez: **Isten nevében!** *Mértékletességi egyesület körlevele* sat.

ajánlólag felterjesztettek. Eközben a kir. kormányzék a titkár kérésére az alapszabályok kinyomathatását kérte, ápril 8. megengedettett.¹⁾ A felségtől csekély módosítással 1845. május 23. adatott meg a helybenhagyó engedély, oly módon, hogy azokban legfelsőbb helybenhagyás nélkül változtatást tenni nem lesz szabad.²⁾ Az alapszabályok jellemzőbb pontjai: „Az egylet gyűléseinek kizáró tárgya a mértékletességi ügy [10. §.]“, gyűlései nyilvánosak, [11. §.], részvényfizetés tetszés szerinti, legkevesebb 2 pengő garas, szegénytől ez sem kívántatik [12. §.] Megküldötték a czéheknek, tizedkapitányoknak, papoknak, városi előljáróknak sat.

Jótevény hatásuk voltak az élet végső szükségében önmagán, önerején való segítség végett alakult *temetkezési társulatok*. Ezt legelőbb Jónás Ferencz indítványozta az 1844. jan. 17-ki választott esküdt-községi gyűlésben oly czélből, hogy a tagok legalább 200 forintot kapjanak. Öttagu bizottság neveztetett ki és tollvivő. Febr. 13. a tanács is nevezett ki 2 biztost s a bizottság a szabályokat kidolgozta — akkor fogamat nélkül; de később mégis az első *temetkezési társulat* ez alapon jött létre. 1846. márcziusban Tauffer József igazgató, Vinkler Ferencz pénztárnok, Vajda Alajos ellenőr, igazgatósági tagok adták be kinyomatott alapszabályait a tanácshoz, mely azok megerősítését azon alapos okokból kérte, mert kivált a szegényebb sorsuakra nézve üdvös és megnyugtató, hogy a társulat tagjai életök ezen szomorú szakában magukat biztosaknak érezhetik az iránt, hogy haláluk alkalmával övéiknek és másoknak terhére nem lesznek. A kir. kormányzék ápril 7. terjesztette felsőbb helyre, honnan május 14. érkezett meg a helybenhagyás.³⁾ Azon évi decz. 21. a *második és harmadik temetkezési társulat* alapszabályait is beadta a tanácshoz ugyanazon igazgatóság, azért egyszerre kettőét — mondja a folyamodvány írója — mert az *elsőnek létrejövetele után* oly sokan nyilvánították szándékukat hasonló társulat alakítására, hogy látni való volt, hogy meg levén határozva a szám, a második után a harmadik is hamar fog következni. Felküldvén azért mindkettőnek alapszabályait: kérték a megerősítést. A kir. kormányzék 1847. febr. 5.

¹⁾ Alakja 8-rét volt, czíme: „A MÉRTÉKLETESSÉGI EGYLET . . . Könyve,“ hozzá két iv rovatolt tiszta papir volt kötve.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1845. 3221. 3960. 6989. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1846. 3923. 7175. sz.

terjesztette fel ajánlólag a felséghez, honnan a megerősítés márcz. 26. adatott ki s ápril 26. a tanácshoz leküldetett a társulat igazgatóságával közlés végett.¹⁾ A kinyomatásra jogosító *Imprimatur* nélkül levén kinyomatva mindenik társulati alapszabály: ebből hosszas irogatás lett, feleletre vonatott a könyvvizsgáló, a nyomdatulajdonos, a mit ez alkalomból — körlevélik az ország minden nyomdabérlőivel tudatott — ezen elvnek szabályul kihirdetése zárt be: „hogy egy nyomdabérlő is oly munkát, melyen ezen engedélyt föltételező szó: *Nyomassék ki* [*Imprimatur*] rá írva nem lesz, sajtó alá bocsátni ne merészeljen súlyos felelősség s büntetés terhe alatt.“²⁾ . . . Egy sajtóságos temetkezési társulat az ugynevezett *kalandos társaság* is, mely szokáson alapuló szabályai keretében emberi emlékezetet meghaladó idő óta állott fenn Kolozsváratt, s most némely illetéktelen sirások elleni panasza következtében a társaság új szabályozást nyert és megerősített. A kalandosok külmagyar-utczai és kétvizközi társasága t. i. panaszolván a tanács előtt, hogy a *Kis-Mező* temetőpásztora is ás sírokat, s a *Czigánysorban* és *külszinutczában* is vannak feles sirású társaságok: ez a dolog kinyomozására bizottságot küldött ki, mely előkérván a társaság szabályait, kitünt, hogy azokban ugyan nincs megtiltva, hogy az ő társaságukon kivüliek sirt ne ássanak; de minthogy ezek a szerencsétleneknek s elhalt idegeneknek ingyen is ásnak sirt, méltányosnak találta, hogy ezen jövedelmökben megtartassanak, s nagy embernek ásott sirtól [a 8 czikk szerint] 8, kisebbtől 6 m. forint 20 pénzt vehessenek, és ha valaki a kalandosokkal akar halottjának tisztességét tétetni, fizessen nekik [a 29. czikk szerint] 4 m. forintot. Ez ügyben az 1844. ápr. 24. tartott esküdt-községi gyűlés azt határozta: „hogy a külvárosnegyedekben fennálló kalandos társaságok kötelesek nemcsak a szabályokban megállított árért sirt ásní s a halottakat tisztességesen eltakarítani, hanem a szegény elesett sorsuakat, koldusokat, helybelieket ugy, mint másunnan ide vetődötteket tisztességesen eltemetni. A külszinutezaiaknak megtiltatott a pénzért való sirásás, hanem álljanak be a kalandos czéhekbe, a szolgabirák őket oszlassák fel, vagy alkossanak külön kalandos társaságot a czéhbiztos helyben-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1847. 1152. 4649. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1847. 7364. sz.

hagyásával s a tanács megerősítése mellett, s csak azután áshassanak pénzes sirokat, hogy részesedjenek az ingyen sirásás terhében is. A kismezői temetőpásztor ezutánra is megtartatott jogában, minthogy az neki szolgálati bére pótlásaul szolgál.¹⁾

A társulati szellem terjedését nyomon követték a társadalmi miveltséget terjesztő javítások s más mivelt népektől átvett új intézmények. Régen csak saját vagy fogadott kocsin költségesen lehetett utazni, míg később a cs. szekérposta használhatóvá lett; de ez nem állott arányban az utazó közönség nagy számával és drága volt. A bérkocsit nem ismerték. Valamely ünnepélyre, látogatóba, névnapra sat. bajjal s nagy költséggel járt az oda utazás. A politika és hirlapirodalom fölébresztette a népek közötti gyakoribb érintkezés vágyát, s a gondolatok és eszmecsere egész szárazföldi nagy forgalmát, mely nemsokárn ez Oczeánon túlra is kiterjedett. Bel- és külföldi utazók jöttek és mentek, s nem volt izléssel, kényelemmel elfogadni képes szálló hely, csak régi szabásu vendégfogadóknban tudott hajlékot adni bármily magas állásu utazó vendégeinek Kolozsvár városa. Midőn eljött a tél, a pihenés, szórakozás és öröm időszaka, s ifju és meglett férfi, viruló hölgy és az élet javában levő nő örömrre elkészülve vigadóba ment, az álarcz pajzánkodása s a táncz szilaj kedvtelése volt az egyetlen kínálkozó öröm; nem volt, a mi a képzelmet megragadja, szépségével bájoljon, költészetével fölemeljen . . . Az élet legbúsabb helyzetében, kedves lények halálakor nem volt lehetséges a fájó sziv vágya szerint megtenni a végtisztességet azok iránt, a kik a gyászolónak kedvesek és drágák voltak. Nyugat már rég birt ily intézményeket, Kolozsvár nem. Bölöni Farkas Sándor Európa nagy nemzeteitől s az Atlanti tenger új világából hozta el közénk ezek eszméit, közölte egy olasz barátjával, a kinek érzéke volt hozzá és kivitelére vállalkozó szelleme. Ő ösztönözte Biasini Gaetant, a híres vívómestert — inja életirója, hogy mint a külföldi városokban van, nyisson szállót, állitson bérkocsit, rendezzen narancs- és virágbálokat a közönség mulattatására, hogy az osztályok egymáshoz inkább közeledjenek, s a jogegyenlőségre megérjenek.²⁾ Az életre való eszme termékeny földbe esett. Biasini egymásután

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Keresztény Magvető. V. k. 319. l.*

hozta létre a polgáriasodás és műveltség mindennapi intézményeit: felállította helybeli közlekedésre a bérkocsit, távolira a gyorskocsi-intézetet Kolozsvártól ki Szolnok-Buda-Pestig, be Szeben-Brasóig, sőt Bukarestig, három ország utazó közönségének könnyítvén meg közlekedését; megépítette kultordautczai szép és kényelmes szállóját, kibérelte a város vigadóját s divatba hozta a virág- és narancsbálokat az előkelő közönség multságára, behozta az új modoru halottas kocsikat és a művelt körökhöz illő temetési tisztességétél díszesb szokását. Érdekesen adta elé egy kiküldött bizottság 1837. a jun. 21. esküdt-községi gyűlésben szálló építési szándékát, ajánlva a közönségnek az építető kérése teljesítését. „Biasini megvette — ugymond — a Szacsvay-féle fogadót, s az előtt a só-útig 6 öl széles helyet foglalt be, fákat ültetett oda, rostélyt csináltatott és ülőhelyeket, miket meg fog festetni, fölējök árnyéktartót vonat, hogy az utazók ott leülhessenek s megpihenhessenek. Mindezt a közönség kényelmeért, a nélkül, hogy ahoz jogot tartson. Ezért a bizottság őt ebben megtartatni javasolja, oly módon, hogy a városnak nyilatkozatot adjon arról, hogy azt sem ő, sem maradékai soha tulajdonuknak nem mondják.“ A tanács már elfogadta volt a bizottság javaslatát, midőn Biasini maga is elmondotta a szálló építéssel maga elé tűzött szándékát. „Az a célja — ugymond — hogy azt olyanná tegye, hogy minden kisebb és nagyobb állásu és sorsu utazók teljes meglegedéssel szállhassanak be oda, a mi a város díszét és becsét emelje. A szobákat kifestette, a földszintieket több méltóságok felszólítására kávéháznak alakította át.

Minthogy pedig a kávéházak előtt — művelt városok példája szerint — szükséges, hogy padok és asztalok legyenek, hová az uri utazók és vendégek leülhessenek és hirlapot olvasva, maguknak üdülést szerezhessenek: szükségesnek látta a helyet elegyengettetni, belől fákat ültetni, a mik adandó esetben a dühös bivaloktól védjék; sem gyalog járás, sem szekérút elfoglalva nincs, — mondja tovább — a karfák biztoságot adnak a mulatóknak. Kérte tehát a tanácsot és esküdt-közönseget, ne akadályozzák; kijelentette, hogy ő nem tart hozzá jogot, szenvedjék el a közjóért és közönsegeért, kötelezi magát, hogy mikor a városnak rá szüksége lesz, akadályt nem téve, rendelkezése alá bocsátja.“ E nyilatkozatát írásban adván ki, a közgyűlés megadta a kért díszítéséhez és

átalakításához az engedélyt.¹⁾ A *bérkocsi intézmény* behozatala egészen a Biasini műve. Ő kizáró szabadalmat nyert rá; de az önhaszon csábító ingere folytán engedély nélkül csakhamar mások is sokat állítottak. A tanács 1835. a bérkocsi tartás jogának bérbeadását javasolta, de a kir. kormányzék nem engedte meg, mert Biasini egészen magának kérte tovább is meghagyatni. Már akkor 9 bérkocsi volt s még sem állott arányban a közönség szükségével. E rendelet és Biasini kérvénye 1838. a sept. 24-ki tanácsülésben olvastatott fel. Biasini azt kérte: „1. hogy a ki nem polgár, fizessen díjat; 2. a bérkocsi bére szabassék meg.“ A tanács megkérdezte az esküdt-közönséget, melynek az volt nézete, hogy csak a ki polgár, az állithasson bérkocsit, a mint kereskedést is csak az folytathat.“ Az 1842. febr. 11-ki tanácsülésben ismét előkerült ez ügy, s a bérkocsitartás jogának bérbeadása vagy mindeniktől 5 frt kövezet pénz vétele javaltatott. A közgyűlés egyiket sem fogadta el, hanem megújította azon korábbi végzést: „hogy bérkocsit csak polgárok tarthassanak, de a vitelbér hatóságilag meglegyen határozva s a kocsipléhtáblácskán ragasztassék fel. A mely bérkocsin az árszabály föltéve nem lesz, a tanács gazdáját tiltsa el, s e tetteért büntesse meg.“²⁾ Szintén Biasini 1837. a dec. 29-ki esküdt-közönségi gyűlésben engedélyt kért *cselédszerző hivatal* felállítására. Terve az volt: „hogy torda-utczai vendéglőjénél külön szobában egy irnok lesz, hol a szolgálatot kereső cselédek jegyzőkönyvbe beiratnak: hová valók? hány évesek? vallásuk? az előtt hol szolgáltak? van-e ajánló-levelök? s mily szolgálatra valók? A cselédet kereső és fogadó — ott megjelenvén — megláthatja: van-e tetszése szerint való cseléd? s ha talál, vele megalkuszik. A szolgálatnélkül valóknak is gondoskodott tartózkodási helyről [*Herberg*]. Fogolyutczában levő házánál — ugy intézkedett — lesz két szoba, egyik férfi-, másik nőcselédek számára, kik nem tudván, hol tartózkodjanak, rossz életre adnák magukat, itt pedig a tartózkodási hely atyja és anyja [*Herbergs Vater und Mutter*] felügyelete alatt vannak, s azok a kiknek pénze nincs, élelemmel elláttatnak addig, mig szolgálatba

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Bérekocsi díjszabályzat Kolozsvárott*: Egy óránál kevesebb időre 20 ezüst kr., egy órára 24 ezüst kr., kettőre 40 ezüst kr., háromra 60 ezüst kr., több időre — alku szerint. *Az eredeti j. könyvből.*

lépnek. Két arra való embert tart, a kik a gazdához elkisérjék. Az irodára és cselédekre kellő költségért 1838. nov. 1-ig díjt nem kíván, azon túl, a ki nevét beírja, fizet 20 kr., cseléd és uraság egyiránt.“¹⁾ Gyakorlati és hasznos kezdemény, mint valamennyi, a mit Biasini létesített. Kolozsvár városa elismerte s jegyzőkönyvbe ígtatta mind azt, a mit ő a város díszére, hasznára és előmenetelére felfedezett, újított és tett, s 1836. a nov. 17-ki esküdt-közönségi gyűlésből erről bizonyítványt rendelt neki adatni, melyben kifejezve legyen, hogy a tanács és esküdt-közönség előtt nemcsak tudva van mindez, de polgári buzgósága előtte mindig tekintetben fog tartatni.²⁾ Biasini újításai és létrehozott intézetei Kolozsvár dísze, jó hirneve és társadalmi élete fejlődésére tényezőkként folytak be. A város őt ezért polgárai, a fejedelem az 1841—43-ki országgyűlés ajánlatára a korona nemesei közé sorozta.... A közvélemény megérdemlett kitüntetésnek mondotta azt.

Polgárosító nagy befolyása volt a város társadalmi életére a sétatér megalapítása. Egészen polgári eszme s polgárok alkotása,³⁾ hosszú idő kellett rá, sok nehézséggel küzdöttek, de végre létesítették; művek áldásos befolyásu a közegészségre, dísze a városnak, nekik dicsőség, s a város népe miveltségének magas fokáról tanuskodik. Ott volt külmagyarutczában az ugynevezett *fejedelem-kert*, nemzeti ősökrol, fejedelmekrol véve nevét, ott a br. Kemény- és Jósika-kert, külmonostor-utczában a br. Bánffi [korábban Wesselényi-], gr. Kendeffi-, később Nemes- és gr. Haller-féle vagy ugynevezett *Népkert*, k.-szin-utczában a gr. Bethlen- majd Teleki-Mikó-kert; de ezeket a főnemesség magán gyönyöreért létesítette s csak nyáron vasárnap és ünnepeken voltak nyitva kiszabott órákban, meghatározott ideig; kicsinyek voltak a közönséghez képest, s használatuk feszélyezte a birtokost és sétálókat egyiránt. Húzamosb időre, tavaszon és nyáron a Hárzsongárdba, Békásba, a rózsakúthoz és kerekerdőhez, a Hójába vagy monostori bükkre, néha társaságban Boncz-hidára vagy a gyalui Hideg-Szamoshoz kellett menni a tiszta léget és üdülést kereső közönségnek. Ezek nem elegítették

¹⁾ *Az ered. j. könyv.*

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

³⁾ Lásd kimerítő történetét ily című jeles műben: A kolozsvári sétatér keletkezése és fejlődése. 1812—1886. Kolozsv. *Köváry László* m. tud. akad. tagtól. 1886. 1—67. ll.

ki egy fejlődő város és a miveltség útján messze előhaladott polgárság egészségi és kényelmi igényeit. Egy, a nagy városiakhoz hasonló, más nyilvános köz sétahely szükségérzete és létesítése vágya még a múlt század végén fölébredt a polgárságban.

Az eszme legegőbb 1798. az apr. 4-ki esküdt-községi gyűlésben villant meg, a hol terv készítése határozottatott az iránt: hogy lehetne a *Hangyásberekben* ¹⁾ *közmulatóhelyet* csinálni? s e munkával Thalinger Frigyes tartományi mérnök bízott meg. Az apr. 21. folytatott gyűlés a terv megkészítését megsürgetni határozta. ²⁾ 1800. a nov. 12. esküdt-községi gyűlésben a *Hangyásberek egyelőre hasznóbérbeadása*, de akkor egyszersmind az is végeztetett, hogy ez idő alatt a város az országos építészeti igazgatósággal értsen egyet egy terv készítése iránt: *miként lehessen azt mulató helylyé tenni?* Itt az eszme látszólag feledésbe ment, mert 1832. a jul. 6-ki esküdt-községi gyűlésben Pataki Mihály főbíró — a régi tervezésre hivatkozás nélkül — arról adott be jelentést: *hová lehetne a város számára sétálóhelyet állítani?* s kérte rá a gyűlés határozatát. A jelentés átadatott a gazdasági bizottságnak. ³⁾ Ez — úgy látszik — véleményét megadta s az esküdt-község róla határozott, mert 1826. a jun. 11-ki gyűlésben a tanács ide vonatkozólag azon bevégzett tényt jelentette: hogy a *középkapu előtt készitendő sétálóhely* — promenade — már élő fákkal be levén ültetve, hogy annál jobban megóvassék, az idevaló katonai hatóság megkérteni határozottatott, hogy a magyarkapuban tartson őrséget, s az őrnök legyen kötelessége az ültetett fákra való ügyelet. ⁴⁾ Hihető, hogy e védelmezési eszme gyakorlatiatlansága hiúsította meg a sétahelynek azon városrészben megalapítását, mert a köziratokban felőle több emlékezet nincs. De hogy az eszme fenmaradt, mutatja az esküdt-

¹⁾ A *Hangyásberek* a két Szamos-ágtól bezárt azon nagy terület, mely a monostori fa-raktártól az ugynevezett *németek pallójáig* terjed; régen a halászházon túl levő részének *Kisberek* vagy *Elbasziget*, a nagynak *Hangyásberek* volt neve, sőt egy időben — de nem sokáig — az egész berekre az *Elbasziget* név ragadt; később a tulajdonképpeni Elbaszigetből *Rozália-sziget* lett, a jótékonyságáról híres *Csáky Rozália* grófné iránti kegyeletes emlékezésnél fogva.

²⁾ A j. könyv eredetijéből.

³⁾ A j. könyv eredetijéből.

⁴⁾ A j. könyv eredetijéből.

községi gyűlésnek 1827. márcz. 14. és octób. 13-ki végzése és ez alapon az asszonyi egyesülettel a *Hangyásberek sétálólhelylyé alakítása iránt* kötött szerződés.

Az első közgyűlési végzésre a kir. bíró Ágoston István azon kérése adott alkalmat, hogy a *Hangyásberekben* a város a Szamos fő folyama partját biztosítsa, a kis Szamost szabályoztassa s az ott felállítani szándékolt *mulatóhelyre* menő utat fákkal ültesse be; ez sietős — mondá a főbíró — mert már többször felszólítottatott s e czélból vagy 500 jegenye fa [Papelbaum] megszerzése lenne szükséges; mire a gyűlés azt határozta: hogy a tanács kérje fel az orsz. épít. igazgatóságot, hogy a megtett munkálatokat vizsgálja meg s a mi még szükséges, arról a tanácsot értesitse. A második t. i. a *mulatóhelyre* menő út beültetéséhez szükséges fák megszerzésére nézve meghagyatott a városgazdának, hogy az erdőpásztoroktól tudakozza meg, hogy a *Lomb* és *Szálás* nevű erdőben van-e hárs- és jegenyefa csemete? s ha van, ásasson egy pár százat, hozassa be s ültesse el . . .¹⁾ Mig e szerint a város a sétatérnek házilag különbözőképen létre hozása előmunkálatával foglalkozott, az oct. 13. közgyűlésben tárgyalás alá került gr. Bethlen Lajosnak azt kérelmező levele: hogy a *Hangyásberek* adassék neki örökösen évi bér mellett, hogy abból a város díszére szolgáló *mulatóhelyet* alakítson; ő pontosan fogja fizetni a bért s a berket jó állapotban tartja. A kérelem a gazdasági bizottságnak adatván ki véleményadásra: az ugy nyilatkozott, hogy noha a városnak azon hely mostani bérlőitől 140 frt jövedelme van, de minthogy a *mulatóhely a városra nézve mulhatlanul szükséges*, régóta munkába is van véve, s bizonyosan több ezer forintba fog kerülni, a mi megmarad, ha a hely a grófnak átadatik: ennél fogva azt a következő feltételek alatt átadandónak véleményezte: 1. a város erősíttesse meg a Hangyásberek hosszában a Szamos partjait, a fentartás legyen a bérlő kötelessége, kivéve, ha az árviz nagy partrongálást tesz; 2. az egész terület átadatik szabad használatra a végett, hogy abból belátása szerinti mulatóhelyet alakíttathasson: földjét elegyengettesse, élőfákkal beültettesse, a sétálólhelyen az utakat saját tetszése szerint állíttathassa, s építtethessen is oda annyit, a hová és a mennyit akar, de halálakor mind szálljon a városra, mely csak az épületek becsü-árát lesz köteles

¹⁾ Az ered. j. könyvből.

megfizetni, egyéb befektetésekért kárpótlás nem lesz követelhető; 3. a bérlő köteles lesz a Borjumáltól lejáró utat nyitva hagyni, ugyszintén a város is a serfőző fogadójától kezdve valahol egy bejáratot nyittatni, ha másképp nem lehetne, a br. Wesselényi- és Streicherkert melletti bejáratot ismét szabaddá téve . . . Az esküdt-közönség mindenben elfogadta a bizottság véleményét . . . Ugyan e gyűlésben az *asszonyi egyesület* is kérte, hogy a *Hangyásberek* neki bérbe adassék, de célját nem jelölte meg. Minthogy pedig a város gróf Bethlennek *sétatér állítása* végett igyekezett azt kiadni, felkérte a titkárt, hogy az egyesület szándékát fejtse ki bővebben. Ez válasziratában úgy nyilatkozott, hogy azért akarja kivenni a berket, a miért a gróf, hogy tudniillik ott egy már régen ohajtott *sétahelyet állíttasson*. Erre a tanács kinyilatkoztatta, hogy miután a gróf a bérléről lemondott, nincs ellenére, hogy az egyesület a birtokot kivegye a következő feltételek alatt: „1. hogy a város az egész terület hosszában a partokat árvíz ellen erősíttesse meg s azután az egylet tartsa fenn, a nagy rombolásokat kivéve, 2. a bérletidő 12 évre terjed, addig használja, rendezze tetszése szerint [a gróffal kötött szerződés értelmében], a Borjumálra vivő út nyitvahagyása és új útnyitás kötelezettsége is a bérlőre menvén át. . . Ugy látszik, hogy az egyesület bérleti ideje inkább annak az egylet javára értékesítésével, terület-egyengetéssel, szabályozással és védelmi munkával telt el, s a főczélra, a sétahely megalapítására kevés anyagi ereje maradt. Erre enged következtetést Schütz József esküdt polgárnak az 1833. május 3-ki esküdt-közönségi gyűlésben az iránti nyilvános felszólalása: hogy az asszonyi egyesület azért nyerte volt meg oly olcsó bérért a nagy kiterjedésű helyet — mely eddig szép füzeset nevelt, de most a marhák által egészen elprédáltatott — hogy ott *szép sétálóhely* legyen és fák neveltessenek, nem pedig, hogy nagy összeg pénzért a marhát tartó gazdáknak adassék ki; kérte ezek megfontolását. A közgyűlés határozás előtt előkerestetni rendelte a szerződést, a miben a kérdés tárgyalásának elhalasztása rejlett; hihetően nem akartak kellemtelenséget okozni az egyesület nagyérdemű elnökének, a ki Kolozsvár csaknem minden jótékonyági intézetének kezdeményezője s áldozatokban ki nem fáradó pártfogója volt, különben is tudva levén, hogy az egyesület anyagi erejéhez képest a sétatér megalapítására az előkészítő lépéseket elég czélszerűen megtette. Így az a bér-

letet addig tartotta meg, míg az 1837-ki szebeni országgyűlés végekor a kir. kormányzéknek Kolozsvárra visszatérése a sétatér-ügynek kedvező fordulatot adott...

Érdekes története ez. Kolozsvár választott polgári közönsége a cézékkel és kereskedőkkel együtt mélyen érezték a királyi kormányzéknek s nagyszámu tagjainak a közlelbbi szebeni országgyűlés alatt csaknem egy évig távollétét, a midőn aztán a fejedelem kegyelméből megnyerték annak kebelébe visszatérését; a feletti öröme és tisztelete kifejezése végett tánczvigalmat szándékozott adni, s erre 2706 v. r. frt és 40 krt tett össze; ¹⁾ de a fejedelem e közben történt véletlen halála czéljokban meggátolta, s arra birta az esküdt-közönséget, hogy a vigalom helyett, egy, a kir. kormányzék tekintetéhez, a város díszéhez illő s minden rendű és rangu közönsége kényelmére és időtöltésére szolgáló *mulató, sétató és szekerező hely alakítását* kezdje meg a királyi kormányzék iránti tisztelete jeléül, és hogy abban egy emléket állítson az egy évi távollét után való visszajövetelért. E czélra a városnak a két Szamos közt levő ugynevezett *Hangyásberket* vagy — a mint némelyek nevezik — *Elbaszigetet* választotta ki, minthogy az különben is már régóta e czélra volt szánva, bejáró helyek vétettek hozzá s az asszonyi egyesület is sok munkálatot tétetett.²⁾ E czélból elébb 1838-ban május 1-én a választott esküdt-közönség gyűléséből bizottság neveztetett ki, melynek tagjai voltak: mérnök Hermann Sámuel, Schütz József és Tauffer Ferencz, jegyző Tunyogi József, a kire bízott, hogy Bethlen Ádám, Mikes János és Bánffi József grófokat a bizottságba meghívja, tervkészítésre pedig Schilling János, Tauffer Ferencz és Akeszmán János bizattak meg. A község e végzését a tanács is elfogadta s részéről a bizottsághoz kinevezte Pataki Mihályt

¹⁾ *Névlajstroma* azon polgároknak, kik a kir. kormányzéknek 1837. Kolozsvárra visszatérése örömére tervezett mulatságra elsőbben adakoztak: Szábel Menyhárt és Vikol Simon 30—30 frt, Pattantyus Antal, Vertán István és Tódor, Dietrich Sámuel, Knausz Antal mindenik 25 frt, Schütz József, Gábor Antal, Szenkovits Jakab, mindenik 20 frt, Méhes Sámuel, Gyergyai Ferencz, Pákei Lajos 10—10 frtot. A kis- és nagykereskedők, cézék mind ott voltak, egyedül a csizmadia czéh 50 forintot irt alá. Főrangnak nem vettek részt. *A nyomtatott eredetiből.*

²⁾ Látható mindez a *sétatéri bizottság* 1838. october 16-ki nyomtatott felhívásában.

elnökül; továbbá Nagy Istvánt és Jónás Ferenczet. A terv elkészítése az összes bizottságra bízott, de Hermann mérnök készítette¹⁾ s azt 1838. az aug. 13-ki esküdt-községi gyűlésre adta be,²⁾ mely azt elfogadván, meghatározta, hogy a *sétatér alakítás* egész munkája házilag vitessék végbe, teljhatalmu intézője legyen a sétatéri bizottság, melyben a választott esküdt-közönség teljesen bizik, sőt azt arra is felkérte, hogy a pénztár gyarapítására módokat javasoljon; a munkára ügyeljen Hermann mérnök, pénztárnok legyen Vikol Simon, a kinek adassék útasítás. A munka ez alapon 1839 őszén kezdődött el egy e célra fogadott francia kertész terve szerint;³⁾ de már 1840. a jul. 3. választott esküdt-közönségi gyűlésben a bizottság elnöke, König Ignác nevű, mesterségében jártas, értelmes kertész felfogadását jelentette be, a ki az ültetést a tavasz óta szorgalmasan folytatja, fák után sokat fáradozott, az allét beültette s ápril 8. útalványozott fizetése kéregetésből adott ki. Ezután Buksa Miklós lett sétatéri kertész, fizetése felsőbb helyen nov. 1-től útalványoztatott... A továbbiakra nézve az olvasó bőv felvilágosítást talál az elől említett s tüzetesen erről irt műben; én itt még csak Schütz Józsefet illető két tény megemlítését tartom az igazság iránt tartozó kötelességnek. Az *egyik* az 1843. évi márcz. 15-ki esküdt-közönségi gyűlésben tett nyilvános számadása és városi szónoki tiszteről leköszönése, a mikor a közgyűlés szives **éljen**-nel fejezte ki viselt hivatalában lelkiismeretes eljárásával teljes meglegedését s az esküdt-közönségnek ez által megnyert becsülését; munkássága sikerei közül maradandó emlékként emelte ki a sétatér létrehozására hosszú éveken át fordított fáradhatlan munkásságát és sok áldozatait. Fogadja — így szól a jegyzőkönyv — az összes polgárságtól érdemének nyílt elismerését, melyet örömmel nyújt számára a választott esküdt-közönség...⁴⁾ *Másik* ugyan e férfi kitüntetése, mely az 1846. évi ápril 15-ki választott esküdt-községi gyűlésben tárgyaltatott. A felség t. i. Schütz Józsefet közhasznu szolgálatainak elismerésül a közép-

¹⁾ A kormányzék 1840. hagyta helyben. 1840. 5640. sz.

²⁾ Közlését mellőzhetőnek vélem, csak azt jegyezve meg, hogy nem külön emlék állítás volt a szándék, de hogy a *sétatér legyen emléke* a kormányzék örvendetes visszatérésének.

³⁾ L. az oct. 16-ki nyilvános felhívásban.

⁴⁾ *A j. könyv eredetiből.*

rendű arany érdempénzzel tüntette ki s a tanácsnak meghagyta, hogy azt a kitüntetettnek a választott esküdt-közönség gyűlésében ünnepélyesen adja át, azon czélból, hogy a legmagasb kegyelem más városok polgárainál is hasonló érdemek szerzésére buzdítólag hasson. Ugyanekkor a kir. kormányzék a kitüntetett irányában a maga tetszését kijelentetni rendelte azért, hogy a város közhasznára, sétahelye megalapítására és szállítására példás igyekezettel fáradozott. Az érdemrend sűrű *éljen*-zés közt feltűzése után Schütz József érzékenyen s megindulva köszönte meg a királyi kegyelmet s ígérte, hogy a nemes város javára való igyekezetében ezután sem lankad meg, kitüntetése lelkesíteni fogja hasonlókra törekedni, a mit a közgyűlés többször ismételt *éljen*-zéssel fogadott; ezután a város szónoka fejezte ki a választott esküdt-közönség örömét jeles honfitársa megtiszteltetése felett s a gyűlés a kir. kormányzék rendeletének a kitüntetett számára másolatban örök emlékül kiadását hátaozta.¹⁾ E kitüntetés valódi érdemes férfit ért. Schütz József volt a sétatérügynek kezdettől teljes megalapításaig főmozgatója, éltető lelke — mondhatni *megalkotója*. E sétatér — bárha fő indító oka a kir. kormányzék távolléte által az iparos és kereskedő osztály életérdekének válságban léte volt — Kozozsvár polgári érzületének oly nemes és általános hasznu nyilvánulása, a mi a kezdeményezők és végrehajtók emlékét — a mig e helyen város lesz és ember lakik — mindig fenntartja, mert az annak egyik vonzó szépségét teszi s lakosainak egészségi állapotára és kellemesb életére döntő hatással foly be.

A közmívelődés előmozdítására alakult a *polgári társalkodó*, melynek a tanácshoz a választmány által nyomtatva beadott alapszabályait az 1845. márcz. 26. a kir. kormányzékhez, ez ajánlólag a felséghez terjesztvén: azon évi jul. 24-ki udvari rendelet által megerősítettett, olyformán, hogy gyűléseiben a közigazgatást illető politikai vitákat kerülje, könyvei és hirlapjai megrendelésénél a fennálló könyvvizsgálati szabályokat tartsa meg, szabályai-ban előleges engedély nélkül változtatást ne tegyen, s felügyeletéről a tanács gondoskodjék.²⁾ A zenei érzék és műveltség terjesztésére *házi zenekör* név alatt szintén egyesület alakult; alapszabályait a tanács 1845. jan. 21. terjesztette fel a kir. kormányzékhez,

¹⁾ *A j. könyv eredetiéből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1845. 3987. 9612. sz.*

a honnan ajánlattal jutván a felség elé: az jun. 28. kelt királyi elhatározással, s jul. 17-ki udvari rendeletben szintén az előbbi föltétel alatt és módon erősített meg.¹⁾ Az 1835. alakult *zene-conservatorium*, intézetének évenként bizonyos számú ölfával segélyezését kérvén a tanácstól: az az esküdt-közönséggel egyetértve meghatározta, hogy vegyen át az intézettől 4 darab 4 ftos részvényt, annak megváltásául 3 évre terjedőleg majorsági pénztárából fizessen ki 48 ftot, s megerősítését a kir. kormányzékktől 1845. dec. 10. kérte; ez megkérdezte a tartományi főszámvevőséget, mely a kérést ajánlva, fölfejtette, hogy ez intézet a részvényesek ingyen adományából állittatott fel, költségén s felügyelete alatt jelenleg is többnyire Kolozsvár 49 mindkét nemű polgári növendéke sikerrel oktattatik az énekben és a zene különböző nemeiben, méltányos, hogy a város valamivel segítse, annál inkább, mert a majorsági pénztár azt megbirja. A kir. kormányzék ajánlólag terjesztette fel a felséghez, a ki azon évi decemb. 16. kelt elhatározásával febr. 12-ki udvari rendeletben az ajánlott 48 ftot engedélyezte.²⁾ *Olvasó egyesülete* volt a főrangú hölgyeknek, a kik maguk között megállapítva levő szabályok szerint magyar, francia, angol és német könyveket szereztek, azokat olvasás végett a tagoknak kikölcsönözték; volt elnökük, választmányuk, mely a megszerzendő könyveket kijelölte s megvételőket elrendelte, könyvtárnokuk, a ki a könyveket, pénztárnok, a ki a részvényeket kezelte s eljárásáról mindkettő évenként számolt. A köziratokban róla két helyen láttam említést. *Egyik* egy 1840. jun. 23. erd. udv. cancellariai irát, melyben az előadó fölemlítette, hogy az *Erdélyi Híradó* 1839. évi 52-ik számában decemb. 26-ról azt olvasta: „hogy Kolozsváratt *asszonyi egyesület* alakult könyvek vétele és olvasása végett, alapszabályokat dolgozott s ki is nyomatta. [Kezdeményezője gr. *Teleki Jánosné* volt.] Erről az udv. cancellariánál semmi sincs tudva; a kir. kormányzék felszólítandó jelentéstételre: ki engedélyezte e társulatot? szabályaikat ki hagyta helyben? s minő intézkedés van téve, hogy a könyvek megszerzésénél a könyvvizsgálati szabályok megtartatnak-e vagy nem?³⁾ További nyomokra sem a kir. kormányzéki, sem a városi levéltárban nem találtam. Másik

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1845. 1525. 9328. sz.

²⁾ *Az eredeti j. könyvből* és 1845. 14,457. 14,521., 1846. 3195. k. korm. sz. sz.

³⁾ *Orsz. levélt.* erd. udv. cancell. oszt. 1840. 152. sz.

emlékezés 1853-ból való, tehát e mű időkorén kívüli, de későbbi kutatók érdekében kiegészítőleg följegyzem. Az absolut kormány kinyomoztatván és számba vétetvén a Kolozsváratt fennállott egyesületeket, és azt: ha megvoltak-e alapszabályaik erősítve? az *asszonyi egyesületről* csak azt jegyezte meg, hogy létezett, de alapszabályai elébb [1848 előtt] sem voltak megerősítve, most sem folyamosodott érette; ¹⁾ könyvei — feloszlása után — az uri casino könyvtára birtokába mentek át... 1846. állott fel a *nevelői kör* Nagy Ferencz és Gáspár János kezdeményezésére; a febr. 18-kán tartott esküdtközönségi gyűléstől kérte, hogy gyűléseiket a községi teremben tartassák — a fűtésről és világításról a kör gondoskodik — a tanácstól pedig alapszabályaik felsőbb helyre terjesztését. Mindkét testület örömmel egyezett bele a kör kéréseibe, mint a mik a mivé-
lődést a polgárság és ifjuság közt terjesztik. Ez a kör ápril 4-ki gyűlésében olvastatott fel és köszönettel fogadtatott. A testi erő és férfiúi ügyesség kifejtésére is akartak *lovagló iskolát* állítani. Gróf Mikes János 1847. a máj. 4-ki esküdt-közönségi közgyűlésben helyet kért e végre, a gyűlés 3 tagu bizottságot nevezett ki, mellé adván a város mérnökét, s a tanácsot is hasonlóra kérte fel, mely szintén két egyént nevezett ki. De az intézet létesítése a köziratokból ki nem tudhatott okból elmaradt.

A *képzőművészet* pártolását egy tehetséges helybeli polgár fiu Böhm János iránt az által tanusította a városi közönség, hogy iskolái végezte után bővebb önképzése végett a müncheni művészeti akadémiába mehetését lehetőségessé tette, 1833. decemb. 13-ki közgyűlési végzésnél fogva két évre 100—100 frt segélyt adván neki. A folyamodó kérvényében ugy nyilatkozott, hogy ő az építészeti tudománynyal egybekötött erőműtant, vízépítészetet és magasb foku rajzolást ohajtaná megtanulni, ha a város őt segíti, s igérte visszafizetését. A közgyűlés megadta, mert — ugymond — tudtára van a folyamodónak szegény sorsa, s a nevezetesebb művészetekben tett nagy előmenetele be van bizonyítva; a város reméli, hogy törekvési szép céljának idővel gyümölcseit szemlélheti; a segélyt pedig ugy adta, hogy azt szolgálatával fizesse le. A tanács felsőbb engedélyt kért rá és meg is nyerte... Az 1836. octób. 14. esküdt-közönségi gyűlésben előterjesztetett: „hogy Münchenben építésze-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1853. 26,504. M. C. G. sz.

tet tanuló Böhm János terhes pályája viszontagságaiban a város által kezéhez küldött segélyt vette, s azért a városnak szolgálni s testtel és lélekkel áldozni meg is ígérte.¹⁾

Változások történtek a város közigazgatási szervezetében. A levéltár az 1840. sept. 26-ki közgyűlési végzésnél fogva újból rendeztetett. A rendőrigazgatói teendőknek a királybiróitól elválasztása s mindkettő önállóvá tétele szükségessé vált azért, mert különböző teendőkhez csaknem egészen különböző tulajdonok kívántatnak. A miveltség terjedése fokozta e szükségét, a rend és közbátorság az élet- és vagyónbiztonság nagy érdekeinél fogva új teendők hárultak a rendőrségre; a közlekedési eszközök szaporodása és javulása, a gyorsabb s nagyobb üzleti és kereskedelmi forgalom sűrűbbé tette a személyforgalmat, s a politikai élet mozgalmasága nagyobb cselekvőségre útalta a közigazgatási hivatalokat. Kolozsvár közönsége előtt tudva voltak ezek, a közelebbi idők izgalmas története megérlelte az elmékben a rendőrségi intézmény új szervezése halaszthatlanságát, a mit 1829., 1831., 1838., 1839. és 1841. kifejezett s legutóbb 1843. máj. 13. hatodszor sürgetett. A tanács a mult tapasztalatainak s az eddigi munkálatoknak komoly megvitatása után, egyetértve a vál. esküdt-közönséggel azon megállapodásra jutott, hogy 300 frtos segédet adni a királybíró mellé czéltalan költség, a rendőrigazgatói tiszt önállósítása egyedül az, a mi a közérdeknek s közohajnak megfelel. Ez értelemben azon kérését fejezte ki a kir. kormányzék előtt, hogy a rendőrségi hivatal szerveztessék újra, a rendőrigazgatói teendők a királybíróitól választassanak el, s a kettő két tanácsi egyénre bizassék, önálló külön hatáskörrel és személyzettel. A kir. kormányzék jun. 19. pártolólág terjesztette a felség elé, a ki mielőtt a kérdésben határozna, sept. 9. a két hivatal útasítását pótlólág felküldetni rendelte, a mit a tanács oct. 20. teljesített, egyszermind fölterjesztette a kir. kormányzékhez a város jövedelmei és kiadásai kimutatását, a mostani tisztviselők és szolgaszemélyzet tényleges fizetése, mint szintén a szervezendő rendőrségi tisztviselők és szolgálja-személyzet új fizetési jegyzékét, sürgetve fontos okoknál és érveknél fogva az ügynek legfelsőbb helyen elhatározását. A kir.

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

kormányzók ily irányban irt fel, mire a felség azon évi decz 9. megengedte, hogy a rendőrigazgatói állomás 600 frt fizetéssel oly módon rendszeresíttessék, hogy eddigi tanácsosi 400 frt fizetéséhez még 200 frt járuljon, s hogy e hivatalra való választásban és a felségnek ajánlásában egyedül a rendőrigazgatói tisztre szükséges tulajdonokra legyen tekintet, az, a ki már közmegelégedésre viselte e tiszteket, folytatólag ismét megválasztathatván; egyúttal még egyszer kikérdeztetni rendelte a vál. esküdt-közönséget: ha most sem hajlandó-e belegyezni, hogy e hivatalokra választottak abba való maguk belegyakorlásáért hat évre választassanak? A kir. kormányzók visszairt, hogy a tanács és esküdt-közönség ép így szándékozik szervezni a rendőrséget, s tisztviselőit 6 évre határozta választatni, munkálata és az útasítások most vannak a tartományi főszámvevőségénél s nem sokára legfelsőbb helyre terjesztetnek; e legfelsőbb parancs közlésének szükségessége tehát megszűnt, kérte a felséget parancsa teljesítésének az új szervezési munkálat fölterjesztéseig függőben hagyására. A tartományi főszámvevőségtől e közben visszaérkezett az említett munkálat és rendőri útasítás, s a kir. kormányzók több pontra s a felállítandó rendőrségi személyzet fizetésére nézve is megjegyzéseit megtevén: 1844. oct. 17. kelt jelentésében kérte a felséget legfelsőbb elhatározásának mielőbb megtételére, hogy a királybirói hivataltól elválasztandó rendőrigazgatói szervezés a jó rend érdekében mihamarabb végbe vitethessék... Később haladván a legfelsőbb elhatározás: az esküdt-közönség és tanács a városon sűrűn előforduló rendetlenségek és kihágások megszüntetése végett 1844. decz. 20. folyamodványukban sürgetve kérték ez ügy elintézését, mit. a kir. kormányzók is 1845. jan. 23. feliratában mint sürgetőt ajánlott... Még egy év mult el ezután is, mikor a felség 1846. febr. 26. legmagasbb elhatározását végre kiadta. E szerint a rendőrigazgató hivatal így állapítottatott meg: 1 igazgató 600 frt fizetéssel, két rendőr szolgálival, első segéddel [*Adjunctus*] 150, a második 120 frt, ezek mellé két-két rendőri szolga 80 frt, 11 városi negyedmester 15 frt, egy lámpa-felügyelő 60 frt, 48 éjji ór 20 frt, 48 külvárosi éjji ór 16 frt fizetéssel, úgy, hogy az igazgatót és két segédét a kir. kormányzók nevezi ki, az utóbbiakat, mint a város szolgálait a város állítja be; a rendőr-igazgató csak a tanácsnak felelős, fenmaradván a kir. kormányzóknek a törvényeken alapuló felügyeleti joga

sat.“ Ezután az útasításban tett módosítások soroltattak el, végre meghagyatott a kir. kormányzéseknek, hogy ezek szerint módosítván a hozzá leküldött útasítást: egy példányt annak idejében az udv. kancellária levéltára számára küldjön fel. A kir. kormányzék ezt teljesítés végett a tanácssal azon hozzáadással közölte, hogy a rendőrségi útasítás iránti rendeletét később fogja megküldeni, mit ápr. 30. tett meg, leküldvén mind az 1843-n általa fölterjesztett eredeti szabályokat, mind az azokra felsőbb helyről leérkezett észrevételeket, az elsőben fölterjesztett szabályoknak ezek szerint módosítása nyomtatás előtt megtekintés czéljából annak idejében ismét fölterjesztése végett . . . A tanács 1846. máj. 1. kelt jelentésével fölterjesztette az esküdt-közönség azon választási j. könyvét, mely szerint a rendőrigazgatói hivatalra legtöbb szavazatot Grois Gusztáv nyervén, kérte megerősítését. A kir. kormányzék az egész választási rend, s mindeniknek, a ki szózatot kapott, neve felküldését rendelte; felterjesztetvén a választási j. könyv, a szózat-többséget nyert Grois Gusztávot a kir. kormányzék 1846. máj. 7. megerősítette.¹⁾

A rendőr-igazgatói új állomás rendszeresítése s az átgondoltan és mindenre kiterjedő figyelemmel készült új útasítás nem teszi feleslegessé néhány korábbi intézkedés megemlítését, a mi az új rendszert teljesen igazolja. 1829. márcz. 12. a kir. kormányzék a gyakori tűz esetek alkalmából a tűzoltáshoz négy vasas szekér s ugyanannyi hordó vétele rendeltetett²⁾ 1841. aug. 12. közaggodalmat keltvén fel a rövid idő alatt háromszor történt égés s följelentetvén némely a közillemről megfelelkező emberek azon szokása, hogy színházi karzatokon dohányoznak, komolyan meghagyatott a kolozsvári tanácsnak: „hogy ezt hirdetés útján szigoruan tiltsa meg s foganatát hatalmában álló minden eszközökkel biztosítsa; előadások végével a karzat, páholyok és földszinti ülőhelyek gondosan vizsgáltaassanak meg, hogy a netalán lámpákból lehullott vagy másképp ott maradt senyvedő tüzet idejében kioltani lehessen, az országos színházi bizottságot pedig szólítsa fel, hogy mivel a

¹⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1829. 8726., 1831. 244., 1838., 2827. 8576., 1839. 5682. 8554., 1841. 4612., 1843. 6543. 11,107. 13,654., 1844. 60. 1613., 1845. 501., 1846. 3666. 4912. 5546. 5652. sz.

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt.* 1829. 2038. sz.

színház, belső készülétei miatt a gyulás veszélyének igen ki van téve, oltalmára elegendő tűzoltó eszközről, kézi vízi puskákról, vízzel megtöltött kádokról, bőrvédrekről s penetékről gondoskodni ne terhelhessék.“¹⁾ A tanács egyidejűleg aug. 23. a kir. kormányzékhez is felirt, fölfedezve, hogy a nem rég történt szerencsétlen égések közhit szerint pipázásból eredtek; azért halaszthatlan szükségnek látja, hogy az utczákon, istállókban, csűrös kertekben a pipázást sikeres rendelkezések által megakadályozza; kérte azért a kormányzékot, hogy az eddigi rendelkezéseket megújítva, a tisztviselőkre, katonaságra és tanuló ifjakra nézve az utcán és más félelmes helyen való pipázást szigoruan tiltsa meg; mert bárha az a belvárosban nem is oly igen veszélyes, de mivel a rendeletek kijátszására szolgálnak, s a köznépnek rosz példát adnak, ez okból azt itt is megtiltani szükségesnek véli. A czéh-mesterekhez és külvárosi kapitányokhoz a tanács megtette intézkedéseit, meghagyta nekik: hogy minden negyedben egy-két jó hirnevű polgárt rendeljen ki, a kik véletlenül házanként vizsgálatot tartsanak, s ha valakit pajtában, istállókban, csűröskertben széna- szalmakalangyák, rakások közt pipázva találának, azonnal jelentsék előljáróiknak, sőt ha az illető hatóságuk alá tartozik, el is fogatván, rendőrség által büntetessék meg.“ A kir. kormányzék helyeslőleg vette tudomásul a tett intézkedéseket, s hogy azoknak nagyobb sikere legyen, intézkedett, Kolozsvármegye közönségéhez, a tartományi kancellárhoz és az ev. ref. és unitár. egyházi tanácsokhoz, útasítva, hogy a hatóságuk alatti egyéneknek adják tudtokra, hogy magukat a városi tanács által a pipázásnak utczákon, istállókban, csűröskertekben s azok környékében, szigoru megtiltása iránt kiadott rendeletéhez alkalmazni tartásuk köteleességöknek, egyszersmind a cs. k. főhadivezérséget átiratában megkérte, hogy ezen tilalom megtartását a katonatiszteknek és katonaságnak tegye köteleességévé, a mit az sept. 17-ki jegyzékirata szerint a kolozsvári helyőrségnél újból kihirdettetett s a pipázást nyilvános téreken és utczákon szigoru büntetés terhe alatt részéről is megtiltotta.²⁾ Ily célja volt az esküdt-közönség 1841. sept. 17. gyűlésében tett azon indítványnak is: „hogy addig is, míg az általános

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1841. 7917. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1829. 2038., 1841. 8832., 10,393. sz.

tüzoltási rend közös ülésben megállapíthatatik, készíttessék és vásároltassék több vízi puska, melyekkel a tüzet folytonosan öntözzék, a bőrvodreket a negyedkapitányok vegyék számba, s azok bizassanak bizonyos egyénekre, a kik égéskor vigyék magukkal a helyszínére, minden lakos tegyen ablakába égő gyertyát, hogy az utcán bátran lehessen járni, készíttessék egy pár beszélő cső [tubus] bár két toronyba, hogy onnan a népnek lekiálthassák az égés helyét, a város dobosa minden órát nappal és éjjel doboljon ki, mint ez régen is szokásban volt, annak jeléül, hogy ébren van; a helyőrséget kérjék meg, hogy a katonai laktanyai vízi puskákat nemcsak kitegyék a kapu elé, de vigyék az égés helyére is. A vízi puskákat vigyék a bérkocsisok, s a ki legelőbb viszi ki, kapjon jutalmat.“¹⁾ Hasonló irányuak az esküdt-közönség 1846. ápr. 17. gyűlésében hozott végzései: „1. a czellengők s dologtalanok a városról útasíttassanak el, a helybeliek szoríttassanak munkára, az idegenek kísértessenek honukba; 2. a kihez idegen száll be, 12 óra alatt jelentse, s ez házról-házra, iskolákban, egyesületekben hirdettessék ki; 3. az ittlakásra engedélyt nem nyert zsidók szent György-napkor útasíttassanak ki; 4. vendéglőkben, korcsmákon a kártyázás 10 órán túl tilos 10 frt büntetés alatt; 5. fellelt életűek küldessenek hazájukba, ilyekkel kereskedők vettessenek közkereset alá; 6. a rendőrség maga ügyeljen s a tizedbeli szolgabírák és kapitányok által ügyeltessen ezek teljesítésére minden éjjel katonák közbejöttével, polgárok kirendelésével, szolgák vezetése alatt czirkáltatván az egész városon, s kik a kapukban időn túl találtak, mint gyanus személyek a városon és utczákon elfogattassanak, s további rendelésig fenytő házba vitessenek; 7. a rendőrség jegyzőkönyve bevétele mellett járassanak végére, hogy az idegenek, vendéglők, korcsmárosok és czellengők iránt tett rendeletek miképen teljesítetnek s a közbátorság fentartásáért miként munkálkodott a rendőrség? 8. a rendőrigazgatóság rendszeresítése a kir. kormányzéknél hathatósan sürgettessék.“ E végzéseket a tanács is magáévá tette. E közben a 8-ik pontra nézve leérkezvén a felsőbb rendelet a kir. kormányzékhez, meghatározott, hogy a főbíró a tanácshoz elküldését szorgalmazza.“²⁾ 1835.

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Az ered. j. könyvből.*

octób. 5. Grois Gusztáv tanácsos előterjesztvén a tanácsban, hogy sok házbirtokos, ki az utczára 2—3—4 sőt több grádiacsot csináltat, foglalást téve a város birtokában s akadályozva a közlekedést, indítványozta, hogy jövőre mind a birtokosoknak, mind az építő palléroknak tiltassék meg e helytelen építkezés. A közgyűlés a tett indítványt helyeselte s az eltiltás végrehajtását a tanácsnak meghagyta. ¹⁾ A hidutezai és óvári 1839-ki nagy égés két üdvös újítást idézett elő Kolozsvár beléletében: az *egyik* a szűk sikátorok helyett tágas utczák nyitása s a kapuk kijárásának kibővítése, *másik* az építkezések szabályozása. A megvalósítók Pataki Mihály és Grois Gusztáv, Kolozsvár két kitűnő főbirája volt. A kettős reform különböző alkalmakból és időnkénti indítványok szerint életbeléptetésének ily képét s lefolyását mutatják a közjegyzőkönyvek... 1840. a sept. 2. tanácsülésben jelentette a főbiró Pataki Mihály: „hogy a monostorkaputól kivívó útnak szélesítése végett fizetésért a város részére átvett Gyulai Józsefnétől 3½ □ ölet, az unitárius püspöktől 13 □ ölet, a plebánustól a mennyit elől elvettek, helyette a kertje felőli végében annyit adtak, Gyulai Dánieltől 16 □ ölet...“ E férfi rendesen bevégzett tényekkel lepte meg a közgyűléseket. Kigondolta a közjóra szükségest, végrehajtotta, s akkor helybenhagyatást kért rá, a mit készséggel megadtak, mert tudták főbirájuknak a város és polgárság java s díszé iránti jó indulatát. De ezt csak olyan tehette, mint Pataki, a kinek háta megett oly szép, tettekben oly gazdag polgári élet állott... Volt a monostorkapui kijárásnál egy mély árok, a vár nyugati oldalát védő viztartó nagy tó, mely be-beomladozva és szélein fölkelve, még 1835-n is látszott. Ez évi jul. 28-ki esküdt-közönségi gyűlésben a közbátorság tekintetéből betöltése indítványoztatván: a tanács útasíttatott, hogy e veszedelmes gödröt Nagy István tanácsos sietőleg boltoztassa be s a bejárást tétesse egyenessé. ²⁾ 1844. újabban indítványoztatott az esküdt-közönség egyik gyűlésében a monostorkapui kijárást tágasbitása s ez által a belső és külső monostorutczák egyenes vonalba hozása, a Jánosi Ferencz és Walter-féle telkek egy részének 4000 frtba kerülő csere útján megvásárlása által; de a tanács 1844. aug. 2-n a kir. kormány-

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

székhez tett jelentésében a közpénztár szűkös állapota okából nem helyeselte; s bár a tartományi főszámvevőség és kir. kormányzék is ajánlták, a felség a tanács véleményét fogadta el, s 1845. jan. 16-ki udv. rendeletben, mielőtt a vásárt megtenné, a kellő pénzalapról gondoskodásra útasította. ¹⁾

Az építészeti és tűzrendőrség, valamint a közbiztonsági és városszépítési reformok terén élénk munkásságot tanusított ugy a tanács, mint a kir. kormányzék. Ez iránya volt utóbbi 1839. jul. 4. kelt azon rendeletének, melylyel újabban kihirdettetni és szigoruan megtartatni parancsolta azon 1807., 1830. és 1832-ki rendeleteket, melyek az építetőköt arra kötelezik, hogy új építések és javításuk tervét az országos építészeti igazgatóságnak megvizsgálás végett mutassák be, az építőknek az utczákon a szükséges helyet, melyet az építési anyaggal elfoglalhatnak és a melyen túl terjeszkedniök s a közlekedést megszoritniök nem szabad, az építés megkezdésekor mutassák ki. Ez a város önkormányzatát érintvén s a feleknek visszaélésre alkalmat adván: a tanács panaszolt, hogy intézkedéseit némely építetők azzal hiúsítják meg, hogy építési terveiket az országos szépészeti igazgatóságnak vagy valamely tagjának mutatják be, ámbár a város is nevezett ki kebeléből az építkezésre felügyelő bizottságot, melynek tagja szintén egy építészeti igazgatósági tiszt, mint választott esküdt-polgár, a végre, hogy az építési esetekben a beadott terveket megvizsgálja, s az építés módját, és azt, hogy a közutczákból mennyit foglalhat el, megállítsa, s arra vigyázzon is; kérte azért a kir. kormányzék intézkedését, hogy az építészeti igazgatóság jövőre csak a tanács felhívására vegyüljön ily tervek megvizsgálásába. Az sept. 12. intézkedett is, meghagyta az országos építészeti igazgatóságnak: „hogy jövőre magánosok által közvetlenül hozzá beadott ily építkezések vagy igazítások terveit ne vizsgálja meg, de útasítsa arra, hogy azokat mutassák be a kolozsvári tanácsnak, illetőleg az általa kinevezett építési bizottságnak megvizsgálás és helybenhagyás végett, maguk közvetlenül csak a tanács fölkérésére vizsgálják meg azokat. . . .“ ²⁾ Magasb tűzrendészeti elvek valósitása s a város egész-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1844. 9645. 10,654., 1845. 1600. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1807. 4213., 1830. 5868., 1832. 7702., 1839. 7220., 10,091. sz.

ségesebbé és szebbé tételének fontos tekintete vezérelte a tanácsot, midőn az elébb említett égés után a hidutczából az Óvárba átvivő utcza kinyitását kezdeményezte, s e célból néhány ház megvásárlására felsőbb engedélyt kért. „Még most is félelemmel tölti el mindenki lelkét — írja nov. 26. a kir. kormányzékhez intézett folyamodásában — a május 1. történt rettenetes tűzvész, s közhiedelem, hogy ha akkor az Óvárba tágas átjáró út visz, a veszély tetemesen korlátozható lett volna.“ Ez ok, a közhaszon és kényelem s e városrész tisztábbá tétele és emelése birt arra némely magánosokat, hogy az utczanitás költségeire aláírási ívet nyissanak, minek következtében már 850 p. r. frt 20 kr. ajánlva van. De ez kevés, mert két házat kell megvenni: a Ferencz-rendiekét, melynek ára 2000 v. r. frt, s a Gaal-örökösökét, melyet 5000 v. r. frton engednek át. A választott esküdt-közönség az elsőnek vételárát megszavazta, a kir. kincstár is, a melyé a harminczadi ház s mely az utczanitás által legtöbbet nyerme, megkérte, hogy segedelemért, nem idegenkedett attól. Ez okoknál fogva a szükséges és hasznos célra az esküdt-közönség által megszavazott 2000 v. r. frtnak a majorsági pénztárból kifizetésére a kir. kormányzék engedélyt kérte, mely a tartományi főszámvevőség megkérdezése s ajánló jelentése után annak — a mi 800 frtot tesz ezüstben — engedélyezését a felségnél ajánlatba hozta, s az 1840. márcz. 19. megadta.¹⁾ Ugyanazon tekintetek birták rá a tanácsot, hogy a hidutczából a görbe szappanyutczába is utczanitást javasoljon s létesítsen. Ott is mint az Óváron át alig 4' széles sikátor átjáró levén: rendkívül tisztátalan, kigőzölgése egészségtelen s az átjárás rajta undorító volt. A szomszéd polgárok felszólittatván az utczanitás költségében segedelemmel lenni, mindenik késznek nyilatkozott, csakhogy a dögleletes, sőt pestises szom-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1839. 14,165., 1840. 681. 4722. sz.

A megvásárolt két telek vétele a fal lerontásokkal s utcza kikövezéssel került 3482 frt 22³/₅ krba ezüstben. Egyes polgároktól, közadakozásból s a Gaal-féle ház eladott anyagából bejött összesen 1671 frt 22 kr. Legtöbbet, 120 frtot Nemes József ügyvéd adott, 100 frtot gróf Mikes Károly, ugyan annyit Binetz István, kétszeri redouti nyilvános báljövedelemből bejött 112 frt 40 kr., a város majorsági pénztárából e célra fizettetett 184 frt ¹/₅ kr. A vásár-összegeből 1200 frtot előlegezett Gábor Antal kereskedő egyideig kamat nélkül, a mi 1843. decz. 26. térített meg. *Tanácsi eredeti számadás.* 1844. 573. szám alatt, aláírta Gyergyai Ferencz m. k. aljegyző.

szédságtól szabaduljanak. Megvették hát Vászi Tóbiás telkét 7500, Bagdi Istvánét 4400 v. r. frton, melyek kamataikkal együtt az 1847. sept. 3. történt utolsó fizetésig 11,993 forintra növekedtek. ¹⁾ A választott esküdt-közönség főbíró Grois Gusztávnak a hidutezából görbe szappanyutezába történt utczanyitásról tett jelentésére 1847. sept. 3. az utczanyításban való fáradozásáért és szorgalmáért köszönetet szavazott, s a még hiányzó összeget a tanácsnak útalványozásra ajánlotta, mit az teljesített is. ²⁾

Számos intézkedés történt e korszakban közegészségi, rendőri és szépészeti tekinteteből. A közrendészet személybátorságot illető ágában, egy, csak a mi viszonyaink közt képzelhető tüne-
mény, a személynek házi állatainktól való védelme. Kolozsvár konyhája híres, s e hirre sokat tesz gazdag legelője, szép tejelő teheneinek és bivalyainak bősége. De utóbbiak tartása nem egyszer járt nők és gyerekek életveszélyével, úgy, hogy a tanácsnak és rendőrségnek kellett védőleg intézkedni iránta. Igazolja ezt az 1823. márczius 4-diki tanácsi végzés, mely rendelte: „hogy a fejős bivalyokat csorda kihajtástól kezdve egész nyáron a várból ki- és oda behajtani nem szabad; a kinek bivalya van, számukra helyről a külvárosban gondoskodjék . . .“ A személybátorság védelmére volt ama tilalom is: „hogy az utczákról való pincze lejárások, grádicsok meg nem engedhetők, azokat meg kell szüntetni, berakni, s bejárást kinek-kinek udvaráról kell pinczéjébe nyitattatni; különben a tanács költségöken bera-

¹⁾ Ebből kéregetés útján begyűlt 4907 frt 18 kr., az utczanyitás után megmaradt s cserébe adott telekért és eladott anyagokért az észak felőli szomszéd Nemessányi Ferencz adott 6874 v. r. frt $9\frac{3}{4}$ krt, kamatban 80 v. r. frtot, városi majorsági pénztár pótolta 131 v. r. frt $33\frac{1}{4}$ krral. Az adományok közül legnagyobb a Vinkler Ferencz által, a Mayer Márton örökösei nevében tett 1000 frt adomány, Kraft József 600, Nemessányi Ferencz, az új uteza egyik szomszédja adott 250, Meskó Antal a másik szomszéd 500, Simon Elek 500, Szentgyörgyi János 200, Renner Mihály 250, gróf Teleki József 50 frtot. *Kimutatás a hidutezából görbe szappanyutezára vivő új utczára tett kiadásokról s ezek honnan fedezéséről*, mely az adakozásokért való szíves köszönet nyilvánítása mellett közzé tétetik. Kolozsváratt, nov. 24. 1847. Grois Gusztáv m. p. főbíró, Hermann Sándor m. p. mérnök, Gut János m. p. szónok, Pákei Lajos m. p. vál. polgár.

A város levéltárában levő eredetiből.

²⁾ *Az ered. j. könyvből.*

katja.“ Estéli időben s nagy sokaság egybegyülekezésekor történhető személyes megsérülés eltávoztatása s a közlekedés szabadon tartása végett határozottat meg az: „hogy a házak, középületek, templomok elejéről a nagy gömbkövek, fa- és kőoszlopok eltávolittassanak; a ki nem teszi, a tanács fogja elszedetni s anyagát a városház szükségére fordíttatja.“ Az egyénnek erkölcsi sérelmek ellen biztosításáról is volt gondoskodás téve. Ilyen a koldulás tilalma. „A koldulás, mint a gyöngéd érzelmet sértő — mondja egyik közgyűlési végzés — tiltatott; segítettessenek a hetenkénti kéregetési pénzből, a közönség induljon könyörületre s a perselylyel járóknak azok felsegítésére adjon valamit, de az utcákon járás meg ne engedtessek.“ ¹⁾ A cseléd-ügy is kényes s nehéz tárgya a rendőrség munkásságának; mert a gazda és cseléd közti viszony szabályozatlansága károsan hat utóbbiak erkölcsiségére. A cselédszerzés részint magán egyezkedésre hagyatott fenn, részint cselédszerzők közvetítették; a cseléd és gazda közötti viszonyt ellenben a városi hatóság 1847. jul. 21. kötelező szabályokkal rendezte, a mit a kormányszék kevés módosítással elfogadott, maga számára példányt rendelt belőle, s a szerinti eljárásra útasította a tanácsot. ²⁾ Szintén a közrendészet és szépészet érdekeiért határozta meg a választott esküdt-közönség 1847. február 1-sői gyűlésében a középkapui bejárás kiszélesítését s e végre Rupp János telke egy részének 200 forinton megvásárlását. Ebbe már 1840. beleegyezett volt a királyi kormányszék, azon évi január 11-ki udvari rendelet következtében. Most egyelőre a majorsági pénztárból fizettetett ki amaz összeg, de a városnegyedekben e czélra adakozás gyűjtése határozottat. Az utolsó részletfizetés — 39 frt 30 kr. — 1848. történt, a mit a tartományi főszámvevőség a kir. kormányszéknek helybenhagyásra ajánlott. Ez a felséghez márcz. 30. fölterjesztetett, de a már akkor bekövetkezett nagy események az ügy elintézését megakadályozták. ³⁾ 1845. a jul. 25-ki tanácsülésben tanácsos Grois Gusztáv és Schütz József jelentést tettek a belső szinutczai kapun kívül a hid mellett néhai Éva cigányné telkének és házának a belső szinutczai kijárási egyenes vonaláért

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1847. 8913. sz.*

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1840. 4585., 1848. 2347. 3664. sz.*

és tágasbitásáért megvásárlása végetti kiküldetésökről, előadták, hogy megbízatásukban eljárak, a vásárt megkötötték, a 240 frt vételár megszerzésére gyűjtést kezdettek s azt meg is szerezték, a kifizetés után fenmaradt 6 frt 50 kr. egyik biztos Schütz József kezénél van, a mihez adván az ígéletben levő, s biztosan befizetendő 22 frt 40 krt., együtt lesz 29 frt 32 kr. a minek a telek elegyengetésére fordítását ajánlják, egyszersmind bemutatják elfogadásra a szerző -levelet. Az ügy az esküdt-közönség octób. 15-ki gyűléséhez jutván: az helyeselte a biztosok eljárását, a jelentést tudásul vette, fáradságaikért köszönetet szavazott, s mindazt a tanács is helyeselvén, a további teendőkrájok bizattak... Az e tájon lefolyó *Czigánypatak* kiöntésével sok kárt és alkalmatlanságot okozván a szomszéd lakóknak: a tanács Grois Gusztáv főbirót és Hermann Sándor városi mérnököt bizta meg, hogy e patakra építendő hid tervét és költségvetését elkészítsék, tervöket az 1846. márczius 26-ki tanácsülésre adták be, mely szerint a hid 1486 forint $2^{12}/_{36}$ krajczárba kerül, a miből a mesteremberek díját — 886 frt 33 kr. — minthogy a hid a posta útjában van — a fennálló szabályok szerint a tartományi pénztár fedezi, a napszámokat, kézimunkát, a mi 619 frt 26 krra megy, a város majorsági pénztára köteles hordozni. Ajánlják mindkét irányban a szükséges intézkedések megtételét. A tanács áttette az esküdt-közönséghez, mely a bizottság eljárását helyeselte s a terv végrehajtására a tanácsot és jelentő biztosokat kérte fel... Ily célja volt Schütz József 1845. a márczius 5-ki esküdt-közönségi gyűlésben tett indítványának is, melyben előadta: „hogy a külmonostorutczai szegények intézetéhez tartozó ugynevezett *Haller-kert* eladó levén: abból egy részt utcának meg kellene venni. Indítványozó felmérette s megtudta az intézet főpártfogójától, özv. báró Jósika Jánosné, gr. Csáky Rozália urnótól, hogy ára 4000 frt.; szükségesnek látná mind a szenvedő betegek háza, mind az uszó iskola megvételét a közbátorság és a város java és szépítése tekintetéből.“ A gyűlés helyeselte az indítványt, mind a tanács, mind az esküdt-közönség biztosokat nevezett ki a vásár végbevitelére, a bizottságba az indítványozó is beleválasztatván.

A bizottság eljárta küldetésében, a vásárt 3400 forintban megkötötte s jelentését az 1846. jan. 17-ki esküdt-közönségi gyűlésre adta be, mely azt helyeslőleg fogadta s a továbbiak elintézését a

tanácsra bizta. ¹⁾ Az utcanyitás és bővítés s azok egyenes vonalai által a város külső alakjának szépitése, besőjének egészségesebbé tétele történetét zárja be az unitárius főtanoda és templom közötti utca Széchenyi-térre és a nagy Szamosra kinyitásának érdekes folyama. Fennebb eléadtam az e tájon volt *kis palló* és *Pásztorok kalyibája* történetét. Ott szakadt meg az, midőn annak Mike Sándor telkes háza lett szomszédjává. Az itt is tervbe vett utcanyitás ismét napirendre hozta a *Pásztorok kalyibája* helye ügyét... Csaknem négy évtized telt el, midőn az 1834. május 13-ki esküdt-közönségi gyűlésben szóba jött e hely. „Mike Sándor — így szól a jegyzőkönyv — a *Pásztorok kalyibája* mellett fekvő Mátyás Sámuel-féle házzal, melyet ő 4000 frton vett meg, a várost mint szomszédot megkínáltatta, de a városi esküdt-közönség és tanács elővételi jogával nem élt, s így a vásár teljesedésbe ment... Megint 10 év telt el... 1841. az ápr. 16-ki esküdt-közönségi gyűlésben előterjesztetett Mike Sándor kérése: „hogy a barompiaczi [*ma Széchenyi-téri*] háza mellett levő *Pásztorok kalyibáját* a város onnan tétesse el s ezen pusztá helyet adja neki haszonbérbe. A közgyűlés azt határozta, hogy az eltételt nem ellenzi politikai ugy mint gazdasági szempontból; de a hely az ott czélba vett utcanyitás tekintetéből szükséges; az esküdt-közönség tehát ajánlta a tanácsnak, hogy a kalyibát más alkalmasb helyre tétesse, a pusztá helyet pedig adassa haszonbérbe.“ ²⁾ 1842. a sept. 23-ki közgyűlésben a kurta szappanyutczai út kinyitásakor ismét előkerült e telek neve és sorsa. „Mike Sándor — így szól a jegyzőkönyv — a szappanyutczából a kis Szamoson át a régi barompiaczra [*Széchenyi-térre*] nyitandó utcának egyenes vonalban vihetése végett saját telke végéből eleső helyért, a *Pásztorok kalyibája* helyéből, mint város tulajdonából adandó közhely iránt most, midőn építését végzi, határozatot sürgetvén: a közgyűlés a helyi viszonyok megszemlélésére biztosokat nevezett ki, a kik jelentésöket az octób. 19-ki gyűlésre adták be. A bizottság Mike Sándor telkéhez elől annyit ajánlott adatni a városéből, a mennyit az övéből hátulról az utca egyenességeért elvesznek. Mindkét fél beleegyezvén: végrehajtása a tanácsra bízott, mely alkalommal: „Mike telke hátuljának nyugati feléből — nyugatról

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Az ered. j. könyvből.*

keletre mérve — 1° és 5' engedett át, ő kapott a *Pásztorok kalyibája*-féle helyből a barompiaczi utcza felől, az ő kapuköze falától nyugatra 1 1/2 ölet, kapuközének udvar felőli végénél 1° 2' helyet, a többi térért pedig a belső-magyarutcza városnegyed pénztárába 10 váltó forintot fizetett. ¹⁾ Így került a kecskeitató kis forrás-kút és a partján állott vén királykörtefa Mike Sándor birtokába... ²⁾

A város közbiztonsága, a belső rend és tisztaság végett a Vikol Gergelylyel kötött éjjeli világítási új szerződést a kir. kormányshoz 1846. ápr. 1. erősítette meg, elfogadtatott a május 6-ki tanácsülésben. ³⁾ Az utczák kikövezésében a királybíró által az 1843. aug. 18-ki tanácsülésben tett azon jelentése, hogy előleges megbeszélés alapján némely maczedoniai kövezőkkel egységre lépett, hogy egy □ öl kövezést — ha a város ad anyagot és napszámot — elvégeznek 24 e. krért, ha ők adják mindkettőt s a roncsalékot elhordatják, 45 e. kr-t kértek. Beadatott a megigazítandó

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ A kút forrása azóta, hogy ezek történtek, két ölnyi mélységre kőfal közé vétetett, vize kitünő, a Mike-ház barátain kívül főranguak s tábornokok hordattak onnan ivó vizet évtizedeken át; a körtefa annyira megvénhedt, hogy csak a gyökereit állandóul nedvesítő hűs forrásvíz, s a törzsét körül folyó *hedera hely* sűrű üde levélzete mesterségesen tartotta fenn benne az életet 1877-ig, melyet akkor a téli fagy zordonsága a ház főleg gyermek népe mély szomorúságára kioltott. E fát sok tanuló áldotta, kik a kútra vizért jöttükben természetből generosus lelkületű tulajdonosától egyet-kettőt ajándékol kaptak, s még többen az országban, a kik nemes oltó galyait minden tavaszon százával vitték szét. E háznál, a *Pásztorok kalyibája* helyén és forrása mellett, a vén körtefa árnyában irtam én meg e mű három első részét, hitvesem Mike Róza kedves *Otthon*-ában, boldogan! A négy utolsót messze tőle, az ország fővárosában, sokszor mostoha viszonyok, néha bú és könny között. A székelyek regényes szépségű földén, Szent-Gericsén születtem, Székely-Keresztur unitárius közép iskolájában nekedtem, Kolozsvárratt lettem férfitvá és íróvá, s most — már 14 év óta — a magyar fővárosban töltöm életemet... Így hányt és vetett a sors ide-oda, sok örömet, több bánatot adva, nehéz kísértetek közé vitt, sokszor keményen megsanyargatott, nem egyszer bűnhődtem büntelenül... Már-már lejár az élet, mind komorabban száll alá a nap láthatárom szürkülete felé, mely utoljára egészen elsötétül. De a *Pásztorok kalyibája* paradicsomi környe, mint egy szép regé, s a *Mike-ház*, mint göröngyös, tövises földi pályám égi részének boldogító összesége, megaranyozva élend emlékezetemben mindaddig, a mikor szívemben az élet az utolsó dobbanással megszakad.

³⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1846. 399. sz.*

kövezetek jegyzéke. Munkájok — a mint ők vélik — a fiskus szegeletépületénél kezdődnek sat. A tanács elfogadta, úgy, hogy egy □ öl 46 krba kerüljön, döngöléshez napszámost a város adjon s ügyeljenek folyamára a város mérnökei: Schilling János és Hermann Sándor. ¹⁾ Ez alapon Grois Gusztáv rendőrigazgató és az utóbb nevezett városi mérnök kijelölték a kisebb kiigazítást sürgetően igénylő utcákat, s az 1846. jun. 24-ki esküdt-közönségi gyűlésből kérték a tanácsot, megállapított arány szerint a költség útalványozására. Ez a munkálatot elfogadta s kivitelére a költséget útalványozta... Mig az igazítás folyt, a rendőrigazgató és mérnök indítványozták az összes utcák felméréstését, mit a tanács helyeselt s rendeletére a mérnök a felmérést és költségkiszámítást elkészítette, az összes javításokra szükséges összeg 1178 frt 11³/₄ krban állapított meg, a mit a tanács elfogadott s végrehajtását meghatározta. ²⁾ A nov. 26-ki tanácsülésben a biztosok jelentették, hogy a magyarutca kikövezése megtörtént, a további igazításokról munkálatukat beadták s a kövezőknek 200 frt útalványozását kérték, a mit a tanács teljesített. Megtétetvén a szükséges kövezetigazítások: a sor a piac rendezésére jött. Negyven évig tervezték, ideiglenes intézkedéseket tettek, a kormány és közönség nézetei közötti nagy eltérések miatt folytonosan húzódott, halasztódott, mig e korszakban végre létesült. Érintem futólag akadályait, a való megismerése végett s oktatásul a jövőre. Az első elvi intézkedés 1808. történt, midőn a tanács jelentésében felfejtette, hogy Kolozsváratt a piacon árulási joggal birnak: „1. a polgárnék vagy polgárok nejei, ugyszintén a külvárosban lakó adófizető és városi közterheket hordozók feleségei vagy özvegyei, a kiknek eleitől fogva e joguk meg volt s azt módjuk szerint folytatták. Ezeket meggátolni s a közterheket velök hordoztatni nem lenne igazság; 2. a katonánék, fegyverviselők vagy elbocsátottak női, a kiknek főleg télen a gyümölcsárulás megengedtetett; 3. urak szolgáló cselédci, női; ezek nem árulnak folytonosan, nincsenek is mind egyszerre a piacon. A kenyérsütők nagy része férjeik csépléssel keresett buzáit kisütve és elárulva, azután megszűnnek; mások mikor olcsó a buza, könnyü az őrlés, akkor sütnek, azután szintén félben hagyják; meg

¹⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

²⁾ *Az ered. j. könyvből.*

mások falukon szednek fel gyümölcsöt s áruikat eladván, kereskedésök megszakad. Kevés van, a ki ezek közül mindig és állandóul piaczon árul s abból tartja fenn háznépét; 5. a kik a piaczon állandóul árulnak, azok a helyért fizettek a piacz hasznobérlőjének, a ki szintén pénzen béreli ki e jogot; a kik pedig reggel kijőnek, s eladva saját természetményeiket, dél felé haza mennek, azok semmit nem fizetnek. Ezek nem tartatnak kofáknak. A kik állandóul árulnak, azok a közönségnek javára vannak, azok számát a tanács meg nem szoríthatja; tehát azt ajánlotta: 1. hogy ezen jogosult polgárnék és külvárosi lakosok nejei és özvegyei jogukban ne szoríttassanak meg, csak tiltassék meg, hogy a vásárra árut hozóktól a városon kívül le ne foglalják, előre fel ne szedjék, árujuk elvesztése büntetése alatt. 2. a kívülről árut hozó vásárosok a piacz-díj megfizetése mellett 24 óráig a piaczon árulván, a mit el nem adhatnak, szabadságukban áll kereskedőknek eladni; a görög kereskedőknek, főleg a brassóiaknak kásaneműt vásár napja előtt két, utána szintén egy nap, tehát 4 napig árulni legyen joguk, elébb megvenni kereskedőknek nem szabad 24 frt büntetés alatt; 4. gyümölcsöt, almát, körtét, dinnyét, cseresnyét behozók maguk kötelesek elárulni, kofáknak eladniok nem szabad; 5. a kik a határon künn előre veszik meg az árukat nyereségre, árujuk vétessék el s e felett büntettessenek 6 frtig; 6. sátorokban árulni csak a kenyérsütőknek szabad, hogy kenyerek el ne ázzék s kárba ne vesszen; más árusok szabadon, azok is éjszakára vigyék haza sátraikat, különben széthányatnak. Számbavétetvén e szerint a kolozsvári piaczi árulók: volt sátor alatt áruló kofa 19, a napon künn áruló 22, fizettek együtt 72 frt 42 kr. díjat. ¹⁾ A kir. kormányszik a tanács ajánlatát

¹⁾ *Sátor alatt és a nélkül áruló kofák kimutatása:*

Kenyérsütő volt sátoros és a nélkül való	38	fizettek	104 frt	12 krajczárt
Kisebb cipókat s kenyereket szintén	66	„	116 „	36 „
Ezek közül kettő fizetett	—	—	3 „	18 „
Pálinka- és dohány-árus	13	„	25 „	6 „
Sajtot, turót	4	„	10 „	6 „
Keményítőt	2	„	1 „	30 „
Apróság árut	21	„	21 „	— „
Koppasztott libát	26	„	26 „	— „
Sós káposztát	5	„	5 „	— „
Kocsonyát	1	„	1 „	9 „

helyben hagyta s megtartására útasította; legyen ügyelettel főleg arra — mondá a rendelet — hogy a gyümölcsöt s pálinkát áruló asszonyok az utak közepétől, a hol gyakran megállva, nagy helyet foglalnak el, a piacznak illőbb részeire külön üljenek s ott áruljanak.

Ez 1831-ig tartott. Ez évben a tanács a piacz rendezését vevén újból czélba, a jobb rend és köztisztaság végett állandó kis boltok építését hozta javaslatba, melyeket a város építtetne, s a kik árulásra kibérlik, érette mérsékelt díjt fizetnének. A kir. kormányzék nem fogadta el, mivel ez megdrágítná az áruczikkeket; más tervet parancsolt készíttetni, melyben az áruczikke a közönség nagyobb kényelmeért a különböző helyekre, az utcák szögleteire legyenek elhelyezve. A tanács megkérdezte az esküdt-közönséget s az ugy nyilatkozott, hogy a közönség szivesebben vesz boltokban tiszta helyen levő árut, mint minden ronda helyről fölszedett, még ha valamivel drágább is; de ha bolt bérlésre szoríttatnak, a sok czel-
lengő, dologkerülő s bizonytalan időkben árulók száma megkevesebbednék s ez a boltban árulók jövedelmét növelné, azt pedig, hogy az utcák szögleteire tegyék az árukat, az esküdt-közönség nem helyesli, mert ez megszorítja az utakat, nehezíti a közlekedést. Kérte tehát ugy a tanács, mint az esküdt-közönség, hogy fogadja el s hagyja helyben előbbi kérését, a minél jobbat gondolni nem tud. A királyi kormányzék visszaírt, hogy mivel a tanács és esküdt-közönség nem áll el nézetétől, elhatározta, hogy bizottságot küld ki, nevezzon a város hozzájok két tanácsost és két esküdt-közönségi tagot, a kik együtt a piacz rendezésére tervet készítsenek — a kitiltandók neveit feljelentvén. . . . A pálinkát árulókat a tanács a főpiacz tisztaságáért a váron kívül a hid-, monostor- és középkapuhoz kirendelvén, az illetők panaszoltak, a kiknek ügyében a királyi kormányzék helyben hagyván a tanács intézkedését, azt határozta, hogy ezen árusoknak — ha együtt kívánnak maradni — a váron kívül valamely alkalmas helyen árulóhelyet jelöljön ki. Míg a

Tejtfölt és vaját	5	fizettek	4 frt 54 krajezárt
Sült sertéshúst	13	"	18 " 36 "
Nyers metélt húst	6	"	— " — "
Pityóka lisztet [<i>farina fagopyri</i>]	4	"	3 " 29 "
együtt: 246		fizettek	413 frt 44 krajezár.

a kir. kormányzék által a piacz rendezésénél tervadásra kinevezett bizottság munkálatát megkezdette volna, az esküdt-közönség a tanácssal egyetértve, a piacz dísze és a főbb rend tekintetéért elhatározta, hogy az árupiaczon köröskörül a város költségén díszes faboltokat építtessen, hogy azokban a kedvesebb izü étkek: kenyér, zsemle s ehez hasonlók tiszta helyen, jó rendben árultassanak, ezek háta megé legyenek hasonlóképen boltok építve, a sült húsnak, kocsonyának, főtt ételeknek és pálinka árulóknak sat. Ez jól elrendelve szebbé teszi a piaczot, izletesebb lesz a közönségre s hasznos a közegészségre nézve. Ezt annyival inkább ohajtja az esküdt-közönség, mert a cholera idejétől fogva a sült hús és pálinkaáruló kofák a kijáró kapukban árulván, ott a bejövetelt a zsir- és pálinkaszag kivált az idegenekre nézve csaknem undorítóvá teszi. Midőn a tanács e határozatokat fölterjesztette, kérte a piaczrendezési munkálatának lehetőleg siettetését. A kir. kormányzék az időközben eltávozott bizottsági tagok helyére Augusztinovic Pál és Hollaki Antal tanácsosokat nevezte ki, munkálatuk siető beadására útasítván s erről alkalmazkodás végett a tanácsot is értesítvén, mely munkálatát nemsokára beadta, a tartományi főszámvevőség kormányzékai rendeletre megvizsgálván: a főtérs szabályozása s faáru-boltok csináltatása költségét 4782 r. firt 13 krban, a közép-, hid- és monostorkapuhoz a sült hús- és pálinkaárusoknak készitendő szinek költségét 666 firt 24 krban, együtt 5448 firt 37 krban állította meg, megjegyyezve, hogy a boltok a Bánffi-házzal párhuzamosan szemben lennének építendők s a tanács vigyázatra útasítandó, nehogy a rendezés az árukat a közönség kárával megdrá-gítsa. Erre a kir. kormányzék a bizottság által javaslatba hozott s az országos építészeti igazgatóságtól módosított tervet helyben hagyván: a tanácsnak meghagyta, hogy a piacz szabályozását azon mellékletben megküldött terv szerint haladéktalanul kezdjék meg, hirlapilag felhiván az illető építőmestereket azoknak önköltségekön megépítésére oly módon, hogy a boltok jövedelmét bizonyos évekig ők vegyék s akkor fizetés nélkül menjenek a város birtokába, az építendő boltok költsége iránt később fogván intézkedés tétetni. A tanács 1835. jun. 21. felirt a királyi kormányzékhez, s kérte, engedné meg, hogy a szóban levő szincket a város közohajtása szerint a maga költségén építtesse meg, azon tőkének 10 év alatt biztosan megjó nemesak kamata, de maga a tőke is; az építte-

tővel nem lesz a városnak a boltok miatt perelni alkalma, s a közönség is nem szenved rövidséget, a mi a magán építővel nem lesz kikerülhető; ne gazdagítsa a város a bérlőt, inkább legyen belőle haszna a majorsági pénztárnak. A kir. kormányzék az iránta megkérdezett tartományi főszámvevőség azon véleményét fogadta el, s tette kötelességévé a tanácsnak, hogy miután a város adóssággal van megterhelve s már korábban annyi vállalkozó által végbe vitt építésbe egyezett bele, tegyen félre minden halogatást, az árverést tartsa meg, a szóban levő építést így vagy szabad egyezés szerint arra vállalkozó magánosnak adja ki s eljárása eredményéről tegyen tudósítást. A tanács kihirdettette, de senki nem jelentkezett; ennek jelentésekor ismételve kérte a királyi kormányzékot maga és az esküdt-közönség nevében, eszközölje ki a felség engedélyét azon színeknek a város költségén, a város pénztára javára leendő megépíttetését; ez ajánlólag terjesztette fel, honnan 1835. octób. 21. azon legfelsőbb rendelet érkezett le, hogy a felség nem engedheti meg, hogy a főtér bármiféle boltok által elfoglaltassék; azt elfogadta, hogy a sült- és pálínkaárulás a kapukon kívüli terekre helyeztessenek el, s megengedte, hogy azt létesítsék. A különböző árucikkek eladását illetőleg pedig akarata az, hogy a tanácsnak hagyassék meg, hogy lemondva a színek város költségén építése tervéről, az esküdt-közönséggel egyetértve arról tanácskozzék: miképen lehetne az említett különféle áruk piaczeit — más jól rendezett városok példája szerint — más alkalmas piaczos helyeken — a minők bizonyára Kolozsváratt is vannak — több más helyekre tenni át, a mi által a piac tulságos megszorítása el lenne kerülve, azután az erről való megállapodások szerint új tervet készítsen, s a királyi kormányzékhoz terjeszse fel. A tanács újból az esküdt-közönség elé terjesztette az ügyet, de az most is előbbi nézetei mellett maradását jelentette ki s felfejtven: hogy Kolozsváratt nagy, tágas utcák a közép- és magyar-utcán kívül nincsenek, a hol az áruhelyeket el lehetne helyezni, de országos vásárokkor ezek is úgy tele vannak árus emberekkel, hogy oda boltokat építeni lehetlen. Nem akar a piaczból semmit elfoglalni, csak a dísztelen, ronda színek helyett újakat, díszeseket, szép rendbe építtetni, a szekerek járására helyet hagyván; az árupiaczok elszórásával nem akarnak a közönségnek kényelmetlenséget szerezni, de inkább központosítani egy helyre, hogy a

szükségeseket kiki könnyebben megszerezhesse. Égésnek is inkább ki vannak téve a mostani rongyos, taplónak vált, vagy gyékényfedelű boltok, mint ha jó móddal újakat építenének. A vállalkozó haszon reményében venné magára a költséget — miért adja a város azt másnak? De saját díszé s pénztárának haszna, a közönség könnyebbsége is azt teszik ajánlatossá. Kérte a tanács, egyezzen bele a kir. kormányzék a közönség ez ohajtásába s a szükséges költséget majorsági pénztárából útalványozza. Ez az országos építészeti igazgatóságot véleményadásra útasította az iránt: vajjon a végre, hogy a főtéren a boltokkal megszorítása kikerültessék, nem lehetne-e bizonyos boltokat az *óvári* térre áttenni? s miután a *Lábas-ház* előtt már korábban minden építést roszalott, nem lehetne-e a boltokat a két főpiacon elhelyezni? készítsen tervet s tegyen róla jelentést. Ez a boltok számát a főtéren 90-ről [melyek mindegyike 1 □-öl lenne] 68-ra javallotta leszállíttatni, 22-t az óvári térre tervezett, s az irányra és egyes bolt-sorok egymástól való távolságára nézve új rajzot készített s azt jelentéssel felküldötte. A kir. kormányzék elfogadván a módosításokat, a tanács kívánsága teljesítését, a boltoknak a város által építését ajánlatba hozta s az 5448 frt 37 kr. engedélyezését kérte. A felség 1840. sept. 3-kán határozata meghozása előtt, az országos építészeti igazgatóság tervének megfelelő költségvetés felküldését kívánván, a kir. kormányzék az általa 2282 r. forintra $6\frac{1}{4}$ kr-ra mérsékelt új költségvetést 1841. febr. 11. fölterjesztette, s a felség azon évi jun. 3-ki udvari rendeletben a szóban levő boltoknak a városi közönség kívánsága szerint megépíthetésébe beleegyezett, a 2293 frt 14 kr-ra igazított költségösszeget a majorsági pénztárából engedélyezte.¹⁾ Itt az ügy tárgyalása fennakadt... 1844. azonban a csaknem félszázados szándék egy részét, a piaczrendezést a tanács önhatáskörében új építkezés nélkül elintézte, a különféle árukereskedők helyét I—XXVI pont alatt kijelölte s hirdapokban kihirdettétvén: a hozzá alkalmazkodást mindenkinek kötelességévé tette. A terv másik részének, hogy a város díszes áruboltocskákat építtessen, valósítását Grois Gusztáv rendőrigaz-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1808. 1137. 1831. 15,691., 1832. 3355. 5252. 7678., 1833. 7699. 9036., 1834. 4645. 6783., 1835. 134. 2713. 6543. 12,406. 1840. 2775. 4433. 11,244., 1841. 1293. 6860. sz.

gató 1841. a márcz. 5-ki választott esküdt-közönség gyűlésében egy későbbi kir. rendelet alapján indítványozta. A felség — ugymond — még 1841. a főtéren díszesb áruló sátrak készíttetésére 1907 forint 47 krt engedélyezvén, jó lenne most azt is végrehajtani, hogy az ez által is tisztább legyen és szépüljön, s a közönség izlésének a vásárboltok jó rendje és tisztasága által valahára elég tétessék. A választott esküdt-közönség helyeselte az indítványt, az áruboltoeszkák elkészítését meghatározta, s a majorsági pénztár kiadása kevesbitése végett a dolgozó-házra Knausz Antalhoz begyült s még meglevő pénzeknek is oda fordítását, valamint az e célra tett ígéreteknek fölszedését a tanácsnak megrendelte.¹⁾ Ily hosszas vajudas s ennyi át- meg átváltozás után jött létre végre Kolozsvár főtere és utczái vásári rendezése — a szépészeti rendezés eszméje elveszett a csakhamar egészen anyagi természetűvé vált hosszú küzdelemben.

Hosszas szűkölködés, újabb meg újabb jövedelemkimutatások és sok esengés után végre a tisztviselők sorsa is javult. 1841. a felség a tanács kérelme s a kir. kormányzék ajánlata következtében ápr. 3. kelt legfelsőbb elhatározása által a fő- és királybiró, tiz tanácsos, rendes és aljegyző, igtató, levéltárnok és községi szónok évi fizetését a majorsági pénztárból fizetendő száz-száz forinttal emelte föl s a kir. kormányzék kifizetését ápril 3-tól kezdődőleg 1841. május 11-ki rendeletében útalványozta.²⁾ Egy belügyi különös esetet tartottak fenn a közlevéltárak. 1840. Kolozsvár város tanácsa és választott esküdt-közönsége a perügyelő bizottság ajánlatára a város jószágai oltalmazása végett tiz levéltárban rendelte el az okleveles és bizonyító irások kutatását, azon okból, hogy ügyei és perei iránti hanyagság ne terhelje; három tagot választott s azoknak útasitást és 300 frt útiköltséget adott utólagos számadás mellett, a minék a királyi kormányzék által — 1840. febr. 19-n hozzá tett jelentésben — helybenhagyását kérte. A megkérdezett tartományi főszámvevőség azon föltevésben, hogy a levelek a város jogai védelmére elkerülhetlenül szükségesek, a helybenhagyást számadástétel mellett ajánlotta, de megjegyezte, hogy perköltség czímén ily önkényes kiadásoknak

¹⁾ *Az ered. j. könyvből.*

²⁾ *Orsz. levélt. erd. oszt. 1840. 12,387. 1841. 5070. sz.*

helye nincs. A kir. kormányzék is ajánlta ugyan a felségnek, de a tanácsnak a legfelsőbb engedély megérkezése előtt a kiadást megtiltotta. Erre az azon felvilágosító jelentést tette, hogy kérelmök oka nem ellenszegülés; a város ellen a mult időkben hatalmas magánosok által jószágait elveszéssel fenyegető nevezetes perek indítottak, s a testületi perfolytatás tekintetében ellenfelénél gyengébb levén, a per megnyerésére szükséges adatok s más segítő módok megszerzésében meg nem kötött kezű magán felperesekkel szemben ügyeinek kimenetele létes volt, s a jelen kornak maradt fenn kötelességül, hogy a város már-már elveszés pontján álló pereibe mélyebben és teljes figyelemmel nézzen bele, s a jog körében lehető minden utat-módot fölkeressen, hogy azokat megmentse. Így keletkezett azon határozás, hogy ezen támadó és védő perekhez szükséges bizonyító iratok a legnagyobb sietséggel a különböző levéltárakból előkerestessenek; s mivel a törvényes perfolyam a felekre nem vár, míg azok bizonyításaikat megszerzik, a tanács és választott esküdt-közönség is lelkiismeretbeli kötelességnek tartotta, hogy a remélt helybenhagyás leérkeztéig a keresés és adatgyűjtés kezdessék meg, a minthogy már a kolozsmonostori konventben és károlyfejérvári káptalanban el is végeztetett. Kérte azért a tanács a királyi kormányzékot, ne hibáztassa őket és a választott esküdt-közönséget, hogy a keresőknek helybenhagyás reményében a szükséges költséget útalványozta, mert azt, mint a város javainak felügyelői, kötelességökből folyólag tették, s hatóságánál fogva azon 300 forint kifizetését hagyja helyben. Ez visszairt, hogy a rendelete ellenére történt kifizetést nem helyeselheti, a dolog a felség előtt áll, s a tanácsot figyelmezteti, hogy ezután a felsőbb rendeleteket pontosabban tartsa meg. A felség aug. 17. kelt udvari rendeletben a kir. kormányzék útján tudtul adta a tanácsnak, hogy a Kolozsváratt levő kolozsmonostori levéltárból költség nélkül, a károlyfejérvári és nagyszebeniből levelezés útján megszerezhetette volna a szükséges iratokat, a váradi káptalan levéltárában — annak 1793. az udvari kancellériához tett jelentése szerint — ott semmi Erdélyt illető irat nincs; de mivel a tanács és választott esküdt-közönség azon költséget megszavazta s ki is fizettette, az arról teendő számadás föltételével azon szigoru meghagyással hagyta helyben, hogy jövőre a tanács a majorsági pénztárból semmi szín alatt pénzt ne útalványozzon; a

közönség azon kérésének, hogy perköltséget felsőbb jóváhagyás előtt is útalványozhasson, helye nem lehetvén.¹⁾

Mint különösséget megjegyzem, hogy 1844. a máj. 8-ki esküdt-közönségi gyűlésben a majorsági pénztár gyarapítása végett Tiltsch János indítványozta a kutyaadó behozását. Az indítvány átadatott egy 1842. oct. 2. hasonló tárgyban kinevezett bizottságnak, a hol teljes feledésbe ment.

Maradjon emlékezetben, mint lélekemelő esemény, s mint polgárait jellemző történeti mozzanat, Kolozsvárnak, Magyarország fővárosa Buda-Pest iránt 1837-ki nagy szerencsétlenségében, valamint a magyar tudományügy hasznos művelői iránt 1844. tansított mély rokonszenve nemes bizonyítéka. Nemcsak a város maga adott majorsági pénztárából, de a polgárok között is lelkes és sikeres gyűjtést indított, a mit tudásul 1838. május 3. jelentett a kir. kormányzéknek. A Duna romboló árja — így szól a jelentés — nemes Magyarország két fővárosa Buda és Pest s több azon nagy folyó mentében levő városok és helységek lakosainak okozott hallatlan szerencsétlenségét miután fájdalmas szívvvel megértették, nemcsak a hazafiui, de az emberi érzéstől lelkesítve, még mielőtt felsőbb rendelettel figyelmeztettek volna rá, felhívták polgártársaikat a szerencsétlenek segedelmezésére, s oly szerencsések voltak, hogy közadakozás útján 2271 r. frt p. p. jött be, melyből a polgárok adtak 1666 r. frt, a kereskedőség 397 frt, a redout bérlője, Vászi Tóbiás egy bál tiszta jövedelméből — a költséget maga hordozván — 207 r. frt 13 krt p. p., melynek felküldésére a kormánytól engedelmet nyervén, május 3. kelt elnöki rendelet folytán felküldötték Magyarország nádora, ő cs. kir. főhercegi fenségének. Ezt a tanács köteleességszerűleg tudatva, a majorsági pénztárból megszavazott, fennebb említett összeg engedélyezését kérte. Az iránta megkérdezett tartományi főszámvevőség, valamint a kir. kormányzék is a felségítendők szerencsétlen sorsa tekintetéből engedélyezésre ajánlta, s a felség octób. 10. udv. rendeletben az engedélyt megadta.²⁾ Ugyanakkor Mátyás János *Lótudomány* című könyve fele jövedelmét a buda-pesti vízkárosultak, felét Pesten *Lovagintézet* felállítására ajánlván fel, Kolozsvár közönségét

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1810. 2752. 4000. 6083. 10,207. sz.

²⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1839. 143. 1510. 6485. sz.

is 2 frttal előfizetésre szólította fel. A tanács és esküdt-közönség megszerezte s kérte a kir. kormányzék helybenhagyását. Az iránta megkérdezett tartományi főszámvevőség nem látván benne akadályt, ajánlotta, s a kir. kormányzék szintén ajánlólag a felség elé terjesztette, honnan az engedély 1839. május 8. megadatott. ¹⁾

A másik a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* 1844. sept. 2. s következő napjain ott tartott évi nagygyűlése tagjainak testvéri szeretettel fogadása. Szépen fejezte ki ezt Kolozsvár tanácsának azon évi jul. 12. e fogadásra és emlékpénz veretésre szükséges 1200 frt útalványozása iránti jelentése. „Azon cél — így szól az — melynek elérésére a magyar orvosok és természetvizsgálók más mivelt nemzetek példájára ezelőtt 3 évvel egyesültek, oly szép és életbevágó, hogy azt bizonyítani nem kell; a hol azon tisztelt tudósok eddig gyűléseiket tarták, a hely, mely őket keblébe fogadta, egyfelől megtisztelve érezte magát, másfelől a lelki élvezeten felül azon haszonban is részesült, hogy a környékén levő természeti és földtani s más nevezetességei, melyek különben ismeretlenek maradtak vagy későn jutottak volna megismerésre, fölfedeztettek. Ez egyesület gyűléshelyét a mult évben Erdélybe s jelesen Kolozsvárra határozta s folyó évi sept. 2. és következő napjain fogja megtartani. E megtiszteltetést a mint a város örömmel fogadta, ugy kötelességének ismerte, hogy a gyűlés nagyérdemű tagjai méltó elfogadására a maga részéről is mindent megtegyen, s a tanács és esküdt-közönség illőnek találta, hogy ittlétők emlékére ezüst érmet veressen ²⁾ s számukra egy közebédet adjon. Erre és egyéb apróbb szükségekre a fennirt összeget

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1839. 143. 1510. 6485. sz.

²⁾ *A magyar orvosok és természetvizsgálók 1844-ik évi kolozsvári nagygyűlésének emlékére vert érem leírása:*

Első lapján: Kösziklán balra ülő, hosszú ruhába öltözött, babérokosorus női alak, baljában papirost, jobbában írót tart; előtte könyv, távcső és földgömb; mögötte a jó és rossz megismerésének fája s egy kis kályhán göreb látható. Körirata MAGYAR ORVOSOK SAT. A szelvényben két sorban: KOLOZSVÁRT SEPTEMB. 2. 1844. Látható a FELIRATOK II. Füz. X. Tábláján.]

Hát lapján: Fejedelmi korona alatt baroque izlésű, virágokkal ékes és neöntő által tartott paizs s Kolozsvár város czimere. Felirata: ÜDVEZLEK [fejér fém]. Átmérője 4.6 cm.

ajánlta fel, melyről az elfogadási bizottság felsőbb helyre számadást fog beadni. Ez összeg kevés ugyan, de mind az elfogadásról, mind elszállásolásról s a kirándulásokról a város polgárai fognak gondoskodni, így nekik is részők lesz a költségben. A város tekintete megkívánta, hogy az irt célra legalább ennyiben a közpénztár is közre járuljon. Kérte a kormányszéktől annak felsőbb helyen engedélyezése kieszközölését, főleg, hogy az emlékpénz veretése iránt idejében intézkedni lehessen. Az ez iránt megkérdezett tartományi főszámvevőség a kir. kormányzék által 600 frtnál többet útalványozhatónak nem vélt, ezért csak ezt látta felsőbb jóváhagyás reményében útalványozandónak. A kir. kormányzék az egész összeg engedélyezéséért a felséghez felirt, a ki e kiadást számadástétel mellett octób. 31. helybenhagyta.¹⁾ A vendégek megérkezésének már híre lelkes hangulatba hozta Kolozsvárt. Az ünnepélyterv [*Programm*] szerint aug. 30. volt a megérkezés napja, s a város nagy bizottsága a kapuknál fogadta. Mindenki sietett vendéget fogadni házához, s a kiket megnyert, a tisztesség és kitüntetés minden kedvezéseivel halmozta el. 355 tudós vett részt a gyűlésben s részesült barátságos fogadásban, szállást és ellátást vendégszeretetből élvezve, előizlettetőül s mintegy kalauzul Kolozsvármegyének, általa, ez alkalomra készítettett földabroszát s Kolozsvár és vidéke növényeinek nyomtatott jegyzékét kapták. Sept. 2. közebéd volt a város nagy táncstermében, azután négy közebéd, sept. 2-tól 6-ig bezárólag az összes tagok ebédeiről és vacsoráiról a város polgárainak vendégszeretete gondoskodott. E napok ünnepekké lettek a tudomány képviselőinek jelenléte, a közértekezések és felolvasások által. A gyűlések tárgyalásairól önálló füzet jelent meg,²⁾ melynek három tárgyából néhány érdekes helyet közlendőnek látok. „A gróf elnök szerencsésen választottnak mondotta a gyűlés helyét, mely Mátyás király szülőföldre s a magyar irodalomnak hajdan központja; az ország természettudományi nevezetes-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1844. 7957. 8415. 13,654. sz.

²⁾ *A magyar orvosok és természetvizsgálók Kolozsváratt tartott ötödik Nagy Gyűlésének Munkálatai.* A gyűlés megbízásából közölték *Szőcs József, Brassai Samu*, egy arczképpel [*Széki gróf Teleki József* Erdély főkormányzója, a m. orvosok és természetvizsgálók 5. nagygyűlésének elnöke] és két kömetszettel. Kolozsváratt 1845. Nyomatta az ev. ref. főtanoda könyv- és könyvnyomtatás-intézete. Uj. Tiltseh János által 4. 1—200.

ségekben gazdag, kincsben bővölködik. De az érzelmek rokonságának s a kölcsönös szeretetnek kifejezésére is kedvező. A gyászos mohácsi vész óta első alkalom, mely a két haza lakosait egy barátságos egyesületbe vonta össze s együtt tanácskozásra utat nyitott. Legyenek a gyűlés tagjai meggyőződve — mondá a gróf elnök — hogy Kolozsvár és Erdély magyarsága testvéri érzelemmel fogadja és szívesen ajánlja fel szeretetét s barátságát sat.“ A másik Kubinyi Ferencz alelnök beszédének egy szintén nagy történelmi eseményre vonatkozása, a hol hangsúlyozta: „hogy itt rengették Bocskai Istvánnak, a bécsi békekötés szerzőjének bölcsőjét.“ A harmadik kiemelkedő rész dr. Szöcs József, a társulat ez évi titoknokának beszéde. „Örvendetesnek tartja — úgy mond — a két testvérhon egyesült természetvizsgálóit e helyen látni, melynek két körítő heglánca közül az északi csaknem egészen kövült csigából alakult, tán századokig tengerfenék, a déli a sajátos alkotású gömbalaku fővénykövek műhelye. A város közből terül el kies kertekkel és szántókkal díszesen. Első a mit az ide érkező lát, a kolozsmonostori Benedek-rendi apátság templomának tisztis kis maradványa . . . Ezután felolvasó mintegy dióhéjba szoritva érdekesen adta elő Kolozsvár nevezetességeit: a kir. kormányzék, Kolozsvármegye tisztsége, országház, kir. lyceum, a r. kath. gymnasiumi iskolák: convictus, seminárium és normális iskolák, csillagvizsgáló torony, a ref. és unitárius főtanoda, ágostai hitvallásnak köziskolái, két könyv- és könyomda, két kóroda: a Karolina országos és katonai, szent Erzsébet- és Bándi-közalapítványi aggházak, asszonyi jótékony egyesület intézete br. Jósika Jánosné igazgatása alatt, dologképes aggok és szegények fölsegítésére, külmonostor-utczai és hidelvi kisdédóvók, jóltevő nők szíve s kezeik alkotása, kezdők számára alapított két külvárosi kisebb tanító- és nevelő-iskolával; nemzeti casino, polgári társalkodó, gazdasági egyesület, nemzeti színház, zeneconservatorium, két hírlap, két magán-takarékpénztár a polgárok megtakarítottvagyonára biztositására, egy részvényeken épült cukorgyár, melynek gyártmányát a felolvasó bemutatta, sat. a lakosok száma 26,000¹⁾ a nép

¹⁾ 1782. még csak 11,000 volt. [Városi levélt. Fasc. II. 2397. sz.] K.-Monostoron ekkor még 22 magyar gazda s 85 lélek lakott. [Fasc. II. 1948. szám.] 1839-n Kolozsvár lakosainak száma már 24,508-ra ment: r. kath. 7830, ev. reform. 12,250 [ez téves szám], ágostai hitvallású 1357, unitárius 1301,

szelleme csendes és békeszerető, felséghez, törvényhez ragaszkodó, gazdasága még kezdetleges, mesterségekben Erdélyben az elsők közé tartozik, kereskedése szenvedőleges, a természettudományok iránti érdeklődés kezdetén van, a gyűlésektől lendületét joggal várják. . .“

A tanács Estei Ferdinand és József nádor főherczegnek is elküldvén az *Emlékérem* egy példányát: az első Lembergben 1844. dec. 13., utóbbi Pozsonyban nov. 25. irt magyar levélben köszönte meg azt. Az első azon évi dec. 30-ki tanácsülésben olvastatott fel; abban a főherczeg a nemes városi tanács valódi szeretetének zálogát évek multa után is látni szerencsés levén: ígérte, hogy ezen megkülönböztetésért meg nem szünend városuk sorsát szíven hordva, annak legélénkebb részvevője lenni; a nádor megköszönte a magyar tudósok szíves fogadását, mely által Kolozsvár a tudományok ápolásában való buzgalmát bizonyította be.¹⁾

A város közéleté két kitünő polgárának halála veszteségét érezte meg: *Szentkirályi Mihály* főbíró az egyik, a ki 1841. ápril havában, id. *Pataki Mihály* tanácsos a másik, a ki 1843. ápr. 28. halt el. A hivatal ily eseteknél legtöbbször néma, ha szól, szava érzéketlen és hivatalos jellegű szokott lenni. Szentkirályinál mintha a közönség szíve adott volna résztvevő szavakat a jegyzői tollba. „A választott esküdt-közönség — így szól az 1841. ápr. 30-ki jegyzőkönyv — a folyamodó özvegy [*Szentkirályiné*] segélykérése alkalmából méltó tekintetbe vevén, hogy volt főbíró Szentkirályi Mihály a várost 38 évig oly hűséggel, szorgalommal és kitünő jelességgel szolgálta, hogy azt a hív szolga hátrahagyott özvegyének és árváinak bármely csekély részben felsegítése által a lehetőségig megjutalmazni szíves kötelesség: ezért az esküdt-közönség özvegyének gyermekei neveltetésére, csekély vagyoni ereje tekintetéből 140 e. r. irt évi segélyt szavazott meg, s a felsőbbiségnél kieszközlésére a tanácsot felkérte.“ A tanács, magáévá tevén a végzést, a kir. kormányzékhez meleg ajánlattal terjesztette fel. A tartományi főszámvevőség a bizonyításokból meggyőződván az elhalt főbírónak híven s buzgalommal eltöltött hosszas szolgálata-

gör. egy. 1100, nem-egy. 350, zsidó 120. *Athenaeum*. 1839. első félév 28. sz. 448. l. Csodálatos, hogy Kolozsvár népességét az absolut kormány 1851. csak 18,176-nak találta. [Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik. I. Heft. Wien 1853.]

¹⁾ A városi j. könyv eredetijéből.

ról, s látván a város mindkét testületének érdemeit elismerő, s azokat özvegyében és árváiban a lehetőség megjutalmaztatni akaró határozatát: annak felsőbb helyen való kieszközlését hathatósan pártolva hozta javaslatba, mit az magáévá téve terjesztvén fel: a felség octób. 6. helybenhagyta, s az ajánlott 146 c. r. frt segélyt e naptól fogva a kérelmes özvegynek kiadatni rendelte.¹⁾ A második halálról ritkán tapasztalható elismeréssel, csaknem illetődötten szól az esküdt-közönségi végzés. Itt a jelentő egyéni érzelme adott alapot a végzéshez s idézte elő a benső részvét hangulatát. „Orator Kilyén Mihály — ez az 1843. ápr. 28-ki esküdt-közönségi jegyzőkönyv szövege — jelentette, hogy tanácsos idősb Pataki Mihály közhasznu életét ma délelőtt fél 8 órakor bevégezte. A vál. esk. közönség és tanács a fölötti fájdalmas érzése kifejezésére, egy bánatos özvegye vigasztalására mindkét testületnek ülés után az özvegynél meg kellene jelenni. A vál. esk. közönség — szól a végzés — id. Pataki Mihály halálát nagy megilletődéssel és fájdalmas részvétellel vette; benne a két testület egyenes és szolgálatra kész érdemes tagját vesztette el; közhaszonra szentelt életéről tanubizonyságot tesznek a város javára fáradhatlan szorgalma által létesült közintézetek. mikben maradandó emléke lesz. A vál. esküdt-közönség részvéte kijelentésére még ma elmegy özvegyéhez.“ E végzésről értesítettvén a tanács: azt izente vissza, hogy ő holnap 11-kor fog elmenni. .... A máj. 3-ki esk. közönségi gyűlés ismételve kifejezte a meghalt érdemei iránti elismerését. Mielőtt a vál. esküdt-közönség néhai Pataki Mihály helye betöltéséhez fogna, indítvány következtében ezen minden kebelben viszhangra talált végzést hozta: „A két testület néhai id. Pataki Mihály halála feletti fájdalmát és részvétét ünnepélyességgel jelenti ki. Azon érdem, melyet ő mint tisztviselő, polgár és ember életében kötelességeinek oly lelkesen és kitünőleg, fáradhatatlanul teljesítése által szerzett a város irányában, maradandó emléket joggal vivott ki számára. Adjon Isten városunknak sok ily tisztviselőt!“²⁾ Ez érdemekre való tekintetből, melyeket — a mint a tartományi főszámvevőség jelentésében írja — sikerek igazolnak, özvegyének a tanács és kir. kormányzék, a felség a majorsági pénztárból ezen évi oct. 21. kelt udvari rende-

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1841. 5653. 12,656. sz.

²⁾ *Az eredeti j. könyvből.*

letben 140 forint évi segélyt engedélyezett...¹⁾ A hivatali élet rideg légköréből, ennyi és ily méltányolás, a mennyi és milyen e jeles tisztviselőnek osztályrészül jutott, nyomatékos ok és érv a történetíró előtt arra, hogy ítélete felőle méltányló és másokat is ily élet folytatására serkentő legyen... Hány jeles fő- és királybírája volt Kolozsvárnak e másfél század folytában, kik híven szolgáltak, a köznek szentelve életüket, védték a város önkormányzati jogát s a polgárok érdekeit, megakadályoztak sok rosszat s alkottak a viszonyok és lehetőség szerint jót és maradandó becsüt. És a jegyzőkönyvek haláluk után mégis fősvénykedve szóban és érzelemben, sehogy sem, vagy csak alig említették meg. Való, hogy amaz idők sanyaruak, s hazafiúi nemesb és magasb czélok után törekvésre nem kedvezők voltak, tetteikről nem beszél a történet, ők ismeretlen sirokban nyugosznak elfeledendő idők elfeledett emberei.²⁾ Szentkirályi és Pataki nagy időben éltek, az ország és nemzet újjá alkotása idejében, koruk politikai vezér-embereivel együtt munkálkodtak, az anyaország vágyait, saját honuk törekvéseit ismerve, politikájába beavatva, a két ország jeleseivel egy célra törekedtek. Mindkettő önálló jellem, a ki maga vizsgálta meg a dolgokat s adott róluk véleményt, erős gondolkodó ész, könnyű tollal fogalmazó fő. A kir. kormányzékhez minden fontosabb ügyben maguk irták a felterjesztéseket, sokszor ívszámban, belejavítás nélkül, csöndesen folyólag, mint a nagy folyam vize, vagy erővel, mint a megáradt hegyi patak. A első patriciusi rendből való, de egészen polgárius érzületű, az önkormányzat bátor védője, munkás férfi, tett embere — Kolozsvár sok közintézete létesült az ő kezdeményezésére vagy hathatós gyámolításával. Legnagyobb érdeme azonban a nemzeti színház állandósításában van, a mire fél életét s legnemesb erőit szentelte. A színházi bizottságban mint jegyző sokáig képviselte a várost s annak szive-lelke volt. Mikor a főnemesség részvéte megcsökkent s az építés fennakadt, ő vette a város kezelése alá, s az építést Babb püspöktől kölcsön vett s a teljes törlesztésig pontosan kamatozott 12,000 forintból vitte végbe. A nemzeti nyelv és művészet e hajlékának tántoríthatatlan és soha nem csüggedő híve mindvégig. A mit ő ez intézetért hosszas hivataloskodása alatt

¹⁾ *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1843. 5872. 6388. 12,511. sz.

²⁾ **Kolozsvár város fő- és királybírái.** E részt, sok mással, művem nagy terjedelme miatt kihagyandónak láttam.

tett, annak és a város történetének egyik legszebb lapja lesz örökké. . . . . Pataki Mihály magyarországi származású, a hajdunép önérzé-
tével s az odavaló reformált hitvallásuak magyaros, néha kihívólag
dacos jellemével bíró férfi. Az esküdt-közönségi gyűlésekben annak
érzülete, vágyai és igaz akarata kifejezője, a tanácsban irányadó.
Neki mindenben volt véleménye, s azt kimondani, ha kellett, leírni
bátorsága. Évek nagy során a gyűlések főtárgya az ő előterjesz-
tési és indítványai voltak. . . .

A közszükséget ő érezte meg, a segély módját ő találta ki a
legkönnyebben s leghamarabb, akadályaival ő szállott szembe a leg-
bátrabban. A mi a város és polgárság javára szolgált, mintegy ösz-
tönszerűleg találta meg leleményes elméje. Ő minden korabeli
alkotásnál kezdeményező, folytató vagy bevezető. Kolozsvár másod-
szori kikövezése, sétánya, az óvári út-kijárási kezdeményezésénél
főtényező, az éji világítás az ő terve szerint létesült; ő volt a kato-
nai laktanya építető biztosa, az egyház külmagyarutczai szép tem-
plomának építetője, pénz- és anyaggyűjtője, az építésnek lelke és
főmozgatója. Mindezek élő nyilvánulásai közügyszerető tevékeny
lelkének, örök bizonyítékai az esküdt-közönség által halálakor kife-
jezett érdemeinek. E két férfi képének helye a tanácsházban, emlé-
kének a maradék szívében, nevének a város történetében van.
Szentkirályi szűkebb körben mozgott, őt kisebbnek tüntetik fel
kisebb becsvágya, kevesebb nyilvános sikerei, hitfeleinek esőndes
természetűsége, s a tüntetéstől óvakodó lelkülete. Pataki tevékeny-
sége a város egész közéletére kiterjedett: alkotó szellem, rendkívüli
becsvágy, kielégíthetetlen tettszomj és semmitől vissza nem rettenő
erély — mondhatnán vakmerőség jellemzi. Ő birta hitfelekezete
minden jó tulajdonait — természetesen egy-két gyöngéjét is —
személyes barátai voltak annak főemberei, mindig voltak erős párt-
felei, méltánylói, a kiknek az ő eszméi és tervei tetszettek, s a
kik hiúságait, mohó tettvágyát dicséreteikkel hevítsék. A sok ezerre
menő ev. ref. egyház több ily közigazgatási tehetséget e században
nem szült. Élete sikerei részben hitfelekezete föltétlenül gyámolító
rokonszenvének tulajdonítható, a mi halálakor nyilvánult a leg-
tüntetőbben, de jogosultan. Ő a Pataki nevet tiszteltté tette.

Sors játéka, véletlenség-e, vagy a gondviselés műve? elme
nem látja át; de a tapasztalás annak hívására bír, hogy e férfi
halálakor mintha meghallgattatott volna Kolozsvár választott

esküdt-közönségének május 3-ki jegyzőkönyvi végzése végszava: ez időben kezdett társai felett — nem keresve — kiemelkedni kebelében egy igénytelen polgári származású férfi elébb al- majd főjegyző, csakhamar tanácsos, rendőrigazgató, főbíró és országgyűlési követ — Grois Gusztáv, a ki patriciusi születés, nagy vagyon és egybeköttetések nélkül, egyedül közigazgatási képességei, gyors és könnyű dologfelfogása, rendkívüli munkaereje és megnyerő, sima modora által közkedvességben állott. A mint tanácsossá lett, a közigazgatás az ő kezében központosult ága mintha megelevenült volna. Elvégezte szakmáját, de társaiából is sok adatott át neki előadás végett; ezenkívül a hátralékokat tisztázta, függőben levő, nehézségeikért régóta félretett ügyeket elintézt, a beligazgatás majdnem minden ágában javított és sok hasznos újítást közmegelegedésre vitt ki. Grois a polgár igaz megtestülése, más osztályok irányában elfogultság nélkül, jelleme folytonos tevés, tervezés, a város díszje s polgártársai java emelése. A tanácsház-építés, rendőrintézmény, dolgozóház létrehozása, tisztviselők fizetésjavítása, a levéltár és vásárpiazcok rendezése, kapuk tágasbitása, új utcák nyitása által a város szépítése s egészségesebbé tétele, kövezetjavítás az ő tevékenysége művei. Groisnak szerencséje volt, ez okozta sikereit, sikerei gyors emelkedését. Mintha a Pataki Mihály nyomában járt volna, az ő erélyével, de kimélőbben s mindig tapintatosan, ezért gyorsabban s kockázttal nélkül jutott eredményre. Egybehasonlítva az ő tevékenysége éveit és sikereit előde közel negyven évi közmunkásságával, Grois bámulatosan sokat végzett. Tettszomját leginkább bizonyítja az, a mi tán mosolyra indít, pedig való, megtörtént dolog, hogy mikor ő tanácsos volt, majdnem minden főbb ügy az ő előadása szakmájába jutott; mikor rendőrigazgatóvá választott, a dolgok csaknem felerésze rendőrségi természetet váltott, mikor pedig főbíróvá lett, a közigazgatás majdnem egészen főbírói teendő lett. A tanácsban ő tett a tárgyalásokra nézve javaslatot, az esküdt-közönségi gyűlésben az ő nézetei szellemében keltek a határozatok. A mely szakban ő dolgozott, ott intéztetett el a legtöbb városi közügy. A mily sok teendője volt gyöngye főbírák alatt az esküdt-közönségnek: oly kevés Grois idejében. Grois nagy ideig fő, irányadó, a közigazgatás megtestesülése volt. Kolozsvár sokat köszön neki, multjában sok van, a mi rá kedvezően emlékeztet. Mikor 1848. márcz. 21. az ő idő és rendszer összeroskadva letűnt,

s az új, lelket, szívet fölrázólag bekövetkezett, e férfi élete delelő pontján állott, Kolozsvár nagy értelmiségű közönségének még egy fontos tanácskozását vezette; azontúli élete nem, de e gyűlésen való elnöklete még művem körébe tartozik — elmondom, hogy folyt le s mit végeztek.

A márczius 15-ki pesti események hírét hiteles alakban a 20-ki postával érkezett hírlapok vitték meg Kolozsvárra, s mint-hogy sürgönyzött magántudósítások már azelőtt is érkeztek volt, most néhány percz alatt a váratlan meglepetés első benyomásai alatt hazafias lelkesedés s örömeire buzdulás hatotta át a város lakosait. Nem zajongó kitörés — egy csöndes belső öröm áramlata látszott az arcokon. A Kolozsváratt levő főrangúak gróf Bethlen Ádám választott esküdt-polgár házánál tanakodtak a teendők felett. Meg voltak híva s meg is jelentek a társadalom minden osztályából számosan, pártra való tekintet nélkül, érzelemben s akaratan egyek. *Feledjük a multakat* — lőn a közjelszó, s tegyük gyorsan, a mit a fejedelem iránti hűség, a hazaszeretet és események hatalma követel. Rövid eszmecsere után a megállapodás az lett: hogy Kolozsvár város tanácsa és esküdt-közönsége másnap tartson rendkívüli közgyűlést, a viszonyokhoz képesten nyilvánosan, mely — szintén az adott viszonyok szerint — a helyzet és teendők iránt a királyi kormányzékhez tegyen jelentést... A mint a nap felvirradt, 9 óraker tömérdek nép lepte el a városház előtti tért s az esküdt-közönség gyűléstermét. Grois főbiró megjelenvén, nyugodt komolysággal adta elő a rendkívüli gyűlés okát, s békés, loyális tanácskozásra hívta fel a jelenlevőket. Méhes Sámuel tanár és lapszerkesztő fölszólalt s érintve röviden a franciaországi, berlini, bécsi és pesti eseményeket, melyek óvatosságra és a netalán bekövetkehető veszély ellenében, a királyi szék, hazánk s magunk védelmére védeszközökről való gondoskodásra láthatóan intenek, a következőket indítványozta: „1. hogy Kolozsvár esküdt-közönsége, melynek jutott a szerencse, hogy a sürgős ügyben törvényhatóságilag legelőbb ők intézkedhetnek, az uralkodó felség iránti alattvalói hűségét fejezze ki; 2. határozza meg, hogy polgári őrséget állit fel, melyben minden polgár vegyen részt, s ha ez, mint elv elfogadtatik, azonnal neveztessek ki bizottság, mely tervet dolgozzék iránta; 3. kérje meg a gyűlés a kir. kormányzékét, minél hamarábbi országgyűlés tartásának kieszközlésére, melynek — 4. egyik legfőbb teendője

legyen Erdélynek Magyarországgal egyesülése [*Unio*], 5. mondja ki a közgyűlés a törvény előtti egyenlőség és közteherviselés elvének elfogadását, végre 6. kérje meg az esküdt-közönség a kir. kormányzékét, hogy addig is, míg az egyesült két ország törvényhozása azt rendezné, az igen korlátolt hirlapoknak némileg szabadabb mozgást engedjen. Ezek — így végzé beszédét — indítványai, ohajtáná, hogy sok vita belőle ne legyen; a mi ha elfogadtatik, a királyi kormányzékhez ez értelemben készült felirat felolvasandó lenne.“ ... A rövid indítvány egy nagy jövőnek programja és kerete!

A felolvasott indítványt az esküdt-közönség elfogadván, határozatul kimondatott; bizottság neveztetett ki, mely a feliratot tisztába iratása után a kir. kormányzékhez vigye. Míg a tisztázás folyt, nagy tömeg közönség: uri rend, polgárság, tanuló ifjak, nemzeti színű zászlókat lobogtatva jöttek a városház elé, melyeken ily feliratok voltak: „UNIO. ÉLJEN AZ UNIO. ÉLJEN AZ ALKOTMÁNYOS MONARCHIA. ÉLJEN A FELSÉGES URALKODÓ-HÁZ. ÉLJEN A SZABAD SAJTÓ, KÖZTEHERVISELÉS, TÖRVÉNY ELŐTTI EGYENLŐSÉG, POLGÁRI ÖRSEREG!“ s több hasonlók. A zászlók nagy száma csaknem erdőnek látszott, a szép három-szín a nap sugáriban megtörve festői látványként tárult a néző elé. A sziveken gyönyörözés áradt el, a szemekben örömköny ragyogott. A közönség időközönként ismételve kiáltotta a lelkesítő zászlófeliratokat s nemzeti dalokat énekelve adott hazafias örömeinek kifejezést. Mindenki nemzeti színű selyem szalagsukrokat [*cocarda*] tűzött mellére, s az egyik UNIO feliratu lobogót a tanácsház fedele homlokzatára tűzték fel. Az e közben elkészült felirat a városház erkélyéről az egész nép által hallhatóan felolvastatván: harsogó ÉLJEN-nel fogadtatott, s a küldöttség elindult vele a kir. kormányzékhez, kísérve a folyvást ÉLJEN-ző s zászlóit lobogtató sokaságtól.

Elmondván a küldöttség oda menetele célját s a feliratot a kormányzónak átadván: az kijelentette, hogy a királyi kormányzék országgyűlés egybehívása iránt már irt a felséghez, a polgári őrségről is azonnal intézkedik, a mint a bizottság munkálatát beadja, ugyszintén a sajtó szabadabb mozgása iránt is. A kormányzó ígérte a feliratnak a felség elé terjesztését s a küldöttséget felkérte, hogy a törvényes rend és csend fentartására legyenek gondos ügyelettel. Ez alatt a sokaság künn folyvást ÉLJEN-zett, kívánva hallani a kormányzót, a ki az ablakba kihajolva, megnyugtatni kívánta s kérte a közönséget az eloszlásra; de a mi csak lassan s későre tör-

tént meg folytonos ÉLJEN-kiáltás és örömjönngás közt. Estve 2—300 fáklyával, zeneszónál, közben-közben harsogó: ÉLJEN AZ UNIO! kiáltások közt, nemzeti lobogókkal ment az ifjuság elébb a kormányzó, azután id. gróf Bethlen János, végre Méhes Sámuel házához a nap diadala fölött örömeiket s e férfiak iránt tiszteletüket és hálájukat kifejezni. Méhest beszéddel üdvözölték, a mit ő is beszéddel viszonzott. ¹⁾

A kir. kormányzék másnap márcz. 22. a kormányzó ígérete teljesedéseül visszairt a tanácshoz és azt teendőire nézve útasította, a magyar vármegyék, vidékek, székely székek és városok fő- és altisztjeit Kolozsvár város felirata tartalmáról és a kir. kormányzék intézkedéseiről azon meghagyással értesítette, hogy ha — a mint ezen kétkedni nem lehet — a Kolozsváratt megindult mozgalmak hozzájuk is elhatnának és a körülmények ugy kívánnák, a kir. kormányzék intézkedéseiről a közönséget felvilágosítván, a teendők felől komoly tanácskozásra figyelmeztessék, hogy a benső csend és jó rend meg ne zavartassék; végre mindezekről a felséghez jelentést tevén: siető országgyűlés egybehívását kérte. . .

Itt van a művemnek kitűzött határ. A nekem oly kedves tárgy, Kolozsvár város történetei fonalát, melyet én Isten segélyével s különös kegyelméből teljes jóakarattal, de gyöngye kézzel s engem ki nem elégitő sikerrel eddig hoztam, vegye át utánam következő hivatottabb és szerencsésebb történetiró.

¹⁾ A dal, melyet az ifjuság énekelt, megérdemli az emlékezetben tartást:

Nyugat felől testvérünk ajkiról
A szent szabadság menydörgése szól.
Ébredjünk és fogjunk kezet
S dörögjön fel hazánk felett
E szó:
Legyen szívben, hazában
Az ébredő magyar közt UNIO!

Nyugat felől testvérünk ajkiról
A nemzetegység szent ígéje szól.
Ki nyugszik még?! Ki vesztegel?!
Most vagy sóha! dörögjön fel
E szó:
A két magyar hazában
Legyen szabadság, legyen UNIO!

Erdélyi Híradó. 1848. Szerkeszti és kiadja Méhes Sámuel Kolozsváratt 337. szám 187., 188. és 189. lap. *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1848. 4072. sz.

MEGIGAZÍTÁSOK.

E III-k. köt. 42—43 lapjain a görög kereskedőknek Kolozsvárra megtelepedetése tárgyálásánál kimaradt az OKLEVÉLTÁR II. kötete 446—447. lapjain közölt oklevél tartalma. Alexander János és Macedonai Pál erdélyi görög compániabeli görögök t. i. 1700 aug. 15. kereskedés végett kölcsönöztek Felsőzei Zsigmondtól 1000 m. forintot. Mivel a kölcsönadó kolozsvári, s az oklevél a kereskedelemre vonatkozik, itt pótlólag megemlíttem. Az oklevél aláíróinak — kik nem azok, a kik annak elején említetnek — magukat kötelező elismerését az OKLEVÉLTÁR-ban hasonmásban adtam; itt új görög betűvel is kiszedelve, a nagy közönségért magyar szövegével együtt közlöm.

A kötelezettséget elismerők halfelöli aláírása új görögül írva:

Ἐγὼ ὁ Παναγιώτης Φραντζῆου μαζί με τὸν πατέρα μου τὸν Γιαννάκη, μακαρίτη Παναγιώτη στοχοῦμεν τὰ ἄνωθεν καὶ βάνομεν τῆς βούλας μας, — καὶ μὴν ἑλαχίον ὀπισθίας μου πικρὸν ἐπιτακίλευσα τὸν Ζαφύρη καὶ ἔγραψεν καὶ διὰ τὰ δύο μέρη.

A jobbfelöli aláíróé: *Καὶ ἔγω ὁ Ζαφύρης μαρτυρῶ τὰ ἄνωθεν.*

Az első aláírás magyar szövege: Én Franczu Panajot, Janaki gazdammal — a boldogult Papalexi fiával — együtt, elfogadjuk a fentieket, és ráteszszük pecsétünket. És mivel gazdám véletlenül nem volt jelen, kértem Zafürst, és ő mind a két fél helyett aláírta.

A második aláírás magyar szövege: Még én is Zafürst bizonyítom a fentieket.

Más megigazítandó a HARANGFELIRATOK s. a. t. 9. lapján a 24-ik sorban a SZ. FERENCZ-RENDIEK harangfeliratának ezen sora: CONVOCO CLAUDIACOS MARIAE MAJORIS IN AULAM. Ez a szöveg III-ik kötete 375-ik lapján így van fordítva: *Összehívom a kolozsvári híveket a nagyobb Mária egyházába.* A dolgot jobban kifejezi ez: *Összehívom a kolozsvári híveket Mária Nagyszszonyunk tisztelőit.* [Aula=Chorus.]

Haradik megjavítandó: *A szegények ügye* történetéből kimaradt, az *ágotai hitvallásnak* szegényeinek menháza, a hol néhány elnyomorodott szegényt ez egyház jöltevői adományából tartnak fenn: hajlékuk, táplálékuk s ruházatuk van. Az *uni-táriusok* beteg tanulóinak Kelemen Benő és gyermekei vettek és alapítottak kórházat négy ágyra. A *r. katolikusoknak* 1768. alapította Bándi Ferenc kormánysszéki tanácsos a *Bándi-Aggház* 11,000 m. frttal, a mit Apor Ágnes 1000 m. forinttal gyarapított; Batthyány püspök 1814. e házat az *Óvár*-ban levő mással cserélte ki, gondnoka a plebánus. A *Szábel-féle Aggház*, 1812. alapította Szábel Boldizsár 6500 frttal, 6 férfi számára, kik közül 2 magyar, 2 német, 2 örmény; hétköznapon 10 krt kaptak, ünnepen a Szábel család élelemmel látta el. Az *Augustaeum* k. monostor-utczai szegény-intézet br. Jósika Jánosné, gr. Csáky Rozália alapítványa, tőkéje 20,000 v. frt; birta a *Népkert* egy részét a rajta levő emeletes épülettel és selyemfonó-házzal; a grófné 1848-ki végrendeletében a r. kath. püspök pártfogásába ajánlotta. A számadások évenként Károlina Augusta ő fensége, az asszonyi egyesület főpártfogója elé terjesztettek. A *Szent-Erzsébet-Aggház* 1826. Pál Sámuel világi gondnok halálakor a kolozsvári r. kath. plebánus gondviselése alá adatott, 1848. ismét világi kézbe adása a r. kath. eklézsia közgyűlése által elhatároztatott, s 7369./E. 132. főkormányi sz. rendeletnél fogva jul. 2. gondnokká közfelkiáltással Winkler Ferencz választatván meg, sept. 25. neki adatott gondviselése alá: az *Aggház*, a levéltár, 182,810 r. for. 12 kr. a kolozsvári és mérái ingó és ingatlan javak. Kedves István plebánus 18 évi gondnoki fizetésében behagyott 14,448 r. frtot, e felett nemcsak 40, de 200 szegényt tartott, a mérái jószágot a gr. Csáky Györgytől 25,000 fttal vett jószággal gyarapította. . .

Kisebb hibákat az olvasó legyen szíves elnézni vagy megigazítani.

TARTALOM.

HATODIK RÉSZ.

HABSURG-LOTHÁRINGIAI KORSZAK.

	Lap.	
XXXII. FEJEZET. Lipót fejedelem uralkodása 1690—1705.	1— 80	
XXXIII. FEJEZET. I. József uralkodása 1705—1707	} 80— 105	
II. Rákóczi Ferencz és —		} 1707—1711. . . . .
I. József együtt uralkodásuk		
XXXIV. FEJEZET. III. Károly [mint császár VI] uralkodása 1712—1740.	105— 208	
XXXV. FEJEZET. Mária Theresia uralkodása 1740—1780.	209— 390	
XXXVI. FEJEZET. II. József császár és fejedelem uralkodása 1780—1790.	390— 486	
XXXVII. FEJEZET. II. Lipót uralkodása 1790—1792.	486— 535	
XXXVIII. FEJEZET. I. Ferencz uralkodása 1792—1835.	536— 899	
XXXIX. FEJEZET. V. Ferdinánd uralkodása 1835—1848.	900—1023	

